

KEELE JA KIRJANDUSE
INSTITUUDI UURIMUSED

II

EESTI RIIGI KIRJASTUS

KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUDI
UURIMUSED II

АКАДЕМИЯ НАУК ЭСТОНСКОЙ ССР

ТРУДЫ ИНСТИТУТА
ЯЗЫКА и ЛИТЕРАТУРЫ

II

ЭСТОНСКОЕ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ТАЛЛИН 1958

II
EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA

KEELE JA KIRJANDUSE
INSTITUUDI UURIMUSED

II

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1958

Toimetaja

M. MUST

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

KEEELISI KÜSIMUSI

KAHEST NOMINATIIVISE LIITUMISE RÜHMAST

E. RIIKOJA

Käesolevas töös vaatleme kaht nominatiivise liitumise rühma, nimelt *sepp*-sõnu ja nõndanimetatud samaväärsete komponentidega liitsõnu.

sepp-sõnadest

Kirjakeele liitumisreeglite käsitlemisel on grammatikad tavaliselt omaette rühmana ära märkinud varem al ajal tarvitusele tulnud liitsõnad, kus võime kohata kindlalt juurdunud, kuigi ebareeglipärasest nimetavalisest liitumisest. Niisuguste ebareeglipärasete nominatiivsete liitumiste hulka on arvatud ka mitmesugused *sepp*-sõnaga lõppevad ametinimetused, nagu *kingsepp*, *vasksepp*, *katelsepp* jt. Järgnevas püüamegi jälgida, kuidas on *sepp*-sõnade liitumist valgustatud kirjakeeles ja kuidas need sõnad liituvad rahvakeeles.

sepp-sõnade liitumisrühma on grammatikad käsitlenud juba XVII sajandist alates. Esmakordselt kõneleb sellest rühmast Johann Gutslaff, märkides, et eestlased nimetavad käsitöölisi selle aine järgi, millega need oma käsitöös tegelevad, või töötulemuse järgi, lisades nominatiivis olevale aine- või esemenimetusele juurde lõpposa *sepp*, nagu *Raudsepp*, *Puhksepp*, *Püttsepp*, *Rengsepp* jne.¹ Peaaegu samasisulise juhise annab oma grammatikas H. Göseken². Rida hilisemaid autoreid seda rühma ei käsitlenud. Hupel näiteks esitab küll oma grammatikas nimetavalise liitumise näidetena sõnad *raud sepp*³ ja *ring-sepp*⁴, kuid eri märkust selle sõnarühma kohta ei anna.

Uuesti toob vaadeldava rühma esile A. Knüpffer, öeldes, et täiendsõna on nominatiivis, kui ta tähendab „materiaalset objekti,

¹ Johann Gutslaff, *Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam*, Dorpati Livonorum 1648, lk. B₃.

² H. Göseken, *Manuductio ad Linguam Oesthonicam*, Reval 1660, lk. 31.

³ A. W. Hupel, *Ehstnische Sprachlehre für die beiden Hauptdialekte*, Mitau 1818, lk. 20.

⁴ *Ibid.*, lk. 129.

nagu ühendid sõnaga *sepp*: raudsepp, wasssepp, kringsepp, fübbarsepp, flaaßsepp, sabbulsepp.“ Eranditeks nimetab Knüpfker sõnu *fatlasepp*, *luffosepp*, *fullasepp*⁵. Siit alates hakkavad autorid märkima kõikumisi vaadeldavas liitumisrühmas ja kuni XIX sajandi 90-ndate aastateni näitavad grammatikad, et osa *sepp*-sõnu liitub nimetavaliselt, teine osa aga omastavaliselt⁶.

Pärast pikemat vaheaega, mille jooksul grammatikad selle rühma sõnu ei puuduta, leiame alles 1906. aastal H. Eineri õpikus uuesti nimetavalise liitumise näidetena sõnad *katalasepp*, *kuldsepp*, *puusepp*, *raudsepp*, *sadulsepp*⁷. Omastavalise liitumise juhtumeid selles rühmas H. Einer ei fikseeri. Niisamuti toimib oma grammatikas H. Pöld⁸. M. Neumann seevastu rõhutab kõikumist *sepp*-sõnade liitumisviisis ja ütleb, et täiendsõna võib esineda kord nominatiivis, kord genitiivis, näit. *kingsepp*, *müürisepp*⁹.

1915. aastal annab J. Aavik juhise, et täiendsõna esineb nominatiivis inimeste tegevuse nimetustes, eriti *sepp*-sõnaga ühenduses, nagu *katalasepp*, *klaassepp*, *kuldsepp* jt.¹⁰ Edasi märgib autor esmakordselt, et „mõned sõnad liituvad s abil teise külge”, nagu *müürisepp*, *potisepp* jt., kuid soovitavaks peab ta siiski nominatiiviseid liitumisi *müürsepp*, *pottsepp*¹¹.

Poolteist aastakümnet hiljem toob E. Muugi ja M. Tedre grammatika nimetavalise liitumise näidetena sõnad *sadulsepp*, *pleksepp*, *tündersepp* kui liitsõnad, mis seesugustena juba varasemast ajast rahvakeeles on juurdunud¹². Siit alates on vaadeldava rühma kohta antud üksnes nominatiivse liitumise reegel peaaegu kõigis grammatikaõpikuis kuni 50-ndate aastateni. Ainult A. Kase, J. V. Veski ja J. Väinaste keeleõpetuses märgitakse, et nimetavalist liitumist tarvitatakse mõningais rahvakeeles ammu tuntud liitsõnades, nagu *sadulsepp*, kuid samas lisatakse juurde, et üldiselt esineb sama laadi sõnades omastavaline täiendsõna, nagu liitsõnas *kellasepp*¹³.

⁵ A. Knüpfker, Über die Bildung und Ableitung der Wörter in der ehstnischen Sprache. — Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache, III Heft, Pernau 1814, lk. 37.

⁶ E. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, Reval 1853, lk. 136; K. Körber, Kleine Ehstnische Hand-Grammatik, Dorpat 1867, lk. 7 ja 75; F. J. Wiedemann, Grammatik der Ehstnischen Sprache, St. Petersburg 1875, lk. 315 ja J. Nebocat, „Kündja” Eesti keeleõpetus, Tartu ja Riia 1884, lk. 107.

⁷ H. Einer, Eesti keele õpetus koolidele, III tr., Tallinnas 1906, lk. 95.

⁸ H. Pöld, Eesti keeleõpetus. I jagu, Tallinnas 1915, lk. 151.

⁹ M. Neumann, Praktisches Lehrbuch der Estnischen Sprache, Reval 1910, lk. 139.

¹⁰ Joh. Aavik, Nominatiivsed liitumised, Tartu 1915, lk. 14.

¹¹ *Ibid.*, lk. 15.

¹² E. Muuk ja M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus II (II tr.), Tartu 1931, lk. 41.

¹³ A. Kask, J. V. Veski, J. Väinaste, Eesti keeleõpetus, Tartu 1935, lk. 7.

1951. aastal ilmunud grammatika ei vormista *sepp*-sõnade kohta iseseisvat reeglit, vaid nimetavalise ja omastavalise liitumise selgitusena märgib ainult, et terves reas meie keeles varemajal tarvitusele tulnud liitsõnades tarvitatakse nimetavalist täiendsõna, kuigi hilisemad samade tähendusfunktsioonidega sõnad on liitunud genitiivselt¹⁴.

Selgub, et *sepp*-põhisõnaga liitsõnaliste ametinimetuste rühma eesti keeles on tähele pannud juba meie kõige varasemad grammatikakirjutajad. Kuid kuni XIX sajandi alguseni käsitletakse seda kui puhtal kujul nominatiivse liitumise rühma. Alles A. Knüpfferist alates hakatakse näitama, et *sepp*-sõnade rühm pole oma liitumisviisilt ühtlane, sest rida sõnu võib siin liituda ka omastavaliselt. Nii fikseerivadki XIX sajandi ja XX sajandi alguse grammatikad *sepp*-sõnade liitumise mõlemad võimalused: kas nominatiivse täiendsõnaga vormid, nagu *raudsepp*, *vasksepp*, *kübarsepp*, või reeglipärased omastavalised liitumised, nagu *katlasepp*, *tõllasepp*, *müürissepp*, *rattasepp*. 1915. a. peale hakatakse *sepp*-sõnu uuesti esitama üksnes nominatiivse liitumise rühmana ega mainita peaaegu üldse enam nende omastavalise liitumise juhtumeid. Kõik käesoleva sajandi grammatikad aga lähevad mööda *sepp*-sõnade vägagi olulisest ning sajandi alguseks kindlalt väljakujunenud liitumisviisist, nimelt geminaadilisest ehk s-ilisest liitumisest, nagu *müürissepp*, *plekissepp*. Ometi on see omastavalise liitumise erikuju rahvakeeles niivõrd produktiivne, et käesoleva sajandi keelekorraldusel — nagu hiljem näeme — on tulnud seda *sepp*-sõnade liitumisnormide fikseerimisel üsnagi tõsiselt arvestada.

Edasi vaatleme käsitletavasse rühma kuuluvate sõnade liitumist nii rahvakeeles¹⁵ kui ka sõnaraamatutes, et selgitada nominatiivse ja genitiivse, sealhulgas geminaadilise liitumise vahekorda *sepp*-sõnades.

1) *kingsepp* ~ *kingissepp*

Nominatiivne liitumine sõnas *kingsepp* on tuntud peaaegu kõigil murdealadel. Sõnakujude *kingsepp* ~ *kinksepp* ~ *känksepp* kohta leidub kirjapanekuid 35 kohast (Jõe, Kuu, VNg, Lüg, Vai, Iis, Emm, Rei, Khk, Khn, Mär, Kir, Ris, Juu, Kos, Amb, Koe, Kad, VJg, Avi, Lai, Trm, Kod, Pal, Plt, Hls, Hel, Puh, Ote, San, Kan, Plv, Krl, Har, Se). Paljudel aladel aga on tarvilusel geminaadiline paralleelvorm *kingissepp*. Sõnakujud *kingissepp* ~ *kengissepp* on üles märgitud 31 kohast (Kuu, Jäm, Khk, VII, Jaa, Muh, Kul, Mär, Vig, Lih, Kse, Var, Mih, Tõs, Aud, Pär, PJg, Tor, Hää, Ris, Hag, Juu, Tür, Pai, Plt, Pil, KJn, Trv, Hls, Krk, San). Seega lähevad rahvakeele andmed peaaegu pooleks ja näi-

¹⁴ Eesti keele grammatika X klassile, Tallinn 1951, lk. 48.

¹⁵ Tsiteeritav rahvakeele materjal on saadud ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi murdearhiivis olevatest sõnavarakogudest ja murdetekstidest.

tavad, et vormid *kingsepp* ~ *kingissepp* esinevad murretes enam-vähem võrdselt.

2) *müürsepp* ~ *müürissepp*

Nominatiivse sõnakuju *müürsepp* kohta leidub murdeandmeid 9 kohast (Iis, Trm, Kod, Ksi, Hel, Har, Vas, Röp, Se). Kaugelt rohkem on üles märgitud geminaadilist vormi *müürissepp*, nimelt 20 kohast (VNg, Vai, Emm, Jäm, Khk, Muh, Kse, Tõs, Aud, Tor, Juu, HJn, JMd, Trm, Plt, Pil, KJn, Try, Hls, Krk). Toodud andmetest selgub, et nominatiivne *müürsepp* on tarvitusel ida- ja võru murdes, s. t. meie keeleala idarajoonides, kuna muudel aladel domineerib *s*-iline *müürissepp*.

3) *pottsepp* ~ *potissepp*

Vorm *pottsepp* on üles märgitud järgmistelt murdealadelt: Kuu, Lüg, Vai, Iis, Khk, VJg, Kod, Trv, Hls, Hel, Ote, San, Kan, Rõu, Röp, seega üldjoontes jällegi idapoolsetelt aladelt. Peamiselt läänealadelt aga on kirja pandud sõnakuju *potissepp* (Emm, Jäm, Mar, Aud, Tor, Har).

4) *plekksepp* ~ *plekissepp*

Nominatiivne vorm *plekksepp* on paaril korral üles märgitud Ida-Eesti aladelt (Kod, Har). Arvukamalt on teistelt murdealadelt kirjapanekuid sõnakuju *plekissepp* kohta. Viimane esinemus on registreeritud järgmistelt aladelt: Lüg, Jäm, Mar, Tor, Saa, Ris, Juu, Trv, Hls, Hel.

5) *kardsepp* ~ *karrassepp*

Enamik ülestähendusi murdeist kõneleb vormi *kardsepp* kasuks. Nominatiivset liitumist on tähele pandud mitmel alal (Lüg, Khk, Hel, San, Har, Rõu, Se). Üksnes Tarvastust leidub näide *s*-ilise liitumise kohta: *kaŗraŗsep*.

6) *kuldsepp* ~ *kullassepp*

Olemasolevatel andmetel on kummagi sõnakuju kasutamine murretes enam-vähem võrdne, ainult väikese ülekaaluga *s*-ilise vormi kasuks. Nominatiivse liitumise *kuldsepp* kohta on näiteid 7 kohast (Lüg, Kod, Äks, Kan, Har, Rõu, Se), geminaadilise liitumise *kullassepp* kohta 11 kohast (Lüg, VNg, Emm, Khk, Mär, Kse, Juu, Kad, VJg, KJn, Krk).

7) *klaassepp* ~ *klaasissepp*

Kuigi nimetatud sõnapaari kohta leidub väga vähe materjali, on selle hulgas siiski kummagi liitumise juhtumeid. Näiteks on Lüganuselt ja Räpinast üles märgitud nominatiivne *klaassepp*, Audrust seevastu geminatsiooniga omastavalise liitumise juhtum *klaasissepp*.

8) *püttsepp* ~ *pütissepp*

Räpinast on registreeritud nominatiivne liitumine *püttsepp*, teistelt murdealadelt aga (Emm, Mar, Kse, Aud, Juu, Hls) on üles kirjutatud *s*-iline sõnakuju *pütissepp* (~ *pütassepp*).

9) *raudsepp* ~ *rauissepp*

Murdeainestik näitab, et rahvakeele tarvituses on üldiselt levinud nominatiivne vorm *raudsepp*. Selle kohta on andmeid järgmistelt aladelt: Jäm, Kse, Aud, Jür, Avi, KJn, Hel, Krl, Har, Ráp, Se. Läänealadelt on paaril korral kirja pandud ka geminaadiline liitumine *rauissepp* (Mar, Aud).

10) *töldsepp* ~ *töllassepp*

Nominatiivse vormi *töldsepp* kohta on andmeid Viru-Jaagupist ja Rõugest, muudelt aladelt (Juu, KJn, Kõp, Hls, Hel, Ráp) on üles märgitud sõnakuju *töllassepp*.

11) *lukksepp* ~ *lukussepp*

Nimetavalise liitumise kohta leidub näide Harglast: *lukseppa* (ains. om.). Teistelt murdealadelt (Jõe, Jõh, Vai, Emm, Jäm, Aud, Vil, Hel, San, Har) on kirja pandud geminaadiline liitumine *lukussepp*.

12) *nahksepp*, *kottsepp*, *parksepp*

Käesolevas punktis toodud nimetused on rahvakeelest üles märgitud nominatiivselt liitununa, näit. Kod *nahksepp*, Ráp *kotsepp* 'saapaparandaja', Kod, Hel, Ráp *parksepp*.

13) *uksessepp*, *pulgassepp*, *niissepp*, *kiigessepp*, *kellassepp*,
aamissepp, *harjassepp*

Nimetatud sõnades on märgitud üksnes geminaadilist liitumist, nagu Jõe *uksesseppat*, *pulgasseppat*, Khn *niješseppä* (ains. os.), Muh, Ris, JMd, Pee *kiošseppad*, Krk *kicušseppä*, Juu *kellašsepp*, Hel *kellašsepp*, Kuu, Lüg *amišsepp*, Jyu *amišsepp*, Ann *arjašsepp*.

14) *ratassepp, saabassepp, katelsepp, kübarsepp, sadulsepp*

Loetletud nimetused liituvad rahvakeeles nominatiivselt, vähemalt pole registreeritud nende teistsuguse liitumise juhtumeid. Murdeainestikust leiame näiteid: Kuu *rattassep*,¹ Emm, Krj, Kse, Juu, Kod, KJn, Hel *raittašsep*, Muh *sqabašsep*, Juu *kañtəl sep*, Hel *kañtal sep*, Emm *kübarsep*, Hel, Rāp *küpparsep*, Vai *satulsep*, Jōh, Jām, Kse, Tōs, Aud, Tor, Juu, Qad, Plt, KJn *sadulsep*, Rāp *sañtulsep*.

Toodud murdeandmed näitavad, et rahvakeel tunneb ja tarvitab *sepp*-sõnades mõlemat liitumisviisi: niihästi nominatiivset kui ka genitiivset liitumist, kusjuures viimane esineb alati ja eranditult geminaat-s-iga. Olemasoleva materjali hulgas ei ole ühtegi tõendit gemineerumata omastavalise liitumise kohta käsitletavas sõnaryhmas, kuigi seda on püüdnud väita grammatikad ja fikseerida sõnaraamatud.

Mis puutub nominatiivse ja geminaadilise liitumise vahekorda, siis kinnitab murdematerjal, et rahvakeeles ei ole nominatiivsel liitumisel kaugeltki seda erikaalu, mida talle on omistanud grammatikad, näidates *sepp*-sõnu nimetavalise liitumise rühmana. Kui üksikutes sõnades, nagu *kingsepp* ~ *kingissepp*, on nominatiivne ja geminaadiline liitumine rahvakeeles peaaegu tasakaalus ja tarvitusest enam-vähem võrdsed, siis rida teisi sõnu veenab meid nimelt geminaadilise liitumise ülekaalus. Nii kõnelevad sõnade *müürissepp*, *plekissepp*, *kullassepp*, *pütissepp*, *tõllassepp*, *lukussepp* murdelised kirjapanekud vaieldamatult geminaadilise liitumise kasuks. Tõsi küll, kõigis neis sõnades on rahvakeel tarvitanud ka nominatiivset liitumist, kuid olemasolevate andmete järgi kaugelt vähem kui geminaadilist liitumist. Rida sõnu aga, nagu *kellassepp*, *aamissepp*, *harjassepp*, *kiigessepp*, *niiessepp*, *uksessepp*, *pulgassepp*, on rahvakeelest üles märgitud üksnes geminaadiliselt liitununa. Seega ei anna rahvakeel alust kõnelda *sepp*-sõnadest kui üksnes nominatiivse liitumise rühmast.

Eespool esitatud murdenäidete võrdlemisel ilmneb, et *sepp*-sõnade liitumisel rahvakeeles on oma kindel seaduspärasus. Astmevahelduslikud sõnad, mille nimetav on tugevas, omastav nõrgas astmes (näit. *tōld*, *plekk*, *kard*, *kuld*), võivad liituda niihästi nominatiivselt kui ka geminaadiliselt, nagu *tōldsepp* ~ *tõllassepp*, *plekksepp* ~ *plekissepp*, *kardsepp* ~ *karrassepp*, *kuldsepp* ~ *kullassepp* (vt. punktides 1—13 toodud murdeandmeid). Muidugi võib ühel või teisel liitumisviisil olla murdeti suurem või väiksem osatähtsus, kuid käesolevas vormitüübis kasutab rahvakeel neid mõlemaid. Seevastu astmevahelduslikud sõnad, mille nimetav on nõrgas, omastav tugevas astmes (näit. *katel*, *ratas*), samuti astmevahelduseta 3-silbilise omastavaga sõnad (näit. *kübar*, *sadul*), liituvad üksnes

nominatiivselt, nagu *katelsepp*, *ratassepp*, *kübarsepp*, *sadulsepp* (vt. p. 14).

Rahvakeeles tarvitatavate paralleelvormide — nominatiivse ja geminaadilise liitumise — esinemist *sepp*-sõnades võib murdematerjali põhjal üldjoontes lokaliseerida. Selgub, et nominatiivne liitumine on tuntud ja kasutusel kas üle kogu keeleala või siis — ja seda sagedamini — eeskätt Ida-Eesti aladel, geminaadiline liitumine aga on omane ülejäänud laialdasemal keeleteerrituumil, peamiselt läänealadel. Nagu märgitud, on see piir antud kõige üldisemalt, kusjuures siin tinglikult nimetatud ida- ja läänealade vahejoon kulgeb Helme—Võrtsjärve—Iisaku diagonaali mööda (täpsemal määratlemisel peaksime nominatiivse liitumise piirkonnaks lugema idamurde, tartu ja võru murde). Nii on nominatiivsed vormid *müürsepp*, *plekksepp*, *kuldsepp*, *püttsepp*, *töldsepp* jt. kirja pandud üksnes ida-aladelt (nagu Iis, Trm, Kod, Vas, Rüp, Se). Kõige kaugemad läänepoolsed punktid, kust on andmeid nende sõnade nominatiivse liitumise kohta, on Kursi, Helme, Hargla. Võrtsjärve liinist lääne poole, kaasa arvatud saarte, kesk-eesti ja üldiselt ka rannikumurde ala, on põhiliselt geminaadilise liitumise levikupiirkond. Sellelt ulatuslikult alalt on üles kirjutatud peamiselt geminaadiga vormid *müürissepp*, *potissepp*, *plekissepp*, *kullassepp*, *pütissepp*, *kiigessepp* jt. Siin tuleb märkida, et *katelsepp*-*kübarsepp* tüübis esinevad muidugi ka läänepoolsetel aladel ainumaksvana nominatiivsed liitumised, nagu *sadulsepp* (Jäm, Kse, Tös, Aud, Tor), *kübarsepp* (Emm), *saabassepp* (Muh), *ratassepp* (Emm, Krj, Kse, KJn).

Mida kõnelevad *sepp*-sõnade liitumisest sõnaraamatute andmed?

Varasemates sõnastikkudes toodud *sepp*-sõnade liitumisviis pole ühtlane ega järjekindel. Kui me näiteks Stahli sõnastikus (1637) kohtame peamiselt nominatiivseid liitumisi, nagu *fuldſep*, *Raſſjudſep*, *Waſſſſep*, ja samuti Gutsłaffi grammatika sõnastikuosas leiame nimetavaliselt liitunud vorme, nagu *Rengſep*, *Raudſep*, *Raſjudſep*, siis alates Gösekenist hakkab sõnastikes esinema *sepp*-sõnade kaks liitumisviisi. Nii annab Gösekeni sõnaraamat nominatiivsed sõnakujud, nagu *Kuld Sepp*, *Raudſep*, *Waſſ Sepp*, *Raſſjud Sep*, *Ring Sepp*, samuti ka tol ajal nähtavasti veel liitsõnana esinev *Nett Sepp*, kuid nende kõrval toob rea omastavaliselt liitunud sõnu, nagu *prilli Sepp*, *Laafi Seep*, *Kubbra Sepp*, *Katla Sepp*, *müüri Sepp*, *Saddula Sepp*, *Luſka Sepp*, *mõhka Sepp*, *tundri Sepp*, *wandri-Natti-Tolda-Sepp*. Niisugust mõlema liitumisviisi tarvitamist *sepp*-sõnades näeme ka hilisemates sõnastikkudes. Thor Helle sõnastikus on küll *kingſep*, *raudſep*, *ſaddulſep*, kuid *klaſiſep*, *kullaſep*, *müriſep*,

pottisepp. Hupeli sõnaraamatu II trüki (1818) esinevad nominaatiivsed liitumised, nagu fuld sepp, pot seppa tö, müür sepp, kattal-sepp, fübbar sepp, nahk sepp, nende kõrval aga ka omastavalised, nagu kulla sepp, pottiseppa fiwwi, flasi sepp.

Gösekenist alanud traditsioon näidata *sepp*-sõnades nominaatiivse liitumise paralleelvormina tavalist genitiivset liitumist kestab sõnaraamatutes kuni F. J. Wiedemannini. Tema sõnaraamat on viimane, kus *sepp*-sõnade geminaadita omastavalisel liitumisel on küllalt kaalukas osa ja kus seetõttu esinevad kas paralleelvormid, nagu *töld-sepp* ~ *tõlla-sepp*, *pütt-sepp* ~ *püta-sepp*, *kläz'-sepp* ~ *kläzi-sepp*, *park-sepp* ~ *par'gi-sepp*, *kuld-sepp* ~ *kulla-sepp*, või siis ainult puhtakujulised omastavalised liitumised, nagu *ratta-sepp*, *katla-sepp*, *müri-sepp*, *poti-sepp*, *pleki-sepp*, *kella-sepp*. Erandiks on Wiedemannil sõnad *tünder-sepp*, *wask-sepp* ja *sadul-sepp*, mis on fikseeritud üksnes nominatiivselt liitunudena.

Rahvapärast geminaadiga omastavalist liitumist *sepp*-sõnades hakkavad sõnaraamatud märkima alles käesoleval sajandil.

Esmakordselt on *sepp*-sõnade liitumise ja reeglistamise küsimus arutusel 1909. aasta mais keelekonverentsil, kus võetakse vastu otsus: „Sõnaosaga „*sepp*” lõppevates ametmeeste nimetustes kirjutatagu selle sõnaosa ette s-täht, mis väljaraäkimise puhul seal suurelt jaolt tõeste kuuldu, ... näit. *tõllassepp*, *kingissepp* jne.”¹⁶ Küsimus võetakse uuesti päevakorda seoses „Eesti õigekeelsus-sõnaraamatu” koostamisega. Õigekirjutuse sõnastiku komisjoni koosolekul 1922. aasta aprillis otsustatakse kirjutada selle rühma sõnad niisamuti kahe s-iga, nagu *tõllassepp*, *puussepp*, *kullassepp*¹⁷.

Umbes aastapäevad hiljem muudetakse otsus ja Eesti Kirjan-duse Seltsi Keeletoimkonna koosolekul asutakse tavalist omastavalist liitumist toetavale seisukohale, mille järgi *aamissepp*-tüüpi liit-sõnades kirjutada üks s sulgudes¹⁸. Selle põhjal fikseerib „Eesti õigekeelsus-sõnaraamat” esmakordselt küll hääldupärase geminaadilise liitumise, kuid näitab seda tavaliste omastavaliste vormide kõrval, nagu *tõlla/s/sepp* = *töldsepp*, *püti/s/sepp* = *püttsepp*, *pargi/s/sepp* = *parksepp*, *vase/s/sepp* = *vasksepp*, *müüri/s/sepp* = *müürsepp*, *kuldsepp* = *kulla/s/sepp* jt.

Enam-vähem samasugusel kujul esitab *sepp*-sõnu E. Muugi „Väike õigekeelsus-sõnaraamat”, mille 1940. a. ilmunud trüki on ainult välja jäetud vormid *kuldsepp* ja *püti/s/sepp* ning tunnistatud seega lubatavaks sõnakujud *kulla/s/sepp* ja *püttsepp*.

Käesoleva sajandi 20-ndatest aastatest pärinev seisukoht püsib kuni 1946. aastal väljaantud „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu” ja võimaldab paralleelselt tarvitada vorme *müürissepp* ~ *müüri-*

¹⁶ Joh. V. Veski, Eesti kirjakeele reeglid, Tallinnas 1912, lk. 13.

¹⁷ Keeletoimkonna protokollid, Õigekirjutuse sõnastiku koosolek 8. IV 1922.

¹⁸ Keeletoimkonna protokollid, EKS Keeletoimkonna koosolek 27. V 1923.

sepp, *plekissepp* ~ *plekisepp*, *lucussepp* ~ *lukusepp* jne. Et selle paralleelsuse kõrval on lubatud ka veel nimetavaline liitumine, siis võidakse mõningaid sõnu tarvitada koguni kolmel kujul, näit. *müürissepp* ~ *müürisepp* ~ *müürsepp*.

On arusaadav, et niisugune olukord kutsub esile vastuhääli. Leitakse, et puhta loogika järgi rakendatav tavaline omastavaline liitumine *sepp*-sõnades on täiesti tarbetu, sest hääldamine nõuab geminaadiga omastavalist liitumist. Kuid veelgi paremaks, kui seda on geminaadiga vormid, peetakse lühemaid nominatiivseid sõnakujusid¹⁹.

1953. aastal ilmunud „Väike õigekeelsuse sõnaraamat” ongi loobunud tavalisest omastavalisest vormist, paljudel juhtudel ka geminaadilisest liitumisest, ning fikseerib üksnes nominatiivsed sõnakujud *kingsepp*, *tõldsepp*, *püttsepp*, *klaassepp*, *parksepp*, *tündersepp*, *ratassepp*, *vasksepp*, *sadulsepp*, *katelsepp*, *kasuksepp*, *laudsepp* jt. Erandlikud on VÕS-i²⁰ järgi sõnad *müürsepp*, *pottsepp*, *plekksepp*, *lukksepp*, millede puhul lubatakse paralleelesinemusena ka geminaadilisi vorme *müürissepp*, *potissepp*, *plekissepp*, *lucussepp*, kuna need vastavad rahvakeelsele tarvitusviisile ja hääldusele. Nõnda on astutud samm edasi paralleelsuste vähendamiseks. Kuid nagu andmed näitavad, ei ole kirjakeele tegelikus tarvituses, eeskätt ajakirjanduse keeles, enam kuigivõrd pinda geminaadiga vormidel ja isegi viimati märgitud sõnades on üldtarvitatavaks saanud nominatiivne liitumine, näit. *parimad lukksepad vabariigis* („Rahva Hääl” 1954, nr. 225, lk. 2), *eesrindlik müürsepp* („Õhtuleht” 1954, nr. 229, lk. 1), *remondikontor vajab pottseppi* („Õhtuleht” 1954, nr. 227, lk. 4), *lüüa peale roovitus, et plekksepad saaksid alustada katuse katmist* („Rahva Hääl” 1954, nr. 226, lk. 3). Ainult geminaadilise liitumise juhtudena on püsima jäänud sõnad *aamissepp*, *kellassepp*, *kullassepp*, mis sellistena on VÕS-is fikseeritud. Kirjakeele tegelik tarvitus peaks ka nende sõnade osas arvestama VÕS-is antud norme, mitte aga kasutama tavalist omastavalist liitumist, nagu seda võib kohata ajakirjanduse veergudel, näit. *kella-*, *kullasepa-* ja *graveerimistööd* („Õhtuleht” 1954, nr. 239, lk. 4), *mitte iga kellasepp ei suuda toime tulla selle keerulise vanaaegse kellamehhanismiga* („Õhtuleht” 1954, nr. 240, lk. 1).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kirjakeele ajaloo vältel on grammatikad valgustanud *sepp*-sõnu liitumise poolest mitmeti. Alates esimestest grammatikatest XVII sajandil kuni XIX sajandi esimese veerandini käsitletakse neid sõnu üksnes nominatiivse liitumise rühmana. Et aga samal ajal oli keeletarvituses levinud ka teine liitumisviis, seda kinnitab asjaolu, et Göseken oma grammatikas 1660. aastal märgib *sepp*-sõnu ainult nominatiivse liitumisega seoses, sama raamatu sõnastikuosas aga toob nende kohta rea omas-

¹⁹ E. Elisto, Keelelisi küsimusi I, Tallinn 1948, lk. 74—75.

²⁰ Väike õigekeelsuse sõnaraamat, Tallinn 1953.

tavalise liitumise näiteid. XIX sajandi keskpaigast kuni XX sajandi esimese kümneridini ei esita grammatikad *sepp*-sõnu iseseisva rühmana ega fikseeri nende suhtes ka kindlat liitumisviisi, vaid konstateerivad ainult nominatiivse ja genitiivse liitumise võimalust neis sõnades. Alates 1915. aastast saab uuesti tavaks kõnelda *sepp*-sõnadest kui ainult nominatiivse liitumise rühmast.

Sõnaraamatud seevastu on XVII sajandi teistest poolest alates märkinud paralleelsete liitumiste olemasolu *sepp*-sõnades, kuigi nominatiivse liitumise rööpkujuna on kuni XX sajandini toodud ainult tavaline geminaadita omastavaline liitumine.

Murdeandmed näitavad, et rahvakeel ei toeta täielikult *sepp*-sõnade käsitlemisviisi grammatikais ja sõnaraamatutes. Rahvakeel kasutab *sepp*-sõnades kas nominatiivset või geminaadiga omastavalist liitumist, mitte aga tavalist omastavalist liitumist, nagu seda on püütud kirjakeelde fikseerida. Selgub, et geminaadiline liitumine on rahvakeeles väga levinud, mistõttu nominatiivse liitumise ülekaal on täiesti küsitav. Grammatikail poleks seega põhjust esitada *sepp*-sõnu ainult nominatiivselt liitununa.

Kindlat *sepp*-sõnade nominatiivse liitumise tendentsi võib märgata üksnes kirjakeeles, ja sealgi alles viimastel aastatel seoses „Väikese õigekeelsuse sõnaraamatu” ilmumisega.

Samaväärsete komponentidega liitsõnadest

Kirjakeeles arvestatakse liitumisviiside valikul sageli reeglit, mille järgi täiend sõna liitub nimetavaliselt, kui täiend- ja põhisõna teineteisele ei alistu, vaid esinevad samaväärsetena kõrvuti, iseloomustades üht ja sedasama asja eri külgedest, näit. *kööktuba*, *telkmaja* jt. Selle reegli aluseks võib pidada J. V. Veski sõnastatud nominatiivse ja genitiivse liitumise üldjuhust, mis ütleb, et täiend sõna on nimetavas, „kui kaks kokkuliidetavat sõna ühesugust mõistetis ilmutavad, s. o. kui üks liiteosa sedasama ehk selle taolist tähendab, mida teinegi”²¹. Kui aga „mõisted teineteisest ära olenevad, üks mõiste . . . teist lähemalt ära määrab”, siis esineb täiend sõna omastavas käändes²². Antud juhise järgi tuleks esimesel juhul eeldada rinnastavat, teisel juhul alistavat liitumist. Hiljem on ka J. Aavik kõnelnud juhtumitest, „kus eelmine sõna sama asja ainult teise nimega nimetab, teda nõnda lähemalt karakteriseerides, s. o. sama asi kuulub ühel ajal kahte kategooriasse”²³.

Grammatikaõpikutest ei leia me ei vaadeldavat rühma ega selle kohta käivat reeglit. Tõsi, üksikud siia rühma kuuluvad liitsõnad grammatikais küll esinevad, kuid nad on toodud asja esinemis-

²¹ J. V. Veski, Eesti kirjakeele edasiarendamise teedest. — Voog I, 1913, lk. 103.

²² *Ibid.*

²³ Joh. Aavik, Nominatiivsed liitumised, Tartus 1915, lk. 8.

kuju ja välistunnust märkivas liitumisrühmas läbisegi teistsuguste näidetega ²⁴.

Kõne all olev liitumisrühm on omane rahvakeelele. Murdeainestikust leiame rea siia rühma kuuluvaid liitumisjuhtumeid. Näiteks: Nis *par' b-sild on lükkub sild, kellega üle jeë miännakse 'parvsild'*; KJn *paja pēhja jāb pudēr-keŗvettes*; Lüg *proš niula kannetti uhkuse perä sīn kerī al*; VII *kābūs inimene, pisikke inimene, miš sōukke va kābūs oī*; Hag *kalifē-dega kanttakse sābas-sukkād*; Mar *eñni olid neŗksed toīt inimezed, kes tegid sedā neŗduze värkki* (ES MT 242, 45²⁵); Plv *oī nū uīma^h hīrmza nū^p piīnīnuķ-inēmize?* (ES MT 205, 30); HJn (*kastene ristik*) *tekkiitab siāl nizukkest mūrkkāzi midāgi ja lūōb luōmā siešt tāis* (KKI MT 106, 25²⁶) jt. Toodud näidetes *parvsild, puderkōŗvetis, prossnōel, mūrķgaas* jt. tähendaks komponentide samaväärsus seda, et sillaks on parv, puder on kōŗvetis (kōŗvetatud), ehtenōel ise on pross, gaas on mūrķ jne.

Et käsitletav liitumisrühm on saanud kirjakeeles küllaltki kaalukaks, seda kinnitab arvukas hulk uuemaid liitsõnu, nagu *programmķōne, kompromissettepanek, arhiivraamatukogu, restoranva-gun, losskindlus, kittelkleit, koobaselamu, tanaŗpuiestee, kangelas-ema, masin-inimene, roos-ehis, mudellennuk, teisikeksemplar, musternāide, erakvāhk, seenhaigus* jt. (VOS). Kirjakeele tegelikus tarvituses esineb vaadeldavaid liitsõnu õige ohtrasti. Näiteks: *Nōu-kogude valitsuse vastusnōot Norra valitsusele* („Rahva Hāäl” 1954, nr. 301, lk. 2); *uus vāriline filmkontsert* („Sirp ja Vasar” 1954, nr. 32, lk. 6); *loengkontsertide tsūklid* („Rahva Hāäl” 1954, nr. 215, lk. 2); *pidulik kontsertaktus, plaanmaketil kujutatakse Tallinna linna* („Õhtuleht” 1954, nr. 224, lk. 1); *vitriīnkapid kaunistavad kauplust* („Õhtuleht” 1954, nr. 262, lk. 2); ... *vastandades seda endisele tehingabielule* (Eesti kirjanduse ajalugu II, 1953, lk. 79); *tuntut neegerlaulja esinemine* („Sirp ja Vasar” 1954, nr. 31, lk. 6); (*avati*) *ōppevahendite baaskauplus* („Rahva Hāäl” 1954, nr. 219, lk. 2); *erandtüüpide otsimine* („Rahva Hāäl” 1954, nr. 251, lk. 2); *tōestavad inimese põlvnemist loom-esivanemaist* („Rahva Hāäl” 1954, nr. 291, lk. 3); *kasutatakse hūbriidlutserni, (ristikuvōrm) toitub peremeestaimest* (O. Kiis, Suurte põldheinasaakide kasutamise kogemusi, 1954, lk. 20 ja 74); *nāidiskarjakōōgi sisustust* („Rahva Hāäl” 1954, nr. 215, lk. 3); *toitkōrt vatsas, ōpetada imikpōrsaid* (A. Zubrilin, Sōōtade toitvuse meetodid, 1953, lk. 15 ja 35); *miljo-*

²⁴ Vt. E. Muuk ja M. Tedre, Lühike eesti keele ōpetus II (II tr.), Tartu 1931, lk. 40; A. Kask, J. V. Veski, J. Väinaste, Eesti keeleōpetus, Tartu 1935, lk. 6 ning K. Kure ja B. Sōōt, Eesti keele grammatika IX klassele, Tallinn 1946, lk. 15.

²⁵ Emakeele Seltsi murdetekstid nr. 242, lk. 45.

²⁶ Keele ja Kirjanduse Instituudi murdetekstid nr. 106, lk. 25.

närkolhoosi juhatus („Sirp ja Vasar” 1954, nr. 31, lk. 2); *artelli „Oktjabr” kalurkolhoosnikud* („Rahva Hää!” 1954, nr. 213, lk. 2) jt.

Selgub, et keeles on olemas üsnagi arvukas ja kindlailmeline liitsõnade rühm, kuid grammatikates ta ei esine ja talle vastavat õiget reeglit pole, sest seni kasutatud kirjakeele reeglid pole sisuliselt paikapidavad.

Kõigepealt ei ole antud rühmas tegemist rinnastava liitumisega, nagu juhise järgi tuleks eeldada, vaid ikkagi üksnes alistava liitumisega, kus sisu kandjaks ja kaalukamaks komponendiks on põhisõna, kusjuures täiendsõna annab ainult lähema määratluse. D. V. Bubrich on seisukohal, et alistavat tüüpi liitsõnadel on kaks alatüüpi: võrdsustav-alistav (näit. *naislaulja*) ja mittevõrdsustav-alistav (näit. *sõnaraamat*)²⁷. Siia esimesse alatüüpi kuuluvad tegelikult ka kõik need eesti liitsõnad, mida on hakatud pidama rinnastuvalt liitunud ehk samaväärsete komponentidega sõnadeks.

Eespool toodud rahvakeele näidetes ilmneb selgesti komponentide võrdsustav-alistav suhe. Liitsõnades *mürkgaas*, *parosild*, *puder-kõrvetis* jt. ei ole mõlemad osad kaugeltki ühesuguse sisulise koormatusega. Neis liitsõnades on olulisemaks osaks ilmselt põhisõnad *gaas* (näit. *ristik tekitab gaasi*), *sild* (näit. *üle jõe minekuks on sild*), *kõrvetis* (näit. *paja põhja jääb kõrvetis*), kusjuures täiendsõnad *mürk*, *parv*, *puder* ainult iseloomustavad lähemalt põhisõnaga väljendatud eset või nähtust, õigemini näitavad, kes või mis põhisõnaga väljendatud ese või nähtus on. Kui kirjakeele näidete osas kõneldakse *pidulikust kontsertaktusest*, *neegerlaulja esinemisest*, *baaskaupluse avamisest* või *hübrüidlutserni kasutamisest*, siis on pikematigi selge, et neis liitsõnades on sisuline raskuspunkt põhisõnal, s. t. lause mõtte seisukohalt on olulisem, et *toimus aktus*, *esines laulja*, *avati kauplus* ja *kasutatakse lutserni*, kusjuures täiendsõna ülesandeks on oma põhisõna iseloomustada ja lähemalt määrata.

Teiseks ei saa kõnelda, et nendes liitsõnades üks komponent sedasama tähendab mida teinegi või et täiendsõna nimetab sedasama asja mida põhisõnagi, ainult teise nimega. Nii ei tähenda sõna *neeger* veel sugugi mitte *lauljat*, küll aga tähendab liitsõna *neegerlaulja* seda, et laulja ise on neeger; sõna *hübrüid* pole *lutserni* sünonüüm ega väljenda mõistet *lutsern* teise nimega, küll aga liitsõnas *hübrüidlutsern* märgib ta seda, et *lutsern* on hübrüid. Seega pole vaadeldava liitumiserühma kohta seni rakendatud juhised täpsed ei sisult ega väljenduselt.

Siinkohal võib aga märkida teist rahvakeeles eksisteerivat ning väga huvitavat liitumiserühma, millele praegu kehtivad juhised oma sõnastuse poolest enam-vähem vastavad ja mille puhul võime õigustatult kõnelda komponentide samaväärsusest. Sellesse rahvakeelsesesse rühma kuuluvad liitsõnad, mis koosnevad sünonüümidest,

²⁷ Д. В. Б у б р и х, Историческая морфология финского языка, Москва—Ленинград 1955, lk. 150.

tähendab, põhisõna ja täiendsõna märgivad siin tõepoolest ühte ja sedasama asja, ainult eri nimetustega.

Liitumisviisilt pole sünonüümide rühm ühtlane, s. t. täiendsõna võib esineda nominatiivis, aga ka genitiivis, näit. Avi *vasâr-oâmer*, Juu *êures old ahî, seâl tehtud leibu ja üittud pâts ahjuks* (ES MT 301, 2), aga Krk *vižoû kârm om sehên*, Lüg *lehna ais*, Kuu *kasuga kâükse vaârugas*, Mar *pildî mâlîd*. Mõnel juhul ei ole võimalik selgitada täiendsõna käänat, kuna nominatiiv ja genitiiv on ühesugused, nagu see on sõnades *palepõsed* (Rid *palêpsêd oñ aiged, mis seâl palêpsê peâl kašvâv*) ja *hoone-ehitus* (Hlj *toine vâttas uone-ehittusi ja toine vâttas, kuta metsast on mâd tehtud*).

Toodud näidetest selgub, et sünonüümid võivad ühineda liitsõnaks murdelisuse alusel, s. t. mõiste väljendamiseks on ühendatud selle mõiste nimetuse eri kujud murdeis. Näiteks on sõnas *vingukarm* ühendatud põhjaeestiline nimetus *ving* ja selle lõuna-eestiline vaste *karm*. Edasi võivad liituda esemete vanemad ja uuemad nimetused. Nii on sõnas *vasarhaamer* liitunud vanem nimetus *vasar* ja selle uuem laensõnaline nimetus *haamer*. Lõpuks võivad sünonüümiliseks liitsõnaks ühineda eseme võõrkeelne nimetus ja eesti oma sõna, nagu see on liitsõnas *seitungileht* (Trv *üits seitunçi leht*). Näitena toodud *pätsahi* on varem olnud puhtakujuline sünonüümide paar (vrd. vene *неуб* — eesti *päts* ahju tähenduses). Praegu on selle sõna tähendus murdeis nihkunud ja *pätsahi* võib märkida kas leivaahju või saviplonnidest valmistatud ahju.

Näib, et sünonüümidest koosnevate liitsõnade rühm pole keeles väga arvukas. Selle eest on ta aga huvitavamaid näiteid rahva-keelsest sõnaloomingust.

Sünonüümiliste liitsõnade ja nn. samaväärsete komponentidega liitsõnade võrdlemine kinnitab nende liitumistüüpide erinevust. Esimesel juhul võib kõnelda rinnastavast liitumisest, nagu see esineb liitsõnades *vasarhaamer*, *palepõsed* jt. Tuleb märkida, et mõningad rinnastatud liitsõnad on tarvitusel ka kirjakeeles, näit. *ööpäev* (siin ei märgita mitte *päeva* liiki, vaid omaette mõistet 'сутки'), *soolleib*. Teist tüüpi liitsõnu, nagu *programmkõne*, *restoranvagun*, *mudellennuk*, *miljonärkolhoos*, ei saa pidada rinnastatud liitsõnadeks. Kuigi siin on võimalik rääkida komponentide samaväärsusest ja sisulise võrdsuse momendist rohkem kui üheski teises liitumisrühmas, on siin ikkagi lähtunud põhisõnast ja vastavad liitsõnad (*programmkõne*, *restoranvagun*, *õngpüünis*) tähistavad põhisõnaga väljendatud mõiste (*kõne*, *vaguni*, *püünise*) liiki.

Sisulise mahu poolest jagunevad vaadeldud liitsõnad kahte rühma: ühe osa puhul, näit. *õngpüünis*, *telkelamu*, on põhisõna sisult avaram kui täiendsõna (täiendsõna mõiste kuulub põhisõnaga väljendatud mõiste alla), teise osa puhul, nagu *mudellennuk*, *erakvâhk*, *miljonärkolhoos*, on täiend- ja põhisõna aga sisult eriilmeli-

sed ning võrdväärseid. Sellest hoolimata täpsustab täiendsõna mõlemal juhul põhisõna mõistet. Järelikult on siin alistumisega tegemist selles mõttes, et täiendsõna konkretiseerib ja piirab põhisõnaga väljendatud mõistet, ilma et ta sealjuures tarvitseks olla sisult kitsam kui põhisõna.

Nagu teised liitsõnad, nii märgivad ka nn. samaväärsete komponentidega liitsõnad mõistete liiki. Selle poolest, samuti täiendsõna liitumise poolest, on nad ühesugused näiteks nominatiivse liitumise teise põhirühma kuuluvate liitsõnadega, nagu *kangmetall*, *lillkapsas*, *okaspuu* jt. Erinevus on ainult selles, missugusest aspektist iseloomustab täiendsõna kummalgi juhul põhisõnaga väljendatud mõistet. Samaväärsete komponentidega liitsõnades näitab täiendsõna, kes või mis on põhisõnaga väljendatud ese või nähtus oma olemuselt, ja iseloomustab siin põhisõnaga väljendatud mõistet selle sisemiste tunnuste poolest. Teisel juhul aga näitab täiendsõna nimelt eseme väliseid tunnuseid.

Praegu kehtiv reegel nimetavalise liitumise teise põhijuhtumi kohta piirdub esemete esinemiskuju ja välistunnuse märkimisega, haarates seega ainult nähtuse ühte külge. Sisemiste tunnuste märkimisest, mis puudutab nimelt samaväärsete komponentidega liitsõnu, on mööda mindud ja sellega on reegli alt välja jäänud eespool käsitletud suur rühm liitsõnu. Oleks otstarbekas kaaluda praeguse reegli sõnastuse muutmist ja täpsustamist, nii et selle alla mahuksid ka niisugused liitsõnad, nagu *kontsertaktus*, *neegerlaulja*, *miljonärkolhoos*, milledele praegustes grammatikaõpikutes ei leidu õiget kohta.

О ДВУХ ГРУППАХ НОМИНАТИВНОГО СЛОВСОЛЖЕНИЯ

Э. РИЙКОЯ

Резюме

В данной работе рассматриваются две группы сложных слов — сложные слова с основной частью *-sepp* и так называемые сложные слова с равноценными компонентами.

Группа сложных слов с основной частью *-sepp*, обозначающих название профессии, рассматривается в эстонских грамматиках уже начиная с XVII столетия, но на протяжении всей дальнейшей истории развития литературного языка вопрос образования этих сложных слов находит различное истолкование. Начиная с XVII столетия, когда появились первые грамматики эстонского языка, и до первой четверти XIX столетия эти слова рассматриваются только в качестве группы слов номинативного сложения. С середины XIX и вплоть до первого десятилетия XX столетия эстонские грамматики не фиксируют твердых правил сложения подобных слов, но указывают лишь, что сложные слова с основной

частью *-sepp* могут быть оформлены как номинативно так и генетивно. Начиная с 1915 года сложные слова с *-sepp* вновь относят только к группе номинативного словосложения.

В противовес грамматикам, словари того же времени отмечают две параллельные формы сложения слов с основной частью *-sepp*, хотя и приводят наряду с номинативным типом сложения только обычный генетивный тип сложения. Лишь в текущем столетии в словарях приводится геминатный тип сложения слов с *-sepp*, однако при этом указывается, что употребление последнего является нежелательным.

Диалектные материалы свидетельствуют, что народный язык не придерживается полностью установленных в словарях и грамматиках способов сложения слов с основной частью *-sepp*. Народный язык знает и употребляет два способа сложения слов с основной частью *-sepp*: номинативное сложение (*müürsepp* 'каменщик') и особую форму генетивного сложения — геминатное сложение (*müürissepp*), а не обычное генетивное сложение (*müürisepp*), выдвигаемое источниками литературного языка. Диалектный материал также подтверждает, что в народном языке номинативный тип словосложения занимает далеко не такое место, какое ему отводится в грамматиках. Если в отдельных случаях, например в слове *kingsepp* ~ *kingissepp* 'сапожник', в народном языке номинативное и генетивное сложение употребляются в одинаковой мере, то в отношении других слов, например *müürissepp* 'каменщик', *plekissepp* 'жестяник', *kullassepp* 'золотых дел мастер', *potissepp* 'гончар', *töllassepp* 'каретник', *lukussepp* 'слесарь', преобладает геминатный тип сложения.

Употребляющиеся в народном языке параллельные формы словосложения могут быть на основе диалектных материалов до известной степени локализованы. Номинативное словосложение употребляется преимущественно на территории восточной Эстонии (точнее — в восточноэстонском, тартуском и вырусском диалектах), геминатное же словосложение распространено на остальной, более обширной территории, в основном в западной части Эстонии. Проводимая здесь условно граница между восточной и западной территорией проходит по линии Хельме—Ийзаку.

Выясняется, что геминатное словосложение слов с основной частью *-sepp* широко распространено в диалектах. Таким образом народный язык не дает повода для употребления в грамматике только номинативного сложения слов с основной частью *-sepp*.

Тенденция последовательного употребления при сложении слов с основной частью *-sepp* номинативной формы отмечается только в литературном языке, и то лишь в последнее время, в связи с выходом в свет «Малого нормативного словаря».

Вторая группа номинативного словосложения, так называемые сложные слова с равноценными компонентами (*restoranvagu*

'вагон-ресторан', *mudellennuk* 'модель самолета', *neegerlaulja* 'певец-негр', *miljonärkolhoos* 'колхоз-миллионер'), в эстонском языке весьма многочисленна и носит определенный характер, но в существующих грамматиках она особо не рассматривается и не выделяется. Необходимо в грамматиках сформулировать твердое правило, которое распространялось бы и на упомянутые сложные слова.

Как в случае других сложных слов, так и в рассматриваемой группе мы имеем дело со сложными словами подчинительного, а не сочинительного типа. Хотя и здесь можно говорить о равноценности и о моменте равенства содержания, но все же в сложных словах *hübriidlutsern* 'люцерн-гибрид', *mürkgaas* 'ядовитый газ', *telkelamu* 'палатка' и др. носителем содержания и наиболее весомым компонентом является определяемое слово, тогда как определяющее слово лишь ограничивает понятие определяемого слова и уточняет его со стороны внутренних признаков.

VON ZWEIERLEI NOMINATIVKOMPOSITA

E. RIIKOJA

Zusammenfassung

Der Autor betrachtet zwei Gruppen der Komposita — die Komposita mit dem Grundwort *-sepp* und die Komposita mit sogenannten gleichwertigen Komponenten.

Die berufsbezeichnenden Komposita mit dem Grundwort *-sepp* sind schon von den Grammatikern des XVII Jahrhunderts behandelt worden, jedoch hat man sie im Laufe der ganzen Schriftsprachgeschichte verschiedentlich traktiert. Im allgemeinen haben die Grammatiker die *-sepp*-Komposita als ausgeschlossen Nominativverbindungen angesehen. Nur ab Mitte des XIX Jahrhunderts bis zu den ersten Jahrzehnten des XX Jahrhunderts wurde darauf gewiesen, dass die *-sepp*-Komposita als Nominativverbindungen sowohl als auch Genitivverbindungen erscheinen können. Die Wörterbücher dagegen geben schon ab zweiter Hälfte des XVII Jahrhunderts Parallelförmigkeiten der *-sepp*-Komposita an, obwohl bis zum XX Jahrhundert nebst der Nominativverbindung nur die reine Genitivverbindung abgebracht wird.

Die Dialektquellen bezeugen jedoch, dass die Volkssprache zweierlei *-sepp*-Komposita kennt und gebraucht: entweder die Nominativverbindung (*müürsepp* 'Maurer') oder die geminierte Form der Genitivverbindung (*müürissepp*), nie aber eine reine Genitivverbindung (*müürisepp*). Die Dialektmaterialien bestätigen ebenfalls, dass in der Volkssprache die Nominativverbindung bei weitem nicht so verbreitet ist wie die Geminationsverbindung und dass die

Grammatiker die Rolle der ersteren überschätzt haben. Eine feste Tendenz zum Gebrauch der Nominativbildung in *-sepp*-Komposita ist nur in der Schriftsprache zu sehen, und dies auch nur in der letzten Zeit.

Die zweite Gruppe von Nominativbildungen mit sogenannten gleichwertigen Komponenten (*restoranvagin* 'Speisewagen', wörtlich 'Restaurantwagen', *mudellennuk* 'Modellflugzeug', *neegerlaulja* 'Negersinger', *miljonärkolhoos* 'Millionärkollektivwirtschaft') ist in unserer Sprache recht verbreitet und hat feste Formen, ist jedoch von Grammatikern bis zur Gegenwart nicht behandelt worden. Es ist notwendig, in den Grammatiken diesen Komposita einen ihnen gebührenden Platz zu geben.

Wie bei anderen Nominalzusammensetzungen, haben wir in der letzteren Gruppe eigentlich mit Bestimmungskomposita zu tun, und nicht mit zwei gleichwertigen Komponenten. Obwohl es hier die Rede von zwei gleichwertigen Komponenten sein kann, sind in solchen Komposita wie *hübriidlutsern* 'Hybridluzerne', *mürkgaas* 'Giftgas', *telkelamu* 'Zelthaus' die wichtigeren Kompositionsglieder jedoch die Grundwörter, wobei das Bestimmungswort die Grundwörter näher umschreibt und sie nach seinem inhaltlichen Charakter bestimmt.

PARTITSIIPIDE KOKKU- JA LAHKUKIRJUTAMISEST

R. KULL

Sõnade kokku- ja lahkukirjutamine on üks kõige keerukamaid ja seni veel küllaldaselt läbitöötamata peatükke eesti õigekirjutuses. Et vähendada kokku- ja lahkukirjutamise alal esinevat segadust ja kõikumust ning viia keeletarvitajaile põhjalikuma ja üksikasjalikuma reeglistiku ning kasulike juhtnööride ja näpunäidete andmisega kogu kokku- ja lahkukirjutamisküsimuste kompleks kindlale alusele, selleks on vaja vastavad küsimused enne süstemaatilisel läbi uurida. Üks keerdküsimusi sellelt alalt, mis nõuab eraldi vaatluse alla võtmist, on partitsiipide kokku- ja lahkukirjutamine. Ehkki verbide ning sealhulgas ka partitsiipide kokku- ja lahkukirjutamine on leidnud rohkem käsitlemist kui näiteks olukord käändsõnade osas, põle siin kaugeltki veel kõik selge ning korras¹.

Enne kui asuda partitsiipide kokku- ja lahkukirjutamise küsimuste üksikasjalikumale vaatlusele, on vaja jõuda selgusele, mida endast kujutavad liitverbid ja ühendverbid.

Liitsõnadena esinevad verbid jagunevad kahte suurde rühma: 1) liitverbid e. liittegusõnad ja 2) ühendverbid e. ühendtegusõnad².

Liitverbideks teatavasti nimetame püsiva liitsõna iseloomuga verbe, mis kirjutatakse alati (kõigis vormides) kokku: *abielluma, alahindama, autasustama, ebaõnnestuma, eelidandama, eesõigustama, heakorrastama, helilindistama, iseloomustama, iseäratsema, järevalmima, kooskõlastama, naeruvääristama, pealkirjastama, sajakordistama, tasakaalustama, uudishimutsema, võidu-*

---

¹ Põhjalikumateks sellealasteks kirjutisteks on E. Muugi artikkel „Verbide ja verbaalnoomenite kokkukirjutamisest” (ajakirjas „Eesti Keel” 1938) ning E. Kindlami artikkel „Verbide kokku- ja lahkukirjutamisest” (ajalehes „Sirp ja Vasar” 1955, nr. 22 ja nr. 23). Lähemalt on verbide kokku- ja lahkukirjutamist vaadeldud ka 1936. aastal ilmunud J. Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpikus ja grammatikas”.

² Vrd. Väike õigekeelsuse sõnaraamat, Tallinn 1953, lk. 341; E. Riikojä, Eesti keele grammatika X klassile, Tallinn 1956, lk. 58.

rõõmutsema, ülehindama jne.³ Liitverbid tavaliselt pärinevad kas liitkäändsõnast (*autasu — autasustama, kooskõla — kooskõlastama, sajakordne — sajakordistama*) või määrsõnast (kõrvalsõnast) ja tegusõnast (*järel + valmima, üle + hindama*)⁴.

Ühendverbideks nimetame selliseid verbiühendeid, mis kirjutatakse teatud vormides kokku, teatud vormides lahku: *alla kirjutama, ette nägema, järele vaatama, kaasa tulema, kokku panema, lahti tegema, mööda sõitma, üles ehitama* jms. (näit.: dokument on *alla kirjutatud*, aga *allakirjutatud* dokument; *sõitku mööda*, aga *möödasõitnud auto*; *kaasa tulles*, aga *kaasatulev*; *panen kokku*, aga *kokkupandav*)⁵.

Kui liitverbidega on asi üldiselt lihtne, sest need kirjutatakse alati kokku, siis ühendverbide osas on olukord palju keerukam.

Raskusi teeb juba küsimus, mida pidada ühendverbiks, mida mitte. Sest mitte iga sõna, mis kuulub verbi juurde, ei moodusta sellega koos veel ühendverbi.

Millised on siis ühendverbide iseloomulikud tunnused? E. Muugi arvates kõigepealt see, et „neile ühendeile on sageli omane mingi mitte-sõnasõnaline, piltlik tähendus, mida neid moodustavail sõnul kõrvuti-esinemisel isenesest mitte ei tarvitse olla. Näit. *osa võtma* ühendverbina ei tähenda mitte 'kuskilt mõnd osa ära võtma', vaid 'kuskil osaliseks olema'..."⁶.

Missugused sõnad võivad koos verbiga moodustada ühendverbi? Kooligrammatikais on märgitud, et ühendverbid moodustatakse kõrvalsõnast ja tegusõnast⁷. Samal seisukohal on ka E. Kindlam, kes kirjutab, et ühendverbid „koosnevad tegusõnast ja selle juurde kuuluvast kõrvalsõnast (ära, juurde, ette, taha, üles, alla, peale, edasi, tagasi, sisse, välja, lahti, valla, kinni, kokku, lahku, maha, mööda, vahele, läbi, ümber, vastu, üle, ülal, järele, kõrvale, esile, pärale, kohale, kaasa, alal, valmis, ringi, püsti jne.). Viimane modifitseerib verbi tähendust, s. t. annab verbile uue sisu (vrd. *käima* ja *alla käima*; *ütleva* ja *üles ütleva*; *pidama* ja *ülal pidama*; *panema* ja *kinni panema*; *päästma* ja *valla päästma*) või märgib tegevuse lõplikkust, laadi, suunda (*võtma* ja *ära võtma*; *arutama* ja *läbi arutama*; *astuma* ja *kõrvale astuma*; *ehitama* ja *ümber ehitama*)."⁸

Muugi arvates ei aita aga ühendverbe moodustada mitte ainult

³ Vrd. Väike õigekeelsuse sõnaraamat, lk. 341.

⁴ Vrd. E. Riikoja, *op. cit.*, lk. 58. Lähemalt liitverbide kohta vt. E. Rajet, Küsimusi eesti liitverbi alalt. — Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused I, Tallinn 1956, lk. 76—84.

⁵ Vrd. Väike õigekeelsuse sõnaraamat, lk. 341; E. Riikoja, *op. cit.*, lk. 59.

⁶ E. Muuk, Verbide ja verbaalnoomenite kokkukirjutamisest. — Eesti Keel 1938, lk. 8.

⁷ E. Riikoja, *op. cit.*, lk. 59.

⁸ E. Kindlam, Verbide kokku- ja lahkukirjutamisest. — Sirp ja Vasar 1955, nr. 22, lk. 5.

üks osa adverbé (resp. kō r v a l s ō n a d) ⁹, vaid ka mitmesugused muud sõnad. Lähtudes Muugist tuleks lugeda ühendverbide hulka kuuluvaiks niisuguseid fraseoloogilisi ühendeid nagu *jutti ajama, joonde seadma, korda minema, pähe õppima, kimpu jääma, luhta minema, nahka panema, plehku pistma, jalule seadma, ilmale tulema, tähele panema, käsile võtma, jaole saama, vahele jääma, mehele minema, rahul olema, arvesse võtma, silmas pidama, lipsu lööma, osa võtma, jagu saama, nurru lööma, jonni ajama, jalga laskma, pead murdma, aset leidma, sõna võtma, aru andma, aru saama, paika pidama, andeks andma, heaks kiitma, halvaks panema, imeks panema, kindlaks tegema, kindlaks määrama, seisma panema, käima panema* jms. Võib muidugi vaielda selle üle, kui laialt ühendverbi mõistet võtta ¹⁰, kuid tõsiasi on, et nagu kõrvalsõna abil moodustatud ühendverbide puhul kõrvalsõna, nii ka eeltoodud fraseoloogiliste ühendite puhul annab verbile eelnev sõna verbile juurde erilise tähendusvarjundi, mida samal verbil üksikult esinedes ei ole ¹¹. Tõepoolest, niihästi kõrvalsõnaliste ühendverbide (näit. *kinni pidama, üles seadma, ette võtma*) kui ka fraseoloogiliste ühendverbide (näit. *silmas pidama, jalule seadma, käsile võtma*) puhul annab verbile eelnev sõna (*kinni, üles, ette; silmas, jalule, käsile*) vastavale verbile (*pidama, seadma, võtma*) oma erilise tähendusvarjundi, s. t. seesugune verbile eelnev sõna teataval määral muudab verbi tähendust, seda täpsustades ja kindlas suunas juhtides, ühe sõnaga — tähendust modifitseerides. Vahe on ainult selles, et fraseoloogilistele ühendverbidele on omane piltlikkus, üle kantud tähendus (*jutti ajama, silma torkama, nahka panema, jalga laskma, maha tegema*) ning ka üldiselt palju tugevam tähenduse modifitseerumine (näit. *osa võtma, jagu saama, hukka mõistma*) kui kõrvalsõnalistel ühendverbidel (*ära võtma, kinni panema, lahti tegema*). Põhiline moment — tähenduse modifitseerimine — on aga ikkagi olemas mõlemal juhul ¹². Seepärast tulekski ühendverbideks pidada niihästi kõrvalsõna ja verbi ühendeid kui ka eelmainitud fraseoloogilisi ühendeid, mis ju täiesti erinevad tavalistest nimisõna + verbi juhtumitest; vrd. näit. ühelt poolt *jagu saama, korda seadma* ja teiselt poolt *raha saama, riiulile seadma*. Vahe on täiesti ilmne. Viimasel juhul võime kõrvuti esinevaid sõnu vaadelda niihästi koos kui ka eraldi, ilma et nende tähendus muutuks (lausas võib kumbki neist olla omaette lauseliikmeks), esimesel juhul aga on tegemist fraseoloogiliste ühendverbidega, kus sõnade otsene tähendus on kadunud ning sõnad koos esinedes väljendavad seda

⁹ (Muugil: „Verbi tähendust modifitseerivad adverbid“.)

¹⁰ E. Muuk kipub seda tegema natuke liiga laialt, nimetades eeltoodud ühendite kõrval ka niisuguseid, nagu *jumalaga jätma, tüli norima, kahevahel olema, vägikaigast vedama*, mis on küll samuti fraseoloogilise värvinguga, kuid mida me üheski verbivormis kokku ei kirjuta ning mida seepärast pole põhjust ühendverbideks pidada.

¹¹ Vrd. E. Muuk, *op. cit.*, lk. 8.

¹² Ning isegi piltlikkus võib ka kõrvalsõnalistele ühendverbidele olla omane, näit. *ülal pidama, alla käima, üle võtma, lahti ütlemata, külge hakkama*.

erilist sisu, mis on omane üksnes antud ühendile. Paljud fraseoloogilised ühendverbid on täiesti kõrvutatavad analoogiliste kõrvalsõnaliste ühendverbidega ning tähenduslikultki viimastega täiesti võrdsed või neile väga lähedased; vrd. näit. *jagu saama* ja *üle saama* (näit. raskustest *jagusaamine* ja raskustest *ülesaamine*) või *kindlaks kujunema* ja *välja kujunema* (näit. *kindlakskujunenud* harjumus ~ *väljakujunenud* harjumus).

Seetõttu tuleks küll (vähemalt teaduslikus grammatikas) mõlemad piirkondi vaadelda kui ühendverbe, kusjuures esimesi võiks nimetada fraseoloogilisteks ja teisi adverbiaalseteks ühendverbideks¹³.

E. Kindlam Muugist lähtudes küll tunnistab tähenduse modifitseerimise printsiipi verbide kokkukirjutamise alusena, kuid poolele teele jäädes ei sõanda eespool mainitud fraseoloogilist laadi ühendeid ühendverbideks pidada. E. Kindlami järgi tuleb välja, et on olemas: 1) liitverbid, mis kirjutatakse alati kokku (*alavääristama*, *abielluma*, *autasustama* jne.), 2) ühendverbid, mis kirjutatakse teatud juhtudel kokku, teatud juhtudel lahku (*ülal pidama*, *kinni panema*, *vallä päästma* jne.), 3) suur hulk ühendeid, mis kirjutatakse nagu ühendverbid, kuid mis ühendverbid ei ole (*silma torkama*, *kaela murdma*, *jagu saama*, *osa võtma*, *sõna kuulma*, *aset leidma*, *pähe õppima*, *korda minema*, *kimpu jääma*, *jalule seadma*, *heaks kiitma* jne.) ning 4) mingi sõna ja verbi juhuslikud ühendid, mis kirjutatakse alati lahku (näit. *puhkusele sõitnud* töötaja, *tühjaks jäänud* maja).

Palju selgem ja otstarbekam põhiliigitus on muidugi selline: 1) liitverbid (kirjutatakse alati kokku), 2) ühendverbid (kirjutatakse teatud juhtudel kokku, teatud juhtudel lahku) ning 3) juhuslikud mingi sõna ja verbi ühendid (kirjutatakse alati lahku).

Seepärast tulekski ühendverbide hulka kuuluvaiks lugeda peale adverbi (kõrvalsõna) ja verbi ühendite (*alla kirjutama*, *ette*

¹³ Senise terminoloogia järgi oleksid esimesed fraseoloogilised, teised kõrvalsõnalised ühendverbid. Kuid pidades ühendverbideks mitte ainult kõrvalsõna (adverbi) ja verbi ühendeid, vaid ka mõningaid muid ühendeid (fraseoloogilised ühendverbid), milline seisukoht, nagu juba nägime, on küllaltki põhjendatud, tuleks kõrvalsõna käsitada veidi teisiti kui seda on tehtud seni. Loogiline on muidugi seda terminit kasutada ühendverbi koostisosa tähistajana, kuid kuna ühendverbe võivad moodustada niihästi verbi tähendust modifitseerivad adverbid (*üle andma*, *vastu võtma*, *alla kukkuma*) kui ka mõnest muust sõnaliigist pärinevad sõnad (*korda seadma*, *heaks tegema*, *minema viskama*), siis peaksid mõlemad juhtumid mahtuma kõrvalsõna mõiste alla; teiste sõnadega: ühendverbid koosneksid verbist (*andma*, *võtma*, *jätma*, *tulema* jne.) ning kõrvalsõnast, mis võib olla üsna mitmesuguse sõnaliigilise päritoluga (*ära*, *kinni*, *ette*, *juurde*, *maha*, *kätte*, *korda*, *heaks* jne.). Sellest seisukohast lähtudes vajaks revideerimist kõrvalsõnade ja ühendverbide käsitlus kooligrammatikais, mis seni on olnud ebakindel. 1957. a. sügisel ilmunud uues kooligrammatikas (N. Rimmel, J. Valgma, E. Riikoja, Eesti keele grammatika VIII—X klassile) on käsitlust küll tunduvalt muudetud (terminit „kõrvalsõna“ ei kasutata enam üldse), kuid ühendverbide küsimus pole ikkagi veel küllalt läbi mõeldud.

nägema, kaasa minema, kinni pidama, vastu võtma, välja kujunema, ümber istuma jne.) ka muude sõnaliikide ja verbi ühendeid, kus verbile eelneva sõna seos verbiga pole juhuslik ning mida iseloomustab tähenduse erinevus või piltlikkus (*jutti ajama, nahka panema, silmas pidama, jagu saama, jalga laskma, umbe tuiskama, andeks andma, halvaks panema, imeks panema, kindlaks kujunema, seisma panema, minema viskama* 'ära viskama' jne.)¹⁴ Ühendverbide peamiseks iseloomustavaks jooneks on just see, et verbile eelneva sõna ja verbi koosinemine pole juhuslik, vaid kindlamailmeline, mis ongi aluseks seesuguste sõnade kokkukirjutamisele teatud asendis ja teatud juhtudel: *alla kirjutama* — *allakirjutatud* dokument, *jutti ajama* — *juttiaetud* asi, *nahka panema* — *nahkapaned* toit; *silmaspeetud* asjaolu, *umbetuisanud* tee, *seismapandud* masin, *ettenägev*, *jagusaav*, *halvakspandav* jne.¹⁵

Seevastu igasugused muud mingi sõna ja verbi ühendid, kus seos on lõdvem ning kus verbile eelnev sõna on säilitanud oma otsese tähenduse (näit. *metsa minema, koju jõudma, turule tulema, maksvusele pääsema, käibel olema, teoksil olema, valgeks vööpama, kuumaks kütma, viletsaks jääma, õigeks tunnistama, minema hakkama* jms.), ei ole ühendverbid ning neid ühelgi juhul kokku kirjutada ei tule. Tavalised mingi sõna ja verbi ühendid erinevad ühendverbidest selle poolest, et esimestes jäävad mõlemad sõnad ikkagi iseseisvateks üksusteks, kuna teiste puhul komponenditel semantiline ning süntaktiline iseseisvus puudub, nagu selgub nende ühendite kohta käivate küsimuste võrdlemisest: esimesel juhul saame küsimuse esitamisel lähtuda kummastki komponendist eraldi, teisel juhul aga käib küsimus alati mõlema komponendi kohta kokku: *linna sõitnud* (kuhu sõitnud?) kolhoosnik, *luhta läinud* (kuhu läinud?) heinalised, *riiulile pandud* (kuhu pandud?) asjad, *valgeks värvitud* (missuguseks värvitud?) laud, *lumme kukkunud* (kuhu kukkunud?) raha, *jalutama läinud* (kuhu läinud?) õpilane, *auku visatud* (kuhu visatud?) praht; aga *riiduläinud* (missugused?) noormehed, *luhtaläinud* (missugune?) üritus, *nahkapaned* (missugune?) toit, *halvakspaned* (missugune?) asjaolu, *hukkamõistetud* (missugune?) nähtus, *lummetuisanud* (missugused?) teed,

¹⁴ Umbes taolisele mõttele jõuab välja ka E. Muuk; vt. E. Muuk, *op. cit.*, lk. 10.

¹⁵ Lisaks niisugustele piltlikele väljendeile, nagu *jutti ajama, luhta minema, kimpu jääma, sööti jääma* (söötiäänud žanr), *joonde seadma* jms., tuleb kõigi ühendverbi reeglite kohaselt kirjutada veel suur hulk samalaadseid illatiivi ja verbi ühendeid, nagu *kaardu kiskuma, kissi tõmbuma, küüru vajuma, krimpsu minema, lonti vajuma, lömmi lööma, raisku minema, hukka minema, lukku keerama, haaki panema* jms., kus me ei näe küll niisugust tähenduse ülekandumist nagu ühendite *jutti ajama, luhta minema, kimpu jääma* jms. puhul, ent kus samuti esimene ühendosa enam iseseisvat üksust ei moodusta ning mida seetõttu tuleb samuti nagu esimesigi pidada ühendverbideks. Eelmistele lähedased on ka niisugused illatiivi ja partitsiibi ühendid, nagu *vihku siduma* (vihkuseotud rukis), *vakku panema* (vakkupandud kartul), *kortsu tõmbuma* (kortsutõmbunud särk) jms., kus ainsuse illatiivil on mitmuslik sisu.

käimapandud (missugune?) mootor, *minemavisatud* (missugune?) praht¹⁶.

Muidugi ei ole kõik sugugi nii lihtne. Kindlate ja selgete juhtude kõrval esineb ka ähmasemaid, piiripealsemaid juhtumeid. Kokku- või lahkukirjutamise kasuks otsustamise teeb sageli raskeks just see, et ka mitteühendverbilised partitsiipühendid vastavad vahel ainuüksi küsimusele *missugune?* Seda enam tuleks püüda selle poole, et kokku- ja lahkukirjutatavate partitsiipühendite piirid põhijoontes ühtsiks ühendverbide ja mitteühendverbide piiridega ning et võimalikult kõik analoogilised partitsiipühendid kirjutataks analoogiliselt¹⁷, mida praegu kahjuks veel kaugeltki väita ei saa.

*

Partitsiipide kokku- ja lahkukirjutamine on üheks kõige keerukamaks küsimuseks tegusõnade kokku- ja lahkukirjutamises, seda just *nud-* ja *tud-*partitsiibi (mineviku partitsiibi) osas¹⁸, kuigi põhireegel ise on päris lihtne: ühendverbide *nud-* ja *tud-*partitsiip kirjutatakse atributiivses tähenduses abisõnaga (kõrvalsõnaga) kokku, verbaalses tähenduses aga sellest lahku¹⁹.

Just atributiivse asendi korral tekivad mitmesugused raskused, sest tihtipeale kipuvad siin piirid kaduma, kõigepealt aga juba seetõttu, et alati pole sugugi kerge otsustada, kas tegemist on ühendverbiga või mitte.

Asi oleks lihtne ainult sel juhul, kui kirjutaksime kesksõnad nende juurde kuuluvaist sõnadest alati lahku, seega niihästi *see mõte on selgesti väljendatud, ta on süüdi mõistetud* kui ka *selgesti väljendatud mõte, süüdi mõistetud inimene* jne. Sellise ettepaneku tegigi 1935. aastal Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonnale E. Muuk. Seda ettepanekut kaaludes leiti, et alati ei saa siiski lahku kirjutada, sest mõtteselgus nõuab mõnikord kokku-, mõnikord lahkukirjutamist, mispärast otsustati jääda endise tarvitusviisi juurde²⁰.

¹⁶ Vrd. ka: *sõitis linna* (sõitis kuhu?; kumbki sõna on omaette lauseliikmeks: *sõitis* — öeldis, *linna* — määrus) ja *läks nurja* (tegemist on üheainsa lauseliikmega — öeldisega).

¹⁷ Sellest lähtudes tuleks näit. pidada kokkukirjutamist õigeks ka niisugustel juhtudel nagu *vihaleatud* (loom), *vahuleklopitud* (manna), *arvelevõetud* (inventar), *voidulepääsenud* (põhimõte), mida praegu ühendverbideks ei peeta ning kus peetakse õigeks lahkukirjutamist (vt. E. Kindlam, *Verbide kokku- ja lahkukirjutamisest*. — Sirp ja Vasar 1955, nr. 22, lk. 5). On ju seesugused allatiivi ja partitsiibi ühendid üsna analoogilised kokkukirjutatavate illatiivi ja partitsiibi ühenditega — vrd. näit. *vihaleatud* (missugune?) loom, *arvelevõetud* (missugune?) kaup ja *ellujäänud* (missugune?) loom, *raiskulainud* (missugune?) toit, *hättajäänud* (missugune?) seltsimees.

¹⁸ Ühendverbide *v-*partitsiip kirjutatakse abisõnaga (kõrvalsõnaga) alati kokku (*äraminev, tagasitulev, mahamüüdav, kätteantav*).

¹⁹ Vrd. Väike õigekeelsuse sõnaraamat, lk. 341; E. Riikoja, *op. cit.*, lk. 59.

²⁰ Vt. A. Kask, Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsuseid. — Eesti Keel 1937, lk. 234.

Üksikasjalikumalt väljatöötatud reeglid partitsiipide kokku- ja lahkukirjutamise kohta fikseeriti Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna koosolekul 22. aprillil 1938. Nende reeglite järgi tuleb silmas pidada järgmist.

1. Ühendverbide käändeline partitsiip²¹ kirjutatakse abisõnaga kokku, näit. *ettejõudev võitleja, mahalangenud oks, läbiujutav jõgi, vastuvõetud otsus*.

2. Kui käändeline partitsiip juurdekuuluva sõnaga ühendverbi ei moodusta, kirjutatakse ta kokku järgmistel juhtumitel:

a) kui sel ühendil kokkukirjutatult on niisugune tähendus, mida tal lahkukirjutatult ei ole, näit. *käesolev, käegakatsutav, ennast-salgav, mõõduandev* jne.; b) kui ta kokkukirjutamist tingib kontekstilise selguse nõue, näit.: *talumehe jõkke-uppunud hobune, sellest linnast-tulevast teenijast ei loodeta head*.

3. Kui kokkukirjutatava verbivormi ees on esimese ühendosa (tavaliselt abisõna) juurde kuuluv laiend, tuleb kokkukirjutamise asemel kirjutada lahku, näit. *äärmiselt kaugele läinud uuendused (äärmiselt kuulub siin sõna kaugele juurde), minu juurde tulnud sõbrad (vrd. minu juurdetulnud sõbrad)*. Kui kõnesolev laiend ei kuulu esimese ühendosa, vaid partitsiibile järgneva lauseliikme juurde, tuleb verbiosa kirjutada reeglipäraselt k o k k u, näit. *tema hoiulolev raha (tema kuulub siin sõna raha juurde), töö korrasolev osa* jne.²²

Need seisukohad kehtivad täiel määral praegugi. Seega võib ütelda, et atributiivse sisuga partitsiip kirjutatakse ühendverbide puhul kokku, muudel juhtudel aga üldiselt lahku.

Mitmeidki küsimusi tekitab määrsõnade kokku- ja lahkukirjutamine partitsiibiga. Suur osa adverbide (*siin, siia, siit, seal, sinna, sealt, lähedal, kaugel, eemal, kõrgele, hiljuti, varsti, tugevasti* jne.) kirjutatakse partitsiibist lahku, ja nimelt siis, kui nad väljendavad juhuslikumaid olukordi, s. t. kui määrsõna ja partitsiibi seos on juhuslikku laadi. Näit.: *siin kodunenud taimed, sealt toodud seemned, lähedal asuv hoone, eemal mustendav mets, kõrgele kerkivad lained, eile kuulnud lugu, hiljuti juhtunud õnnetus*. Sama võib öelda ka *sti-, lt-, mini-, malt-* jne. lõpuliste adverbide kohta, mis samuti kirjutatakse tavaliselt lahku: *kiiresti arenev protsess, halvasti õmmeldud ülikond, nõrgalt arenenud lihased, paremini tehtud töö* jne.

Siiski esineb juhtumeid, kus määrsõna kirjutatakse partitsiibiga kokku. Seda nimelt siis, kui määrsõna seos partitsiibiga on tihedam või kui määrsõna ja partitsiip liituvad mingiks uueks mõisteks,

²¹ Termini *käändeline partitsiip* all mõeldakse atributiivse tähendusega partitsiipi, mis tavaliselt esineb atribuudina nimisõna ees, võib aga mõnikord esineda ka predikatiivselt (vt. lk. 36, viide 31), hoides seda lahus verbi liit-aega moodustada aitavast ning alati lahkukirjutatavast verbaalse tähendusega partitsiibist.

²² Vrd. A. K a s k, EKS-i Keeletoimkonna viimaste koosolekute otsuseid. — Eesti Keel 1938, lk. 55—56.

näit.: *pikaleveninud* vaikus, *ammutuntud* lood, vestlesime *ammu-möödunud* aegadest, *ennekuulmatu* juhtum, *hästikasvatatud* laps, *varavalmiv* sort, *väheütlev* asjaolu, *paljuloetud* 'loetav' raamat, *eemaletõukav* 'vastik', *kõrgemalseisev* organ, *kaugeleulatuvad* reformid, *lähedalseisvad* ringkonnad.

Ajaadverbidest kirjutatakse partitsiibiga alati kokku *vast: vast-avatud, vastehitatud, vastsündinud* jne., vahel aga ka mõned teised adverbid, eriti *äsja* ja *ammu*. Kui lühike *vast* kirjutatakse partitsiibiga alati kokku ning pikemad ajamäärsõnad (*hiljuti, aegsasti* jt.) üldiselt lahku, siis 2-silbilised *äsja* ja *ammu* võivad esineda nii ja teisiti, kusjuures siin on kujunemas omamoodi tähenduslik difereentseerumine. Nimelt kirjutatakse *äsja nud-* ja *tud-*partitsiibist lahku siis, kui ta on rõhutatud ja esineb kõige otsesemas, konteksti seisukohalt ajalisel kõige konkreetsemas tähenduses. Näit.: *Täna avati ka selles linnaosas raamatukauplus. Äsja avatud uus kauplus leidis rohkesti külastamist.* Seevastu näiteks järgmisel juhul on otstarbekas kirjutada kokku: *Ega igalt äsjaavatud kaupluselt või kohe korraga kõike nõuda* (üldises tähenduses, abstraheritud sisuga). Et jõuda veel enam selgusele kokku- ja lahkukirjutamise sisulises, tähenduslikus erinevuses, vaadeldagu kokkukirjutatud *äsja* + partitsiibi esinemist järgmistes kontekstides.

Nõukogude võimu taaskehtestamisel Eestis 1940. aastal organiseeriti vabariigis 27 sovhoosi 83 osakonnaga. Teiste hulgas organiseeriti ka Järva sovhoos Udeva ja Viisu osakonnaga.

Kuid äsjaorganiseeritud (= vastorganiseeritud, värs-kelt organiseeritud) sovhoosi ülesehitustöö katkestas peatselt fašistlike barbarite kallaletung meie maale. (Ühest põllumajandus-likust brošüürist.)

Alles pärast isa surma, kelle Deržavin kaotas 11-aastaselt, pandi tulevane poeet äsjaavatud Kaasani gümnaasiumi (A. Zertšani-ninov ja N. Porfiridov, Vene kirjandus VIII klassile, Tallinn 1949, lk. 145).

Et vasikad saaksid alati lüpsisooja piima, joodetakse neid esimestel elupäevadel sama palju kordi kui mitu korda lüpstakse äsjapoe ginud lehma (põllumajandusl. broš). — Äsjapoe ginud lehma all ei mõelda üht konkreetset äsja poe ginud lehma, vaid äsjapoe ginud lehma üldse.

Lubjakord müüridel helendas nagu äsja sadanud lumi (A. Seghers, Seitsmes rist, Tallinn 1952, lk. 69). Jällegi üldises mõttes (abstraktne võrdlus); kui lumi oleks tegelikult sadanud, siis kirjutaksime lahku (... nagu äsja sadanud lumi).

Seega võib ütelda, et *äsja* kirjutatakse *nud-* ja *tud-*partitsiibist atributiivses asendis lahku, kui ta esineb kõige konkreetsemas tähenduses, ajalises konkreetuses, tähendades umbes 'nüüdsama,

veidi aja eest'; kui aga *äsja* + partitsiipi on tarvitatud üldisemas mõttes või ajaliselts kaugele tagasihaaravalt (kus ei ole enam „nüüd”-varjundit), siis on õigustatud kokkukirjutamine.

Lähemalt tuleb peatuda viisiadverbi *hästi* kokkukirjutamisel partitsiibiga. Palju on vaieldud selle üle, kas kirjutada niisugustel juhtudel, nagu *hästi illustreeritud raamat*, *hästi organiseeritud koosolek* jms., *hästi* partitsiibiga kokku või temast lahku. Mõned on asunud seisukohal, et nagu määrsõnad üldse, nii tuleks ka *hästi* kirjutada partitsiibist lahku. Tegelik elu on aga näidanud, et vähemalt mõnel juhul on kokkukirjutamine siiski vajalik.

Kõigepealt saame kokkukirjutatult kindlana tähenduse, mida samad sõnad lahus esinedes ei anna. Näitena võiks tuua niisugused juhtumid, nagu *hästiistuv ülikond*, *hästikasvatatud inimene*, *hästiminev 'ostetav' kaup*, kus kokkukirjutamine on tähenduse modifitseerimise huvides tingimata vajalik. Kuid muudelgi juhtudel kirjutatakse *hästi* tihtipeale kokku. Näiteks:

Ta oli hästituntud ajakirjanik („Stalinlik Noorus” 1950, nr. 6, lk. 33, veerg 1); *Raamat sisaldas rohkesti hästivalitud materjali... kõigist mänguõasidest* (seals., lk. 39, v. 2); *Lähedal asub hästisisustatud spordisaal* („Edasi” 1953, nr. 75, lk. 4, v. 4); *Tänavail liigub rohkesti hästiriietatud inimesi* („Stalinlik Noorus” 1952, nr. 2, lk. 13, v. 3); *Meie rahvas on õigustatud nõudma massitarbeesemeid tootva tööstuse töötajailt kvaliteetseid, hästiviimistletud kaupu* („Noorte Hääl” 1953, nr. 202, lk. 1, v. 1); *hästikorrastatud pargis* („Nõukogude Naine” 1956, nr. 8, lk. 22, v. 2); *Sm. E. Otsman oma hästikorrastatud masinaga kasutab tööks iga minutit* („Rahva Hääl” 1952, nr. 228, lk. 2, v. 7) jne.

Enamikul eeltoodud juhtudest oleks mõeldav ka lahkukirjutamine, kokkukirjutamist mõjustab ilmselt sõna *hästi* lühidus (kahe-silbiliste määrsõnade — *hästi*, *ammu*, *äsja* jt. puhul on üldse suurem kalduvus kokkukirjutamiseks kui pikemate, näit. *halvasti*, *lahkesti*, *hiljuti* jms. puhul). Kuid *hästi* puhul tulevad arvesse veel muudki tegurid. Üheks kokkukirjutamise ajendiks on juba see, et rõhutatult ja lahus kirjutatult võib *hästi* esineda hoopis teises tähenduses, tähendades 'kaunis, üsna' (näit.: *ta tegi seda hästikergesti*, *hästi huvitav raamat*), mis omakorda on soodustanud diferentseerumist kokkukirjutamise näol. Olulisem on aga hoopis teine tegur. Nimelt võib tähele panna, et enamikul juhtudel, kus *hästi* partitsiibiga kokku kirjutatakse, on partitsiibil juba iseseisvalt positiivne, aktiivne sisu, *hästi* ainult tugevdab seda. Vrd. näit.: *tuntud kõnekäänd* ja *hästituntud kõnekäänd*, *õnnestunud etendus* ja *hästiõnnestunud etendus*, *viimistletud ettekanne* ja *hästiviimistletud ettekanne*, *arenenud lihased* ja *hästiarenenud lihased*, *koosolek toimus organiseeritud korras* ja ... *hästiorganiseeritud korras*, samuti

(hästi)kõdunenud sõnnik, (hästi)valitud materjal jms.²³ Näeme, et kõigil neil juhtudel on partitsiip juba iseendast n. ö. positiivselt laetud, aktiivse sisuga. Siin peitubki võti, millal kokku kirjutada, millal mitte. Sellest lähtudes võikski määrsõna *hästi* kirjutada kokku siis, kui partitsiip on aktiivse sisuga ja *hästi* on vaid partitsiibi tugevdajaks, s. t. kui meil on tegemist niisuguste juhtumitega, kus me võime adverbil *hästi* ka ära jätta, ilma et sisuliselt õieti midagi muutuks (*tuntud lugu ~ hästituntud lugu, kasvatatud inimene ~ hästikasvatatud inimene, arenenud lihased ~ hästiarenenud lihased* jne.)²⁴. Kui aga partitsiip on neutraalsema sisuga, tuleks *hästi* kirjutada partitsiibist lahku, näit. *hästi illustreeritud raamat, hästi tehtud töö, hästi mängitud näidend, hästi kasutatud aeg, hästi korraldatud üritus*²⁵.

Lisaks eelnevale võib kokkukirjutamine oleneda ka lauserütmilisest teguritest, eriti aga sellest, kas *hästi* + partitsiipi on tarvitatud atributiivselt või verbaalselt; vrd. näit.: *Uues hoones on hästisisustatud keemia- ja füüsika- ning bioloogiakabinet* („Noorte Hää” 1953, nr. 45, lk. 2, v. 1; s. t. uus hoone sisaldab hästisisustatud keemia-, füüsika- ja bioloogiakabineti — *hästi* + partitsiip esineb atributiivselt) ja *uues hoones on hästi sisustatud keemia- ja füüsika- ning bioloogiakabinet* (lähtutud on tegevusest — verbaalselt). Kokku- või lahkukirjutamine võimaldab vahet teha ka adverbil ja adverbialse täiendi vahel, näit.: „*Juba ammu oli teada et puidusüsi neelab hästi lahustunud aineid ja gaase...*” (B. Rozen, Hiigelmolekulide maailmas, Tallinn 1956, lk. 246). Siin esineb *hästi* viisiadverbina, mitte adverbialse täiendina (laiendab verbivormi *neelab*, mitte aga partitsiipi; adverbialse täiendi korral tuleks *hästi* + *lahustunud* kirjutada kokku).

Partitsiibiga kokkukirjutatult võivad vahel esineda ka mõned teised sti-lõpulisel adverbil, ning jällegi siis, kui tegemist on kindlama ühendiga. Nii võib pidada õigustatuks kokkukirjutamist niisugustel juhtudel, nagu *kõrgestiarenenud maaviljelus, kõrgestikvalifitseeritud tööjõud, kergestisüttivad ained, kergestiseeduv toit* jms. Taolised juhtumid on peaaegu analoogilised vastavatele *hästi* + partitsiibi juhtumitele (*arenenud maaviljelus ~ hästiarenenud maaviljelus ~ kõrgestiarenenud maaviljelus*; samuti (*hästi*)süttivad

²³ Selliseid *hästi* + partitsiibi juhtumeid võib teataval määral võrrelda niisuguste liitsõnadega, nagu *tulisoolane, kibekiire, uhiuus, võhivõoras, puruvaene* jms., kus esimene osa samuti ainult tugevdab põhisõna sisu.

²⁴ Seevastu näit. määrsõna *halvasti* kirjutatakse partitsiibist lahku, ja seda mitte ainult seetõttu, et ta on pikem (mis iseendast on küllaltki oluline tegur), vaid rohkem selletõttu, et *halvasti* muudab partitsiibi sisu negatiivseks ja on seepärast tugevamini omaette rõhutatud (*halvasti kasvatatud laps, halvasti kõdunenud sõnnik, halvasti organiseeritud koosolek*).

²⁵ Sellest seisukohast uuesti vaadeldes eelmisel leheküljel esitatud ajakirjandusest nopitud näiteid, näeme, et enamikul juhtudel on kokkukirjutamine põhjendatud, ainult paaril juhul on kokkukirjutamisega liialdatud (*hästi* + *sisustatud, hästi* + *riietatud*).

ained ~ (kergesti) süttivad ained, (hästi) seeduv toit ~ (kergesti) seeduv toit jne.). Kokkukirjutamisega tuleb siiski olla ettevaatlik, et mitte sattuda liialdustesse.

Omaette probleemiks on partitsiibi kokku- või lahkukirjutamine neil juhtumel, kus ühendverbi atributiivse partitsiibi ees on laiend, mis kuulub kogu partitsiipühendi (mitte ainult selle esimese ühendosa) juurde, — näit. *koosoleku poolt vastu + võetud otsus* (*koosoleku poolt kuulub siin vastu + võetud juurde*), *aidast välja + võetud vili* jms. Selle üle, kas niisugustel juhtudel kirjutada kokku või lahku, on palju vaieldud. Küsimus oli arutusel ka eespool mainitud EKS-i Keeletoimkonna koosolekul 22. aprillil 1938, kus fikseeriti ühendverbide kokku- ja lahkukirjutamise põhireeglid. Ühed pooldasid siin varianti, mille järgi abisõna tuleks partitsiibist alati lahku kirjutada, kui partitsiibi ees on mingi laiend, näit.: *inimestest maha jäetud maja*, *aknast välja hüppav kass*, *sõjast osa võtnud noormees* jne. Teine osa keeleteimkonna liikmeid soovitas aga teist varianti, mille kohaselt niisugustel juhtudel tuleb abisõna partitsiibiga kokku kirjutada, näit.: *põgenejatega kaasaläinud koer*, *enesega rahulolev isik* jne.²⁶

Ehkki lahkukirjutamine on siin küllaltki motiveeritud ja omast kohast loogiline, on tänapäeval siiski otstarbekam jääda kokkukirjutamise juurde. Sel juhul saame läbi grammatikates juba traditsiooniliseks muutunud reegluga, et verbaalomadussõnalisest täienduses (harilikult atribuuudina nimisõna ees) kirjutatakse partitsiibid abisõnaga²⁷ kokku.

Seega siis tuleks ühendverbiline partitsiipühend igasuguse temale eelneva laiendi korral (olgu see siis nimi- või mäarsõna) kirjutada kokku:

Kastist väljavõetud ja kiiruga laialipillatud asjad. Ammu mahajäetud maa-alad²⁸. Puult vara mahalangenud leht. Temast mahajäänud asjad. Võistlusest osavõtjaile kättenäidatud rada. Üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtnud Eesti NSV kolhoosid.

Niisugustel juhtudel on partitsiibi verbiosale eelnev kõrvalsõna harilikult vaid täienduseks, millel sisuliselt pole kuigi kandvat täht-

²⁶ A. Kask, EKS-i Keeletoimkonna viimaste koosolekute otsuseid. — Eesti Keel 1938, lk. 56.

²⁷ Terminit „abisõna“ on siin kasutatud tinglikult, mõeldes selle all ühendverbi koostisosa. Kooligrammatikais tarvitatud „kõrvalsõna“ mõiste on liiga kitsas, sest ühendverbi võivad moodustada niihästi nn. kõrvalsõna (*ette vaatama, vastu võtma, välja tulema*) kui ka samas funktsioonis esinev nimi-, omadus- või isegi tegusõna (*jagu saama, pahaks panema, minema ajama*). Vrd. lk. 27, viide 13.

²⁸ Ka sellistel juhtudel (partitsiibile eelneva mäarsõna korral) on püütud rakendada lahkukirjutamist. Sellisel seisukohal oli näit. omaaegne „Looduse“ korrektor H. Pürkop, kelle arvates tuli kirjutada *edasiantud lugude*, aga *põlvest põlve edasi antud lugude*, *väljaõpitud niks*, aga *tegi... eriliselt välja õpitud niks* (vt. J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, Tartu 1936, lk. 326). Selline tarvitusviis teeb aga asja liiga keeruliseks.

sust. Tihtipeale võime selle äragi jätta, sest verbi tähenduse modifitseerib siin juba partitsiibile eelnev laiend, näit. *kastist väljavõetud asjad* ~ *kastist võetud asjad*. Et partitsiipühendile eelnev nimi-või määrsõna pole siin ühendatav mitte niivõrd esimese komponendiga kui kogu ühendiga, seda näitab ka see, et kahest sõnast koosneva ühendverbi võime tihtipeale asendada samasisulise ühesõnalise verbiga: *ammu maha jäetud maa-alad* = *ammu hüljatud maa-alad*; samuti nagu ka näit. *ümbertöötatud* = *töödeldud*, *väljaläinud* = *väljunud*, *alalhoitud* = *säilitatud* jne.²⁹ Igal juhul on siin tegemist hoopis teistsuguse olukorraga kui näit. nimisõnade puhul, kus genitiivis oleva nimisõna kohta käiva täiendi korral on lahkukirjutamine paratamatu (näit. *liivahunnik*, aga *märja liiva hunnik*).

Lahkukirjutamine tuleb arvesse ainult väga üksikuil erandjuhtudel, kus verbiosale eelnev abisõna on rohkem omaette rõhutatud ja kus see on konteksti seisukohalt vajalik. Näit.: *Rootsi kuningas Gustav III tahtis purustada Vene merevõimu Balti merel ja tagasi vallutada Põhjasõjas kaotsi läinud kolooniad* (Eesti NSV ajalugu I, Tallinn 1955, lk. 542; lahkukirjutamisega saame siin selgemini esile tuua, et tegemist on just nimelt Põhjasõjas kaotatud kolooniatega); *Mu jalge ees oli väike, lilliad täis kasvanud tiik* (A. Gaidar, Trummilööja saatus, Tallinn 1956, lk. 101; vrd. *vihma täissadanud tünn*; ühendit *täis + kasvanud* pole siin hea kokku kirjutada, et ei hakkaks häirima teisesisuline ühend *täiskasvanud* 'взрослый'); *kangaid riulilt alla andev müüja* (täpselt selsamal põhjusel lahku, — et lugemisel ei kipuks segama teisesisuline *allaandev* 'сдающийся')³⁰. Kuna aga viimasel juhul (*kangaid riulilt alla andev müüja*) ühendis *alla + andev* mõlemad sõnad esinevad kõige otsesemas tähenduses ja verbile eelnevat sõna *alla* saame vaadelda ka lihtsalt määrsõnana, siis on küsimus, kas ühendit *alla + andev* antud juhul enam ühendverbiks pidadagi. Üldse tuleb märkida, et kui on tegemist tugevama tähenduse ülekandumisega, tähenduse nihkumisega, siis kokkukirjutamise seisukohalt küsimust ei teki, kui aga verb ja talle eelnev sõna esinevad otsesemas tähenduses, võib tekkida raskusi. Nii ei tekita fraseoloogilised ühendverbid, kus tähenduse nihkumine on tugev, antud juhul üldse probleemi; raskused esinevad peamiselt siis, kui verbi juurde kuuluvad niisugused ruumilisi suhteid, suunda märkivad sõnad nagu *üles*, *alla*, *välja*, mis võivad esineda niihästi kõrvalsõnadena kui ka tavaliste määrsõnadena. Kui näit. fraasides *uuesti ülestõstetud küsimus*, *talle väljaantud tõend* kokkukirjutamise suhtes veel kahtlust ei teki, sest tegemist on tugeva tähenduse nihkumisega, siis juhtumitel nagu *papist väljalõigatud auto*, *laost väljavõetud kaup*, *aidast väljavõetud vili*, *kastist väljavõetud asjad*

²⁹ Vrd. E. Kindlam, Verbide kokku- ja lahkukirjutamisest. — Sirp ja Vasar 1955, nr. 23, lk. 5.

³⁰ Küll aga näit. *riulilt kätteandev*, *riulilt kätteulata*v.

on tähenduse nihkumine juba hoopis väiksem, mistõttu siin võib kokkukirjutamise suhtes tekkida kahtlusi. Siiski tuleks ka sellistel juhtudel kirjutada kokku, sest partitsiibile eelnevat sõna ei saa siin omaette lauseüksusena käsitleda (*laost väljavõetud kaup* — loogiline küsimus pole mitte *laost k u h u võetud kaup?*, vaid *k u s t väljavõetud kaup?*; seega *välja* kuulub partitsiibi juurde ja moodustab ühendverbi). Seevastu näit. lauses *Vilja salvedest välja kühveldavad mehed...* tundub lahkukirjutamine olevat võimalik, samuti nagu ka lausetes *kelguga mäest alla sõitvad lapsed*, *õunu puu otsast alla loopiv poiss* jms., kuigi me teiselt poolt ühendid *väljakühveldatud villi*, *allasõitnud lapsed*, *allaloobitud õunad* vististi kirjutame ilma pikemata kokku. Ilmselt on siin tegemist ühendverbide ja mitteühendverbide piiripealse piirkonnaga, kus teatavad sõnad võivad esineda niihästi ühendverbina kui ka iseseisvate lauseüksustena. (Vrd. ka näit. *majast väljaaetud* [= minemaaetud] *inimene* ja *toast välja aetud* [= õue aetud] *koer*; — kuigi lihtsuse pärast võiks mõlemad juhtumid kirjutada ühtviisi, on viimasel juhul lahkukirjutamine otsesema tähenduse tõttu rohkem õigustatud kui esimesel juhul.) Siin tuleb märkida, et kui me näit. lausetes *kõrgest redelist üles roniv mees*, *punktist A otse üles suunduv sirge* käsitame sõna *üles* kui iseseisvat määrsõna ning kirjutame ta partitsiibist lahku, siis tuleb sedasama teha ka juhtumitel *redelist üles roniv mees*, *üles roniv mees*, *üles suunduv sirge*.

Seega tuleks ruumilisi suhteid väljendavate sõnade *alla*, *üles*, *välja* lahkukirjutamist partitsiibist pidada õigeaks ainult siis, kui nad esinevad kõige otsesemas tähenduses, nii et neid on võimalik käsitada omaette lauseüksustena, kõigil muudel juhtudel aga kirjutada kokku, kusjuures eelneva täiendi olemasolul või mitteolemasolul pole siin olulist tähtsust.

Kokkuvõttes võib ühendverbide *nud-* ja *tud-*partitsiibi kohta öelda, et nad kirjutatakse atributiivses tähenduses kokku³¹, verbaalses tähenduses aga lahku (näit. *vastuvõetud otsus*, *koosoleku poolt vastu võetud otsus*, aga *otsus on vastu võetud*).

Palju lihtsam kui *nud-* ja *tud-*partitsiibi puhul, on olukord *v-*partitsiibi puhul. Ühendverbide *v-*partitsiip kirjutatakse alati kokku: *kordaminev*, *ettenähtav*, *vastuvõetavad* jne.³² Seevastu tavalise verbi *v-*partitsiip kirjutatakse eelnevast määrsõnast harilikult lahku: *kergesti loetav*, *raskesti jälgitav*, *kiiresti arenev* jne. Eran-

³¹ Kokkukirjutatud partitsiip esineb tavaliselt atribuudina nimisõna ees, võib aga mõnikord esineda ka predikatiivses asendis (nimisõna ja verbi järel), kui ta on seejuures ikkagi atributiivse tähendusega (ei moodusta verbi liitaega), näit.: *ta musklid olid väga väljaarenenud* (suured, tugevad); *ta oli endassesüvenenud ja vaikne*; *need näisid tõesti kokkukasvanud* (olevat). (J. Aavik, *op. cit.*, lk. 326).

³² Ainult *v-*partitsiibist moodustatud *vat-*lõpuline lauselühend kirjutatakse lahku: *arvasin ta ära sõitvat*. — J. Aavik, *op. cit.*, lk. 327.

diks on üksikud kindlamad ühendid, nagu *kergestisüttivad* ained, *kergestiseeduv* toit, *paljuütlevad* asjaolud, *paljutootav* jms.

Partitsiipide suhtes üldse tuleb aga veel kord rõhutada, et partitsiibi ja tema juurde kuuluva sõna kokku- või lahkukirjutamise üle otsustades on vaja kõigepealt jõuda selgusele, kas tegemist on ühendverbiga või mitte, või veel täpsemalt öeldes — on tarvis jälgida: 1) kas on tegemist tähenduse modifitseerimisega või mitte, 2) kas on tegemist ülekantud tähendusega või mitte ning 3) kas on tegemist tihedama või lõdvema seosega. Seda silmas pidades on selge, et näit. ühendid *kinni pistma, ära panema, läbi löikama, ette nägema* tuleb teatud juhtudel kirjutada kokku, sest adverbid *kinni, ära, läbi, ette* jms. aitavad modifitseerida järgneva verbi tähendust (tegemist on ühendverbidega), kuna aga näit. *kasti pistma, lähedale panema, nõõri löikama, tulevikku nägema* jms. kui juhuslikud ühendid, kus kumbki komponent on täiesti säilitanud oma leksikaalse iseseisvuse, kirjutatakse alati lahku. Analoogilistel juhtumel tuleb kokku kirjutada ka niisugused fraseoloogilised, piltlikud väljendid, nagu *jutti ajama, korda seadma, aset leidma, pähe õppima, silma torkama, halvaks panema* jms. (fraseoloogilised ühendverbid), samuti nagu kirjutatakse kokku muudki fraseoloogilised partitsiipühendid: *käesolev, südantlõhestav, meelikõitev, käegakatsutav, põhjanev, paljutootav, kurjakuulutatav, isehakanud, teretulnud, omatehtud, kodukootud, ennastsalgav* jms.; samal ajal kui näiteks ühendid *rada ajama, järjestikku seadma, kätte löikama, silma torkama* (otseses tähenduses), *raha saama, nõrgaks jääma, peos olema, peergu lõhestama* jms. kui juhuslikumad ühendid (tähendus jääb muutumatuks, mõlemad komponendid säilitavad oma iseseisvuse) jäävad alati lahku. Tihedama seose tõttu tuleb analoogilistel juhtudel kirjutada kokku ka ühendid *vihku siduma, rulli keerama, ellu jääma, süüdi mõistma, raudu panema, vangiviõetud vaenlane, kortsu tõmbuma, viltu vajuma, umbe tuiskama, rohtu kasvama, lehte minema* jms. (*vihkuseotud vili, vangiviõetud vaenlane, raudupandud käed, kortsutõmbunud nägu, viltuvajunud tara, umbetuisanud tee, rohtukasvanud rada, lehteläinud puud* jms.³³; nagu eespool märgitud, tuleks neidki pidada ühendverbideks), samal ajal kui näiteks *haava siduma, tuppaa jääma, kortsu siluma, karpi panema, vette vajuma, hooletusse jääma, unustusse vajuma, umbrohtu kasvama* jms. kui lõdvema seosega ühendid kirjutatakse alati lahku.

Kokku- ja lahkukirjutamine on eesti keeles niivõrd komplitseeritud ning mitmepalgeline nähtus, et seda raudsete reeglite raami-

³³ Sellistele ühenditele on iseloomulikud kaks olulist momenti: 1) verbisale eelneval ainsuse illatiivil on sageli mitmuslik, kollektiivmõisteline sisu (*vihkuseotud vili, kortsutõmbunud särk, lehteläinud puu*); 2) tihti peale on sellised kahesõnalised ühendid asendatavad ühesõnalistega (*vangipandud süüdlane = vangistatud süüdlane, kortsutõmbunud nägu = kortsuline, kortsunud nägu, rohtukasvanud rada = rohtunud rada*).

desse suruda on võimatu. Reeglid ja juhtnöörid jäävad siin mitmeski osas vaid põhiorientaatorideks, mille ümber on võimalikud paigutatud siia-sinna kõikumised. Seetõttu saab käesolevki kirjutis olla rohkem küsimuste selgitaja ja mõtete ärataja kui otsene lahendaja ja abistaja. Ometi võib öelda, et kui asjasse vähegi süvenetakse ning eeltoodust kõige põhilisematki silmas peetakse, siis kaoksid paljudki lohakused ja eksimused kokku- ja lahkukirjutamise alal (näit. taolised põhjendamatud partitsiibiga kokkukirjutamised, nagu *vettekukkunud puud, kaldalejäänud inimesed, puhtakspestud särk, kuumakskõetud ahi, lühikeseksloigatud juuksed, soojustarmastavad bakterid, lahendamist vajavad küsimused, selgust nõudvad asjaolud*, või taolised põhjendamatud lahkukirjutamised, nagu *randa maha jäänud mees, lahingus ära visatud varustus* jms., mida paraku küllaltki sageli esineb³⁴), ning see praegu üks segasemana näivaid kokku- ja lahkukirjutamise piirkondi muutuks palju selgemaks ning arusaadavamaks.

ОТНОСИТЕЛЬНО СЛИТНОГО И РАЗДЕЛЬНОГО НАПИСАНИЯ ПРИЧАСТНЫХ ФОРМ

Р. КУЛЛЬ

Резюме

В статье рассматривается вопрос раздельного и слитного написания причастий с примыкающими к ним склоняемыми словами или наречиями. В современном эстонском языке эта орфографическая проблема до настоящего времени не нашла еще четкого и ясного разрешения, несмотря на то, что этому вопросу уделялось не мало внимания.

При рассмотрении этого вопроса прежде всего надо остановиться на самом понятии сложных и составных глаголов. Если само понятие, а также правописание сложных глаголов не представляет особенных затруднений, так как они пишутся во всех формах слитно (тип *alahindama* 'недооценивать'), то положение с правописанием составных глаголов, пишущихся в одних формах слитно, а в других раздельно (тип *lahti tegema* 'открывать', *vastu tulema* 'идти навстречу'), гораздо сложнее.

Известные трудности представляет уже само определение составных глаголов, выделение их из других словосочетаний. В школьных грамматиках говорится, что составной глагол состоит из глагола и так называемого приставочного слова, причем приставочными словами считаются префиксальные наречия (*läbi*

³⁴ Rohkesti näiteid selle kohta toob E. Kindlam oma artiklis „Verbide kokku- ja lahkukirjutamisest”.

'про-, пере-, раз-', *välja* 'вы-, из-, про-' и т. д.). Главной отличительной особенностью этих форм является то обстоятельство, что приглагольное слово (приставка) модифицирует основное значение слова, придает ему новый смысловой оттенок (*lugema* 'читать' — *läbi lugema* 'прочитать'; *võtma* 'брать' — *ette võtma* 'предпринимать'). Но исходя из этого наиболее важного признака, мы должны причислять к составным глаголам не только сочетания, первым компонентом которых является префиксальное наречие, а также и фразеологические сращения, состоящие из глагола и той или иной падежной именной формы, напр. *korda minema* 'удаиваться', *käsile võtma* 'брать в руки', *silmas pidama* 'иметь в виду', *jagu saama* 'одолевать, справляться', *heaks kiitma* 'одобрять' и др. В таких фразеологических единицах исходное значение глагола и имени утрачено, и мы можем говорить о совершенно новом, особом значении всего фразеологического сочетания, свойственном ему в целом. Подобные смысловые единства в корне отличаются от обычных словосочетаний, в которых каждый компонент в отдельности является носителем своего содержания и значения (напр. *raha saama* 'получать деньги', *riiulile seadma* 'ставить на полку' и др.). Именно наличие такого неразрывного смыслового сращения и слияния составных частей позволяет нам причислять фразеологические сочетания к группе составных глаголов и придерживаться в их правописании тех же принципов, что и при составных глаголах префиксального типа.

При более детальном ознакомлении с правилами правописания причастий, а также с теми затруднениями, которые нередко возникают при раздельном и слитном написании последних, выясняется, что в большинстве случаев решающим моментом является большая или меньшая степень слияния, связи составных частей словосочетания, продуктивность, частота употребления, а также наличие или отсутствие прешествующего определения.

Особо следует остановиться на слитном и раздельном написании сочетаний с наречиями *ammu* 'давно', *äsja* 'недавно, только что' и *hästi* 'хорошо', где в практике наблюдается большой разницей. В этих сочетаниях можно однако установить смысловую дифференциацию, в зависимости от слитного или раздельного написания. Решающим моментом для того или иного написания является прежде всего то значение, которое вкладывается в данное понятие, т. е. значение конкретности или обобщенности, усиление смыслового содержания слова, значение атрибутивности в противовес глагольному содержанию и значению понятия и т. д. Вместе с тем, известную роль в написании таких причастий играют и некоторые факторы случайного, побочного характера, как длина слова (количество слогов), ритмическая специфика предложения и т. д.

Совсем особым вопросом является вопрос о слитном или раздельном написании причастных форм при наличии в предложении

нии такого определения, которое стоит перед атрибутивной формой причастия и имеет отношение ко всему причастному сочетанию. В таких случаях как правило надо писать слитно.

Согласно общепринятому правилу, причастные формы на *-nud* и *-tud*, образованные от соответствующих составных глаголов, пишутся слитно в случае атрибутивного значения и раздельно в сложных формах прошедшего времени (*vastuvõetud otsus* 'принятое постановление', *koosoleku poolt vastuvõetud otsus* 'принятое собранием постановление', но *otsus on vastu võetud* 'постановление принято'). Образованные от составных глаголов причастия на *-v* во всех случаях пишутся слитно.

Таким образом, для правильного разрешения вопроса о слитном и раздельном написании причастий с относящимися к ним словами необходимо прежде всего выяснить, имеем ли мы дело в данном конкретном случае с составным глаголом или нет. В процессе такого предварительного анализа необходимо учитывать следующие моменты: 1) не имеем ли мы дело с модифицированным значением глагола, 2) не имеет ли словосочетание переносное значение и 3) какова степень сращения, слияния составных частей того или иного словосочетания.

VON ZUSAMMENSCHREIBUNG UND TRENNUNG DER PARTIZIPIALVERBINDUNGEN

R. KULL

Zusammenfassung

Vorliegende Betrachtung behandelt die Zusammenschreibung und Trennung von Komponenten der Partizipialverbindungen, deren erstes Glied aus einem Nomen, Adjektiv oder Adverb besteht. Obwohl dieses Problem der gegenwärtigen Schriftsprache vielfach erörtert worden ist, gibt es in diesem Abschnitt der Grammatik noch viele Unklarheiten.

Vor allem ist es notwendig festzustellen, welche Verben zur Gruppe der trennbaren, und welche zur Gruppe der untrennbaren Zusammensetzungen gehören. Wenn der Begriff der untrennbaren Zusammensetzungen an und für sich klar ist, und die Schreibweise der Verbalverbindungen dieser Art keinerlei Schwierigkeiten bereitet, da sie in allen Formen zusammengeschrieben werden (Verben der Klasse *alahindama* 'unterschätzen'), so ist die Sache viel komplizierter mit trennbaren Zusammensetzungen, wo manche Formen zusammen, andere hingegen getrennt geschrieben werden (Verben der Klasse *lahti tegema* 'eröffnen', *vastu tulema* 'entgegenkommen').

Zunächst fällt es schwer, feste Grenzen zwischen trennbar zusammengesetzten Verben und syntaktischen Fügungen zu ziehen.

Laut Schulgrammatiken bestehen trennbare Zusammensetzungen aus einem sogenannten Nebenwort und dem Verb, wobei man als „Nebenwörter“ solche Adverbialpartikeln wie *juurde* 'zu', *läbi* 'durch', *välja* 'aus' usw. ansieht. Wenn wir aber vom spezifischen Zug solcher Wortverbindungen ausgehen, und nämlich von der Tatsache, dass das zum Verb gehörende Wort die Bedeutung des Verbs modifiziert, das heisst der Bedeutung einen neuen Inhalt gibt, so könnte man nicht nur Verbindungen vom Verb und dem sogenannten Nebenwort für trennbar zusammengesetzte Verben halten, sondern auch phraseologische Verbindungen, die aus einem Verb und einem die Bedeutung des Verbs modifizierenden Nomen oder Adjektiv bestehen (wie *korda minema* 'gelingen', wörtl. 'in Ordnung gehen', *jalule seadma* 'instand setzen', wörtl. 'auf die Füsse setzen', *silmas pidama* 'im Auge behalten', *jagu saama* 'bewältigen', wörtl. 'einen Teil bekommen', *heaks kiitma* 'gutheissen' usw.). Die zusammengehörenden Wörter erscheinen hier nicht mehr in ihrer ursprünglichen Bedeutung, sondern bekommen, beide zusammen, einen neuen Bedeutungsinhalt, der nur dieser Verbindung eigen ist und weswegen solche phraseologische Verbindungen (wie *jagu saama*, *jalule seadma* usw.) sich von gewöhnlichen syntaktischen Fügungen unterscheiden, da in den letzteren beide Teile ihre Unabhängigkeit behalten (zum Beispiel *raha saama* 'Geld bekommen', *riiulile seadma* 'aufs Regal setzen').

Dieser bestimmte feste inhaltliche Zusammenhang in solchen Verbindungen, die man phraseologische Verbalverbindungen nennen dürfte, ist zum Kriterium der Zusammenschreibung oder Trennung beider Teile geworden, gleichfalls wie bei Verbindungen von einer Adverbialpartikel und Verb.

Bei der Trennung oder Zusammenschreibung des Partizips und des ihm vorangehenden Wortes ist es wichtig vor allem festzustellen, ob die Verbindung eine gewöhnliche oder eine zufällige ist, ob beide Teile miteinander fest oder unfest verbunden sind, aber auch, ob vor der Verbindung ein Attribut steht.

Eigens muss man Verbindungen der Adverbien *ammu* 'längst' und *äsja* 'kürzlich', ebenfalls die Verbindung des Adverbs *hästi* 'gut' mit Partizipien behandeln, da von der Zusammenschreibung oder Trennung ein Bedeutungswandel antreten kann. Neben direkt semantischen Faktoren (eine konkrete Bedeutung oder Verallgemeinerung, eine Verstärkung des semantischen Inhalts, eine attributive oder verbale Bedeutung usw.) kommen hier noch andere einigermaßen zufälligere Faktoren in Betracht, wie die Länge des zusammengeschriebenen Wortes (die Silbenzahl), der Satzrhythmus u. a.

Ein Problem für sich ist die Zusammenschreibung oder Trennung der Partizipien in Fällen, wo vor dem attributiven Partizip der trennbaren Zusammensetzung noch ein anderes, die ganze Partizipialverbindung beschreibendes Attribut steht. Im allgemei-

nem werden die Partizipialverbindungen in solchen Fällen zusammengeschrieben.

In der Regel schreibt man die *-nud* und *-tud* Partizipien in attributiver Funktion zusammen, in verbaler (prädikativer) — getrennt (*vastuvõetud otsus* 'der angenommene Beschluss', aber *otsus on vastu võetud* 'der Beschluss ist angenommen worden'). Das *-v*-Partizip von trennbar zusammengesetzten Verben wird immer zusammengeschrieben. Bei den Partizipien überhaupt muss man aber betonen, dass es angebracht ist, bei dem Entscheiden über die Trennung oder Zusammenschreibung beider Wörter vor allem festzustellen, ob man hier mit einer trennbaren Zusammensetzung zu tun hat oder nicht, oder genauer — es ist nötig festzustellen: 1) ob eine Modifizierung der Bedeutung vorliegt oder nicht, 2) ob eine Bedeutungsübertragung vorliegt oder nicht, 3) ob die Zusammensetzung eine feste oder unfeste ist.

KREEKA PÄRISNIMEDE EDASIANDMISEST EESTI KEELES

E. NURM

Kodanlikul ajal oli ametlikult (E. Muugi „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu” kaudu) kehtestatud vaid kreeka isikunimede kirjutamise juhis, kuna kreeka koha- ja muude nimede eesti keeles edasiandmise kohta puudusid kindlad reeglid. Kreeka isikunimede translitereerimise juhis, mida muide täie järjekindlusega ei rakendatud isegi EE-s („Eesti entsüklopeedias”), baseerus traditsioonipärasel ladina transkriptsioonil.

Õigekeelsuse sõnaraamatute koostamisele asudes jõudis Keele ja Kirjanduse Instituudi sõnaraamatute sektor põhimõttelisele seisukohale — 1) tarvitada mitteladina graafikaga keeltest pärinevate nimede transkribeerimisel ainult eesti alfabeedi tähti (kaasa arvatud *f*, *š*, *z*, *ž*), 2) mitte vahet teha isiku- ja muude nimede transkribeerimise vahel. Neist põhimõtteist lähtudes ongi välja töötatud „Väikese õigekeelsuse sõnaraamatu” lõpus (lk. 349—350) avaldatud juhis „Kreeka nimede kirjutamine eesti keeles”. Teatava mõõndusena traditsioonile ei ole eesti transliteratsioonis vahet tehtud kreeka *ε*-i (lühikese *e*) ja *η* (pika *e*), samuti *ο*-i (lühikese *o*) ja *ω* (pika *o*) vahel, kuigi eesti kirjaviis seda võimaldaks: *e* — *ee*, *o* — *oo*. Põhjuseks on ka asjaolu, et teiste vokaalide puhul, kus kreeka kirjas pikkuse vahet ei märgita, tuleks siis järjekindluse seisukohalt lühikesi ja pikki häälikuid eesti transkriptsioonis samuti eristada; sel puhul satuksime aga peaaegu ületatamatutesse raskustesse, sest mõnede kreeka pärisnimede vokaalide pikkust on võimatu kindlaks teha.

Pole vajadust peatuda nende kreeka tähtede translitereerimise küsimusel, millel eesti tähestikus on olemas kindlad vasted. Märgitagu vaid seda, et tähtede *β*, *γ* ja *δ* vasteteks on *b*, *g* ja *d*, kuigi need kreeka tähed on heliliste häälikute märkideks; kuid selle paratamatu ebakohaga on tegemist ka vene jt. keelte heliliste kluusiilide edasiandmisel.

Kreeka *φ* märgiti kodanlikul ajal ladina ja saksa keele eeskujul täheühendi *ph* abil (*Amphion*, *Philoktetes*, *Tissaphernes*), linnanimedes aga kirjutati enamasti *f* (*Efesos*, *Amfipolis*). Sääraseks

kahesuguseks märkimisviisiks ei ole aga mingit alust, tuleb valida *ph* ja *f*-i vahel. Peab ütleva, et φ transkribeerimiseks *ph* abil ei puudu oma põhjendus: kuigi ladina keeles on olemas täht *f*, tarvitatakse juba roomlased kreeka φ edasiandmiseks täheühendit *ph*, millega püüti arvatavasti edasi anda φ bilabiaalset hääldust. Kuid juba IV sajandil m. a. j. hääldub φ samuti nagu ladina *f* ja see hääldamisviis on praegu kasutusel kõigis kultuurmaades; seepärast on kõigiti õigustatud φ edasiandmine *f*-i abil, muidugi nii isikukohanimes, nagu ongi fikseeritud translitereerimises. Olgu muide märgitud, et Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Soome Kirjanduse Seltsi) keelekomisjoni otsusel 1929. aastast on ka soome keeles φ vasteks *f*, mitte *ph*.

Täiesti põhjendamata on ka kodanlikul ajal praktiseeritud vahe-tegemine kreeka *v*-i translitereerimisel: isikunimes *y* (*Ibykos*, *Kyros*, *Dionysos*), linnanimes aga *ü* (*Smürna*, *Mütülene*); erinevalt kirjutati millegipärast kreeka *v*-i pärisnimes *Odysseus* ja „*Odüsseia*”. Mispärast tähte *v* edasi anda *y*-i abil, kui tema hääldamine vastab eesti *ü*-le? Niisiis tarvitagem kreeka *v*-i edasiandmiseks alati *ü*-d (*Ibükos*, *Küros*, *Dionüsos*, *Odüsseus*). Millegipärast on aga viimasel ajal hakatud tarvitama *y*-i isegi sõnas „*Odüsseia*” (näit. „Rahva Hääli” 1956, nr. 304; „Sirp ja Vasar” 1957, nr. 3). Kahetsetavasti võib ebajärjekindlust kreeka *v*-i edasiandmisel täheldada ka 1957. a. „Loomingu” 1. numbris A. Annisti ja K. Reitava tõlkes avaldatud „*Odüsseia*” katkendis, kus õigete grafeemide „*Odüsseia*”, *Olümpos*, *Ogügia*, *Erümanthos* kõrval leiame vigaseid translitereeringuid *Odysseus*, *Polyfemos*, *Dymas*.

„Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetiste Ühiskonnateaduste Seeria” 1957. a. 1. numbris (lk. 91—92) soovib akadeemik A. Vaga kasutada kreeka *v*-i edasiandmiseks järjekindlalt tähte *y*. Tema arvates oleks tulnud meie tähestikku saksa keele kaudu sattunud täht *ü* asendada ladina tähega *y* samuti, nagu täht *w* asendati *v*-ga. Kreeka *v* tulevat A. Vaga arvates translitereerida *y*-i abil juba sellepärast, et need tähed langevat kujult ühte. Kuid see on õige ainult suurtähe kohta, kreeka suurt *Y*-i ei lähe aga meil kreeka nimes üldse vaja. Seevastu erineb kreeka väiketäht *v* täiesti *y*-ist, ta on väliselt sarnane hoopis eesti *v*-ga. Prof. Vaga heidab translitereerimisreeglite koostajatele ette, et „ei arvestatud kreeka ja ladina tähestiku suhteid”. Ent meie keelekorraldajad ei pea õigeks transkribeerida kreeka pärisnimesid eesti keelde ladina keele vahendusel, nagu seda tehakse saksa keeles ja tehti meil kodanlikul ajal.

Professor A. Vaga väidab, et „ka täht *x* on nõndasamuti langenud eksituse ohvriks”, pidades seega õigeks translitereerida kreeka ξ -d *x*-i abil, nagu kirjutati kodanlikul ajal. Artikli algul esitatud translitereerimispõhimõtteist lähtudes on aga praegu kehtivates reeglites ξ vasteks märgitud ks: *Artakserkses* (mitte *Artaxerxes*), *Ksanthippe*, *Ksenofon*; nii kirjutatakse muide ka soome keeles.

Traditsioonipäraselt antakse täht ζ siiski edasi z abil, kuigi ta hääldub dz-na: Zeus (loe: dzeus), Zenobia.

Endine juhiskirje märkis õigesti, et kreeka *ov* = *u* (*Λυκούργος* = *Lükurgos*), jättis aga mainimata, et *av* = *au*, mitte *aü* (*Γλαυκός* = *Glaukos*, *Ἐπίδανυρος* = *Epidaurós*) ja *ev* = *eu*, mitte *eü* (*Ἐρεχθεύς* = *Erehtheus*, *Ζεύς* = *Zeus*). Samasugune ebakoht esines juhiskirjes *γ*-ühendite puhul: anti küll, et *γγ* = *ng* (*Ἀγγίτης* = *Angites*), kuid jäeti silmapaari vahele konsonantühendid *γκ*, *γξ* ja *γκ*, millede eelkomponent *γ* hääldub samuti *n*; uues juhiskirjes fikseeritakse, et *γκ* = *nk* (*Ἀγκυρα* = *Anküra*), *γξ* = *nks* (*Σφίγγς* = *Sfinks*) ja *γκ* = *nh* (*Ἀγχίσις* = *Anhises*).

Endises juhiskirjes märgiti, et hõngusmärk ' (spiritus lenis) jääb eesti transkriptsioonis (nagu teisteski keeltes) edasi andmata (*Ἐφεσος* = *Efesos*, *Οἰδίπους* = *Oidipus*), kuna hõngusmärk ' (spiritus asper) antakse edasi *h* abil (*Ἥρα* = *Hera*, *Ἴππόλυτος* = *Hippolütos*), jäeti aga fikseerimata, et 'P puhul tuleb see *h* paigutada *R*-i järele (*Ῥήσος* = *Rhesos*) ja et *ρρ* ehk *ῤῥ* = *rrh* nagu ladina keeleski (*Πύρρος* e. *Πυρρῶς* = *Pürrhos*, lad. *Pyrrhus*). Endises juhiskirjes ei leidunud ka näpunäiteid nn. ebapuhaste diftongide kohta; uus juhiskirje normeerib, et „ebapuhad“ diftongid antakse edasi üksikvokaaliga, s. t. *iota subscriptum* ja *iota adscriptum* jäävad märkimata (*Ἡρόδης* = *Herodes*, *Ἅιδης* = *Hades*).

Oluliseks muudatuseks uues juhiskirjes on kreeka *χ* translitereerimine vokaalide vahel *hh* abil (*Ἀχιλλεύς*, *Μαχάων*), mujal *h*-tähega (*Ἡρσίππος*, *Ἀρίσταρχος*), kuna varem vastas *χ*-le ladina ja saksa keele eeskujul *ch* (*Ἀχιλλεύς*, *Χρυσίππος*). „Suure õigekeelsussõnaraamatu“ 1. vihiku (1948) koostajad ei julgenud veel loobuda *χ* märkimisest *ch* abil (sõnaraamatust leiame: *Acheron*, *Charon*, *Charübdis* jt.), soovides säilitada vahetegemise võimaluse sõnaalgulise spiritus asper'i ' abil edasiantava nõrga *h* (*Ἑκτωρ* = *Hektor*, *Ὅμηρος* = *Homeros*) ja tugeva *h* (*χ*) vahel. Ent spiritus asper'iga algavaid pärisnimesid pole kuigi palju, pealegi on sõna algul ka vene *x* eestikeelseks vasteks *h*; seepärast ei tundu mõistlikuna taganeda sel puhul kirjutise algul püstitatud võõrtähtede vältimise põhimõttest.

Endastmõistetavalt pole mingit alust kirjutada ladinapäraselt *Circe*, *Alcaeus*, *Cerberus*: kreeka *κ*-le vastab eesti *k* (*Κίρκε*, *Ἀλκαίος*, *Κερβερός*); seepärast tuleb ka üldnimedena tarvitada: *kerberos*, *kükloop* (mitte *tsükloop*), *küünik* (mitte *tsüünik*).

Kreeka häälduse kohaselt antakse kahe tähega edasi kreeka *θ* (= *th*) ja *ψ* (= *ps*): *Θεόκριτος* = *Theokritos*, *Πενθεύς* = *Pentheus*, *Πέλοψ* = *Pelops*.

Olgu juhitud tähelepanu veel sellele, et kreeka *ι*-järelkomponendiga diftongid tuleb kirja panna nii, nagu kirjutatakse nende vokaalkomponente, mitte ladinapäraselt, seega: *Αἰγέυς* = *Aigeus* (lad. *Aegeus*), *Ἄισωπος* = *Aisopos* (lad. *Aesopus*), *Πτολεμαῖος* = *Ptolemaios* (lad. *Ptolemaeus*), *Φαίδρα* = *Faidra* (lad. *Phaedra*); *Δαρειός* =

Dareios (lad. *Dareus* e. *Darius*), Ἀριστείδης = *Aristeides* (lad. *Aristides*), Φειδίας = *Feidias* (lad. *Phidias*); Οἰνόμαος = *Oinomaos* (lad. *Oenomaus*), Κροῖσος = *Kroisos*¹ (lad. *Croesus*), Οἰδίπους = *Oidipus* (lad. *Oedipus*) jne.

Ka kreeka nimede lõpud tuleb eesti keeles edasi anda üldreeglike kohaselt, mitte ladinapäraselt: Τάνταλος = *Tantalos* (lad. *Tantalus*), Πειριθόος = *Peirithoos* (lad. *Pirithous*), Μένανδρος = *Menandros* (lad. *Menander*), Τεύκρος = *Teukros* (lad. *Teucer*), Ἀπόλλων = *Apollon* (lad. *Apollo*), Πλάτων = *Platon* (lad. *Plato*), Αἴας = *Aias* (lad. *Aiax*). Pole põhjust teha erandit ka ilusa *Helene* nimele, seda enam et tema kreeka kuju Ἑλένη vastab peaaegu täiesti üldtuntud eesti eesnimetele; EE-s jm. esinev *Helena* toetub ladina keelele. Me ei nõua siiski, et kõigile tuntud Makedoonia Aleksandri nime hääldataks *Aleksandros* (Ἀλέξανδρος).

Suur ebaühtlus on meil valitsenud kreeka -ai ja -oi lõpuga pluralia tantum kohanimede kirjutamises. EE-s leiame näiteks *Plataia* e. *Plataiai* (Πλαταιαί), *Mükeene* (Μυκῆναι), *Pherai* (Φέραι), *Thermopylai* e. *Thermopyülid* (Θερμοπύλαι), *Delfi* e. *Delfoi* (Δελφοί), *Philippoi* e. *Filippoi* (Φίλιπποι). Diftongilised lõpud pole eesti kohanimedele omased, seepärast on peetud otstarbekohaseks lõppu -ai edasi anda -a abil, lõppu -oi aga -i abil: *Plataia*, *Mükena*, *Fera*, *Thermopüla*, *Delfi*, *Filippi*.

Kreeka maakondade nimed (nagu üldse suuremate maa-alade nimed) kirjutatakse meil kujunenud häälendamise kohaselt: *Fookis* (Φωκίς), *Tessaalia* (Θεσσαλία), *Arkaadia*, *Boiootia* jt. Erandlikult kirjutatakse ühiskeele hääldamisele vastavalt ka mõned tuntud linnanimed: *Ateena* (Ἀθήναι), *Sparta* (Σπάρτη), *Teeba* (Θῆβαι), *Trooja* (Τροία). Teiste linnanimede kirjutamisel tuleb aga järgida translitereerimisjuhiseid; ei saa näiteks õigeks pidada EE-s antud nimekujusid *Messeene*, *Mütileene*, *Suusa* (pro *Messene*, *Mütilene*, *Susa*) jt.

Kreeka mütoloogilistel isikunimedel, mille ladina vaste häälikuline koosseis on kreeka keelest erinev, tuleb eestikeelses tekstis eelistada kreeka kuju, näit. *Hekabe* (Ἑκάβη, lad. *Hecuba*), *Odüsseus* (Ὀδυσσεύς, lad. *Ulixes*).

Mis puutub edasi kreeka nimede rõhustesse, siis valitses ses suhtes täielik segadus kodanliku Eesti teatmeteoses EE-s, mille järgi joondusid tavaliselt õpikud ja õpetajad; ka käesoleval ajal ei ole olukord palju paranenud. Põhjuseks on kreeka ja ladina rõhulolude tunduv erinevus, mistõttu kreeka nimed ladina rüüs omandavad sageli kreeka keelest erineva rõhu. Eeskätt saksa keele mõjul, kus kreeka pärisnimesid hääldatakse ladina rõhuga, on ka eesti keeles kreeka isikunimesid hääldatud enamasti ladinapärase rõhuga. Mõnel puhul on aga EE-s siiski säilitatud ladina keelest erinev

¹ Üldnimena, väga rikka mehe tähenduses, siiski *kröösus*.

algupärane rõhk: *Eurydike* (Ἐϋρυδίκη, lad. *Eurýdīce*), *Hellánikos* (Ἑλλάνικος, lad. *Hellánicus*), *Diónysos* (Διώνυσος, lad. *Dionýsus*), *Leukothéa* (Λευκοθέα, lad. *Leucóthea*), *Diódoros* (Διόδωρος, lad. *Diodōrus*) jt. Kuid siin on raske konstateerida mingit järjekindlalt läbiviidud põhimõtet; nii on samalaadsetele nimedele fikseeritud erinevad rõhud, näit. kreeka rõhuga *Agésilaos* (Ἀγησίλαος, lad. *Agésilāus*), *Archélaos* (Ἀρχέλαος, lad. *Archelāus*), aga ladina rõhuga *Meneláos* (Μενέλαος, lad. *Menelāus*). Võiks arvata, et EE-s on kreeka nimedel, mille rõhk asetseb esimesel silbil, ladina hääldamise järgi aga järgsilbil, alal hoitud kreeka rõhk, näit. *Hómeros* (Ὅμηρος, lad. *Homērus*), *Aigisthos* (Αἰγισθος, lad. *Aegísthus*), *Aísopos* (Αἰσωπος, lad. *Aesōpus*), *Záleukos* (Ζάλευκος, lad. *Zaleúcus*); ent mõnikord pole nii toimitud, näit. translitereeringute *Chrysíppos* (Χρύσιππος, lad. *Chrysíppus*), *Mimnérmos* (Μίμνερμος, lad. *Mimnérmus*) puhul. Esimesel pilgul paistab samuti, et neil juhtudel, kus kreeka pärisnimel on rõhk järgsilbil, ladina vastel aga esimesel silbil, on EE-s eelistatud ladina rõhku kui eesti keele laadile vastavamat, näit. *Híppias* (Ἱππίας, lad. *Híppias*), *Dánaos* (Δαναός, lad. *Dánaus*), *Górgo* (Γοργώ, lad. *Górgo*) jt. Kuid siingi ei olda järjekindel; näiteks antakse küll *Théseus* (Θησεύς, lad. *Théseus*), seevastu aga *Aigéus* (Αἰγεύς, lad. *Aégeus*). EE-s leidub koguni isikunimesid, mille rõhk pole kooskõlas ei kreeka ega ladina hääldusega, näit. *Athamás* (Ἀθάμας, lad. *Áthamas*).

Kui Keele ja Kirjanduse Instituut hakkas koostama uut õigekeelsuse sõnaraamatut, kus kavatseti anda ka valimik tuntumaid kreeka mütoloogilisi nimesid, siis seisti vajaduse ees fikseerida kindlamad juhised kreeka päritoluga pärisnimede rõhu kohta. Instituudis toimunud nõupidamisel, millest võtsid osa ka TRÜ klassikalise filoloogia kateedri ja TA Ajaloo Instituudi esindajad, asuti seisukohale, et kreeka nimedel tuleb üldreeglina säilitada kreeka rõhk, sest ka muudest keeltest pärinevate nimede puhul võetakse üldiselt aluseks vastava keele rõhk. Erand tuleb teha mõnede juba vanemast ajast ladinapärase rõhuga keelde juurduvad nimede suhtes, näit. *Sókrates* (Σωκράτης), *Diógenes* (Διογένης); ladina rõhu peab säilitama ka meile viimaseil aastakümneil kooliõpingute kaudu tuttavaks saanud nimedel, mille kreekapärase rõhk tunduks liiga võõrana, näit. *Sófokles* (Σοφοκλῆς), *Aristóteles* (Ἀριστοτέλης). Muid kreeka pärisnimesid aga püütagu hääldada algupärase rõhuga, loobudes seega saksa kultuuripärandina meil praktiseeritavast ladinapärasest rõhust. See ümberorienteerumine on seda kergem, et üha suureneva vene keele oskuse tõttu on meile nüüd kättesaadav rikkalik venekeelne teaduslik kirjandus, vene keeles aga hääldatakse kreeka nimesid enamasti algupärase rõhuga (näit.

ka Sokrát, Diagén). Vanem haritlaspõlv, kes oma hariduse saanud venekeelse koolis, on sellise rõhutarvitamisega juba varem harjunud. Ja tõepoolest, miks hääldada *Antígone*, *Melpómene*, nagu antakse EE-s, kui kreeka rõhuga *Antigóne*, *Melpoméne* on eestlasele sobivamad? Ka vene keeles on Антиγόνα, Мельпомéна, s. o. kreeka rõhuga. EE-s antud nimekujud *Oídipus*, *Medeia* ja rida teisi pole kooskõlas ei kreeka ega ladina hääldusega: kreeka *Οἰδίπους*, *Μήδεια* — lad. *Oéđipus*, *Medéa*; muidugi on õigem hääldada: *Oidípus*, *Médeia*.

Vaadelgem nüüd rõhu seisukohalt üksikuid pärisnimede rühmi.

Mingisuguseid raskusi ei teki nende nimedega, mis on ladina keeles kreeka rõhu säilitanud, nagu *Agamémnon*, *Oréstes*, *Semíramis*, *Telémahhos* jt.

Selge peaks ka olema, et neid kreeka isikunimesid, mille ladina vaste erineb häälikuliselt kreeka kujust, tuleb hääldada algupärase rõhuga: Ὀδυσσεύς, lad. *Ulixes*, vene Одиссéй — *Odússeús*, mitte *Odýsseus* (EE); Ἑκάβη, lad. *Hecuba* — *Hekábe*, mitte *Hékabe* (EE).

Vaevalt saab vaielda seisukoha vastu, et kreeka rõhk tuleb alal hoida nimedel, mille rõhk asetseb esimesel silbil, sest selline hääldus vastab eesti keele rõhuoludele: Ἱππάρχος, lad. *Hippárchos* — *Hípparhos*, mitte *Hippárchos* (EE); Τιμαίος, lad. *Timaéus* — *Tímaios*, mitte *Timaíos* (EE); Λύσανδρος, lad. *Lysánder* — *Lüsándros*, mitte *Lysándros* (EE).

Kreeka rõhuga naistenimed *Kalliópe*, *Penelópe*, *Persefóne*, *Hippólúte* on eestlasele häälduselt mõnusamad kui ladinapärased *Kalliöpe* (EE), *Penélope* (EE), *Perséphone* (EE), *Hippólyte* (EE). Pole kaaluvat põhjust samuti nimesid *Andromáhe* (Ἀνδρομάχη) ja *Androméda* (Ἀνδρομέδα) hääldada ladina rõhuga: *Andrómache* ja *Andrómeda*, nagu leidub EE-s.

Kui hääldatakse: *Kallímahhos* (Καλλιμαχος, lad. *Callimächus*), *Telémahhos* (Τηλέμαχος, lad. *Telémächus*), siis on õige ka: *Aristarhos* (Ἀριστάρχος, lad. *Aristárchos*), mitte *Aristárchos* (EE).

Isikunimedel lõpuga -εύς (*ev* — diftong) on kreeka keeles rõhk lõppsilbil, neid nimesid tuleb samuti hääldada ka eesti keeles: *Orfeús*, *Peleús*, *Eurústheús*, *Prometheús* (vene keeles: Орфе́й, Пелέй, Прометéй), mitte ladinapäraselt: *Órpheus*, *Péleus*, *Eurýstheus*, *Prométheus*, nagu antakse EE-s. Seega tuleb hääldada ka *Ahhilleús* (Ἀχιλλεύς, lad. *Achilles*), kuna EE-s esinev *Achilleus* on kreeka ja ladina keelendi ristand.

Kui me hääldame *Diomédes*, *Aristeides*, miks siis ka mitte: *Eúropídēs*, lad. *Eurípides*, vene Еврипíд — *Eurípides*, mitte *Eurípides* (EE); *Θουκυδίδης*, lad. *Thucýdides*, vene Фукидíд — *Thukúdides*, mitte *Thukýdides* (EE); *Μιλτιάδης*, lad. *Miltiádes*, vene

Μιλτιάδ — *Miltiádes*, mitte *Miltiades* (EE); Ἀλκιβιάδης, lad. *Alcibiádes*, vene Алкивиád — *Alkibiádes*, mitte *Alkibiades* (EE).

Κα: Πολυκράτης, lad. *Polýcrátes*, vene Полиκράτ — *Polükrátes*, mitte *Polýkrates* (EE); Ἰσοκράτης, lad. *Isócrátes*, vene Исократ — *Isokrátes*, mitte *Isókrates* (EE); Ξενοκράτης, lad. *Xenócrátes*, vene Ксенокράт — *Xsenokrátes*, mitte *Xenókrates* (EE); Ἱπποκράτης, lad. *Hippócrátes*, vene Гиппокράт — *Hippokrátes*, mitte *Hippókrates* (EE).

Samuti: Εὐμένης, lad. *Eúmenēs* — *Euménēs*, mitte *Eúmenes* (EE); Γερύωνης, lad. *Gerýōnes* — *Gerüōnes*, mitte *Gerýones* (EE); Ἀριστοφάνης, lad. *Aristóphānes*, vene Аристофан — *Aristofānes*, mitte *Aristóphanes* (EE); Ἐρατοσθένης, lad. *Eratósthēnes*, vene Эратосфэн — *Eratosthēnes*, mitte *Eratósthenes* (EE).

Erilist raskust ei tekita rõhulise lõpsilbiga nimed *Telamón*, *Sarpedón*, *Ksenofón*, *Poseidón*, *Kithairón*, *Marathón*² jt.; EE-s leiduvad aga ladinarõhulised *Télamon*, *Sarpédon*, *Xénophon*, *Poseídon*, *Kitáiron*, *Máraton*.

Miski ei takista meid hääldamast: Λεωνίδας, lad. *Leónidas*, vene Леонíd, — *Leonidas*, mitte *Leónidas* (EE); Πελοπίδας, lad. *Pelópidas*, vene Пелопíd — *Pelopidas*, mitte *Pelópidas* (EE).

Võimatu pole samuti: Πρωταγόρας, lad. *Protágōras*, vene Протагór — *Protagóras*, mitte *Protágoras* (EE); Πυθαγόρας, lad. *Pythágōras*, vene Пифагór — *Püthagóras*, mitte *Pythágoras* (EE); Ἀναξαγόρας, lad. *Anaxágōras*, vene Анаксагór — *Anaksagóras*, mitte *Anaxágoras* (EE).

Oleme läbi vaadanud rea tüüpilisemaid kreeka nimesid ja leidnud, et kõigil neil on võimalik säilitada algupärane kreeka rõhk. Kuid on ka kreeka nimesid, mille kreekapärane rõhk tundub meile liiga võõrana, ladina rõhk seevastu omasemana. Sellesse kategooriasse kuuluvad pärisnimed rõhulise lõpuga -ης, -ος, -ίς, nagu Θεμιστοκλῆς, Περικλῆς, Σοφοκλῆς, Ἐρμῆς, Δαναός, Ὀκεανός, Ἀλικαρνασός, Βρισηίς, Αὐλῆς jt. Kreekapärase häälduse puhul tekiks raskusi ka nende nimede deklioneerimisega: genitiiv *Themistoklési*, *Hermési*, *Danaósi*, *Aulisi* jne. Seepärast peame neid nimesid hääldama ladina rõhuga, nagu leiamegi EE-s: *Themístokles*, *Périkles*, *Sófokles*, *Hérmes*, *Dánaos*, *Okéanos*, *Halikarnásos*, *Briséis*, *Aúlis*. Ladinapärase rõhuga tuleb hääldada samuti *ái-* ja *oi-*lõpulisi (pluralia tantum) kohanimesisid, nagu *Plataía* (Πλαταιά), *Délfi* (Δελφοί) jt.

Ka *ias*-lõpulisi isikunimesid, nagu *Πανσανίας*, *Φειδίας*, *Γοργίας*, *Λυσίας*, *Νικίας*, *Τειρεσίας* jt., oleme harjunud hääldama ladina rõhuga: *Pausánias*, *Feídias*, *Górgias*, *Lúsias*, *Nikias*, *Teirésias*; nii antaksegi EE-s.

Nagu eespool mainitud, tuleb ladina rõhk säilitada veel mõnel juba vanemast ajast laialt tuttavaks saanud isikunimel. Nende

² Kuid spordi alal üldnimena: *máraton*, *maratonijooks*, *maratonivõistlus*.

nimede arv ei ole suur, esitatuile võiks lisanduda vahest kümme-
kond.

Olgu lõpuks märgitud, et artiklis esitatud juhised on kreeka
mütoloogiliste nimede esitamisel rakendatud „Suure õigekeelsus-
sõnaraamatu” 1. ja 2. vihikus (1948, 1951) ja TA Keele ja Kirjan-
duse Instituudi sõnaraamatute sektori poolt koostatud „Õigekeel-
suse sõnaraamatu” käsikirjas.

О ПЕРЕДАЧЕ ГРЕЧЕСКИХ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ НА ЭСТОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Э. НУРМ

Резюме

В буржуазное время были установлены правила лишь для на-
писания греческих имен лиц, между тем как для передачи других
имен собственных не имелось определенных установок. Хотя, под
влиянием немецкого языка, придерживались главным образом
латинской транскрипции, все же в общем наблюдался большой
разнобой.

Вопрос транслитерации греческих имен изучался в словарном
секторе Института языка и литературы АН ЭССР, результатом
чего было создание новых правил транслитерации, напечатанных
в 1953 году в приложении к «Малому нормативному словарю».
Составители правил исходили из следующих принципов: 1) при
транскрипции имен собственных из языков с нелатинской графиче-
ской пользоваться только буквами эстонского алфавита (включая
f, š, z, ž), 2) недопустимо введение различных правил для тран-
скрибирования географических названий и личных имен. Грече-
ское *φ* передается теперь всегда посредством *f* (раньше писали
в именах лиц *ph*, в названиях городов обыкновенно *f*), греческое
v транслитерируется во всех именах через *ü* (раньше в личных
именах писали *y*, в географических названиях *ü*), букве *ξ* соот-
ветствует *ks* (раньше *x*), *χ* передается между гласными через *hh*,
в других положениях через *h* (раньше всегда через *ch*). Уточ-
нены правила транслитерации сочетаний букв: *ov = u*, *av = au*,
ev = eu; *γγ = ng*, *γκ = nk*, *γξ = nks*, *γχ = nh*. Знак легкого при-
дыхания ^ˊ (*spiritus lenis*) в эстонской транскрипции не пере-
дается, между тем как густое придыхание ^ˋ (*spiritus asper*) от-
мечается буквой *h*; *ῥ = Rh*, *ῥῥ (ῥῥ) = rrrh*. Iota subscriptum и iota
adscriptum не отмечают. Греческие *ι*-дифтонги пишутся по об-
щим правилам: *Alkaios, Aisopos, Faidra, Feidias, Oidipus* (раньше
латинообразно: *Alcaeus, Aesopus, Phaedra, Phidias, Oedipus*).
Окончания греческих имен пишутся в соответствии с правилами
транслитерации: *Tantalos, Menandros, Platon, Aias* (не латино-

образно: *Tantalus, Menander, Plato, Aiax*). В географических названиях, употребляющихся только во множественном числе (*pluralia tantum*), окончания *-ai* и *-oi* передаются через *-a* и *-i*: *Μυκῆναι = Mükēna, Θερμοπύλαι = Thermopüla, Φίλιπποι = Filippi*.

Далее в статье рассматривается вопрос об ударении греческих имен собственных. В изданной в буржуазное время эстонской энциклопедии в большинстве случаев греческие имена фиксируются с латинским ударением, как это свойственно немецкому языку, но нередко все же греческое ударение сохраняется; иногда даже дается ударение, которое не совпадает ни с греческим, ни с латинским ударением, напр. *Athamás* (*Ἀθάμας*, лат. *Athāmas*). Рассмотрев различные типы греческих имен собственных, автор статьи приходит к заключению, что сохранение в них греческого ударения в общем не представляет затруднений; между прочим, и в русском языке греческие имена в большинстве случаев произносятся с древнегреческим ударением. Итак, в греческих именах собственных, как правило, следует сохранять греческое ударение. Исключения представляют некоторые общеизвестные имена с латинским ударением, как *Sókrates* (*Σωκράτης*), *Diógenes* (*Διογένης*) и др.; с латинским ударением произносятся также имена собственные с окончаниями *-ῆς, -ός, -ίς, -αί, -ά* и *-ίας*: *Σοφοκλῆς = Sófokles, Δαναός = Dánaos, Αὔλις = Aúlis, Πλαταιάι = Plataía, Δελφοί = Délfi, Τειρεσίας = Teirésias*.

VON DER WIEDERGABE GRIECHISCHER EIGENNAMEN IM ESTNISCHEN

E. NURM

Zusammenfassung

Während des Bourgeoisie-Regimes in Estland waren amtliche Schreibungsregeln nur für griechische Personennamen formuliert worden, die auf der lateinischen Transkription basierten, während hinsichtlich der Wiedergabe griechischer Orts- und übriger Eigennamen feste Regeln fehlten, weswegen in diesem Abschnitt Uneinheit herrschte. Im Anhang des „Kleinen Rechtschreibungswörterbuchs“, Auflage 1953, sind Instruktionen zur estnischen Transkription der griechischen Eigennamen gegeben worden, deren Autoren aus folgenden Prinzipien ausgehen: 1) bei der Transkription von Eigennamen aus solchen Fremdsprachen, die ein nichtlateinisches Alphabet besitzen, werden durchwegs Buchstaben des estnischen Alphabets gebraucht (*f, š, z, ž* miteinbegriffen); 2) man macht keinen Unterschied in der Transkription von Personen- und übrigen Eigennamen. Das griechische *φ* wird nun immer mit dem *f* wiedergegeben (früher schrieb man *ph* in Personennamen

und gewöhnlich *f* in Ortsnamen), das griechische *v* umschreibt man überall mit *ü* (früher wurde in Personennamen *y*, in übrigen Eigennamen *ü* geschrieben), das ξ wird mit *ks* transkribiert (früher *x*), dem χ entspricht zwischen Vokalen *hh*, in übrigen Stellungen *h* (früher durchwegs *ch*). Es sind gleichfalls Transliterationsregeln der Buchstabenverbindungen formuliert worden: *ov* = *u*, *av* = *au*, *ev* = *eu*; $\gamma\gamma$ = *ng*, $\gamma\kappa$ = *nk*, $\gamma\xi$ = *nks*, $\gamma\chi$ = *nh*. Der spiritus lenis $\prime$ wird in der estnischen Transkription nicht wiedergegeben, der spiritus asper $\grave{}$ wird mit *h* transkribiert; ρ = *Rh*, $\rho\delta$ (*ρρ*) = *rrh*. Iota subscriptum und iota adscriptum werden nicht gezeichnet. Die Diphthonge mit dem zweiten Bestandteil *i* werden nach ihren Vokalkomponenten transkribiert, nicht gemäss der lateinischen Tradition: *Alkaios*, *Aisopos*, *Faidra*, *Feidias*, *Oidipus* (nicht: *Alcaeus*, *Aesopus*, *Phaedra*, *Phidias*, *Oedipus*). Auch die griechischen Namensendungen werden nach der allgemeinen Regel wiedergegeben: *Tantalos*, *Menandros*, *Platon*, *Aias* (nicht gemäss der Tradition des Lateins: *Tantalus*, *Menander*, *Plato*, *Aiax*). Die griechischen Pluralia tantum der Ortsnamen auf *-αι* und *-οι* werden mittels *-a* und *-i* wiedergegeben: *Μυκῆναι* = *Mükena*, *Θερμοπύλαι* = *Thermopüla*, *Φίλιπποι* = *Filippi*.

Man hält für richtig, in der Allgemeinregel die griechische Betonung zu behalten. Eine Ausnahme macht man bei den schon in früheren Zeiten in den estnischen Sprachgebrauch getretenen latinisierten Eigennamen, wie *Sókrates* (*Σωκράτης*), *Diógenes* (*Διογένης*) u. a.; mit der latinisierten Betonung werden ebenfalls die auf *-ῆς*, *-ός*, *-ίς*, *-αί*, *-οί* und *-ίας* auslautenden Eigennamen ausgesprochen, wie: *Σοφοκλῆς* = *Sófokles*, *Δαναός* = *Dánaos*, *Αἴλις* = *Aúlis*, *Πλαταιαί* = *Plataía*, *Δελφοί* = *Délfi*, *Τειρεσίας* = *Teirésias*.

J. C. CLARE EESTI KEELE GRAMMATIKAST

A. KASK

Lõuna-eesti murret käsitlev grammatiline kirjandus on võrdlemisi piiratud. Varaseima tööna sel alal tunneme Urvaste pastori Johann Gutslaffi ladinakeelset lõuna-eesti murde grammatikat „Observationes grammaticae circa linguam esthonicam”, mis ilmus 1648. aastal, kuid mis juba järgmisel sajandil oli niivõrd haruldaseks muutunud, et seda peaaegu ei tuntudki. Nii kinnitab August Wilhelm Hupel oma grammatika „Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte” (1780) eessõnas, et tartu murde kohta ei olevat ühtki keeõpetust trükist ilmunud¹.

Samas märgib Hupel ühtlasi, et pastor Clare ja mõned teised olevat koostanud tartu murde grammatika käsikirja, kuid see olevat korduvate ära kirjutamiste tõttu muutunud vigaseks ja pealegi olevat seda väga raske kätte saada. Sellepärast olevat Hupel otsustanud oma eesti keele grammatikas avaldada üheskoos nii tallinna kui ka tartu murde grammatika, kusjuures viimase, s. o. lõuna-eesti murde grammatika aluseks ta olevat võtnud Clare grammatika käsikirja, ilma et ta seda oleks põhjalikult ümber töötanud².

Et Johann Christoph Clare grammatikast olemasolevail andmeil ainult väheseid eksemplare on säilinud ja et seda grammatikat suhteliselt vähe tuntakse, siis olgu alamal lubatud veidi lähemalt peatuda sellel käsikirjal.

Nagu A. W. Hupel päris õigesti märgib, on Clare sõnaraamat ja grammatika omal ajal käsikirjaliste koopiatega näol olnud küllaltki levinud. ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade kogus leidub neli lõuna-eestimurdelist eesti-saksa sõnaraamatu käsikirja, mis kõik lähtuvad Clare sõnaraamatust, olles selle enam või vähem täiendatud koopiateks. Grammatikaosa leidub aga ainult kahes neist. Kõige täielikum on eesti keele grammatika osa 1730. aastast pärinevas eksemplaris, mis kannab peal-

¹ Sedasama väidetakse ka J. B. Fischeri täiendustes F. K. Gadebuschi teosele „Livländische Bibliothek”, vrd. A. W. Hupel, Nordische Miscellaneen IV, Riga 1782, lk. 37.

² Vrd. A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, Riga und Leipzig 1780, Eessõna lk. 2 jj.

kirja „Cellarius Esthonio-Germanicus oder Wörter-Buch der Ehstnischen Sprache und zwar Dörptischer Mund-Art nebst dem deutschen Register wie auch einer kurtzen Ehstnischen grammatica, aufgesetzt von Johann Christoph Clare. P. O.”³ On võimalik, et mainitud käsikiri pärineb otseselt Clarelt. Teine sõnaraamatu eksemplar, mis ka sisaldab grammatikaosa, kuigi mitmeti lühendatult ja osalt ka täiendatult, on ilma daatumita ja kannab pealkirja „Vocabularium Esthonio-Teutonicum & Teutonicum-Esthonicum Dorpatensi Dialecto accommodatum”, millele on hiljem juurde kirjutatud autori nimi. Võrdlus eelmise eksemplariga näitab, et see on ilmselt eelmise koopia, milles kopeerija on vähem olulisi osi vahele jätnud või konspektiivsemalt sõnastanud, mõningaid osi aga ka lisandanud.

Peatugem nüüd lähemalt Clare raamatu käsikirja põhieksemplaril. See käsikiri, nagu juba pealkirjast näha, meenutab meie varasemaid saksa- või ladinakeelseid keelelisi käsiraamatuid, mis sisaldavad lühikese ülevaate eesti grammatikast ja lühema või pikema sõnastiku. Sellised olid Stahli, Gutsclaff'i ja Gösekeni käsiraamatud enne Claret ja Thor Helle ning Hupeli raamatud peale teda. Clare töös on ainestiku esitamise järjekord teistsugune kui mainitud keelelistes käsiraamatutes. Nimelt on Clare käsikirjas esikohal võrdlemisi ulatuslik eesti-saksa sõnaraamat (lk. 1—310), mis sisaldab ligi 7500 lõuna-eesti sõna ühes tõlgetega, olles seega kõige tihedamaks varasemaks lõuna-eesti sõnavarakoguks. Sellele järgneb saksakeelsete sõnade tähestikuline register, kusjuures registris on saksa sõna puhul antud lehekülje number, millelt võib leida tõlke. Raamatu kolmandaks osaks on eri paginatsiooniga 60-leheküljeline saksakeelne eesti keele grammatika pealkirjaga „Kurtzer Entwurf einer Gram̄atik”.

Kogu grammatika koosneb kümnest peatükist ja lühikesest lisast, kusjuures ortograafia ja häälikuõpetusele on pühendatud üks peatükk, morfoloogiale viis peatükki ja süntaksile neli peatükki. Võrreldes teiste varasemate grammatikatega (Hornung, Thor Helle, isegi Hupel) paistab silma, et süntaksi küsimustele on siin mõnevõrra enam tähelepanu pööratud. Peatükid on järgmised:

- I. Etümoloogia ja ortograafia (lk. 1),
- II. Substantiivide deklinatsioon (lk. 2—19),
- III. Adjektiivide deklinatsioon (lk. 20—25),
- IV. Pronoomenid (lk. 26—29),
- V. Numeraalid (lk. 30—35),
- VI. Verb (lk. 35—46),
- VII. Noomeni süntaks (lk. 46—52),
- VIII. Finiitse verbi süntaks (lk. 52—55),
- IX. Infinitiivi, gerundiumi ja partitsiibi süntaks (lk. 55—57),
- X. Partiklite süntaks (lk. 57—59).

³ P. O., s. o. Pastore Odenpaeensi, nagu see ühes teises eksemplaris esineb väljakirjutatuna.

Ortograafiat käsitlevas lühikeses sissejuhatavas peatükis rõhutatatakse kõigepealt, et eesti keeles puuduvad tähed *c, f, q, x, y* ja *z*. Selle allakriipsutamise oli tolle aja grammatika seisukohalt eriti oluline, sest kuigi juba Forselius ja Hornung loobusid võõrtähtedest, tarvitati XVIII saj. algulgi veel Stahl'i kirjaviisi, millele teatavasti oli tunnuslik võõrtähtede esinemine. Mis puutub aga *z*-tähesse, siis püsis selle tarvitamine lõuna-eesti kirjakeeles teatavasti kuni uue kirjaviisi tarvituselevõtmiseni, s. o. möödunud sajandi teise pooleni. On huvitav, et ka Clare ise oma sõnaraamatuse tarvitab sõnaalgulist *ʒ*-i (näit. *ʒilt*, *ʒirp*, *ʒöör*), kuigi ta seda grammatikas ei soovita. Ka Hupel, kes lõuna-eesti murde grammatika osas toetus Clarele, märgib oma grammatikas, et tartu murdes tarvitatakse *ʒ*-i, kuigi sama võidakse ka *tʒ*-i ja *ʃ*-iga edasi anda⁴.

Nagu teised varasemad grammatikud, nii pöörab ka Clare erilist tähelepanu *h*-hääliku märkimisele. Põhja-eesti grammatikute eeskujul väidab Clare, et sõna algul hääldatakse *h*-d nõrgalt⁵. Sõna sees hääldatakse aga *h*-d tugevalt, umbes nii nagu saksa *ch*-d. Viimase seisukoha võtab ka Hupel omaks⁶. Ligikaudu nii, nagu seda tegid Forselius ja Hornung, esitab Clare silbitamisreegli ja selgituse, et eestlane sõnade algul ei tarvitavat konsonantühendit, vaid ütlevat *Stephan* asemel *teppan* jne.⁷ Ortograafiat käsitleva peatüki puhul tuleks ühtlasi märkida, et Clare grammatika koopias on üldiselt tuntud reeglid silbitamisest jm. ära jäetud, kuid esile on tõstetud *h* tarvitamine, kusjuures on isegi lisandatud märkus, et varemalt märgiti *h* abil ka pikki vokaale, kuid nüüd kirjutatakse pikad vokaalid kahekordse tähega, näit. *jöõma*, mitte *jöhma*. Märkus viitab ilmselt sellele, et eelmise sajandi kirjaviisist ei ole veel täiesti vabanetud.

Kõige ulatuslikumaks on Clare grammatikas nimisõnade käänamise peatükk. Käänamisel toetub Clare oma eelkäijaile, esitades ladina grammatika eeskujul ainult viis käänat. Nii nagu Hornungil on ka Clarel daativi lõppudeks kas *-l* või *-le*⁸, ablatiivi lõppudeks aga kas *-lt* või *-st*. Seega suudab Clare viie käände raamides esitada seitse erinevat käändevormi. Täpselt samasuguse käänamistabeli esitas veidi hiljem ka A. Thor Helle oma keeleõpetuses ja samuti A. W. Hupel oma grammatika mõlemates trükkides (1780, 1818).

Küllaltki süstemikindlalt esitab Clare sõnade rühmitamise

⁴ Vrd. A. W. Hupel, *Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte*, 1780, lk. 1.

⁵ Vrd. H. Göseken, *Manuductio ad Linguam Oesthonicam*, Reval 1660, lk. 4; J. Hornung, *Grammatica Esthonica*, Riga 1693, lk. 3, 4.

⁶ Vrd. A. W. Hupel, *op. cit.*, lk. 2.

⁷ Vrd. J. Hornung, *op. cit.*, lk. 4; Eesti Keel 1929, lk. 83.

⁸ Vrd. J. Hornung, *op. cit.*, lk. 15, 17 jm.

käändkondadesse. Ta leiab päris õigesti, et eesti keeles ei saa sõnu käändkondadesse rühmitada ainuüksi nimetavast lähtudes, nagu seda olid teinud kõige varasemad grammatikud, vaid et sõnade rühmitamisel tuleb arvestada nimetava ja omastava suhet, nagu seda olid tähele pannud juba Gutschlaff ja Hornung. Nimetava ja omastava suhte põhjal rühmitabki Clare kõik sõnad kolme käändkonda, kusjuures I käändkonda kuuluvad sõnad, millel nimetav ja omastav on sarnased, näit. Niina, Terra, Töteggia, Te, Neitsi jt., II käändkonda kuuluvad need sõnad, millel omastav on ühe vokaali võrra pikem nimetavast, näit. Päiw (gen. Päiwä), Heng, Keel, Pois, Waim, Ramat jt., III käändkonda aga need, millel omastav hoopis teistsugune on kui nimetav. Viimane käändkond sisaldab omakorda 13 rühma, mis erinevad kas tüvevokaalilt (Södda — Söa, Mäggi — Mäe, Teggo — Teo) või tüvekonsonandilt (Tund — Tunni, Jalg — Jalla, Käst — Kässu, Warras — Warga jne.). Peamiselt kuuluvad siia astmevahelduslikud, kuid ka mõned astmevahelduseta sõnad, nagu Sögge — Söggeda, Ase — Aseme jm. Võrreldes varasemate grammatikatega ei saa salata, et Clare on püüdnud käändsõnu rühmitada mõnevõrra süsteemikindlamalt. Lähimaks eeskujuks on tal seejuures olnud Gutschlaff, kes oma lõuna-eesti murde grammatikas liigitab sõnu⁹ ligikaudu samadel ladina grammatikaist pärinevatel alustel. Clare poolt antud käändsõnade rühmitus meeldis Hupelile niivõrd, et ta võttis selle oma grammatikas aluseks mitte ainult lõuna-eesti sõnade, vaid ka põhja-eesti sõnade käändkondadesse rühmitamisel. Tänapäeva grammatika seisukohalt ei paku aga see liigitus palju, sest kuigi Clare I käändkonda paigutab peamiselt praeguse I ja II käändkonna sõnad, on tal III käändkonda koondatud väga erinevalt käänduvaid sõnu sageli ebaoluliste tunnuste alusel, näit. Lammaš — Lamba ja Wars — Warre. Oma aja tingimustes oli Clare deklinatsioonide süsteem siiski sammuks edasi.

Mis puutub sõnade käänamisse, siis on see küll üldjoontes lõunaeestiline (näit. järjekindel *i*-mitmus: Päiwist, Keelist, Asemist, Mähfmiist, Mijust, Wargist, ains. osastav: Jöffe, Mäffe jne.), kuid esineb ka põhja-eesti grammatikate mõju (näit. mitmuse omastav järjekindlalt *de*-line: Päiwide, Eilmide, Jalgude, Ramatuide, Kuffituide). Mõnel puhul on isegi Hupel märganud põhja-eesti jooni ja püüdnud neid oma grammatikas parandada, asendades näiteks Clare tüüpsõna Niina lõunaeestilise vormiga nenna. Märkida võib ka seda, et Clare grammatika ära kirjas on tüüpsõnale Te lisandatud veel sõnad ma, pu, tö ja lu, mis esinevad

⁹ Vrd. J. Gutschlaff, *Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam*, Dorpat 1648, lk. A 5 jj.

ka Hupelil, samuti on tüüpsõna Sögge asemel toodud lõunaeestiline jõffe.

Omadussõnade käänamise peatükis on toodud ühelt poolt omadussõnade komparatsioon, teiselt poolt aga ka eri omadussõnade käänamine, kusjuures käänamise puhul on sagedasti juhitud tähelepanu sellele, et omadussõnad käänduvad eesti keeles samuti kui nimisõnad. Omadussõnade käänamisega seoses on antud ka keskõnade, nagu ollew, armaštetu jt. deklioneerimine. Ka siin võib märkida põhja-eesti grammatika mõju, näiteks on sõnast Auwota e. Auwoto antud omastav põhjaeestiliselt Auwotūma, kuigi samas on sõnast Wallato antud ka omastav Wallato kujul. Teistēs varasemates grammatikates omadussõnade käänamise peatükk puudub, sest omadussõnade käänamine ei erine nimisõnade omast. See peatükk puudub ka Clare grammatika koopias, samuti Hupelil.

Pronoomenite käsitlus Clare grammatikas meenutab teatud määral Hornungi grammatika vastavat peatükki, sisaldades lisaks ka selliste lõunaeestiliste pronoomenite käänamise, nagu seda on asesõnad to¹⁰, tošama, feäfe ja eggäüts. Kogu Clare poolt toodud asesõnade peatüki esitab ka Hupel oma grammatikas.

Arvsõnade puhul on antud nii põhi- kui ka järgarvud, nii lihtkui ka liitarvud. Nii nagu Hornung ja sellele järgnenud eesti keele varasemad grammatikud, annab ka Clare rahvapärase liitarvude tarvitusi, mille kohaselt ei öeldud mitte ainult üts töištümend, vaid ka üts folmat (s. o. 21), üts neljat (= 31), üts üttesjat (= 81) jne. Arvsõnade all on Clare esitanud ka selliseid sõnu nagu ütši, katši, folmi; ütšeförraline, fatteförraline; ütšepäwalinne, fatte päga jne., mida hilisemad grammatikud ei pea arvsõnadeks.

Üheks Clare grammatika ulatuslikumaks peatükiks on käsitlus verbist (11 lk.). Siin on esitatud eelkõige abiverbide ollema ja šama, seejärel verbide armaštama ja minnema pööramine. Mis puutub verbide vormistikku, siis on see mitmeti huvitav. Ühelt poolt on siin küll loobutud eelmise sajandi varasemate grammatikute kunstlikest tõlkevormidest (näit. Gutsclaff'il optatiivi futuur: Wöiſſi minna šama ollema), kuid teiselt poolt ei ole siiski suudetud täiel määral vabaneda ladina-saksa grammatika raamidest. Nii esineb siin futuur, näit. Minna ša ollema, armaštama jne. Tingiva kõneviisi vorme (Minna olles, šaas, armaštas, meije ollesšeme, šaššeme, armaštasšeme) on nimetatud konjunktiivi ja optatiivi pree-sensi vormideks, kuid konjunktiivi ja optatiivi imperfekti all on esitatud potentsiaali vorme, näit. minna olneš, meije olnešše jne.

¹⁰ Tähelepanu äratav, et Clarel esinevad näitavate asesõnadena ainult še ja to, kuna Gutsclaff'il esines neile lisaks ka veel võrumurdeline ta.

Kuigi juba Gutsloff tunneb lõunaeestilisi potentsiaali vorme, nagu faš tulneš, miš temneš¹¹, on Clare esimene, kes neid vorme püüab pöörastabelis esitada, tuues nii oleviku (mina olneš, länneš) kui mineviku (Minna olneš olnu, olneš lännu) vorme potentsiaalset. Üldse on potentsiaal Clarel esitatud tunduvalt paremini kui Hupelil, kes toob näiteks olneš paralleelvormiks olleweš¹². Tähelepanu väärivad ka personaalse passiivi vormid Clare grammatikas. Nii esitab ta verbist armaštama passiivi preesensis järgmise vormistiku:

Mina armašteta e. miño	} armaštetas
šina armaštetat e. šiño	
tema armaštetas e. tedda	
Meije armaštetame e. meid	
Teije armaštetate e. teid	
nema armaštetava e. neid	

Seejuures märgib ta, et enam on tarvitusel viimane vorm, s. o. praegu tarvitatav umbisikulise tegumoe oleviku vorm. Imperfekti puhul aga ei esita ta pöördelõppe, vaid annab vormid miña e. miño armašteti, šina e. šiño armašteti jne. Täpselt samal kujul võttis sellise passiivi üle ka Hupel oma grammatikas. Mineviku partitsiibist toob Clare lõunaeestilise saava käände, näit. olnuš (tema fit henda olnuš), šanuš, lännuš, samuti ka armaštetuš¹³. Verbi käsitluse lõpul peatutakse verbivormide kujundamise küsimusel, kusjuures juhitakse tähelepanu sellele, et mõningate vormide (näit. preesensi, imperfekti, *da*-infinitiivi) puhul ei saa neid vorme teisiti omandada, kui tuleb neid sõnaraamatust vaadata, kus peavormid on antud. Clare grammatika koopias ongi sõnaraamatust välja kirjutatud tervelt 12 lehekülge verbe, milledest antakse peavormidena *ma*- ja *da*-infinitiiv, preesensi ainsuse 1. pööre, imperfekti ainsuse 1. ja 3. pööre ja umbisikulise tegumoe vorm. Nähtavasti ongi selline koopia olnud kasutada Hupelil, sest Hupelgi on toonud oma grammatikas rea verbide peamuudete tabeli¹⁴.

Süntaksile on Clare grammatikas pööratud tunduvalt enam tähelepanu kui varasemais grammatikais. Juba verbi käsitlusel märgib Clare, et verbid *tahtma*, *tohtima*, *võima* ja *laskma* nõuavad alati *da*-infinitiivi. Selline märkus oli väga vajalik, sest sakslastele valmistas eesti infinitiivide tarvitamine tõsiseid raskusi.

¹¹ Vrd. J. Gutsloff, *op. cit.*, lk. c5.

¹² Vrd. A. W. Hupel, *op. cit.*, lk. 70.

¹³ Vorme nagu ja fönus, fai fõtus märkis juba Gutsloff (vrd. *Observationes Grammaticae*, lk. 82).

¹⁴ Vrd. A. W. Hupel, *op. cit.*, lk. 59—60.

Noomenite süntaksi käsitlusel jälgib Clare lähemalt üksikute käänete tarvitamist eesti keeles. Hoopis põhjalikumalt kui Hornung selgitab Clare objektikäänete tarvitamist, sest tehti ju objekti tarvitamisel sel ajal kõige rohkem vigu. Nimetava tarvitamise kohta annab Clare järgmise reegli: „Imperatiiv nõuab nominatiivi, kui väidetakse midagi kindlat ja jaatatakse seda, näit. to lats sija! Kui aga asi on ebakindel või eitatakse seda, siis nõuab see akusatiivi (s. o. partitiivi praeguse terminoloogia seisukohalt), näit. fata mulle ramatut! ärrä usfu jedda! (lk. 47). Seega on siin näidatud, kuidas verbi vormist, tegevusega seoses oleva eseme kindlusest või ebamäärasusest ja jaatavast või eitavast lausest oleneb vastava käände, käesoleval juhul objektikäände tarvitamine. On huvitav, et see eesti keele süntaksi küllaltki oluline reegel, mille vastu sakslasest keeletarvitajad sagedasti eksisid, on grammatika ümberkirjutaja poolt vahele jäetud. Noomeni käände sõltuvust jaatavast või eitavast kõnest märgib Clare ka järgmistes lausetes: Tema ütleb henda Berremehhe ollewat, kuid tema ei üttele henda Berremeest ollewat, samuti Temal weel last ei olle. Genitiivi puhul on tõstetud küll esile genitiiv atribuudina (Summala arm) ja prepositsioonidega seoses olev genitiiv (Vigušse perräst), kuid ei käsitleta genitiivset objekti, kuigi juba Hornung oli seda mõnel määral puudutanud. Daativi puhul on toodud ka selliseid konstruksioone nagu Tema lats notale, Mul ei täu sul Rahha anda jne. Akusatiivi, s. o. partitiivi tarvitamise kohta on toodud rida põhilisi partitiivi tarvitamise juhtumeid, näit. partitiiv eitavais lauseis, partitiiv arvsõnade puhul (lats Inimist, Paljo Rahwašt), partitiiv seoses prepositsioonidega (Viggi Wärräjät), seoses teatavate verbide ja verbivormidega (Neid ristiti, Sääl om Wöid) jne. Et akusatiiv, s. o. partitiiv teatavates sõnades illatiivi taoline on, näit. Hauda [panema], Vina [tullema], siis on akusatiivi all toodud näiteid ka sellistest illatiividest, nagu Vaande, Weerde, Taiwatte, Pörgutte, Kohtutte; Suhhe, Allembahe, Kamatohe jne. Üllatavalt on aga akusatiiviks (accusativus adscicitius) nimetatud ka s-lõpulist translatiivi, näit. Terves teggema, kutsutas Adamaš, kes sinno fundjas säädnu, Jä Pühhis sija jne. Ablatiivist on aga seevastu lühidalt üle mindud. Nagu Clare poolt antud käänete käsitlusest selgub, on Clare püüdnud jõukohaselt selgitada käänete tarvitamist lauses, kusjuures temalegi on selgunud, et käänende eesti keeles on märksa enam, kui neid mahub ladina grammatika raamidesse. On märkimisväärne, et ka Hupel suure osa Clare poolt esitatud käänete tarvitamisjuhte oma grammatikas ära toob, loobudes siiski *de-* ja *he-*lõpulisest illatiivist ning translatiivist.

Peatükk verbi finitsete vormide süntaksist pakub eelmisega võrreldes suhteliselt vähe olulist. Siin on ühelt poolt esile tõs-

tetud sõnade järjekorra küsimusi verbivormide tarvitamisel, näiteks ühendverbi (ärrätapma, kuid *Kain tap oma Welle ärrä*) ja eitava kõne (*Nema ei tule, ärrä kuulgo, kui nema teid wasta ei wötta*) puhul, teiselt poolt aga verbide nagu *minema, saama, tulema, wõtma, tahtma* tarvitamist rahvapärastes fraseoloogilistes väljendustes, näit. pimedas minnema 'pimedaks minema', Teile tulles ka tähhete panna, wötta luggeda, Lihha tahhap weel teemist jne.

Võrdlemisi lühidalt on peatunud ka verbi infiniitsete vormide tarvitamisel. Nii on siin möödaminnes puudutatud *ma-* ja *da-*infinitiivi, vaadeldud gerundiumina *des-*infinitiivi ja *ma-*infinitiivi seering seestütlewat (näit. *Teema olli nõidman, Olle terve küsimaist jt.*) ja lõpuks toodud näiteid partitsiipide tarvitamisest lauseis, näit. *Teema mõttel oma Wellitjid moistwat, Nema mõtliva henda näitmist nannus, kirjutet om jne.* Oleviku kesksõna saav kääne on esitatud tuleviku partitsiibina, näit. *Teema pand henda fawwemballe minemas.*

Clare grammatika viimases peatükis puudutatakse partiklite tarvitamist. Siin on juhitud tähelepanu sellele, et prepositsioonid võivad esineda kolmes sisekohakäändes, näit. *mannu — man — mant, ette — een — eelt jne.* Nii viimases peatükis kui ka lisas on puudutatud muuseas ka kongruentsiküsimusi. Siin on märgitud, et sufiks (s. o. kaasaütleva käände lõpp) *-ga* liitub mitme nimisõna puhul ainult viimasele sõnale (*Waimo niin Tullega*) ja et adjektiiv ja substantiivi kooskäänamisel jäetakse omadussõna enamasti käänamata, näit. *Selle aino pühha Jummalalle, mitte ainule pühale.* Lisas on toodud ka näiteid mitmuslikult tarvitatawatest sõnadest (*Kõä, Kešwä, Kara*), sõnade ülekantud tähenduses tarvitamisest (näit. *Wölm 'das Knie, metaph. Geschlecht, Glied, Zustand'*), samuti eesti keelele omastest väljenditest seoses sõnaga *käsi*: *Neil om Kõöm käen, Minna sai kätte, Käsji käüp häste jne.* Olgu märgitud, et enamiku siin esitatud märkmeist on ka Hupel ära toonud oma grammatikas.

Nagu eelmisest selgub, püüab Clare oma eesti keele grammatika lühikeses visandis, nagu ta nimetab oma tööd, anda konispektiivse ülevaate lõuna-eesti murde grammatika põhilistest erijoonetest. Clare grammatikat tuleb pidada täiesti iseseisvaks käsitluseks, mille puhul on raske märkida otsest eeskujut. Kõige rohkem on vahest mõjustanud Claret grammatika koostamisel Hornung, kuid ka siin on tegemist ainult kaudse eeskujuga. Täpsem oleks vahest ütelda, et Clare kuulub nende grammatikute hulka, kes pooldasid Forseliuse seisukohti, mille kohaselt eesti keele grammatika puhul tuleb arvestada enam rahvakeelt. Ometi ei ole Clare suutnud

sel-määral vabaneda ladina-saksa grammatika kontseptsioonidest kui Hornung. Nii on näiteks Hornung loobunud futuurist, kuid Clare pole suutnud sellest loobuda (Minna ja ollema, armastama)¹⁵. Mis aga puutub varasema lõuna-eesi grammatika, nimelt Joh. Gutsloff'i 1648. a. ilmunud grammatika mõjusse, siis on seda raske konstateerida. Mõningaid väheseid ühisjooni ju on, näiteks käändsõnade deklinatsioonidesse rühmitamisel, kuid nende põhjal ei saa väita, et Clare tundis Gutsloff'i grammatikat, sest nii Gutsloff kui Clare olid ladina grammatikast mõjustatud.

Mis puutub Clare grammatika murdelisesse taustasse, siis toetub see grammatika, samuti kui kogu lõuna-eesi kirjakeelgi eelkõige tartu murdele. See on ka arusaadav, sest oli ju sõnaraamat ja grammatika mõeldud arvatavasti avaldada selleks, et abistada lõuna-eesi pastoreid nende ametikohuste täitmisel. Pealegi tundis J. C. Clare ise kõige paremini tartu murret, sest ta oli 1723. aastast kuni oma surmani 1743. a. pastoriks Otepääl. Lisaks sellele oli ta mõnel määral tegev ka lõuna-eesimurdelise kirikukirjanduse väljaandmisel. Nii on ta koos teiste pastoritega toimetanud trükki 1729. a. tartumurdelise lauluraamatu lisa¹⁶.

Kuigi Clare grammatikas ja sõnastikus esineb tolaegse kirikukirjanduse keelele omaseid vigu, on üldiselt Clare keeletarvitus siiski küllalt rahvapärane. Ainestiku esitus grammatikas, välja arvatud selle viimased peatükid, on üldiselt süsteempärane. Käsi-kiri on koostatud arvatavasti XVIII sajandi kolmandal aastakümnel, võib-olla ka veidi varem. Vanim dateeritud eksemplar, nagu algul märgitud, pärineb aastast 1730. Clare grammatika, kuigi see trükist ei ilmunud, on tänini jäänud teiseks ja viimaseks lõuna-eesi kirjakeele grammatikaks, kui mitte arvestada F. J. Wiedemanni tööd lõuna-eesi murde kohta¹⁷, mis kannab enam uurimuslikku laadi. Clare grammatika käsikirja osatähtsust kinnitab ka see, et A. W. Hupel oma grammatikas esitab tartu murde grammatika paiguti sõna-sõnalt samal kujul, nagu see Clarel on antud. Eriti tuleb Clare grammatika puhul alla kriipsutada seda, et Clare õieti esimesena selgitas lähemalt totaalse ja partsiaalse objekti tarvitamise küsimust eesti keeles.

---

¹⁵ Olgu võrdluseks märgitud, et ka A. Thor Helle ja Hupel pole suutnud futuurist loobuda.

¹⁶ Vrd. Recke-Napiersky, Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten lexicon, II, Mitau 1827, lk. 40.

¹⁷ F. J. Wiedemann, Versuch ueber den Werroehstnischen Dialekt, St. Petersburg 1864.

О ГРАММАТИКЕ ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА И. К. КЛАРЕ

А. КАСК

Резюме

Грамматика южноэстонского диалекта, составленная пастором И. К. Кларе, является частью его рукописного южноэстонско-немецкого словаря (1730). Эта рукопись содержит краткий обзор орфографии, фонетики, морфологии и синтаксиса (60 стр.) и представляет собою вполне самостоятельную работу.

Уже в свое время работа Кларе была хорошо известна, пользовалась другими пасторами и была часто переписана. Значение этой рукописи подтверждается еще и тем, что южноэстонская часть грамматики А. В. Хупеля, изданная в 1780 г., в полной мере опирается на грамматику И. К. Кларе.

И. К. Кларе в своей работе правильно описывает особенности южноэстонского диалекта, напр. формы личного пассива, формы потенциала и др. Он одним из первых различает в эстонском языке полные и частичные дополнения и т. д.

ÜBER DIE GRAMMATIK DER ESTNISCHEN SPRACHE VON J. C. CLARE

А. КАСК

Zusammenfassung

Im Anhang des handschriftlichen südestnisch-deutschen Wörterbuchs von J. C. Clare (1730) befindet sich eine kurze Übersicht von morphologischen und syntaktischen Grundproblemen des südestnischen Dialekts. J. C. Clare behandelt hier eine Reihe Charakterzüge des südestnischen Dialekts wie z. B. das Potential, das persönliche Passiv usw. Besonders wertvoll ist die Behandlung des Objekts. Auf Grund der handschriftlichen Grammatik Clares verfasste A. W. Hupel den die südestnische Mundart behandelnden Abschnitt seiner „Ehstnischen Sprachlehre“ (1780).

ADJEKTIIVSE TÄIENDSÕNAGA LIITSÕNADEST EESTI MURRETES *

H. VIIRES

Teatavasti esitatakse eesti keele grammatikates liitsõna ühe tunnusena asjaolu, et tema käänamisel muutub ainult põhisõna, kuna täiendsõna püsib tavaliselt muutumatuna kõigis käändeis. Murdekeelt jälgides puutume aga kokku sõnadega, kus ka täiendsõna muutub. Tegemist on mitte eriti ulatusliku rühmaga, milles täiendsõnaks on adjektiiv või mõni sellele tähenduslikult lähedane ase- või arvsõna (näit. *iga, pool* jt.). Öeldakse näiteks *mustadrästad, igaleühele, pooltvenda*, vaatas *pikasilmaga*, on *soojastõves* jne. Niisugustel juhtumitel on tihtipeale raske otsustada, kas on üldse tegemist liitsõnaga või üksnes tavalise sõnaühendiga, mis koosneb nimisõnast ja tema juurde kuuluvast omadussõnast. Meie rahvakeele uurimise teerajajaid F. J. Wiedemann ütleb oma grammatikas, et nominatiivis esinevat täiendsõna käänatakse koos põhisõnaga kahel juhul. Esiteks, kui on tegemist kahe noomeniga, mis ilma ühendava sidesõnata moodustavad süntaktiliselt omapärase kollektiivse mõiste, näit. *lūd koñdid* 'Knochen und Gebeine d. h. alle Knochen', *kõik minu lū liha* 'Knochen und Fleisch d. h. Körper', missuguseid ühendeid Wiedemann soovib ka lahku kirjutada. Tänapäeval nimetatakse neid paralleel- ehk kaksiksõnadeks ja kirjutatakse nad sidekriipsu kasutades kokku. Teises rühmas aga piiritleb käändsõnaline täiendsõna tõepoolest juba lähemalt põhisõna. Näidetena esitab Wiedemann juba Ahrensi poolt fikseeritud *lešk-naene, līg-nimi, pitk-mēl'*. Viimaste kohta öeldakse grammatikas: „Kui esimene käändsõna on adjektiiv, siis kirjutatakse ta pigem lahku, ilma saksa keelt mõõduandvaks pidamata, niisiis *pitk mēl'*, *pitka mēlega*, sest siin ei rõhutata teisiti kui ühendi *sūr kiwi, sūre kiwiga* puhul. Samuti on asi siis, kui esimene sõna näib olevat substantiiv, nagu mõlemas esimeses näites. Seda käänatakse

* Lühendatud kujul ette kantud dialektoloogia-alasel teaduslikul konverentsil Tartus 15. XII 1956. a.

või ei käänata, olenevalt sellest, kas seda käsitatakse substantiivina või adjektiivina. Viimasel juhul pole see õieti enam liitsõna ja on parem teda kirjutada lahku.”¹ Edasi väidab Wiedemann, et eesti keeles ei ole substantiiv ja adjektiiv üldse täpselt eraldatavad ning et üht ja sama sõna võib kasutada nii ühes kui teises tähenduses². Näitena toob ta *püha-päewad* ‘Sonntage’ ja *pühad päewad* ‘heilige Tage’ (nagu *pühad mehed* ‘heilige Männer’). Samuti võib tarvitada sõnu *lešk* ja *līg* nii adjektiivselt (verwittwet, überzählig) kui substantiivselt (Wittwe, Zusatz). Substantiivse täiendsõna puhul eeldab Wiedemann liitsõna, adjektiivi puhul aga lahus hääldamist ja kirjutamist. Vastavalt soovitab ta kirjutada olenevalt hääldamisest kas koos *lešk-naezed* (substantiiv) või lahus *lezed naezed* (adjektiiv), mitte aga kirjutada kokku käänduvat täiendsõna (*lezed-naezed*). Üheks adjektiivse täiendi tunnuseks peab ta ka puudulikku käändumist, s. o. kongruentsitust, mis teatavasti on eesti murretes üsna tavaline. Niisiis asub Wiedemann oma grammatikas seisukohal, et adjektiivne täiend harilikult järgneva nimi-sõnaga liitsõna ei moodusta ja et seda on soovitav kirjutada viimastest lahku.

Oma sõnaraamatus, mis teatavasti ilmus enne grammatikat (1869), pole Wiedemann sellest põhimõttest järjekindlalt kinni pidanud, vaid on esitanud ka mõningaid selgeid adjektiivi ja substantiivi ühendeid liitsõnadena. Näiteks on sõnaraamatus kokku kirjutatud *wilu-tõbi* ‘kaltes Fieber’, *wilu-haigus* (D) ‘Erkältung’, *walge-tõbi* ‘Bleichsucht’, *pala-haigus* (D) ‘hitziges Fieber’, *happu-kapsas* ‘Sauerkohl’, *lai-küb* ‘Weibermantel’, *must-rāstas*, *must-jūr* ‘Beinwell’, *wana-iza*, *wana-ema*, *nõr-ema* ‘Stiefmutter’ jmt., samas aga lahku *külm tõbi* ‘kaltes Fieber’, *hull tõbi* ‘Gehirnentzündung’, *kuri tõbi* ‘Syphilis’, *palaw tõbi* ‘hitziges Fieber’, *happu oblik*, *mustad sõstrad*, *wana sõna* ‘Sprichwort’, *nõr mēs* ‘Jüngling, Bräutigam’. Osalt võis niisuguse kõikuva esituse põhjuseks olla kirjakeeles kujunenud traditsioon, osalt aga rahva kõnekeele tegelik hääldus (kokkukirjutamise puhul üksainus pearõhk, mida Wiedemann pidas liitsõna peamiseks tunnuseks³).

Missugune pilt avaneb kõnesolevas küsimuses tänapäeva murdeainestiku põhjal?

Tuleb kohe rõhutada, et adjektiivse täiendsõnaga liitsõnade esinemus eesti murretes on küllaltki kirju. Sajaprotsendilist järjekindlust iga üksiku liitsõna muutmisel peaaegu ei esine. Paljude sõnade

¹ F. J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache, St.-Pétersbourg 1875, lk. 315—316.

² Substantiivse täiendsõna semantilisest adjektiveerumisest liitsõnades vt. lähemalt veel K. Kont, Substantiivide atributiivsest seosest soome-ugri keeltes. — Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused I, Tallinn 1956, lk. 115, 118—119.

³ F. J. Wiedemann, *op. cit.*, lk. 314.

kohta saab olemasolevast materjalist⁴ esitada ainult üksikuid näiteid, mis ei võimalda teha absoluutselt kindlaid järeldusi. Sõnad, mille käänamise kohta on rohkem näiteid, on enamasti ikka kõikva esinemusega. Rea sõnade jälgimisel on puhtobjektiivseks takistuseks eesti murretes valdavalt esinev adjektiivide puudulik kongruents⁵. Omadussõnade puhul, mille nominatiiv ja genitiiv (või ka veel partitiiv) on ühekujulised, on seetõttu paljudel juhtumitel võimatu kindlaks teha, kas on tegemist puuduliku kongruentsiga või käändumatu täiendsõnaga, näit. Khk *abù pīmalā jätti kōrt sega* (vrd. *keigē perele*), Ann *minā nācīn sevā vana, inimest*, Hls *āpū pīmāl* (sg. adess., vrd. *vāikse latsel*).

Kõige selle tõttu saab alljärgnevas märkida ainult mõningaid tõenäolisi arengutendentse.

Esijoones vaatleme rahvakeeles kõige tavalisemat rühma, kus adjektiiv käändub. Nagu eespool nägime, on Wiedemann seesuguseid sõnu silmas pidades väitnud, et siin pole üldse tegemist liitsõnaga, ning soovitanud nende lahuskirjutamist. Tänapäeva kirjakeeles on terve hulk taolisi sõnu fikseeritud kindlate liitsõnadena, kus täiendsõna jääb käändumatuks (näit. *hapupiim*, *hapukoor*, *mustrastas*, *noorpaar* jne.). Olemasolevates murdematerjalides domineerib niisugustes ühendites valdavalt adjektiivide käändumine.

Kõigepealt olgu esile tõstetud väike rühm liitsõnu, millele on eranditult omane täiendsõna käändumine. Siia kuuluvad kolm sõna, *vaenelaps*, *viimnepäev*, *teinepool*, milles ainsana kirjakeeleski on mõlema komponendi käänamine normiks fikseeritud⁶. Kõigi teiste sõnade puhul ei ole murretes olukord enam nii järjekindel ning esineb suuremaid või vähemaid kõikumisi.

Alljärgnevas esitame mõningaid sagedamini kasutatavaid adjektiivseid täiendsõnu, mida murretes valdavalt käänatakse.

1. h a p u .

Kuulub sõnade hulka, kus tuleb arvestada võimalikku kongruentsitust. Enamikul juhtumel on siiski rohkesti näiteid täiendsõna käändumise kohta.

⁴ Kasutatud materjal on pärit Keele ja Kirjanduse Instituudi ja Emakeele Seltsi murdekogudest, mis on kirja pandud viimase kolmekümne aasta jooksul ning mis peegeldavad valdavalt murdekõnelejate vanema põlve keelt. Näiteid kaasaja noorema põlve keelest on saadud peamiselt Emakeele Seltsi korrespondentide võrgu kaudu.

⁵ Peaaegu sajabrotsendilise kindlusega esineb nii arvuline kui kaasuline kongruents üksnes võrre murdes, domineeriv on ta veel tartu murdes ja kirde-eesi rannikumurdes. Ainult arvulist kongruentsi saab arvestada saarte murdes. Vt. R. NURKSE, Adjektiiv-atribuudi kongruentsist eesti keeles. — Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised XXX, Tartu 1937, lk. 42—43, 49—50.

⁶ Wiedemanni sõnaraamatus on need sõnad kirjutatud lahku, vastavalt tema eelesitatud seisukohale.

h a p u k a p s a s. Täiendsõna käändub⁷: Jäm *aḥpūd kãḥpsud* (pl. nom.), Khk, Põi, Muh *mã_p tahãgid aḥpūd k'oãḥsust*, Emm, Rei, Tõs, Hää *Meil põle viil tãmmindiisi apusikaap̄si keedetü* (KV⁸), Iis, Rõn, Plv *hap̄ne? kap̄sta?*, Har, Rõu *kẽdã? leũneš hap̄neid kap̄stid*, Rãp, Se *mẽl lãt haigest ku sã_ẽi hap̄nit kap̄stit*.

Võimalik kongruentsitus Põidel ja Hallistes (*aḥpũ kaḥpustist*). Kirde-eesti rannikumurde alalt, kus valdavalt esineb kongruents, on olemas paar näidet (Kuu Tapurla *habu kabustad*, Tammistu *abukabustad* — KV), mille puhul võiks oletada käändumatut täiendsõna.

h a p u k o o r. Käändub peaaegu alati: Põi, Rid, Äks *aḥpust kõrest õn ikke ja tihã veid*, Hls, Krk, Hel *veid teiti pa'land aḥpust kõrest*, Rõn, Urv, Rãp *panẽ? haḥpund kõrt pãle*. Vrd. KV — Kuu *abukuorest* (sg. elat.), Rõu *pũl poiti haḥpũ kãrt* (näide õpilaskeelest 1956).

h a p u p i i m. Khk *abut p̄imv oli*, Rid, Juu *aḥpūd p̄ima ei tahã koã*, HJn, Ann *ei olẽ aḥpūd p̄ima*, VMr *kaš_sã aḥpūd p̄ima juõd*, VJg, Iis *aḥput p̄ima tuãdi lähkriega einamalle*, Äks, Trv, Hls *ẽruitti luzikkuc aḥput p̄imã pãle*, Hel, Rõn *Hapna piima nõu* (KV), Kan *lar̄pse haḥpunt p̄imã*, Krl, Har, Rõu, Rãp *Hapnõpiimã pufi võit tetã* (KV). Täiendsõna ei käändu: Kuu *Abupiimãst saab üvi kuokkisi* (KV), Kod *ma tãn aḥpũ p̄imã* (vrd. samas sg. part. *aḥpũda*). Võimalik kongruentsitus: Khk, Juu, Äks ja Hls, näit. Äks *tahan aḥput p̄ima, aga meñl ei veĩ aḥpũ p̄ima süija*.

h a p u k u r k. Käändub: Khk *aḥpūd uḥgid õ kinãd lahked süija*, VII, Põi, Rid *aḥpusid kurkka* (pl. part., KV), Vig, VJg, Rãp. Ei käändu Rõu *haḥpũ kurkke* (pl. part.; näide pärit tänapäeva õpilaskeelest).

Nagu nägime, esineb eeltoodud sõnades täiendsõna käändumatust peaaegu ainult kirde-eesti rannikumurdes, kuna Rõuge sellekohased näited pärinesid juba kirjakeele mõju alusest õpilaskeelest. On oluline märkida, et mõnede sõnade puhul on ülekaalus vastupidine esinemus. Kõigepealt tuleb siin märkida taimenime *hapuoblikas*. Kuigi arvuline kongruents on murdeis võrdlemisi sagedane, esineb see olemasolevates näidetes selles sõnas ainult ühel juhul: Khk *aḥpūd obligud* (pl. nom.). Kõigis ülejäänud näidetes, mis on valdavalt mitmuses, see puudub, mistõttu tuleb oletada täiendsõna

⁷ Siin ja edaspidi on loetletud kõik murrakud, milledest vastava sõna kohta on leidunud andmeid. Esitatud on ainult mõningaid kõige ilmekamaid näiteid üksikutest murrakutest.

⁸ KV = Emakeele Seltsi korrespondentide vastused.

käändumatus domineerimist: Mar *äppü*, *oblikkud*, Mär *sî kasõb pallu äppü oblikkuid*, Vig *äppü oblikkad*, Tõs *äppü oblikkad kasuvad pellü kallastel*, Tor, Juu *näriv kui laimäs äppü oblikkaid*, Kuu, KJn, Krk. Häädemeestel (KV) samas tähenduses kasutatavad sõnad *aputaatud* ja *apukaapsad* on samuti käändumatu täiendsõnaga (erinevalt sõnast *apudkaapsad* 'hapukapsad'). Käändumatu on ka Kodavere samatähenduslik *äppü-rohi*: *käesimä äppü-rohale, äppü-rohos vanas kahti añ kättis suppi*. Võru murde *häppuhain* 'oblikas' on aga käänduva täiendosaga: Har, Rõu *külvehti hapne hānā sīmne? aida, sīs tehti sūkki naišt hapne hānā lehist*, ka õpilaskeeles, *Se laitse . . . sõvā häppund haina*.

Käändumatu täiendsõnaga näib olevat ka *hapurokk* 'petipiimaga keedetud vedel jahupuder jms.' (Muh, Kir, Kse, Var, Kei). Ainus näide käändumise kohta on Märjamaalt (*kēveltašse äppurokka*, selle kõrval aga ka *äppü rokka tehakse inimestele kōā*).

2. kuri-

Selle täiendsõna puhul näeme vanema põlvkonna keeles pea-aegu saajaprotsendilist käändumist.

kuritöö, *kuritegu*. Käändub: Hää *kurjatüü palk on malk* (vanem põlvkond, KV), Jõh, Kod *veetti kur'ja-teõ piält kiñ'ni*, Rõu, Rāp *kuratüü iist karistõdi* (KV). Täiendsõna ei käändu: Mar *menõd õ pal'lõ kuriteõziõ teidõ*, Hää *Tema kuritüüd on suured* (keskmine põlvkond, KV), Rõu (kooliõpilased, KV).

kurivaim. Käändub: Jām, Krj *üks vanā mēs oli ni kiñla uzuga, kurjavaimu ai polē*, Põi, Muh, Mar *kiüzand kurjavaimõ*, Vig, Kse, Hää *Kae kurjavaimu* (KV), Saa, Rap, Juu *kuñ nahja kurja vaimu*, JMd, VJg, Kuu, VNg, Kod *elid kur'jad vaēmõd kevā südā-megā*, Hls, Krk *ta pellānu kur'javaimu*, Rõn *mugu söõdä kurrjevaimē* (KT⁹ 68, lk. 59-60), Krl, Rõu, Rāp *küll ma sullõ kuralõvaimulõ näutā* (KV). Ainult Harglast on fikseeritud sõna käändumatu täiendosaga: *ültegi sävast ka išt olē? miñcā oš sānu kiñni lūwā kurivaimu*.

Analoogiline on olukord ka *kuriloom* puhul. Käändub: Põi, Rid, Hää *kes tend kurjalüüma señna kässis miñna* (KV), Jõh, Kam, Rõu, Rāp. Kodaverest on märgitud käändumatu täiendsõna¹⁰.

⁹ KT = Emakeele Seltsi korrespondentide tööd.

¹⁰ Sõnadega *kuriloom* ja *kurivaim* on analoogilised tähenduselt lähedased *hullvaim* (käändub Kuu, Hää *mis ullvaimul arus on* — KV; ei käändu Rid, Kuu) ja *hullkurat* (Hää *ulludkuradid ei anna üñsi ka rahu* — KV).

kuritõbi 'süüfilis'. Väheseid näiteid ainult käändumise kohta (Kse, Vän, Krk).

3. lesk-

leskmees, lesknaine. Käändub täiesti valdavalt. Sellekohaseid näiteid leidub üle terve keeleala: Jäm, Pöi, Rid, Mar, Mih, Khn *lezè mehele läksi*, Hää *Vanad lesedmehed on pailu rohkem ädas ku lesednaised* (KV), Ris, Rap, Jür, JMd *lesenaese peli on raske*, Pee, Kuu, Lüg, Vai *mei külä onkõ leškõ naisõ külä*, Kod *elge lesè našè palvè minemä seitsmes pilves läbi*, Pal, Pil, Trv, Krk *lezènaize polge kah eij_õle veet*, Puh, San, Plv, Urv, Krl, Har, Rõu, Se *juumal hoija tad läzä-naze ettõ*. Käändumatu: Rid, Kuu, Krk *vimäde sai* [mehele] *üttè leškmehel* ja Ráp.

4. must-

musträstas. Enamikus käänduv. Näit. Khk, Krj *muštad rāštad ja kuḍnokkad, nē_õ ühèd*, Pöi, Rei, Tõs *muštā rāštā pūr*, Hää, VMr, Kuu *Mustadrästād lensid parves* (KV), Lüg, Jõh, KJn *muštād rāštād välläs*, Trv, Hls *muštā rāštāstel om koõgõ*, Plv, Har *sihn ol mittü muštārāštā pūri*, Rõu, Ráp *Mustõrāštīt kutsutas sügūše rүүdsvarblasist* (KV), Lei. Käändumatu: Emm, Tor, JMd, Trv *mustrāsta pesä*, Pst, Rõn, Har *mustrāštā tõvā mellè egā kevāje muštā mā*, Rõu.

mustkesa ja mustmuld. Mõlemas sõnas käändub adjektiiv olemasolevate teadete järgi alati: Khk *miš muštās kesās sēl polè viļjõ pēl meētā*, Vig, Hää *Muštikesasi põle viijl kuntu* (KV), Lüg, Rõn, Rid, Hää *Oleks meil ka seukest muštamulda olnu* (KV), Lüg *varjal elid musta mulla mād* (KKI MT¹¹ 55, lk. 6—7), Krk, Rõn.

mustpea 'teat. taim'. Täiendosa käändub: Amb *muštā biād üttakse, üks varane rohõ, ravās kašvāv. mušt pja*, Tür *niukkest muštabiād äb sisše* [heinale], Ksi, Plt. Genitiivi üldistusega on tõenäoliselt tegemist Iisaku *muštappia* (sg. nom.) kujus. Muhust on sõna fikseeritud käändumatu täiendosaga: *muštpeäl_õ muštād tuttid ja valged narmad otsvs*.

Eelnevatest näidetest selgub, et antud täiendsõna käänamine on murretes tugevasti ülekaalus.

¹¹ KKI MT = Keele ja Kirjanduse Instituudi murdetekstid.

Tuleb silmas pidada ka seda, et rida *must*-täiendiga iseseisva tähendusega sõnapaare ei ole kirjakeeles liitsõnadena fikseeritud, näit. *must lepp*, *must vares*, *mustad rõuged*, *mustad sõstrad*. Sama kehtib ka teiste värvinimetuste kohta (vrd. *punased sõstrad*, *valged sõstrad*, *hall vares* jms.). Ometi on kirjakeeles siingi tendentsi kokkukirjutamisele, näit. botaanilistes ja zooloogilistes oskussõnades (liiginimetustes).

Lõpuks märgitagu, et mõningates põhja-eesti murrakutes võib täheldada ka üksikuid võrdlemisi ootamatuid *must*-täiendsõna käändumatuse juhtumeid. Näit. esineb kirde-eesti rannikumurdes käändumatust isegi niisuguses ühendis nagu *Must meri*: Lüg *tahì prouvdava vettada mustmere takant* (ES MT¹² 201, lk. 18), vrd. ka Hlj külanime *mustojalt* (sg. ablat.). Hiiumaal (Phl) kasutatakse käändumatu täiendsõnaga *mustküwèd* (pl. nom.). Analoogiliselt käändub Pühalepas ka sõna *küütkuub*, mille täiendsõna Saaremaal üldiselt käändub (Jäm *kihelkoõna inimestel olìd kiüdüd küwèd*, *püštj vīrulik kiüt-küB*, Khk, Krj).

5. noor-

noorkuu käändub mõlemas osas täiesti järjekindlalt, nagu ka *vanakuu*. Mõlema kohta leidub rohkesti näiteid üle kogu keeleala. Küll on mõningaid käändumatuse juhtumeid täiskuu puhul, näit. Hää *Uutame täiskuud* (KV), Rõu *ei tohit tsikka tappa perän täüzoüd* (KV).

Noormees oma harilikus tähenduses valdavalt käändub, näit. Põi, Phl, Vig *nõrdemeštele seutti kindad käe külge*, Hää, Kad, Kuu, Vai *nuoretmehet ja tüütõ tantsisivat vahel*, Jõh, Vil, Rõu, Röp. Rõugest on õpilase kõnest kuulnud ka käändumatut kuju *nürmehel* (sg. adess.).

Sama sõna esineb aga Lõuna-Eestis tähenduses 'peigmees'. Sel puhul domineerib täiendsõna käändumatus, näit. Hää *Nurmehe kodust läh'ti pruudi kodu* (KV), Hls *nürme emä*, Krk *nī kiitv nürmist*.

Ka noorpaar esineb murretes peaaegu ainult käänduva täiendsõnaga, näit. PJg *rahä läks nõrebärile*, Rap *sīs akka'tti nõrè-pärile varandust kogüma*, Rõu *lämeⁿ nürpári vašta veima* (KV).

Sõnas *noorpõlv* käändub täiendsõna samuti peaaegu kõikides näidetes: Muh, Mar *nõrebeve aeg*, Mär, Hää, Saa, Ris, HJn, JMd, Ann *nõres põlves*, VJg, Jõe, Kuu, Lüg, Jõh, Vai, Kod, Ksi, Krk, Har, Rõu, Vas. Ainult õpilaste keelest on kahel korral

¹² ES MT = Emakeele Seltsi murdetekstid.

registreeritud kirjakeelset kuju: Kuu *noorpõlvest* (sg. elat.) ja Rõu *nūr belvèn* (sg. iness.). Käändub ka noorsugu (Mar *sèal olla nõrt sugü olnd*, Hää).

noorrahas on eelmistest sõnadest mõnevõrra erinev seetõttu, et tema käänduv täiendosa esineb tihti mitmuses, s. t. ühildatakse sisuliselt oma kollektiivse põhisõnaga, näit. Mär *şəalt perè nōrèd rahväs*; Khn *nuërdè rahval keik olid rahad kaèlas*, Vai, Trm ja San. Sõna spetsiaalne tähendus 'leerilapsed' täiendsõna iseloomu ei muuda, nagu Plv *nōrerahva pühäbäiv* jne.

noorhärära puhulgi on tavaline täiendsõna käänamine, nagu näit. Hää *Jusku päris nooredärrad* (KV), Ann *nōrèd ärräd olid keppidega järèl*, Lüg, Rõu. Käändumatut täiendsõna näeme Martna näites *nōr,ärräd* (pl. nom.; ES MT 242, lk. 90). Selle sõna juures väärib erilist tähelepanu ainsuse nominatiivi vorm *noorehärära* (Hää, Sim, Kod, Trv, Krk, Rõn). Siin on ilmselt tegemist täiendsõna genitiivi analoogilise kandumisega nominatiivi. See analoogiline täiendsõna kuju jääb mõnikord püsima teisteski käänetes, nagu selgub Tarvastu näitest: pl. gen. *nōreärräde*, part. *nōreärräsit*. Seesugune areng näitab, et sõna on tunnetatud ilmse liitsõnana, sest iseseisva sõnana ei tule sg. nom. *noore* arvesse.

6. pikk-

Siingi domineerib täiendsõna käändumine.

pikksilm. Mar *pikkä silmäga vādeitvšsə*, Hää (vanem põlvkond, KV), Koe, Lüg *neil on kä pitkät silmät, näevät*, Kod *pitkäsilmäga vattab*, Rõn, Har *kaljeva^p pikkä silmäga*, Räp, Se. Muutumatu täiendsõna esineb Hädemeestel (keskmise põlvkond) ja Harglas.

pikk-kuub, eL pikksärk 'pikk villane pealistrõivas'. Täiendosa käändub: Lüg, Kan *sīn mü vārvilist pikkä särkki es ole[?], iks must ol*, Har *valoe[?] pikkä[?] särki[?] olli muštā hūga hū košsel^t kinni köüvedü*. Harglast on aga märgitud ka käändumatut kuju: *pikkšärgi[?] nu^y olli[?] õigõ^p pikä ja suurdõ siilugõ* (KT 54, lk. 30).

pikkvanker, pikktroska 'pika istelauaga sõiduvanker'. Käändub: Hää, Krk, Hel, Rõn, Rõu, Plv *pikkitroskasit* (pl. part., sama sõna nominatiivis genitiivi üldistus *pikkätroska*). Käändumatu Räpinas: *piktroska ehitüs om teist müdu*.

Ka harvem esinevaist sõnadest on näiteid käändumise kohta,

nagu *pikkhänd* 'putukas; rebane' (Hls ja Se), mao eufemistlikud nimetused *pikklinä* (Lut) ja *pikkpoiss* (Kam), kohanimes *pikkän järven* (Ote, NB! nom. *Pikajärv*).

7. suur-

Sõnade *suurrätik*, *suurtee*, *suurtükk* kohta on rikkalikult teateid täiendsõna käändumisest kogu keeleala ulatuses. Sellest mõningaid näiteid:

Khk *võitjs sūrē rältigu ümbər*, Rei *sūrerältigu rant*, Hää *Võtab suurerätiku ümmer* (KV), Hag *pani sūrē rältikku ümmer*, Ann *üks linä ümmer sūreks rältikkuks*, Vai *sūred rätted elivat kaņgast tehtod*, Plv *sebä olle nigü sūrērälti ist*.

Vig *kohē sūrēde ārez*, Saa *sūredē kalbal*, SJn *mañdi* (= maantee) *on ānām arjuñtud nimē tal, agā sūrēs tīs tedā kutsuttas kañ*, Krk *ollī . . . sūrenñti vīrde magāme jāñü*, Hel *sūredi pāle*, San *surñti pilti*, Kan *sūrñti*, selle kõrval ka *sūrestī*, *sūretī*¹³, Urv *sūrēvi* (sg. gen.), Rāp *tā tuñ sūrētē pāl vašta*.

Jām *sūretükki kül*, Mar *sūredükkidega lašid*, Tõs *sūrēd tükkið akkazið merē pjal lašma* (ES MT 184, lk. 47), Vai *eks ikke sūrel tükil olē omāð pañronið*, Har *sāl lašti sūriðukke* (ES MT 269, lk. 12), Se *sūrēt_tükkiü? mūrizežē?*

Kõigis nimetatud sõna-des kohtame ainult harva käändumatust, näiteks Mar *sūr_rältikkud*, *nēð vęetti ümbər . . . ikkə kodō tegō neið sūr_rältikkud*, Kuu *Kas keski on minu suurrätti löüdänd* (aga sama isiku kõnes pl. nom. *suured rädid* — KV) ja Rõu *lazēmi sūrrätte kotta?*; Krk *minē sūrñti rāvi mñdā*, Urv nooremal põlvel *sūrñti* (sg. gen.).

suurtüki puhul on täiendosa käändumatust rohkem (Rei, Phl, Mar, Tõs, Tor, Hls, Rõu, Rāp). Selle sõna juures tuleb arvestada kahtlemata kirjakeele mõju, sest ta on erinevalt eelmisest kahest kirjakeeles väga harilik. Sõna on registreeritud ka kujul *suurestükk* (Khk, Mus, Mar *eñ sé poiñd sūrestük üñti*, Ris *sūrestükki külid*, Juu) või *suurustükk* (LNg), samuti käändumatu täiendosaga. Vrd. eespool Kan *sūrestī*.

Vähem on näiteid sõnast *suurvesi*, kuid siingi domineerib kindlalt täiendsõna käändumine. Ainult korrespondentide andmeis leidub paaril korral käändumatust (Rid, Hää).

Lisaks juba nimetatud sõnadele esineb sama täiendsõnaga

¹³ Kanepi näited on pärit artiklist P. Virtaranta, *õunappuu* struktuuri-tyyppi ims. kielissä. — Virittäjä 1956, lk. 366.

mõningaid teisigi liitsõnu, mille kohta on aga ainult üksikuid näiteid. Ka siin käändub täiendosa, näit. Kod *mā mälestān kül sūrt izāD 'vanaisa'*, HJn *ta pañD sūrē ukšē kiñ'ni*, San *nu suure-sārgi ol' musta*.

Sõna *suur* käändub tihti ka kohanimede osana, näit. Hää *suù-reskülās* (KV), Lüg *samal kõnelejal sūrsārest ja käis sūres-sāres* (KKI MT 46, lk. 55).

8. v a n a -

Nagu eespool sõna *hapu* puhul on siingi suureks takistuseks eP murdes nominatiivi, genitiivi ja partitiivi ühtelangemine, mistõttu tuleb samuti arvestada puuduliku kongruentsi võimalust. Hoolimata sellest raskusest on võimalik fikseerida *vana*-täiendsõna muutmist isegi niisugustes kindlates liitsõnades, nagu seda on *vanaisa* ja *vanaema* (viimast sõna on murdeti tihti kasutatud ka tähenduses 'sünnitaja abinaine'), näit. Khk *sē olñD sōl vanāks emāks*, Krj *vanāks isāks ültti* ja Rõu *vannaessā* (sg. part., KV). Kuigi juba nimetatud põhjustel on täiendsõna muutmatus raske kindlaks teha, on siiski selge, et paljudel juhtudel seda esineb, näit. Khk *āgale pōle vīdi vanā emaks* (vrd. samast esitatud näidet *sē olñD . . . vanāks emāks*), Põi *oñ ikkə tarkku vanāemazīD kül*, Jõh *lapsed kutsuvad vanaisava äi*, Kam *tū om vanāemāle veli*, Rõn *Selle anname vanaemāle* (KV), Rõu *mu? vana ezāl ol' vīz pakku mezilāizi* (KV).

v a n a t ü d r u k, *v a n a p i i g a*, *v a n a p o i s s*. Nende sõnade puhul võib täheldada peaaegu sajabrotsendilist täiendsõna käänamist. Mõnel üksikul juhul on võimalik kongruentsi puudumine. Väga harilikud on juhtumid nagu Kse *jättis enese vanaš tüdrik-kus*, Kod *sī oñ vanašpōšis jāñD*, Rõn *Kaits vañnatütrigut läits mehele* (KV), Rāp *vannotütrekka* (pl. part., KV).

Sõna *v a n a m e e s* on murdeist tihti märgitud kulununa ning sedeleil kirjutatud kokku. Näited täiendsõna käändumatus ja käändumise kohta langevad pooleks. Näit. Hää *Kis niid vanadmehed on?* (KV), Rõu *vañnamīst 'isa' es^s olē^k koittuñ* (KV), kuid Kse *vanamehed topsid tubakkast suhu*, Lüg *Vanamele anneti käsk kätte* (Eesti Kirjandus 1921, lk. 251). *v a n a m o o r*-sõna korral on ülekaalus muutmatus täiendsõna, näit. Khk *vanamōri* (sg. part., sõna *vana* part. on samas *vanāD*), Kir *vana,mōrizi* (pl. part.), Kuu *vien oma vanamuorile mielehüviks*, Rāp *vāttas vanamuāriile järele*. Analoogilise sõna *v a n a n a i n e* kohta ei selgu alati näiteist, kas ongi tegemist liitsõnaga. Kui sõna kasutatakse spetsiaalses tähenduses 'ammamoor', käändub täiendsõna ikkagi.

vanarahvas. Sõna on analoogiline juba eespool mainitud noorrahvale. Siingi on ülekaalus muutumine, kusjuures kollektiivne põhisõna esineb tihti ainsuses, täiendsõna aga mitmuses: Vig, Jür *vanad rahväs uskusid* (ES MT 240, lk. 46), Trm, Kod. Muutumata on sõna registreeritud Setus (*pīdli tu om vanarahval*) ja Kuu-salus (*niēd olid vanarahvaste senād*).

Ka teistes vana-sõnades (*vanajuudas, vanamutt, vanapagan, vanaeit, vanainimene* jt.), millest on registreeritud ainult üksikuid näiteid, näeme samasugust kõikuvat pilti.

9. vōōras-

Seegi on täiesti valdavalt käänduvaid täiendsõnu. Esineb eriti sugulusnimedes *vōōrasema, -isa, -poeg, -tütar* jne. Õige rohkesti on näiteid sõna *vōōrasema* kohta: Khk *omā ema vits pēv armsvm olemv, kuť vōērv emā vōileiv*, Hää *Oitku vōēraema iist* (KV), Kos, VMr *vēēra emā senā on val'jum kuť karu ohakkaca peksta*, Jõh *vōēraema vits*, Rāp *vijiraimā* (sg. gen.), Se *vīra imā* (sg. gen.). Esinevad ka mõned täiendsõna käändumatuse juhtumid, nagu Muh, Kos, Kuu *Poiss sai omale uue vierasemā*, kuid *vierad emād* (pl. nom., KV), Se *vēras immä* (sg. part.), *vēraštūl're* (sg. gen.).

Käändumatu täiendsõnaga on märgitud Kad *vēerasleiv* 'nisujahust pätsike, mis pulmade ajal pruudi kodust peigmehe koju toodi või ümberpöörduť: *tuōni vēerasleiba ja poveli täis vīna* Teised kõne all olevad sõnad seda pilti oluliselt ei muuda.

Esineb veel terve hulk liitsõnu, mille kohta murdekogudes näiteid leidub vähem, kuid mis üldiselt toetavad eelöeldut täiendsõna valdava käänamise kohta, näit.: *hallpard* (Lüg); *hallparun* (Pöi, Lüg; ei käändu Juu, Rõn, Rāp), *igaüks* (Mär, PJg, Hlj, Vai, KJn, Krk, Puh, San, Se; ei käändu Võn), *kaksratast* 'kahe rattaga kaarik' (Rāp), *kalliskivi* (Lüg, Krk), *kuivkonn* (JMd), *külmhaigus* (Emm; ei käändu Rei), *külmkamber* 'sahver' (Juu, Hel, Urv), *külmliha* 'sült' (Rāp; ei käändu Lei), *külmťōbi* (Vän, Kos), *laiuss* (Kod; ei käändu Hää), *magussōök* (Pöi, Mar, Vig, Hää, Jõh, Hel, Rõn, Rõu; ei käändu Vig, Rõu), *magustoit* (Rid, VNg; ei käändu Rid), *pakspiiim* 'kohupiim' (Hää, Hls, Hel, Rõn, Ote, San, Rõu), *palavhaigus* (Pha; ei käändu Käi, Krk), *palavťōbi* (Hää, Har, Rõu, Se), *peenviin* (Lüg), *peenraha* (Lüg), *peenleib* (Rid, Hää, Kuu, Lüg, Jõh, Urv, Rõu; ei käändu Rid, Kuu, Hää)¹⁴, *puhaskasu* (Hää, Hel), *puhasnurk* (Kad, Kod, Pst, Har), *soehaigus* (Khk), *soemüür* (Rid, JJn, Kuu, Lüg, Jõh, Rõn), *soenukk* (Kod), *soetōbi* (Pöi, Hää, Nis, Ann, Hlj, Jõh; ei käändu Jür, Rāp), *valgepea* (Mih, Aud), *valgesilm* 'kala' (Muh).

¹⁴ *peen* kõrval on murretes väga harilik *peenike*, mis alati käändub.

Samasugune olukord valitseb ka omadussõnana kasutatavate partitsiipide osas, kuigi siin eriti noorema põlvkonna keeles võib tähele panna tendentsi käändumatusele. Näit. sõnast *elavhõbe* on umbes võrdselt andmeid täiendsõna käändumise ja käändumatuse kohta. Käändumine: Mär, Kse *elava ebeda salvi tehatse sula ebedast ja rasvast*, Juu, Ann *sal veettud* . . . *elavad ebedad*. Rak, Kod, KJn, Hls, Se, Lei *jätavat eppē vajag ruojast* 'elavhõbedat vaja rohuks'; käändumatus: Khk *toherdatti elav õbega*, Emm, Rid, Mar, Tor *elav ebedad antakse kilgidele süija*, VJg, Kuu, Lüg, Rõn, Kan, Rõu, Röp; segaesinemus: Põi, Hää, Jõh. Kõikumist esineb tihti sama isiku kõneski, näit. Hää *Ostan elavõbedat, tijn elavaõbeda salvi* (KV). Analoogiline on lugu ka *põlevkiviga*. Kuigi sõna on rahva hulgas levinud kirjakeele vahendusel alles käesoleval sajandil, esineb siingi täiendosa käändumist: Jäm *põlevakivi kaevandušes*, Hää, Trm, Jõh *ei leittud pelev kive* (KKI MT 56, lk. 15), kuid ka *peleva kivega* (samas, lk. 28).

Eelesitatud sõnade puhul nägime murretes enam-vähem ühesugust esinemust, nimelt täiendsõna käändumist näidete tundivas enamikus. Wiedemann oma sõnastikus on neist erinevalt käsitletud sõnu *liig* ja *pool*, esitades need peaaegu järjekindlalt liitsõna osana, seega siis oletatavasti käändumatuna ja substantiivselt kasutatavana, kui arvestada tema eeltoodud seisukohti. Liitsõnadena on antud näiteks *liig-naene*, *liig-uks*, *liig-liha*, *liig-nimi*, *liig-mēs*, *liig-silm*, edasi *põl-uks*, *põl-mēs*, *põl-pois*, *põl-päev*, *põl-wend*, *põl-õde* jne. Erandiks on *põled säpad*. Vanemas kirjakeeles näeme *liig* puhul juba XVII—XVIII saj. kõikuvat esinemust, näiteks *Āeperrast kelame meie erra fangešt ninf tōest feif Lihg-kombet/kummad enne on petut* (1699)¹⁵, *Kuus-kümmend on neid funninga-emmandaid, ja fahhefsakümmend neid liig-naefi . . . liig-naefed nävad* (1739)¹⁶, kuid temma naefed ja ta liad-naefed¹⁷, *fedda lianimmega Markus=jefš huti*¹⁸.

Võimalik, et Wiedemann on sõnade *liig* ja *pool* puhul osalt arvestanud kirjakeele traditsiooni, võib-olla aga ka rahva kõnekeelt, millele vana kirikukeel teataval määral ikkagi toetus. Võime niisiis järeldada, et need sõnad kõnes juba sajandeid tagasi esinesid samuti kõikuvalt nagu tänapäeva murretes, kus siiski domineerib (analoogiliselt eespool esitatud sõnadele) täiendosa käändumine.

Vaatleme nimetatud sõnade esinemust meie murdematerjalides.

¹⁵ A. Saareste ja A. R. Čederberg, Valik eesti kirjakeele vana-
maid mälestisi a. 1524—1739, Tartu 1925—31, lk. 272.

¹⁶ *Ibid.*, lk. 352.

¹⁷ Piibel 1739, Tanieli raamat, V, 2.

¹⁸ *Ibid.*, Apostlite teod, XII, 25.

liigliha. Täiendsõna enamasti käändub: Khk, Pöi, Muh *akkav liğa lihà kašvattama*, Vän, Juu *liğliha pelettakse mārja tuhaga*, pañnakse lijaliha peäle ja *sê sōb lijaliha à*, Koe, VJg, Plt *lijà lihà puñ'*, Har *leikkaš lijaliha vällä?* Näited käändumatuse kohta pärinevad korrespondentide vastuseist: Rid, Vig, Hää *Liig-lihaga aav ei parane*, Kuu, Rāp *Liiglihha palotõdas põrgokioiga?*

liignimi. Täiendsõna käändub: Khk, Pöi *ēwènimì pañv lijàks nimèks*, māp *tahà mettə sehučkast liğnime*, Muh, Phl, Noa, Mar, Vig, Kir, Tõs *egà enne liğä-nimè pełn* (ES MT 184, lk. 17), PJg, Hää, Kei, Rap, Juu *egà sa tuñnè egà tèà neiv lijanimè järği ühti*, Kos, JMd, Tür *neiv liğanimesi*, Pee, Kad, Kuu, Iis. Kõikuvat pruuiki esineb korrespondentide andmeil Pöidel ja Häädemeestel (*kutsut'i liijanime järği. Tema liignime ma ei tää*), käändumatu täiendsõna Ridalas, Jõelähtmes, Kambjas (*nüit enāmp liğnimesit ei olè 'sõimunimesid, hüüdnimesid'*).

liigsilm 'koht veskitammil, kust liigne vesi maha lastakse'. Täiendsõna käändub: Lüg *veski tammel on lijatsilmað*, Kod *vesi juākšev lijäs-silmäs alla*, Pst, Hls, Krk *olliv teñmanu lijässilmä üles*, vī *mahà laškən*, Plv. Käändumatu täiendsõna kohta on andmeid Lüganusest (*vesi vīp liksilmäst alle*) ja Harglast.

liigtare, liigtuba. Käänduva täiendsõnaga: Krj *lijàd toad*, Muh, Mar *lijàdà peäl*, Mär, Han *lijàtə laoi*, Kse, Var, Mih, Tõs, Aud, Tor, Kei *lijada al*, Kod; ei käändu Krj *liğdujàd ärà kadun*, Pöi *liğduaga majà*, Aud *liktoad*, Kod *liktare piäl kuēvałtitte linü*.

liig-sõna esineb veel paljudes liitsõnades, näit. liigaas 'viimane viisuaas' (Se *pañgui. liğāzu pikki*), liigaasta, liigkarjus 'karjuse abiline' (Kod *vanà karjüs saè palcà, sīs añd likkarjüšselle*), liigkasu (Hää *võtab liğakasu, läheb lijakasu pääl välla* — KV), liiglagi 'madalam laeosa rehetas' (Nis *lijà lae alune oli rehetya sēs*, VJg *lija laega rehè tubà*, Kod *ei ellud liğlage*, kuid gen. *lijà laè*), liignahk 'värviline nahariba kasuka kaunistuseks' (Tõs *liğnahast kirjad aetti piäle*, San *Kaskil ol' liianaha vjirde ummeldu*), liignaine 'kõrvalnaine', liigpruut 'tegelane pulmakommetes' jne. Neis näeme täiendsõnade käändumist ja käändumatust enam-vähem võrdselt, isegi sama kõneleja kõnes, näit. Khk *lijàd rüdið* (pl. nom.), kuid *liğ-rüttišid*

(ES MT 261-a, lk. 72 ja 67), Kod *mes s̄ured tared neil ei ʔallud liiglae. lijadare s̄enā piäl elid talād.* Põidelt on käänduv vorm *lijād nimēd* märgitud vanemana, *liG nimeD* uuemana.

11. pool-

Sõnuti domineerib sellegi sõna puhul käändumine.

pooltald. Põi *lei kihõvdele ... pōletallād ailtv*, pl. part. *pōlt taldu*, Rid, Mar, Hää, Hag, Tür *soābastele tulid pōlet tallad alla lüijā*, Jõh (nom. *puoletald* — KV), Rõn *pooletalla* (mitm. nom., KV), Rāp *Sa piāt laskma poolō? talla? ala lüvvā?* (KV). Noorema põlvkonna keelest: Rid *pooltallad*, Rõn *pooltalla* (pl. nom.), (KV).

poolsaabas. Jām *pōlē-sāppa mōdi* (ES MT 221, lk. 17), Mar, Vig, Kse, Hää, Ris, Hag, Juu *pōlēd soappad nī nacū mēstē mašsīd*, VMr, Jõh, Kod [tõi pruudile] *sūrē rā'ti ja ... pōlē-sāppad* (KKI MT 48, lk. 20), Hls, Har. Korrespondentide andmeil esineb tänapäeva rahvakeeles ka käändumatut täiendsõna: Hää *puulsaa-pad* ja Rõu *puulsaabast* (sg. part.), kuid siiski *poolō? saapa?* (mitm. nom.). Samuti ka sõnas *poolkasukas*: Hää *Ajas omal poolekasuka selga*, kuid *õmleb puulkasukast* (KV), Kuu *puolkasugad* (KV).

pooltera. Eriti sage liitsõnades pooleterakoht ja pooleteramees. Rikkaliku näitematerjali hulgas puuduvad täiesti andmed käändumatuse kohta. Näiteid: Lüg *puõleterä päle*, Hää *Pooleteramijs maksab puõlttera* (KV).

pooluks 'vana rehetoa siseuks'. Käänduva täiendsõnaga: Mih *toā,ezize üksēd tehti pōlittē uštē vīzi*, Juu, Ann *pārīs üks ja pōlēd üksēd*, Lüg *niskeset puõled ukset*, Urv *pōlēss_ussēs_iks tevā ültti*, Rāp. Käändumatuse näiteid on aga Harglast ja Lüganusest (Lüg *menī üttel päibe uksest menī puõl uksest*).

Huvipakkavam on esinemus laialdaselt kasutatavais sugulusnimesdes poolvend ja poolveli, poolõde ja poolsõsar. Põhja-eeesti murdes on siin käändumine täiesti valitsev, näit. Khk *akkid ... noñnide pōlēd veñnād*, Krj, VII, Põi, Muh, Mar *poñlak-koD ja läilāzād õ pōlēd veñnād*, Hää, Kos, Tür, VMr *kaks puõli epē*, Jõe, Trm, Kod, Ksi, KJn. Kirde-eeesti rannikumurdes ja lõuna-eeesti murretes esineb nii käändumist kui käändumatust. Käändumisest on andmeid järgmistest kohtadest: Lüg *nie on puõled ven-nat kie teist isā ehk teist emā on*, Jõh, Krk *vefs miū pōlesezare naižēs*, Kam, Har, Rõu *lätsi pūlt velle kaēma* (KV), Se. Käändumatut täiendsõna leiame järgmistest murrakutest: Lüg (*üijetti puõl*

šesarast, emä puòlt puòtveljet, nièt onvat puòtveennat), Vai, Krk, Kam, Rõu, Se, Lut.

Alati käändumatu täiendsõnaga on lõunaeestiline laupäevanimetus poolpäev, mis sageli esineb kuluvormina pūlba, näit. Trv miitu pūlbat jova savanu, Krk, Rõn, Plv pūlpäivä epacul, Har, Rõu, Rāp puulpäävä õdagos keedete alate kapstaruug (KV). Sõna poolpäev kasutatakse Lõuna-Eestis vahel ka tähenduses 'keskpäev'. Sel puhul on täiendsõna pool säilitanud oma konkreetse, otsese tähenduse ja teda kääntatakse, näit. Hls saime iki enne puultpäävä mineme, Se päiv om põtēh-pāvāh.

Lõpuks on Kirde- ja Lõuna-Eestist registreeritud veel üksikuid pool-sõnu käändumatu täiendosaga, nagu Plv pōlsukka oimā mehil, Jõh pualvakkad (pl. nom.), siis jällä pualvakkaga sarja ja uuesta tuulama (KV).

Olgu veel märgitud, et sõna pool käsitatakse eeskätt arvsõnana, mistõttu liitsõna nominatiivi vormis sageli põhisõna jääb partitiivi. Väga tavaline on näiteks nom. poolust (Juu pōl ust oli pik ūks, Kod teimmati pūlust kiinni, TMr teimmake pōlust ette), samuti poolsõsarat (Kod si o minū pūlsezarē, Krk rītta marevet olli miū pūlsezarē), poolvelje (Krk pūlvelle veis mu pāle ja tei mu licē-keida kodu manu), pooltõlda jms.

Eespool vaatlesime rühma, mille puhul deklioneeruv täiendsõna domineeris või esines võrdselt muutumatu täiendsõnaga. Edasi peatume mitte väga ulatuslikul rühmal, mille puhul domineerib deklioneerimatu täiendsõna. Niisiis käänduvad need sõnad enamasti nagu vastav tüüp meie praeguses kirjakeeles, s. o. muutub ainult põhisõna.

Selles rühmas näeme kõigepealt mõisteid, mis esinevad ülekanatud; tugevasti metafoorses tähenduses. Nende puhul väljendub eriti reljeefselt liitsõna uus tähendus, mida me üksikult seisvail sõnadel ei leia. Asjaolu, et eriti põhisõna (vahel ka täiendsõna) algne tähendus niisugustes sõnades on tugevasti tuhmunud, on ilmselt soodustanud nende käsitamist liitsõnadena, samuti tõenäoliselt ka täiendsõna käändumatust. Niisuguseid sõnu on näiteks:

a h n e p ä i t s (i k) 'ahne inimese ja looma kohta'. Hää Va ahnepäitsud, On ka ahnepäitsisi nähtud (KV), Plt, Krk ahnebäidzičku (sg. gen.). Korrespondentide teatel esineb käänduvat täiendsõna Vigalas ja Kuusalus (ahnedpäitsud, pl. nom.).

a r g p ū k s. Krj ju dā selle bārast ark pūksiks üitti, VII pole seukkest ark pūksi enne näino, Rid, Hää, Kuu, Rõn.

kadekops(ik) 'ihnuskoii'. Hää *Kadekopsud on kadedad inimesed* (KV), Jür *me vanä_ema taples meijega, me pivime olema kade kopsikkud*, Kuu, Rõn *Tõist sihukest kadekopsu nal'lalt ei_ole* (KV).

kergepüks 'ennast ülistav inimene'. Kan *kergepükse* (pl. part.).

külmking 'kodukäija, mingi paha vaim; teat. taim'. Jäm *ülè külm-kiiñä rajä läänd* 'kes äkki haigeks jäänud', Khk *ülè külm-kiiñä ra.ää läänd, üle külmkiiñä jälgäädä* 'mingi haigus külmaväri-natega', VII *kuü üle külm-kiiñä jälgede miñdi, sīs sai sañdi alguse*. Taime tähenduses: Jäm *külmkiiñä rohüd ehk koirohüd*, Khk *külm-kiiñg ~ sinì kiiñg, külm kiiñäd metsps, se_õ_arsti_rohì*, Rei *külm-kiiñäd* ehk *ummiskiiñäd*.

laiskkull 'öösorr'. Tor *laisk kullid õse lälavad*.

laiskvorst. Rid, Vig, Hää, Juu *laiskvorsti* (sg. gen.), Lüg *ühèt laisk-vorstit keik*, Kuu *Ärä sen laiskvorsti pääle luottama jää* (KV), Vai, Rõn *Noele laiskvorstele ei sünni üitski tüü* (KV). Selle sõna puhul on aga ka mitmeid andmeid käänduva täiend-sõna kohta: Põi *laizäd_vorstid*, Mar *olette ühõd laizäd vorstid*, Vig, Hää *Küll ma su laisavorstil jalad alla tijn* (KV).

pimesikk, pimesokk, pimesiga. Muh *mäijätse pimè sikk*, Aud *lapsèd mäñgavad pimesiga*, Hää *Kis pimesikuks jääb* (KV), Kuu, VNg, Lüg *sait pimesikkust lahti*, Kod *lapsèd kuälìn mäñgäväd pimesokka*, Krk *nüid akkav piimèsikka tegem*, Rõn, Rõu. Selle kõrval käänduva täiend-sõnaga *Kod pimedä sikk mäñg-mine* (ES MT 289, lk. 16), Trv *tävä pimetsikku*, Har *načkämi pümeheñ sikku tegemä*, Räp *Latsõ mäñgevä pimmetsikka* (KV).

sõgesikk seevastu on registreeritud ainult käändumatu täiend-sõnaga: Tõs *akkame segesikku mäñ'omä*, HJn, Koe, Jõe *sege sikku mäñ'gima*, Rõu *sekkesikku ajama*.

vedelvorst. Põi, Hää *vaat kus vedelvorst'id* (KV), Rõn *Küll nüu vetelvorsti tühü pandass* (KV), Rõu, Räp *vetel'vorsti saapa?* (KV).

Ka Wiedemann oma sõnastikus on neid sõnu tihti pidanud liit-sõnadeks, fikseerides kokkukirjutatult näit. *arg-püks, külm-king, laisk-kull, sõge-sikku mäñgima*. Eelmiste kõrval aga lahus kirju-tatult *wedel' worst* ja ahne *päits*.

Peale eelkäsitletud sõnade leidub murretes veel rida sõnu, kus täiend-sõna valdavalt jääb muutumatuks. Kõigi nende kohta on ole-mas ainult üksikuid näiteid. Väärrib märkimist, et suur osa nen-

dest on pärit eesti keeleala perifeeriast, eriti põhjarannikult, vähem Lõuna-Eestist. Osalt on siin tegemist murdesõnadega, mille levik on piiratud. Loetleme alljärgnevas mõningaid näiteid:

a h a s n i i s. Jõh *ahasnisi* tehasse *lauwaga*.

h a l a s t a j a õ d e. Käi *alastaja õed*, Vän *alastaja eed* on *pinalitte sēs*, Lüg, Iis *aloè majades oñ* *alastaja eed*, aga Plt *temä tüttär oli tarttus alastajaks eeks*.

h a l l h ü l j e s. Ris *äl ülged* on *peris allid*, *sürèd*.

h a r v v ö r k. Ris *arvvergudega sāvad* *koà ahvned*, Kuu *arv-verk-gu* (Eesti Kirjandus 1921, lk. 182).

j a h e l i h a, j a h e r o o g 'sült'. Rõu *jaheliha?*, Se *kēdētās jāhe liħha*, Vas *kaš jāheruõva?* *ar?* *oõmma?* *kēdedu*, kuid ka *kēdētī jahed rōga*.

l a m p k a b i. Tor *lamp kabjād*, Kod *obese esimäsed kabjād* *oñ lamp-kabjād rohkem laižād*. *lamp-kabjaga ei lähä praegas krūsä-muà piäl*, Krk *lampkajjege ei käl kevà tī päl*.

l a m p k a t u s. Jäm *lamp kattusega elü* / = *elumaja* /, Vig *lampkatust* (sg. part.), kuid *lambid katused* (pl. nom., KV), JMd *ehittas omale lamp kattuksega majä*, Lüg *neit kušutta lamp kattustest*, Krk *leķ ja papkattuse om lampkattuse*.

l i b e s o o l (i k a s). Hää *Puhastan libesoolikast* (KV), ka Vig.

p e e n t a k k. Lüg *pientakudest ketrettasse särki kuēt*, Iis *niēd piēndaķku kuēd ajän kaņgale sisše*, Amb.

p i k k e l a j a s 'ussi eufemistlik nimetus'. Se *pik'eläjä* (sg. gen.). Vrd. aga näit. Kam ja Lut vastavaid nimetusi *pikkpoiss* ja *pikkilind*, kus täiendsõna käändub.

p i m e s o o l (i k a s). PJg *leğattud pimesõlikkad välla*. Vrd. *jämesoolikas*, mille kohta on näiteid just täiendsõna käändumisest (Vig, Hää).

t ä i s m e e s (näited suhteliselt hilised, kõik KV). Vig *täis-meest*, kuid *täied mehed*, Hää *täismehed*, Kuu *täusmihe* (sg. gen.), *täüedmihed* (pl. nom.), *täismehed* (pl. nom., õpilaskel), Rõu *täüzmehe lälsi kerši*. Röp *Ajame üte täüsmehe jutu maaha*. Vrd. *täisku*, mille puhul umbes taoline esinemus.

Enamikku viimati esitatud sõnadest Wiedemann liitsõnadeks ei pea, kirjutades lahus *lamp katus*, *jahe liha*, *jämedad sõled* ja *pēni-kezed sõled*. Kahjuks on näited murretest liiga napid selleks, et siit teha kindlaid järeldusi ühe või teise liitsõnatüübi kohta. Kui aga arvestada juba varasemas osas tehtud tähelepanekuid, siis

näib, et mõningates murretes, näit. rannikumurdes, Hiiumaal ja võib-olla ka Lõuna-Eestis, on rohkem kalduvust täiendsõna käänamata jätmiseks kui teistes murretes.

Kogu eelnev materjal näitab ilmekalt, et adjektiivne täiendsõna eesti murretes valdavalt käändub. Täiendsõna käändumist või käändumatust ei saa niisiis pidada kriteeriumiks, mis võimaldab otsustada, kas tegemist on liitsõnaga või mitte, nagu seda oma grammatikas väitis Wiedemann. Näib olevat selge, et rahva teadvuses liitsõna kõige olulisemaks tunnuseks on alati olnud tema uus iseseisev tähendus. Kuigi lausefoneetilistel põhjustel tihti hääldatakse kokku sõnad, mis ei moodusta liitsõna (*kaš_sà, mull_õn* jne.), väärib siiski märkimist, et mõnede eespool käsitletud sõnade puhul on murdekogudes peaaegu järjekindlalt raketatud kokkukirjutamist, vaatamata sellele, et käänduvad mõlemad sõnad (näit. *kuriloom, kurioaim, liigliha*).

On olemas ka mõningaid teisi asjaolusid, mis näitavad, et rahvakeeles on mitmeid käänduva täiendsõnaga sõnapaare tõepoolest tunnetatud liitsõnadena. Kõigepealt tuleb silmas pidada küllalt sagedasi juhtumeid, kus ainsuse nominatiivis on tegemist täiendsõna genitiivse kuju üldistusega, näit. *noorehärä pro noorhärä, pikatroska pro pikktroska, pooletald pro pooltald, mustapea pro mustpea, suuretee pro suurtee*, kohanimi *Pikajärvi pro Pikkjärvi* jne. See genitiivne vorm näitab esiteks, et täiendsõna on käändunud, teiseks aga seda, et teda on käsitatud liitsõna osana, mitte aga iseseisva adjektiivse täiendina. Iseseisva täiendina peaks ta esinema tavalisel nominatiivsel kujul *noor, pikk, pool* jne. Et niisugused käänduvate täiendsõnadega liitsõnad rahvakeeles võivad olla küllaltki vanad, sellele võiks osutada mitu Karksist ülestähendatud näidet, kus sõna *suurtee* esineb kujul *sürentti (sürenttê tulbà, Peraküla ollì . . . . sürentti vîrde macàme jänü, Sudiste kušt sürentti lävi kälv)*. Tõenäoliselt on siin säilinud vana genitiivi lõpp *-n*, mis sõna absoluutses lõpus teatavasti on ammu kadunud. Väheste, ainult ühelt kitsalt murrakualalt pärit näidete põhjal on muidugi raske öelda midagi kindlat, kuid igal juhul väärivad need tähelepanu.

Sõna tähenduslikku külge jälgides tuleb märkida, et paljudes käsitletud sõnapaarides on kummagi sõna algne tähendus võrdlemisi selgesti säilinud ega ole tekkinud mingit uut spetsiaalset mõistet. Näit. *hapukapsas* on tõepoolest hapu kapsas, *leskmees* ja *lesknaine* on tõesti lesed, *musträstas* on värvilt must, *noormees* on noor, *vanamees* vana jne. Vaevalt need sõnad ongi algselt olnud liitsõnad. Murretes näib siin esinevat suuri kõikumisi: kord on tegemist liitsõnaga, kord mitte. Sagedase koos tarvitamisega on

nad omandanud kindlamalt piiritletud tähenduse, mistõttu neid on hakatud käsitama ühtse mõistena, järelikult liitsõnana. Niisiis tuleb taoliste sõnapaaride puhul silmas pidada ka nende kasutamise sagedust. Ka kirjakeeles võib niisuguseid ühendeid kirjutada kas koos või lahus, olenevalt sellest, kas tahetakse rõhutada omadust või sõnapaari ühist mõistet, näit. *ta on alles noor mees*, aga *seda noormeest ma ei tunne*. Seega on liitsõna ja sõnaühendi vahepiir eesti keeles väga ebamäärane. Nende vahel näib esinevat üsna lai üleminekuvööde, kus sõnapaari olenevalt kontekstist võib kasutada nii või teisiti.

Muuhulgas olgu märgitud, et soome keeles on olukord ilmselt analoogiline ja et seal on kirjakeeleski lubatud paljude selletaoliste liitsõnade täiendosa käänamine. Näiteid selle kohta leidub rohkesti soome kirjakeele sõnastikus „Nykysuomen sanakirja”: *mustamulta* ‘mustmuld’, gen. *mustanmullan*, *nuorimies*, gen. *nuorenmiehen*, *isorokko* ‘rõuged’, *sairastua isoonrokkoon* ‘haigestuda rõugesse’ jne. Enamasti on lubatud niisuguste sõnapaaride nii koos kui lahus kirjutamine.

Nagu eespool nägime, domineerib mõnede sõnade puhul ka murretes täiendsõna käändumatus. Enamasti on neil juhtumel tegemist aga juba tugevasti spetsialiseerunud tähendusega. Loetlesime eespool mõningaid metafoorse laadiga sõnu (*ahnepäits*, *kadekops*, *vedelvorst* jt.). Tihti näeme liitsõna puhul, mis tavaliselt käändub mõlemas osas, täiendsõna käändumatust siis, kui liitsõna on omandanud teise, spetsiaalsema või ülekantud tähenduse. Nii jääb täiendsõna käändumatuks liitsõnas *noormees* tähenduses ‘peigmees’, *hapukapsad* tähenduses ‘hapuoblikad’ jne. Siia kuulub ka eL *poolpäev* ‘laupäev’, kuna see ‘keskpäeva’ tähenduses käändub mõlemas osas.

Üldiselt tuleb rõhutada, et käändumatuse näiteid leidub väga vähe meie kirjakeele aluseks oleva põhja-eesti keskmurde aladelt. Kuigi nendelt aladelt näitematerjali üldse on suhteliselt vähem kui teistest murretest, on see siiski tähelepandav. Teatavat tendentsi käändumatuse suunas võib vanemas murdekeeles märgata kõigepealt kirde-eesti rannikumurdes. Mingeid kindlaid järeldusi murdeliste erinevuste osas aga olemasoleva materjali põhjal pole võimalik teha.

Lõpuks tuleb tõsiselt arvestada kirjakeele ja kooli mõju. Mitmed käändumatu täiendosaga sõnad on rahvakeeles ilmselt levinud kirjakeele vahendusel, nagu näit. *põlvkivi*, *elavhõbe*, *halastajaõde*, *suurtükk*. Kirjakeele mõju ilmneb eriti selgesti eri põlvkondade keele võrdlemisel. Noorema põlvkonna hulgas on käändumatu täiendsõna ilmselt juurdumas, nagu on selgunud korrespondentide abil kogutud andmetest.

О СЛОЖНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ С ОПРЕДЕЛИТЕЛЕМ-ПРИЛАГАТЕЛЬНЫМ В ЭСТОНСКИХ ДИАЛЕКТАХ

Х. ВИЙРЕС

Резюме

В эстонских диалектах встречается сравнительно много сложных существительных, в которых, в отличие от литературного языка, изменяется по падежам также и первый компонент — определитель. Обычно таким склоняющимся определителем является имя прилагательное или близкое последнему по значению имя числительное или местоимение. Так, например, в диалектах в большинстве случаев склоняются такие часто встречающиеся определители-прилагательные, как *h a p u-* 'кислый' (*hapukapsas* 'кислая капуста', *hapukurk* 'солёный огурец'), *k u r i-* 'злой', 'дурной' (*kurivaim* 'злой дух', 'нечистый', *kuriloom* 'злое животное', тоже в значении 'нечистый'), *l e s k-* 'вдовый, -ая' (*leskmees* 'вдовец', *lesknaine* 'вдова'), *m u s t-* 'черный' (*mustrastas* 'дрозд черный'), *n o o r-* 'молодой' (*noormees* 'молодой человек', *noorpaar* 'молодая пара, молодожёны'), *p i k k-* 'длинный', (*pikkilm* 'подзорная труба', дословный перевод «длинный глаз»), *s u u r-* 'большой' (*suurrätik* 'большой платок', *suurtükk* 'пушка', досл.: «большой кусок»), *v a n a-* 'старый' (*vanaisa* 'дедушка', досл.: «старый отец», *vanatüdruk* 'старая дева'), *v õ õ r a s-* 'чужой' (*võõrasema* 'мачеха', досл.: «чужая мать»), *l i i g-* 'излишний, дополнительный' (*liignimi* 'фамилия', досл.: «дополнительное имя»; *liigliha* 'дикое мясо', досл.: «лишнее мясо»), *p o o l-* 'полу-, пол-' (*pooltald* 'подметка', досл.: «полуподошва»; *poolvend* 'сводный брат', досл.: «полубрат»).

Несклоняющийся определитель наблюдается в небольшой группе слов, к которой относятся сложные слова с ярко выраженным переносным и метафорическим значением (напр. *kadekops* 'скупердяй, скупой и завистливый человек', досл.: «завистливое легкое»; *külmking* 'домовой', досл.: «холодный башмак»; *laiskvorst* 'лентяй', досл.: «ленивая колбаса»; *pimesikk* 'игра в жмурки', досл.: «слепой козёл» и т. д.). Несклоняемость определителя-прилагательного объясняется, по всей вероятности, утратой первоначального, исходного значения слов. По той же причине, видимо, в целом ряде случаев не склоняются определители-прилагательные и в таких сложных словах, которые приобрели несколько иное, более узкое значение (напр. в слове *noormees* в значении 'жених', в слове *hapukapsas* в значении 'щавель'), между тем как в тех же сложных существительных с обычным значением определитель склоняется.

Все вышеизложенное свидетельствует о том, что в эстонских диалектах склоняемость или несклоняемость определителя слож-

ного слова не является тем критерием, по которому можно устанавливать наличие сложной лексической единицы. В эстонских говорах мы наблюдаем целый ряд словосочетаний со склоняющимся определением-прилагательным, которые явно принимаются за сложные слова. Это подтверждается, между прочим, наличием таких сложных существительных, у которых в именительном падеже определитель-прилагательное стоит в форме генитива (напр. *noorehärra* про *noorhärra*, *pooltald* про *pooltald*).

В большинстве сложных слов основное значение обоих компонентов сохраняется сравнительно ясно, и поэтому образование сложного слова не сопровождается появлением нового понятия; так, напр., сложное слово *lesknaine* 'женщина-вдова' в смысловом отношении ничем не отличается от словосочетания *lesk naine* 'овдовевшая женщина'. В эстонских диалектах мы наблюдаем известные колебания в употреблении этих словосочетаний: иногда образуется сложное слово, а в других случаях не образуется. При частом употреблении словосочетания обычно наблюдается возникновение общего понятия, появление которого и приводит к образованию сложного слова. Все это говорит о том, что четкой границы между сложными словами и словосочетаниями в эстонском языке вообще не существует; мы можем говорить лишь о постепенном переходе синтаксических словосочетаний в сложные слова.

В настоящее время на несклоняемость определителя-прилагательного сложных существительных в эстонских говорах оказывает несомненное влияние литературный язык и школьное просвещение. Целый ряд сложных слов проник в говоры несомненно из литературного языка — напр. *põlevkivi* 'горючий сланец', *elavhõbe* 'ртуть', досл.: «живое серебро», *halastajaõde* 'сестра милосердия', досл.: «милосердная сестра», *suurtükk* 'пушка'. Влияние литературного языка особенно сильно сказывается в речи подрастающего поколения, которое употребляет предпочтительно литературную, т. е. несклоняемую форму определителя-прилагательного сложного существительного.

KOMPOSITA MIT ADJEKTIV ALS BESTIMMUNGSWORT IN ESTNISCHEN DIALEKTEN

H. VIRES

Zusammenfassung

In estnischen Dialekten gibt es eine Reihe von Komposita, in denen das Bestimmungswort, im Gegensatz zum Gebrauch der Schriftsprache, dekliniert wird. Es sind Komposita, in denen das Bestimmungswort ein Adjektiv oder ein ihm semantisch nahe stehendes Wort, wie ein Pronomen oder Numerale ist. So werden

z. B. in meisten Dialekten die gebräuchlichsten Bestimmungswörter dekliniert, wie *hapu*- 'sauer' (*hapukapsas* 'Sauerkohl', *hapukurk* 'saure Gurke'), *kuri*- 'böse' (*kurivaim*, *kuriloom* 'Bösewicht'), *lesk*- 'verwitwet' (*leskmees* 'Witwer', *lesknaine* 'Witwe'), *must*- 'schwarz' (*musträstas* 'Star'), *noor*- 'jung' (*noormees* 'junger Mann', *noorpaar* 'junges Paar'), *pikk*- 'lang' (*pikksilm* 'Fernrohr'), *suur*- 'gross' (*suurrätik* 'Umschlagetuch', *suurtükk* 'Kanone'), *vana*- 'alt' (*vanaisa* 'Grossvater', *vanatüdruk* 'alte Jungfer'), *võõras*- 'fremd' (*võõrasema* 'Stiefmutter'), *liig*- 'zu-, überflüssig' (*liignimi* 'Zuname', *liigliha* 'wildes Fleisch'), *pool*- 'halb' (*pooltald* 'Halbsohle', *poolvend* 'Stiefbruder').

Nur in einer ganz unbedeutenden Gruppe dominiert das undeklinierbare Bestimmungswort. Hierzu gehören Wörter, die in einem stark metaphorisierten Sinn gebraucht werden (z. B. *ahnepäits* 'geiziges Wesen'; *kadekops* 'neidischer Mensch', wörtl. „neidische Lunge“; *külmking* 'Gespenst, Geist eines Verstorbenen, wörtl. „Kaltschuh“; *laiskvorst* 'Faulpelz', wörtl. „faule Wurst“; *pimesikk* 'Blindekuh' usw.). Eine semantische Entfernung des Grundwortes von seiner Grundbedeutung hat hier scheinbar die Nichtflexion des Bestimmungswortes bedingt. Dasselbe gilt auch für Einzelercheinungen, in welchen das Kompositum mit dem sonst deklinierten Bestimmungswort eine neue, spezifische Bedeutung erhalten hat (*noormees* 'Bräutigam', übliche Bedeutung 'junger Mann'; *hapukapsas* 'Sauerampfer', übl. Bedeutung 'Sauerkohl').

Aus dem obenerwähnten stellt sich heraus, dass die Flexion oder die Nichtflexion des Bestimmungswortes in der estnischen Sprache nicht zum Kriterium dienen kann, um zu bestimmen, ob man mit einer Wortzusammensetzung zu tun hat oder nicht. In der Volkssprache werden viele Wortpaare mit deklinierbarem Bestimmungswort ausgesprochen als Komposita empfunden. Dies wird von vielen Fällen bestätigt, wo die genitivförmige Zusammensetzung die nominativförmige verdrängt hat (z. B. *noorhärä* pro *noorhärä*, *pooltald* pro *pooltald*).

In vielen von behandelten Wörterpaaren ist die ursprüngliche Bedeutung beider Wörter verhältnismässig gut erhalten und die Komposita stellen keinen neuen spezialisierten Begriff dar (so z. B. ist *lesknaine* wirklich eine verwitwete Frau usw.). In vereinzelt Dialekten erscheinen hier beträchtliche Schwankungen, manchmal tritt ein Wörterpaar als ein Kompositum auf, manchmal als eine syntaktische Wortverbindung. Mit einem ständigen Zusammengebrauch haben beide Wörter eine fest begrenzte gemeinsame Bedeutung erhalten und werden daher als ein einheitlicher Begriff, also als Komposita empfunden. Daher fällt es oft schwer, Grenzen zwischen einer syntaktischen Wortverbindung und einem Kompositum zu ziehen.

Beim Nichtdeklinieren der Bestimmungswörter der Komposita

in estnischen Dialekten muss man auch den Einfluss der Schriftsprache mitberechnen. Viele solcher Wörter wie *põlevikivi* 'Brennschiefer', *elavhõbe* 'Quecksilber', *halastajaõde* 'barmherzige Schwester', *suurtükk* 'Kanone' sind zweifellos vermittle der Schriftsprache in allgemeinen Gebrauch getreten. Der Einfluss der Schriftsprache findet Widerspiegelung in der Umgangssprache verschiedener Generationen. In der Sprache der jüngeren Generation merkt man eine feste Tendenz zum Gebrauch unflektierter Formen des Bestimmungswortes.

PÕHJA-EESTI KESKMURDE LÄÄNEPIIRIST*

M. MUST

Koos eesti murdeuurimise arenemisega ja täiendava murdeainestiku kogunemisega on pilt eesti murrete kujunemisest, murrete endisest ja praegusest rühmitumisest muutunud üha täpsemaks ja selgepiiriliseks. Kuni viimase ajani on seejuures kõige enam raskusi valmistanud põhja-eesti murrete rühmitamine ja nende ulatuse kindlaksmääramine. Eriti kehtib viimati öeldu aga keskmurde ja läänemurde vahekordade kohta.

Esimesed autorid, kes kõnelevad eesti murretest, näiteks Göseken ja Hupel, ainult konstateerivad keelelisi erinevusi Läänemaa ja Harjumaa ning Järvamaa vahel, ilma neid erinevusi täpsemalt piiritlemata¹. Suuremad murrakurühmad, nende erijooned ja ulatuspiirkonnad hakkavad selguma alles akad. F. J. Wiedemanni pikaajalise ja hoolika uurimistöö tulemusena. Wiedemann püüab ka esimesena kindlaks määrata keskmurde vahekorda naabermurretega, eriti aga läänemurdega.

Teatavasti eraldas Wiedemann põhja-eesti ehk tallinna murderühmas kaht alarühma, mille vaheline piir kulgeks umbkaudu Tallinna—Põltsamaa joont pidi. Ühele poole jäävad edelamurrakud, teisele kirdemurrakud. Edelarühm haarab Wiedemanni järgi kogu Põhja-Eesti mandri lääneosa. Seda iseloomustavad murdejooned, nagu 1) tugevaastmeline inessiiv, 2) mitmuse osastavad *lambid ~ lambud, süssa, teisa*, 3) rohked astmeüldistusjuhtumid tüübis *saba, töbi, lugu*, 4) preesensi 3. pööre tugevas astmes (*uskvad, püüdvad*), 5) sisekadu *u-* ja *i-*tüvedes (*istma: istsin, uskma*) jne.

Toodud murdejooned on tüüpilised praegusele läänemurdele, mis Wiedemanni järgi ulatub niisiis ka end. Harjumaa lääneossa ning haarab Edela-Järvamaa murrakud. Keskmurret ehk kesk-eesti

---

* Esitatud ettekandena dialektoloogiaalasel teaduslikul konverentsil Tartus 16. XII 1956. a.

¹ Vt. H. Göseken, *Manuductio ad Linguam Oesthonicam*, Reval 1660, eessõna; A. W. Hupel, *Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und dörptschen*, Riga und Leipzig 1780, lk. 4—6, II trükk, Auflage, Mitau 1818, lk. 15—16.

murret kõneldakse sellest ida pool, Eesti keskosas, Ida-Harjumaa, Virumaa ja Põhja-Järvamaa kokkupuutealadel².

Järgmine eesti murrete uurija M. Veske pühendas oma paljudel murdeuurimisreisidel peamist tähelepanu just selle eesti kirjakeele baasiks saanud nn. Kesk-Tallinna keele piiride selgitamisele. Veske loobub Wiedemanni poolt põhja-eesti murrete jaotusel aluseks võetud Tallinna—Põltsamaa murdepiirist ning käsitleb järva ja harju murrakuid keskmurde koosseisus. Seejuures jääb aga keskmurde läänepiir mõnevõrra ebamääraseks. Veske järgi on Kesk-Tallinna keel see, mida „... kui rannamurretest ära vaatame, õhtupoolsel Virumaal (Rakvere, Haljala, Katarina, Veike-Maarja, Simona ja Jakopi kihelkonnas), Järvamaal ja Harjumaal (iseäranis selle hommikusel poolel) räägitakse.”³ Teisal ütleb ta: „Sellest üleühtsest piirist piaavad aga ääri vieeri mööda olevad murrded, kas koguni ehk mõnes tükis kõrvale jääma, nagu mereäärsed murrded Viru- ja Harjurannas Rakverest Tallinnani, mõned Harjumaal Lääne raja kihelkonndade ja valldade iseäralikud Lääne murrete muoodi rääkimise viisid.”⁴ Seesugustest läänemurdepärasustest mainib Veske $v > B$ muutust⁵, pikkade $\bar{o}$, $\bar{e}$, $\bar{\delta}$ kõrgenemist II ja III vältes⁶ jmt. Teiselt poolt ütleb Veske läänemurde kohta, et „Harjumaa raja vastu lähäb ta paiguti kaunis hästi õhtupoolse Kesk-Tallinna keelega ühte, mujal on aga tema ja Kesk-Tallinna keele vahe suurem ja mitmesugusem.”⁷

Üldiselt on Veskest alates kuni tänapäevani peetud ilma suurema kõhkluseta kesk- ja läänemurde loodepiiriks endise Harjumaa ja Läänemaa vahepiiri⁸, kuigi on korduvalt märgitud läänepoolsete harju murrakute rohkeid ühisjooni läänemurdega⁹. Vaatlektime nüüd lähemalt, mis laadi need ühisjooned on ja kui kaugele nad ulatuvad.

Kõigepealt esineb Läänemaaga külgnevate harju murrakute (Ris, HMD, Nis, Rap) häälikulisest ehitusest rohkesti tüüpiliselt läänemurdelisi jooni. Näit.

² Vt. F. J. Wiedemann, Ehstnische Dialekte und ehstnische Schriftsprache. — Verhandlungen der Gelehrten Ehstnischen Gesellschaft VII Bd., Dorpat 1871, lk. 68—72 ja F. J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache, St. Petersburg 1875, lk. 53—55.

³ M. Veske, Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis, Tartus 1879, lk. IV.

⁴ M. Veske, Reisi aruanne 1878. — Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1878, lk. 27.

⁵ Vt. M. Veske, Reisi aruanne 1879. — Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1879, lk. 36.

⁶ Vt. M. Veske, Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis, lk. 10.

⁷ *Ibid.*, lk. V.

⁸ Vrd. L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria, Helsinki 1929, lk. 197—198; A. Saareste, Eesti keeleala murdelisest liigendusest. — Eesti Keel 1932, lk. 37.

⁹ Vt. A. Kask, Eesti murrete kujunemisest ja rühmitumisest. — Eesti rahva etnilisest ajaloost, Tallinn 1956, lk. 34 jj.

1) kohtab siin nõrgarõhulise silbi järel üksikklusconi sõnades, nagu *palāṅgas*, *kāgās* 'kajakas' (Ris), *kaḃagas* (Ris, kohati Nis); sõnades *pihelgas* ja *vaḃaga* ulatub see kuni Keila ja Hagerini;

2) üksiku *j*-i gemineerumine sõnades *paļjū*, *aijū* ulatub samuti Keila ja Hagerini;

3) läänemurdest tuntud häälikumuutus $i > e$ kinnises silbis (*keṅṅad*, *velkkuma*, *veškama* jt.) on varem läänepoolsetes harju murrakutes olnud paiguti üsna järjekindel. Praegu esineb seda spo-raadiliselt veel üksnes kõige vanematel inimestel (Ris, Nis, osalt Rap, Juu).

M o r f o l o o g i a alalt hakkab lääneliste erijoontena silma näit.

1) nõrgaastmeline mitmuse omastav *āřjave*, *elade* (Ris, HMd);

2) kaasarõhulise silbi järel *de*-lõpuline mitmuse omastav: *paremade*, *aigede* (Ris, HMd, Nis);

3) tugevaastmeline preesensi pl. 3. pööre: *tegevad*, *laulvad* (Ris, HMd, osalt Nis, Rap);

4) *nud*-partitsiip sageli lõputa: *oln*, *veřn* (Ris, osalt HMd, Kei);

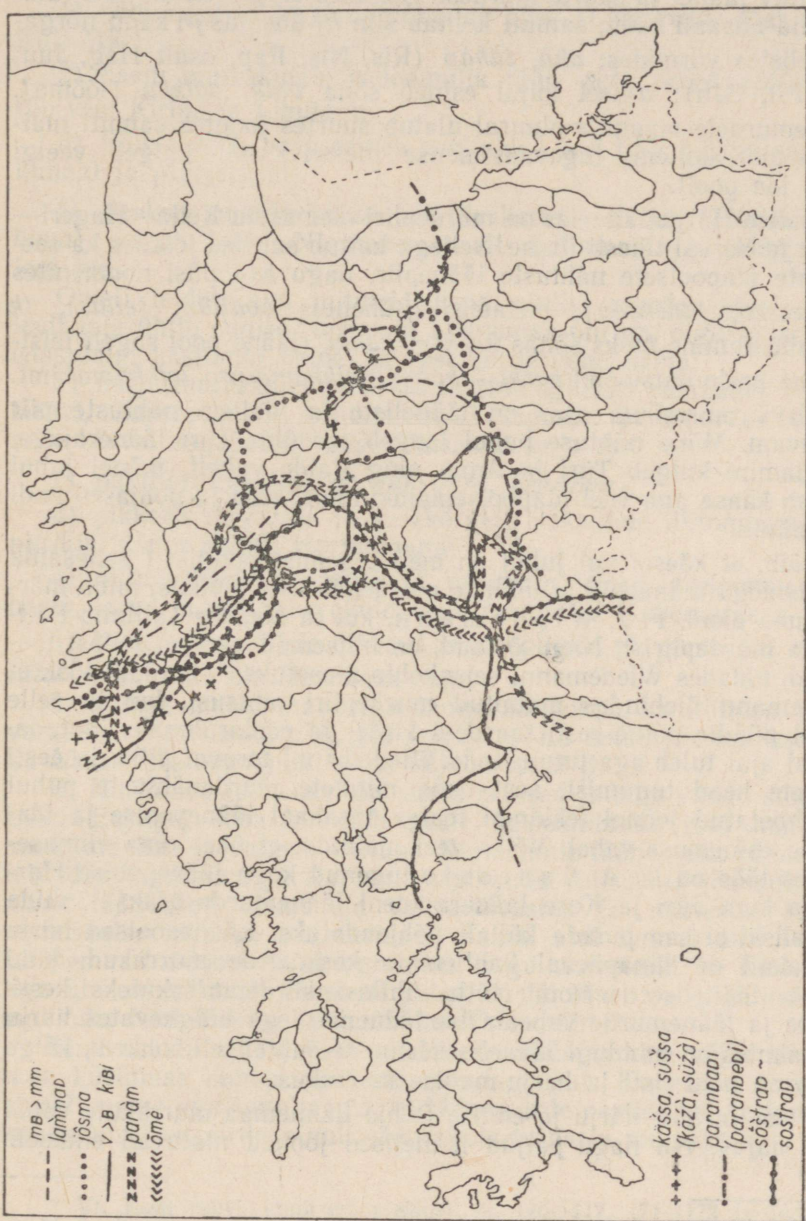
5) tarvitatakse *mid*-lõpulisid adverbe: *ruttemidi*, *eñnemidi* (Nis, Rap);

6) mitmuse 1. ja 2. isiku asesõnad esinevad kujul *mettē ~ meittē*, *tettē ~ teittē* (Ris, HMd, Nis, Rap) jmt.

Peale mainitud rajamurrakute, millest Risti ja Harju-Madise rannikualad peegeldavad veel tugevat rootsi keele mõju, leidub läänelisi jooni silmapaistvalt rohkesti veel keila, hageri ja juuru murrakus. Mitmete murdeliste nähtuste piir kulgeb piki mainitud murrakute idaserva, kõikudes üksikjuhtudel mõnevõrra ida—lääne suunas. Näit.

1) läänes <i>laṃmad</i> , <i>ūṃmer</i> ,	idas <i>laṃbad</i> , <i>ūṃber</i> ;
2) „ <i>jōsma</i> ~ <i>juōsma</i> ,	„ <i>jōksma</i> ~ <i>juōksma</i> ;
3) „ <i>talì</i> , <i>kūlima</i> ,	„ <i>talʹv</i> , <i>kūlvama</i> ;
4) „ <i>ōmè</i> ,	„ <i>oṃmè</i> ~ <i>oṃme(n)</i> ;
5) „ <i>koḃòb</i> ~ <i>kuḃéub</i> ,	„ <i>kuòb</i> ~ <i>kòb</i> ;
6) „ <i>naḃèal</i> ,	„ <i>nāl</i> ;
7) „ <i>sōštrad</i> ,	„ <i>seštrad</i> ;
8) „ <i>-mene</i> , <i>-lene</i> (<i>tule-</i> <i>mene</i> , <i>pulmalene</i>),	„ <i>-mine</i> , <i>-line</i> ;
9) „ <i>parām</i> ,	„ <i>parèm</i> ;
10) „ pl. part. <i>kāšsa</i> , <i>sūšsa</i> ,	„ <i>kāžl</i> , <i>sūžl</i> ,
11) „ impers. <i>parandadi</i> ,	„ <i>parandatti</i> .

Mainitud murrakutesse ulatub ka lääne-eestiline $v > B$ vokaa-lide vahel (*keḃà kibi*), vt. joonis nr. 1. Nagu juba M. Veske mär-

Joon. 1. Mõningate lääneliste murdenähtuste levikupiire

kas, esineb siin paralleelselt pikkade keskkõrgete vokaalide diftongeerumisega nende vokaalide kõrgenemist II ja III vältes, nagu see on tuttav lääne- ja saarte murdest. Sõnades *sî* ja *eneze* ~ *êze* ulatub siia nasaali kadu, samuti kohtab siin *hj*-ühendis *j*-i kadu nõrgastmelistes vormides: *ahù, tühàv* (Ris, Nis, Rap, osalt Hag, Juu; TÜR, Pil, Sjn); *a*-lisel kujul esineb sõna *valk*, *valkku* [lööma]. Läänemurdele omane *e*-pluural ulatub suurtes joontes samuti mainitud murrakuteni, tugevaastmelise inessiivi piir kulgeb veelgi enam ida poolt.

Endise Harjumaa osas on murdepiiri olemasolu Keila—Hageri—Juuru idaserval täiesti ilmne. Sellega kattub suurtes joontes ka seesuguste idapoolsete nähtuste läänepiir, nagu *ks*-i püsi noomenites (*kahtused, jäneksevad*), metatees *lj*-ühendis (*vällàv, sellàs*), *tk* assimileerumine *kk*-ks sõnas *kaiki* ~ *kakki* (lääne pool sageli teistsugune assimilatsioon: *kaiki* ~ *kaitti*), *leikkama* pro *leikkama* jmt.

Järva murrakute osas on lääneliste ja idaliste nähtuste piir kõikuvam. Mõne nähtuse puhul langeb see ühte Türi läänerajaga, sagedamini kulgeb Türi ja Anna ning Paide vahelt, mõnel juhul haarab kaasa aga veel idapoolsemaidki murrakuid ja põhja-viljandi murrakuid.

Näib, et käesoleval juhul on meil tegemist põhiliselt sellesama piirijoonega lääneliste ja idaliste murdenähtuste levikus, mida märkas juba akad. F. J. W i e d e m a n n, kui ta kõneles Tallinna-Põltsamaa murdepiirist. Nagu öeldud, on hilisemad uurijad sellest loobunud, pidades Wiedemanni seisukohta alusetuks¹⁰. On küll tõsi, et Wiedemann ülehindas mainitud murdepiiri tähtsust, kui ta selle alusel püüdis põhja-estli murdeid kirde- ja edelarühmaks jaotada. Samal ajal tuleb aga tunnustada Wiedemanni teravat pilku ja eesti murrete head tundmist, sest üsna mitmete murdenähtuste puhul on nimetatud joonel tekkinud teatav tasakaal läänepoolse ja idapoolse esinemuse vahel. Võiks veel mainida, et ühes oma viimaseaegses töös on ka A. S a a r e s t e lugenud kogu läänepoolse Harjumaa kuni Jüri ja Kose läänerajadeni läänemurde osaks¹¹, mida aga siiski ei saa pidada küllalt põhjendatuks. Läänepoolsed harju murrakud on tänapäeval kahtlemata keskmurde murrakud, kuid tugeva läänelise iseloomu tõttu ühtlasi siirdemurrakuteks keskmurde ja läänemurde vahel. Otse läänemurdega külgnevates harju murrakutes on muidugi läänelisi elemente suhteliselt rohkem, kõige enam on neid risti ja harju-madise murrakus.

Üldse on piir harju ja endise Põhja-Läänemaa murrakute vahel väga hajuv. Nii nagu paljud läänelised jooned ulatuvad endisele

¹⁰ Vrd. ka A. Saareste, Eesti keeleala murdelisest liigendusest. — Eesti Keel 1932, lk. 34.

¹¹ Vt. A. Saareste, Kaunis emakeel, Lund 1952, lk. 111.

Harjumaale ja kaugemalegi, nii esineb mitmeid keskmurdepärasusi ka läänemurdes.

Põhja-Läänemaale on omane

1) sõnaalgulise konsonantühendi püsi (LNg, Rid, Mar, osalt Kul, Mär);

2) harju murrakutele iseloomulik tüüp *peṭ_R:peḍ_R:peṭ_R* ulatub veel Kirbla ja Lihulani;

3) tüübis *keṛš*, *paṛš* esineb poolpikk *š* veel Lääne-Nigulas, Kullamaal ja Märjamaal;

4) sisekao puudumine *u-* ja *i-*tüvelistes verbides (*istuma pühkima*) ulatub Lääne-Nigulasse, osalt Kullamaale ja Märjamaalegi jne.

Ometi leidub aga mitmeid üsna olulisi murdenähtusi, mille levikuala ühtib endise Harju- ja Läänemaa piiriga, õigustades seda edaspidigi käsitama lääne- ja keskmurde vahepiirina:

1) harju murrakutes püsib *ks* morfoloogilistes rühmades (translatiivi, impersonaali, konditsionaali lõpus), läänemurdes esineb selle kõrval sagedamini assimilatsioon *ks* > *ss*;

2) puhtharjumaaline on *ohr:ohrà*, *kehrama*;

3) pikkade madalate ja keskkõrgete vokaalide diftongeerumine piirdub läänes endise Harjumaaga;

4) diftongilised pl. partitiivid *vägevaid*, *rõdeid* iseloomustavad harju, järva ja viru murrakuid, kuid puuduvad läänemurdes;

5) harju murrakutele omased analoogilised pl. genitiivid *mätte*, *pätte* jt. ei ulatu üle Harjumaaja raja;

6) endise maakonnapiiriga langevad kokku ka mitmed sõnavaralised erinevused, näit. Ha *lee(d)* ~ Lää *kolle*, Ha *varrused* ~ Lää *käised*, Ha *murispuu* ~ Lää (*k*)*rantspalk* jt.

Et Harjumaal lääneosal on olnud erilised ja õige vanad sidemed Lääne-Eestiga, seda kinnitab peale keeleandmete veel mainitud alade aine ja vaimne kultuur. Rahvaluule lääne-eesti rühm ulatub idas Tallinnani ja Raplani. Ligikaudu sellesama jooneni küünevad läänelised elemendid rahvarõivastes ja mõnedes teistes materiaalse kultuuri avaldustes¹². Samal ajal ilmneb aga Põhja-Läänemaa folklooris ja etnograafias, nagu murreteski, ka Kesk-Eestiga ühiseid nähtusi. Viimasel puhul on H. M o o r a pidanud võimalikuks Kesk-Eestist lähtunud asukate mõju¹³.

Eesti asustusajaloo üksikasjalikum läbitöötamine võiks käsitletava küsimuse suhtes pakkuda mõndagi uut. Keeleliste andmete alusel peame aga tunnistama, et läänemurde osatähtsus keskmurde kujunemisel ei piirdu ainult läänepoolsete harju murrakutega, vaid

¹² Vt. Eesti rahva etnilisest ajaloo, lk. 116—117, 171—172 ja joonised nr. 53 ja 86.

¹³ Vt. H. M o o r a, Eesti rahva ja naaberrahvaste kujunemisest arheoloogia andmeil. — Eesti rahva etnilisest ajaloo, lk. 117.

on veelgi ulatuslikum. Kogu keskmurde lääneosas, kuhu tuleb arvata endine Harju-, Järva- ja Viljandimaa, leidub rohkesti ühi-seid jooni läänemurdega. Üksikud jooned ulatuvad veelgi kauge-male. Näit.

1) (*käškima*.) *käš'sin* ulatub veel väike-maarja, laiuse ja kursi murrakuni;

2) *omik* ~ *ominc* esineb peale Harjumaa ja Järvamaa lääne-osa veel Kadrinaski ning Põltsamaal ja Pilstveres;

3) *v* kadu labiaalvokaali kõrvalt ja sõna lõpult (*suì, tuì, pã, palà*) haarab peale Harju-, Järva- ja Põhja-Viljandimaa ka osa viru murrakuid;

4) *ja* > *jä*-muutus sõna algul on omane keskmurde suuremale osale;

5) sõnakuju *senna* ~ *señna* esineb veel Kursis ja Äksiski;

6) muutus *er* > *är* (*perà* ~ *pärà*) haarab sõnuti kogu murde-ala. Enamal määral püsib *-er-* ainult viru murrakute idaosas, põhja-tartu ja põhja-viljandi lõunaosas;

7) sõnakujud *takka, kottu* esinevad peale harju murrakute veel Järvamaa edelaosas ja Põltsamaa ning Pilstvere põhjaosas;

8) umbes niisama kaugele ulatuvad ka läänelised ainsuse osas-tava vormid *sippelgast, kuningast* jt.:

9) kogu mainitud alal, s. t. Harju-, Järva- ja Põhja-Viljandi-maal, käänduvad *er-*, *el-*lõpulised sõnad *e*-tüveliselt (*kõstre, nãškle*);

10) esineb haploloogiline kadu tüübis *parandub*: *parandakse*.

Eriti tugevasti lääneilmeline on Põhja-Viljandimaa edelaosa, eeskätt suure-jaani, kõpu ja viljandi murrak. Peale eespool maini-tud erijoonte iseloomustab neid murrakuid veel konsonantühendi puudumine sõna algul, muutus *i* > *e* sõna lõpul (*nimè, tüvè*) ja *-h-* järel (*pehè, vahèb, taht: tahega*), sõnakujud *kân, küin, SJn kuhè*: *kuhà* ~ *kuèh'à, ohè: ohà* ~ *oèh'à* jmt. Võttes arvesse suure-jaani ja kõpu murraku eriti rohkeid ühisjooni läänemurdega ning asjaolu, et nad paljude oluliste joonte poolest erinevad põhjapool-setest naabermurrakutest, peab A. Kask võimalikuks vaadelda neid murrakuid läänemurde osana, kuna viljandi murrak jääks siiski keskmurde koosseisu¹⁴. Küsimus vajab veel põhjalikumat kaalumist ja koostööd ajaloolastega. On väga võimalik, et maini-tud segamurrakud, kus ristuvad keskmurde, läänemurde ja ka roh-keid lõuna-eesti murde jooned, on tekkinud mitmelt eri alalt tulnud siirdlaste keelemurde segunemise tulemusena¹⁵. Tähelepandav on siiski, et nimetatud alade etnograafiline ja rahvaluuleline ainestik ei osuta erilisematele sidemetele Lääne-Eestiga, küll aga lõunapool-sete aladega¹⁶.

¹⁴ Vt. A. Kask, *op. cit.*, lk. 34.

¹⁵ Vt. H. Moora, *op. cit.*, lk. 117.

¹⁶ Vt. Eesti rahva etnilisest ajaloost, joonis nr. 53, 86, 92, 94.

Eelöeldut kokku võttes võiksime harju, järva ja põhja-viljandi murrakutest kõnelda kui keskmurde läänerrühmast, millel on rohkesti paralleele läänemurdes. Peale eespool toodute leidub veel teisi nähtusi, mis on ühised kogu Eesti mandri lääneosale ning iseloomustavad suuremal või vähemal määral ka keskmurde mainitud murrakuid, eraldades viimaseid idapoolsetest, viru ja põhja-tartu murrakutest.

Konsonantide palatalisatsioon on näiteks keskmurde lääneosas märksa nõrgem ja piiratuma ulatusega kui idapoolsetes murrakutes. Vokaalidevaheline *-s-* tundub lääne pool olevat mõnevõrra teravam ja suhteliselt helilisem kui idarühmas. Intervokaalne *-j-* on idas spirantsem, läänes aga harilikult täiesti vokaliseerunud või isegi kadunud (*ma, eä ~ mâ, vaõma ~ vaüma*). Läänes on teise silbi vokaal hääldatud tunduvalt pikemana kui idapoolsetes murrakutes (*Ris veitami, Rap tänävu, Juu neřgaks, Ann arakkas, kevasti, Pai mäpänes* jt.), harju ja järva murrakutes esineb läänemurdele iseloomulikku vokaalide reduktsiooni jne.

On ilmne, et põhja-eesti keskmurde ja läänemurde arenemine on toimunud pikka aega paralleelselt, tihedas vastastikusel seoses. Mõningatele erinevustele, mis kahtlemata olid olemas juba muistsete Lääne-Eesti ja Kesk-Eesti hõimude keeles, lisandub XVI—XVIII sajandil rohkesti uusi häälikumuutusi. XIX sajandil kummagi ala murdejooned veelgi süvenevad ning levivad sageli naaberaladele. Sama keele eri murded ja murrakud alluvad teatavasti vastastikusel mõjule veelgi suuremal määral, kui see ilmneb naaberkeelte puhul, ning kahe murde piirialade keelt iseloomustab tavaliselt mõlemapoolsete elementide segunemine. Seepärast pole murrete piirid kunagi päris absoluutsed, vaid sagedasti üsnagi tinglikud. Täiel määral kehtib eelöeldu põhja-eesti keskmurde ja läänemurde vahekorra kohta. Hoolimata sellest, et kummaski murdes on tekkinud rohkesti ainult temale iseloomulikke erijooni, on üleminek ühelt murdelt teisele siiski nii sujuv ja märgatamatu, et sageli on raske otsustada, kas teatav rajamurrak on tihedamalt seotud keskmurdega või läänemurdega.

О ЗАПАДНОЙ ГРАНИЦЕ СРЕДНЕСЕВЕРНОГО ЭСТОНСКОГО ДИАЛЕКТА

М. МУСТ

Резюме

При группировке эстонских диалектов весьма сложным является вопрос о западной границе распространения среднесеверного эстонского диалекта. Несмотря на то, что западной границей

среднесеверного диалекта принято считать восточную границу бывших уездов Ляэнемаа и Пярнумаа, имеется целый ряд языковых особенностей, которые не укладываются в эти условные границы и проникают в говоры местностей, расположенных значительно западнее и восточнее этой черты. Влияние западного диалекта особенно сильно сказывается на территории западной части прежнего уезда Харьюмаа, юго-западной части Ярвамаа и на западе северной Вильяндимаа. Вышеуказанная территория является переходным участком от среднесеверного к западному диалекту. Целый ряд западнодиалектных языковых черт прослеживается также и в других харьюских, ярваских и вильяндиских говорах, образующих западную группу среднесеверного эстонского диалекта.

Взаимоотношения среднесеверного и западного диалектов сложны и многообразны. Развитие и формирование этих диалектов протекало в тесной связи и взаимозависимости. Хотя в течение XVI—XVIII вв. в одном и в другом диалекте возникло много новых языковых явлений и особенностей, переход от одного диалекта к другому происходит постепенно и почти незаметно. Для окончательного выяснения взаимоотношений и развития среднесеверного и западного диалектов необходима совместная работа языковедов, археологов, этнографов и исследователей истории заселения названной территории.

VON DER WESTGRENZE DES MITTELNORDESTNISCHEN DIALEKTS

M. MUST

Zusammenfassung

Eines der schwierigsten Probleme der Einteilung der estnischen Dialekte ist die Feststellung der Westgrenze des mittelnordestnischen Dialekts. Hier scheint es angebracht, bei der alten Tradition zu verbleiben, nach welcher als Westgrenze des mittelnordestnischen Dialekts die Grenze zwischen den ehemaligen Provinzen Harjumaa und Läänemaa betrachtet wird. Obwohl an der Ostgrenze der ehemaligen Kirchspiele Keila, Hageri und Juuru ein bestimmtes Gleichgewicht in vielen Charaktererscheinungen der westlichen und östlichen Dialekte eingetreten ist, genügt es doch nicht dazu, um hier die Dialektengrenze zu ziehen, wie es F. J. Wiedemann vorgeschlagen hat.

Starke westliche Dialekterscheinungen weisen auch einige Dialekte der Nordviljandi-Gruppe auf, insbesondere die von Suure-Jaani, Kõpu und Viljandi, die zugleich als typische Übergangsdialekte zwischen den nord- und südestnischen Mundarten erscheinen.

Ausser den obenerwähnten Grenzdialekten hat aber die ganze Westgruppe des Mittelnordestnischen, die aus den Harju-, Järva- und Nordviljandi-Mundarten besteht, viele gemeinsame Züge mit den Dialekten des westlichen Teils Estlands.

Die Entwicklung der mittelnordestnischen und westlichen Dialekte ist im Laufe einer beträchtlichen Periode in parallelen Zügen und in festen gegenseitigen Beziehungen vonstattengegangen. Obwohl im Laufe der XVI—XVIII Jahrhunderte in beiden dieser Dialekte zahlreiche neue Lautveränderungen und -Entwicklungen eingetreten sind, so ist doch der Übergang von dem einen Dialekt zum anderen so unbemerkt, dass es oft schwer ist zu entscheiden, ob ein bestimmter Grenzdialekt dem mittelnordestnischen oder dem westestnischen Dialekt näher steht. Eine nähere Zusammenarbeit der Sprachforscher mit Archäologen, Ethnographen und Forschern der Siedlungsgeschichte kann zur Aufklärung dieses Problems Vieles beitragen.

ÜHESILBILISTE VOKAALTÜVEDE PLUURALI GENITIIVIST

A. UNIVERE

Ühesilbilised vokaaltüved käänduvad tänapäeva eesti kirjakeeles kolme tüüpsõna järgi: 88. *luu*, 89. *idee* ja 90. *koi*¹. Kahe viimase tüübi pluurali genitiivi normeerib „Väike õigekeelsuse sõnaraamat” kolmandavärtelisena, esimeses tüübis aga annab samaväärsetena välte poolest erinevad kujud: *luude e. luude*. Et meie kirjakeele rööpvormides peegeldub osalt ka eri murrete mõju kirjakeele arenemisele, on põhjust vaadelda nende vormide, eriti *luu*-tüüpi sõnade mitmuse omastava esinemust eesti murdeis. Sellesse tüüpi kuuluvad järgmised sõnad: *luu*, (*hää*), *maa*, *muu*, *puu*, (*pää*), *soo*, *suu*, *truu*, *töö*, *öö*.

Keele ja Kirjanduse Instituudi murdekogude järgi kujuneb järgmine pilt. Ühesilbiliste pikavokaalsete *luu*-tüüpi tüvede mitmuse omastav on teises vältes põhja-eesti murderühmas, välja arvatud hiiu murrakud, põhja-tartu idamurrakud ja põhja-viljandi lõunamurrakud (vt. joon. nr. 2), näit. Ans, Khk, Pha, VII, Muh, Rid, Mar, Mär, Kse, Tõs, Hää, Ris, HMd, Jõe, Rap, SJn, Koe, Kad, Sim *lūdè*; Sa, HMd, Hag, HJn, Jõe, Mih, Tõs, Aud, Tor, Hää, SJn, Pil, Tür, Ann, JJn, Amb, Pee, Koe, Lai, Plt, Rak *mādè*; Nis, Kos, Tür, Pee *moädè*; Kei *moadè*; Rap *ūdismoadè*; JJn *muädè*; Kad, VMr, Sim *muädè*; Sa, Muh, Lä, Ha, Jä, SJn, Pil, KJn, Plt, Ksi, Lai, Sim, VJg, Kad, VMr *pūdè*; Ans, Pha, Rid, Mar, Han, Mih, Vig, Tor, SJn, Pil, Tür, Pai, Pee, Plt, Lai, JJn, Hag, Rak *sōdè*; Muh, Nis, Ann *suōdè*; JJn *syōdè*; Jõe, HJn, Kos, JMd, Amb, Koe, Kad, VMr *suōdè*; Krj, Mar, Juu, Koe *sūdè*; Kul, Han, SJn, Pil, Tür, Pai, Ann, JJn, Pee, Plt, Lai *tōdè*; Vig, Tor, SJn, KJn *tūdè* ~ *tōdè*; Nis, Kos *tūdè*; JJn *tūdè*; JMd, Amb, Tür *tūdè*; Jäm, Pha, VII, Kse, Tõs, Hää, Koe, Plt *ōdè*; Kos, Juu *ūdè*; Jäm, Ans, Khk *pēdè*, *pēdè*; Kse *pādè*; Jäm, Khk, Mar, Kse *mūdè*.

Peale nimetatud alade on teisevärtelist pluurali genitiivi noteer-

¹ Väike õigekeelsuse sõnaraamat, Tallinn 1953, lk. 19.

ritud ka mujalt üksikuis sõnades, näit. San *lūdè*; Äks *mādè*, *sōdè*; Trm *sūdè*; Äks, TMr *tōdè* jne. Need vormid seletuvad naaberalade või kirjakeele mõjuga.

Mainitud tüvede pluurali genitiiv kolmandas vält esineb eelmisest kitsamal alal: Hiiumaal, end. Põhja-Tartumaa idaosas, end. Põhja-Viljandimaa lõunas, end. Virumaa murrakuis kõrvuti teiste sõnakujudega ja üksikuis sõnades ka mujal, näit. Rei, VJg, Trm *lūde*; Hi, Ris, RapL, Rak, VMr, VJg, Iis, Trm, Pal, Võn, Puh, Ran, KJn, Vil, Kõp *māde*; VJg, Avi, Trm, Kod *muāde*; Rei, Käi, Phl, Krj, Rak, VMr, Iis, Trm, Kod, Plt, Hää *pūde*; Käi, Plt, Pal *sōde*; Kul *sōde*; Kod, MMg, Rāp, Võn, Ote, Krk, Kõp *sūde*; Jür, Jõe, Rak, VJg, Iis, VMr, Koe *suōde*; Khn *suēde*; VJg, Kod *sūde*; Käi, Rid, RapL, Plt, Pal *tōde*; Kod, Võn, Kam, KJn, Kõp *tūde*; HJn, Rak, VMr *tūōde*; Iis *tūēde*; Rei, Rid, Mär *ōde*; Tor *ōde*; Kod, Krk *ūde*; Ris, JMd, VJg, Iis, Avi, Trm *ūōde*; Hää, Puh, Võn, Plv *pāde*; JMd, Iis, Trm *māde*.

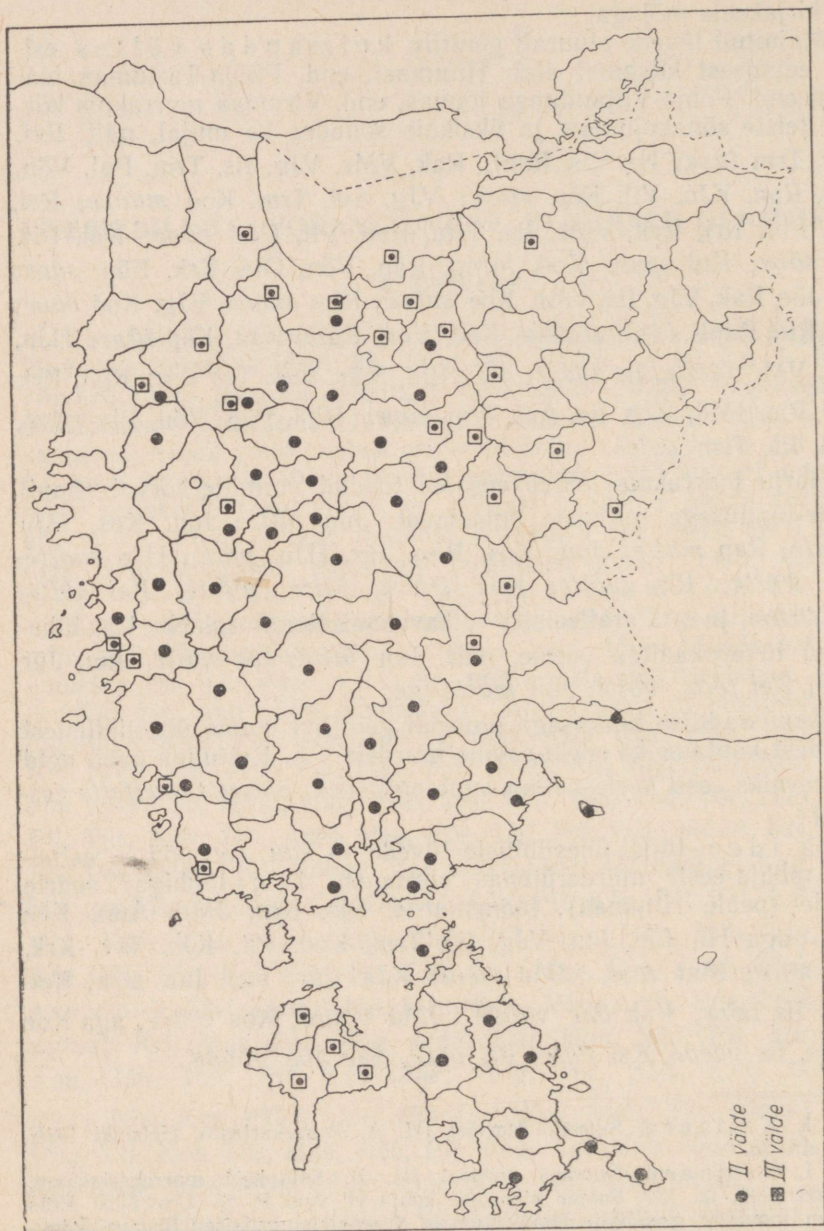
Harju murrakuis leidub eespool toodud vormide kõrval sõnuti ka *te*-tunnusega mitmuse omastavat: Juu *lūttè*; Juu, Kos, HJn *moāttè*; Rap *māttè*; Juu, Kos, Rap, Jür, HJn *pūttè*; HJn *suōttè*; Kos *sūōttè*; Ris *tūtōtte*; Kos *tūōttè*, *ūōttè*, *vūōttè*; Kei *tōttè*; Ris *tiette* jne. Paralleelselt pikavokaalsetega esineb ka lühenenud tüvevokaaliga vorme, näit. Juu *lūttè*; Jür *māttè*; Juu, Jür *pūttè*; Kei *tōttè*, *vōttè*; Juu *muttè* jne.

Geminaadilise tunnusega pluurali genitiivi vorme ühesilbilistest tüvedest kohtame ka edela-soome murdeis². L. Kettunen peab neid pärinevaks eesti keelest ning analoogilisteks *paiseitte*, *meittette* eeskujul³.

Ka *i d e e*-tüüpi ühesilbiliste tüvede — *kuu*, *tee*, *vöö* — esinemas põhja-eesti murderühmas sarnaneb *luu*-tüübiga: saarte murde (peale Hiiumaa), läänemurde, Ris, Kos, JMd, Ann, Koe *kūdè*, aga Hi, Jür, Juu, VJg, Iis, Trm, Kod, Plt, KJn, Trv, Krk, Puh *kūde*; Mar *tēdè*, JMd *tiēdè*, KJn *tīdè*, aga Juu *tēde*, Kod *tīde*, Iis *tiēde*; Pha *ōdè* 'vööde', JMd *vōōdè*, Kos *vūōde*, aga Koe *vüōde*, Iis *vüēde*, Kei *vōde*, Plt *vōde*, Saa *ūde* 'vööde'.

² L. Kettunen, Suomen murteet III, A. Murrekartasto, Helsinki 1940, kaart nr. 78.

³ L. Kettunen, Suomen murteet III, B. Selityksiä murrekartastoon, Helsinki 1940, lk. 130. Soome ainekliku kohta vt. veel P. S. Uotila, Eräs suomen monikon genitiivin muodostus. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LVIII, Helsinki 1928, lk. 241 jj. Eesti ainekliku kohta vt. A. Saareste, Piibli keel ja rahvakeel. — Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised XLV, Tartu 1940, lk. 53—54.

Joon. 2 Ühesilbiliste pikavokaalsete tüvede mitmuse omastav

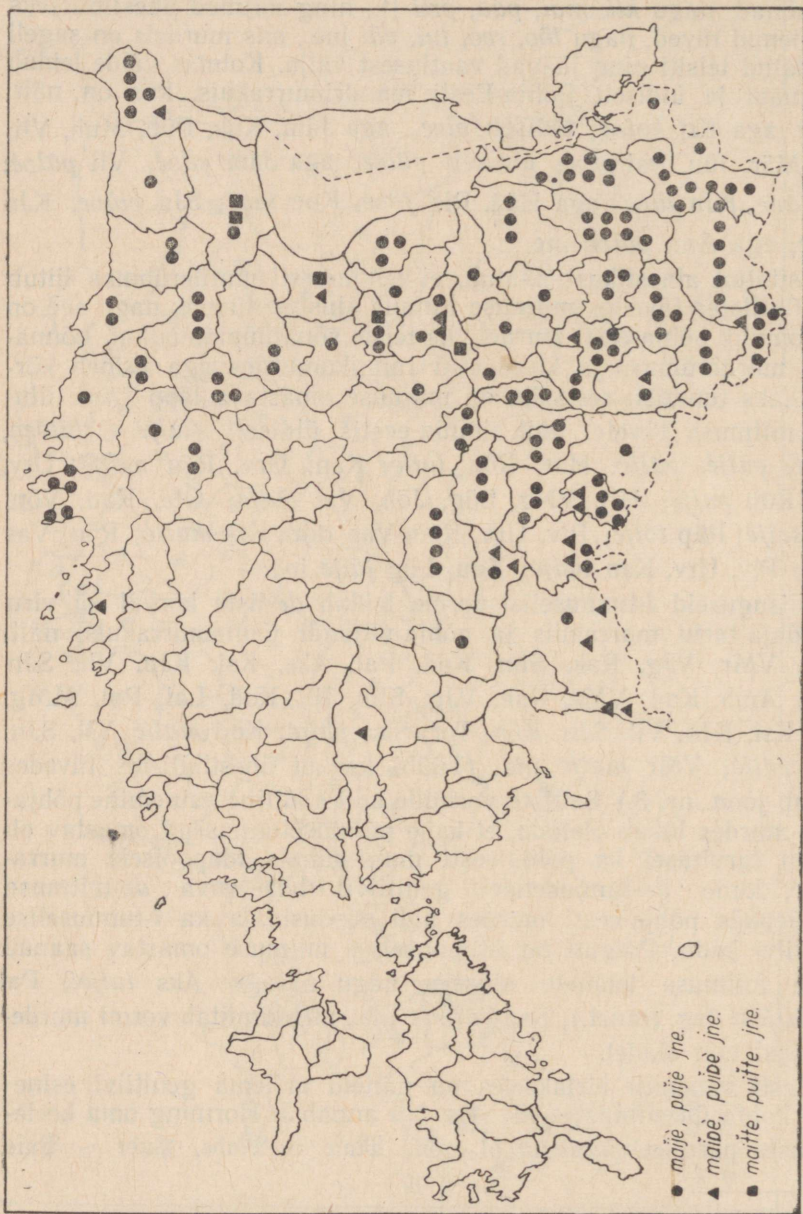
Sellevastu domineerib kolmas välde koi-tüüpi sõnade mitmuse omastavas, kuigi siingi võib kohata teist vädet. Tuleb märkida, et eesti kirjakeeles kuuluvad sellesse tüüpi paljud hilised laensõnad, nagu *kii, mai, paa, prii* jt., ning mitmed ühesilbiliseks kujunenud tüved, nagu *lõo, reo, tui, väi* jne., mis murdeis on sageli esindatud teisiti ning jäävad vaatlusest välja. Kolmas välde leidub Hiiumaal ja üldiselt Põhja-Eesti mandrimurrakuis, kus on näit. *koide*, aga Krj *koide*; üldiselt *pide*, aga Jäm, Khk, Püh, Muh, VII, Tõs, Mär, Juu, Pai *pide*; üldiselt *püide*, aga Jäm *püide*, VII *püide*; Rei *jäde*, KJn *iäde*, aga Hää, Ris *jädè*, Koe *iädè*; SJn *piäde*, KJn *piäde*, aga Ann *piädè* jne.

Esitatud ainekust nähtub, et põhja-estli murderühmas liitub ühesilbilistes tüvedes mitmuse tunnuse ainsuse tüvele, nagu see on iseloomulik põhja-estli murdele ka teiste sõnatüüpide puhul. Lõuna-estli murderühmas ja kirde-estli rannikumurdes aga esineb kõrvuti kaks tunnust, sest siin on mitmuse omastava lõpp *den liitunud mitmuse tüvele, näit. lõuna-estlis üldiselt *luijè* < *luiden, *maijè*, *puijè*, *päijè*; Har, Rõu *luijè*; Kan, Urv, Rõu *maijè*; Urv, Har, Rõu *puijè*; Hlj, VNg, Lüg, Jõh, Vai *puije*; Ote, Kan, Võn, Ráp *soijè*; Ráp *tõijè*; Plv, Urv, Rõu, Vas *õijè*; Krk *muijè*; Rõu, Vas *kuijè*; Plv, Urv, Kan *voijè*; Kuu, Lüg *jäije* jne.

Niisuguseid *i*-tunnuselisi vorme leidub *de*-liste kõrval ka viru ja põhja-tartu murrakuis ja põhja-viljandi lõunamurrakuis, näit. Amb, VMr, VJg, Rak, Sim, Kod, Pal, Äks, Ksi, KJn, Vil, SJn *luijè*; Amb, Kad, VMr, Rak, VJg, Sim, Iis, Kõd, Lai, Pal, MMg, Äks, Ksi, KJn, Vil, SJn, Kõp, Tor, Saa *puijè*; Kod *muijè*; Vil, SJn, KJn *päijè*; VMr *maijè* jne. (Tüübi levikut ühesilbilistes tüvedes näitab joon. nr. 3.) Selliste vormide sporaadiline esinemine põhja-estli murdes lubab oletada, et kahe mitmusetunnusega omastav oli varem tarvitusel ka põhja-estli murderühma idapoolseis murrakuis⁴, kuna *de*-tunnuselisel genitiivil baseeruva *de*-mitmuse mõjulepääs põhja-estli murdes pidi soodustama ka *i*-tunnuselise genitiivi kadu. Paiguti on *i*-tunnuseline mitmuse omastav saanud teiste mitmuse käänete aluseks, nagu näiteks: Äks *luijel*, Pal *tulèbuljest* (sg. transl.), Saa *puijest* jne., mis kinnitab vormi murdeomasust neil aladel.

Eesti vanemas kirjakeeles on näiteid mõlema genitiivi esinemise kohta ühesilbilistes tüvedes. Nii annab J. Hornung oma keeleõpetuses paralleelkujudena pl. gen. *Maie ~ Made*, *Þude ~ Þuie*,

⁴ *i*-tunnuseliste vormide esinemist Ida-Eesti murrakuis on varem märkinud J. Mägiste artiklis „Kas M. Agricola keeles on eesti keele mõjundeid?“. — Eesti Keel 1935, lk. 55.

- mairje, puirje jne.
- ▲ maibè, puibè jne.
- maifte, puifte jne.

Joon. 3. Gen. pl. l u u - tüübit: mairje, puirje jne.

kuid ainult *Teie 'teede'*⁵. Nendes kajastub eri murrete esinemus. Ka eesti rahvalaulude keele uurija J. Peegel jõuab otsusele, et mitmuse omastava lõpu liitumise viisis tüvele on oluline vahe ida- ja läänepoolsete murrete vahel⁶.

Ainsusetüvelise ja mitmusetüvelise omastava rajamail leidub eesti murdeis uuemaid kontamineerunud vorme, nagu näiteks Vig, Hää, Saa, Kõp, Hls, Krk, Äks, Trm *puibè*; Jõe *puibè*; Äks, Pal, Iis, Hää *puitte*; Trm, MMg *puittè*; Hls *luibè*; Trm, Iis *luitte*; Saa, Krk, Äks *maidè*; Trm *suiittè*; Hää *päibè*; Kõp *päibè*; Kan *muibè* jne. Niisuguseid sõnakujusid esineb juba XVII sajandil G. Mülleril ja H. Stahlil.

Ainsusetüveline mitmuse omastav vaadeldavas sõnarühmas esineb või on esinenud peale põhja-eesti murde veel edela-soome murdeis ja liivi keeles, kuna teistes läänemeresoome keeltes ja murretes liitub muutelõpp mitmuse tüvele. See asjaolu osutab mitmuse omastava kahesugusele moodustamisviisile juba läänemeresoome aluskeeles⁷.

Küllaltki vanad murdevahed ilmnevad ka mitmuse tunnuse kujus. Kinnises silbis oodatavale dentaalklusiili nõrgale vastele viitavad niisugused genitiivikujud, nagu *puijè* < *puiden, *luijè* < *luiden, mida siiski võib kohata neilgi Ida-Eesti aladel, kus vokaalidevaheline *t* oli oletatavasti väljaspool astmevaheldust⁸. Põhja-eesti murderühma lääne- ja keskosas aga esineb mitmuse tunnuse ühesilbiliste tüvede omastavas *-de*-kujul, kuigi *t* nõrk vaste pearõhulise pika silbi järel on kadunud, näit. [paas:] *paè*, (Jõe *pänè*, Jür, HJn, Hlj *poänè*, Har *pänè*); [laad:] *laè* jne. Üldiselt arvatakse, et mitmuse tunnus *-de* on siin üldistunud neist asendeist, kus ta on häälikuseaduslik (*kalade*, *mägede* jne.)⁹. See pidi sündima väga ammu, nagu näitavad eesti murdematerjalid.

Põhja-eesti murderühmas laialt levinud teisevärtelised pluurali genitiivi vormid osutavad astmevaheldusele ühesilbilistes noomenites. Teine silp neis võis olla kinnine, seega tüvi nõrgas astmes, alaleütlevas, rajavas ja mitmuse omastavas. Alaleütlevas ja rajavas ongi teine välde püsinud murrakuti üksikuis sõnades, peamiselt adverbiaalsetes väljendites ja kõnekäändudes, kuna käände funktsiooni

⁵ J. Hornung, *Grammatica Esthonica*, brevi, Riga 1693, lk. 54.

⁶ J. Peegel, *Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia*. Kandidaadiväitekirj, Tartu 1954, lk. 94. (Käsikiri Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateedris.)

⁷ Lähemalt vt. P. Virtaranta, *mäden-tyyppinen mon. genitiivi. — *Virittäjä* 1951, lk. 394—406; vrd. ka H. Ojansuu, *Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia*. — *Turun Suomalaisen Yliopiston Julkaisuja B I 3*, Turku 1922, lk. 133.

⁸ L. Kettunen, *Eestin kielen äännehistoria*, Helsinki 1929, lk. 67; L. Kettunen, *Suomen murteet III B*, Helsinki 1940, lk. 138, 140.

⁹ P. Ariste, *Ühest eesti keele astmevahelduse küsimusest*. — *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised* 1954, nr. 4, lk. 533—534.

sioonis tarvitatakse enamasti kolmandavärtelisi vorme¹⁰. Näit. Mar *tēlē*; Khk, Mar, Mih *mālē*; Mar, Rāp *tōlē*; Kod *tūälē* ~ *tūle*; Rap *mōānī mōās*; Kei *mōānī*; Koe *mōānī*; Pai *muānī*; Kad *muānī*; Mar, Mär, Vig, VMr *mānī*; Plv, Vas, Se *mānī?*; Rāp *māne?*; Pil *sōnī*; Krk *pōlēni ōnī* jne. Teine väärde on säilinud ka üksikuis pluurali-vormides: Kod *ei suā puēlē eā maēlē*, kuid sg. allat.: *pūle*; Koe, VJg *puile ega maile* jne. Kolmas väärde on neisse vormidesse üldistunud ainsuses ülekaalus olevaist kolmandavärtelistest käänetest. Mitmuse omastav aga oli selles suhtes eri olukorras ning siin püsis teine väärde. Viimase säilimist võis soodustada ka ainsuse ja mitmuse vastandlikkuse rõhutamine erinevate väärde abil, sest, nagu näitab P. Ariste, on mitmed kvalitatiivsed ja kvantitatiivsed suhted eesti keeles tekkinud just erinevuse esiletõstmise tõttu¹¹. Teisevärtelised pluurali genitiivi vormid on kujunenud siis, kui teine silp oli veel kinnine, enne sõnalõpulisel *n*-i kadumist, seega enne XVI sajandit. Teatavasti ei ole eesti keele värtvaheldus pärit läänemeresoome aluskeele varasest ajast, vaid on tekkinud hiljem¹², kuid on siiski üsna vana. P. Ariste märgib, et eesti keele kvantiteedisüsteemi „alged peavad osalt ulatuma isegi aega, kus eesti keel ja Edela-Soome murded olid veel kokkupuuteis”, ning nendib, et „ohtrasti ühist arengut on ka liivi keelega”¹³.

Kolmandavärtelised mitmuse omastava kujud on nooremad, sest nende esinemisaladel leidub samuti jälgi ühesilbiliste tüvede värtvaheldusest. Nad on tekkinud tasandumise, tüve ühtlustumise teel. Sedasama kinnitavad ka ühesilbiliste tüvede pluurali genitiivi vormide levikukaardid. Kui võrrelda eespool toodud kaarte, siis selgub, et kolmandavärteline tüvi mitmuse omastavas esineb neil Ida-Eesti aladel, kus kohtame ka *i*-tunnuselist omastavat, või nende lähemas naabruses. Sellest idaeestilisest alast tuleb lahus hoida kolmanda värt esinemas läänes: Hiiu maal ja Loode-Eesti rannikul. Viimase jätame praegu kõrvale, sest genitiivi vormide arengu tingimused paistavad seal erinevat. Näib, et taanduvate *i*-tunnuseliste mitmuse omastava vormide kõrvale on kolmandavärtelised sõnakujud ida pool nooremad, tulnud murdealale koos *de*-mitmusega.

Eelõeldut kokku võttes jõuame järeldusele, et põhja-eesti murde põhiesinemuseks on teisevärteline tüvi ühesilbiliste noomenite pluurali genitiivis, kusjuures mitmuse tunnus liidetakse ainsuse tüvele.

¹⁰ Vrd. L. Kettunen, Lautgeschichtliche untersuchung über den koda-ferschen dialekt. Vokalismus, Helsinki 1912, lk. 97.

¹¹ P. Ariste, Hiiu murrete häälikud. — Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XLVII, Tartu 1940, lk. 146.

¹² P. Ariste, Foneetilisi probleeme eesti keele alalt, Tartu 1947, lk. 5; L. Posti, Grundzüge der livischen Lautgeschichte, Helsinki 1942, lk. 308.

¹³ P. Ariste, Hiiu murrete häälikute kvantiteedist. — Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XLIX, Tartu 1941, lk. 67.

Selle nähtuse tuumalaks on Saaremaa murrakud, kus esinemus on kõige järjekindlam, hõlmates isegi hiliseid ühesilbiliseks arenenud tüvesid, nagu näit. Krj *noõde*.

О ГЕНИТИВЕ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА ОДНОСЛОЖНЫХ КОРНЕЙ

А. УНИВЕРЕ

Резюме

Генитив множественного числа односложных имен в эстонском языке имеет различные формы. Это явление объясняется диалектными различиями.

В северо-эстонском наречии признак множественного числа присоединяется к основе единственного числа, также как в ливском языке: **mäden*, в южно-эстонском наречии же к основе множественного числа: **maidēn*, как и в других прибалтийско-финских языках. Последний тип встречается в виде устаревших форм и в восточных говорах северо-эстонского наречия (см. рис. № 2). В названных говорах основа единственного числа более нового генитива стоит в третьей степени долготы. Большей части северо-эстонских говоров характерна основа во второй степени долготы (см. рис. № 3). Наиболее закономерно эти формы представлены в говорах острова Сааремаа.

Вторая степень долготы гласных в генитиве множественного числа служит доказательством чередования ступеней, охватывавшего раньше и односложные корни, причём признак множественного числа *-de* образован по аналогии с трехсложными основами (*kalade*). На чередование ступеней указывают и редко встречающиеся слабоступенные формы аллатива (*māie*) и терминатива (*māni*) в эстонских говорах. Формы генитива множественного числа с основой во второй степени довольно стары, так как они должны были возникнуть до отпада окончания генитива *-n*, т. е. раньше XVI столетия.

VOM GENITIV PLURALIS EINSILBIGER SUBSTANTIVE

A. UNIVERE

Zusammenfassung

Im Genitiv Pluralis einsilbiger Substantive treten in der estnischen Sprache verschiedene Formen auf. Da in den Parallelförmigen Vertretung der Dialekte Widerspiegelung findet, so werden

vom Autor die entsprechenden Formen in estnischen Dialekten unter Betracht gezogen.

Im nordestnischen Dialekt wird das Pluralzeichen dem Singularstamm angeschlossen (**pūden*), ebenso wie im Livischen und in südwestfinnischen Mundarten, während es im südestnischen Dialekt und in den Mundarten der nordöstlichen Küstenzone dem Pluralstamm angeschlossen wird (**puiden*). Der letztere Typus ist auch im östlichen Gebiet des nordestnischen Dialektes vertreten. Dasselbst begegnen wir aber auch einer späteren Entwicklung — dem Genitiv Pluralis einsilbiger Substantive mit einer überlangen Stammsilbe (*pūde*). In meisten nordestnischen Mundarten ist die lange Stammsilbe vertreten (*pūde*), die auf einen Stufenwechsel einsilbiger Substantive hinweist. Auf einen einstigen Stufenwechsel einsilbiger Stämme weisen ebenso einzelne lange Allativ- und Terminativformen in estnischen Dialekten. Das Kerngebiet dieser Erscheinung ist die Insel Saaremaa, in deren Dialekten die Vertretung am konsequentesten ist.

Die zweite Längestufe der Stammsilbe des Genitivs Pluralis einsilbiger Substantive ist eine recht alte Erscheinung, die in der geschlossenen Silbe, vor dem Schwunde der Genitivendung, also vor dem XVI Jahrhundert eingetreten ist.

MULGI MURDE JA LIIVI KEELE SUHETEST *

S. TANNING

Oma geograafilise asendi tõttu on mulgi murre teatavasti mitmeid mõjusid vastu võtnud eesti põhja- ja läänemurdest. Ent kui eraldame kõik nähtused, mis on mulgi murdesse suundunud naabermurretest, siis näeme, et kõigi nende mõjude osutamisega ei ole veel ammendavalt selgitatud selle murde keelelise ehituse kõik küljed ja kujunemine. Jääb üle rida jooni ja nähtusi, nende hulgas murdele tunnuslikkegi, millest ei saa ütelda, et need oleksid murde sisemise arenemise tulemuseks. Mitmed murdele iseloomulikud häälikulised jooned jääksid selgitamata, kui vaatleksime murde ehitust ainult võrdlevalt teiste eesti murretega. Allpool esitatakse mõningaid jooni mulgi murde sõnavara ja häälikulise ehituse alalt, millele võib paralleele leida liivi keeles.

Liivi ja eesti keele sõnavaraliste suhetele on tähelepanu juhtinud mitmed uurijad. P. Ariste on mitmekülgsetelt valgustanud liivi keele ja saarte murde kokkupuuteid ning puudutanud ka liivi keele ja lõuna-eesti murde suhet¹.

F. J. Wiedemann on juba varem liivi keele grammatika sissejuhatuses² näidanud, et liivi keeles leiduvad vasted järgmistele lõuna-eesti murde sõnadele: *pakla* (takud), *tõlv* (kurikas), *kõiv* (kask), *täü* (kops), *koolma* (surema), *lämmi* (soe), *ikma* (nutma), *virguma* (ärkama), *sõsar* (õde), *veli* (vend), *peni* (koer), *nurm*, *väits* (nuga), *susi* (hunt), *põsk* (pale).

Selles loetelus on aga sõnu, mis varem olid levinud kogu meie keelealal, nagu *sõsar*, *veli*, *peni*, *susi*, *koolma* jt.

Et varasemad uurijad on vaadelnud peamiselt lõuna-eesti idapoolsete murrete sõnavara, käsitletakse käesolevas kirjutises lõuna-eesti läänemurde ja liivi keele leksikaalseid ja häälikulisi ühisjooni.

---

* Esitatud ettekandena dialektoloogiaalasel teaduslikul konverentsil Tartus 16. XII 1956. a.

¹ П. Аристе, К вопросу о развитии ливского языка. — Труды Института языкознания IV, Москва 1954, lk. 254—307.

² Joh. Andreas Sjögrens Livische Grammatik nebst Sprachproben, St. Petersburg, 1861, lk. XCVI.

Parema ülevaate saamiseks on käsitletavad sõnad toodud mõistelistele rühmadena, nagu loodusesemete, inimese ja looma kehaosade, ehituste nimetusi, töödega seoses olevaid sõnu, tegevusi ja olukordi tähistavaid verbe³.

Maastikualastest nimetustest kuulub mulgi murde ja liivi keele ühisesse sõnavarasse sõna *kolbaš* tähenduses 'õõnsaks uhitud kallas', näit. Trv Ämmuste *poizikse ošiva kolтта алт vähju*. Samas tähenduses tuntakse sõna *kolbaš* ka paistu, halliste ja karksi murrakus. Hallistes ja Karksis võidakse sõna *kolbaš* kasutada ka otsestelt sõna *kallas* vastena, näit. Krk *nüüd o sūr vezi jën; vezi õ üle kolbaste vällä anü*. Mulgis on samast tüvest tarvitatavad ka *lik-* ja *line-*tuletised — Hls *kolttaline jëgõ ~ kolttane j.*, Krk *kolllik mâ* —, mis näitavad, et sõna on põliselt murdeomane. Liivi keeles vastab sellele sõna *küqltta*, sg. part. *k^uolttä* 'ufer' (LW⁴ 164), mille juba Kettunen on ühendanud eesti sõnaga *koldas*, gen. *kolta*.

Inimese ja looma kehaosade nimetustest tuntakse sõna *leppe* tähenduses 'suunurk', näit. Krk Ainja *är leppit lehki aijä* (õeldi lapsele), *kui laiš näppü suhü ä; eçäl lõmäl om leppe*; Hel Ala *leppe* 'looma mokad', *lehmäl leppe, mokkä, inimezel om ül*. Samas tähenduses kasutatakse sõna *leppe* ka saarde murrakus. Liivi keeles vastab sellele sõnale *lop̄*, pl. *loppüd* 'raum im munde zwischen den zähnen und der wange oder ein gegenstand, den man dort hält' (LW 202). Mulgi ja liivi sõnade seostamisel pole ei tähenduslikke ega häälikulisi raskusi. Mulgi murdes esinev lõppvokaal (-e) on tuletuselement.

Looma kehaosade nimetustest mainitagu mulgi murdes (Trv, Hls, Krk) kasutusel olevat sõna *nuķ*, gen. *nuķķi* tähenduses 'sea, lamba, veise nina; koon', näit. Trv *koëra nuķ*; *seä nuķ*; Krk *nuķ* 'nina, nokk, ots'; *paštle nuķ*; *säppa nuķ* 'pastla, saapa nina'; *kirve nuķ* 'kirve tera pealmine nurk'. Liivi vasteks on *nik* (*nük*), pl. *nikküü* (*nükküü*) 'schnauze, rüssel' (LW 247).

Sõna *lauk* tähenduses 'valge laik looma otsaesisel' on tuntud lõuna-eesti murdes, samuti soome keeles *i*-tüvelisena (vrd. sm *laukki, laukkipää*). Halliste, karksi ja hargla murrakus on sõna

³ Mulgi murde näited pärinevad Keele ja Kirjanduse Instituudi keelearhiivist. Liivi keele näited on võetud L. Kettuneni teosest „Livisches wörterbuch“, liivi salatsi murdenäited Sjögreni-Wiedemanni tööst „Livisch-deutsches Wörterbuch“.

⁴ LW = L. Kettunen, Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung, Helsinki 1938.

kasutusel *laik* ~ *laik* (~ *lauk*) kujul, näit. Krk Murassoo *laik-otsäge är'g eigaatti laik*; Krk Ainja *laik-päge obèn(e)* = *valge päge obèn*; Hls Abja *laik g. laigü*; *obene om laik otsäge, ku tal valge jün üle ninä eřrè läb*. Sõna esineb võru murdes kujul *lauk*, gen. *laüci*. Liivi keeles esineb laukotsa, laukotsaga hobuse nimetusena sõna *laik*, pl. *läikkäd* 'blässig, tier mit einer blässe; blässe'; *läikk i'bbi* 'pferd mit einer blässe' (LW 181). L. Kettunen ühendab liivi sõna eesti sõnaga *laik*, sg. gen. *laigu*. Tõenäoliselt ei saa liivi *laik* ühendada eesti kirjakeeles ja murretes laiemalt tuntud sõnaga *laik*, gen. *laigu*. Küll aga võime seostada mulgi murde sõna *laik*, gen. *laig* kitsamas tähenduses 'laukots loomal' liivi samatähendusliku sõnaga, toetudes L. Posti seletusele, mille järgi sõnas *laik* peitub liivi keelele iseloomulik häälikumuutus — epentees. Liivi sõnakuju *laik* on arenenud sõnast *laukki* reeglipäraselt samal viisil kui sõna *aig* kujust *hauki* (*aig* < *auig < *hauki)⁵ — järelikult: *laik* < *lauik < *laukki. L. Posti seletuse järgi on liivi epenteesi tingimuseks *i* või *j* teises silbis ja esimeses pikk vokaal või diftong⁶. Mulgi sõna *laik* häälikuline areng on toimunud sama seaduspärasuse järgi kui liivi keeles.

Samuti epenteetilise kujuga on tegemist mulgi murdes *ixodes*'e (puutäi, puugi) nimetuse *puik*, gen. *puigü* (~ *puigä* ~ *puigü*) puhul: Pst *puik*; *leppäpuigü tükki ve ihü siissi, ku na ihü päle puütüve*; Hls Abja *puik tükki b nahä siisse* (loomadel ja inimestel); *vihàne ja kurì ku vanä puik*; Krk *puik*, gen. *puigü* 'puutäi'; *miül ollì puik ihü siissi tükkin*; *puik, keš tükkiš ligì, puivè otsast tulè*. Karksis on ka krati, pisuhänna nimetuseks *puik*: *puigüs kušsuitti sedä tontti* (s. t. pisuhända, tulihända). Üldiselt tuntakse vastavat sõna eesti murretes *pük*, gen. *püci* kujul. Liivikeelseks vasteks on *püik*, pl. *püikkäd* 'drache'; 'windstoss, windhose' (LDW⁷ 86); *p. tüpp seändi ja ti'eb_a'mmâ* 'der drache bringt milch (ins haus) und verriichtet alles' (LW 313). Karksi murrakus sõna *puik* tähenduses 'kratt, tulihänd' vastab liivi omale; mujal esinev tähendus '*ixodes* (blutsauger)' on esimesest hõlpsasti tuletatav.

Karjapidamisega seoses olevat sõna *ira* (hobuse või pulli kohta)

⁵ Vt. L. Posti, Grundzüge der livischen Lautgeschichte. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXXV, Helsinki 1942, lk. 36.

⁶ *Ibid.*, lk. 102–103.

⁷ LDW = J. A. Sjögren, Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch im Auftrage der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet von F. J. Wiedemann, St. Petersburg 1861.

tuntakse haruldase vananenud sõnana tarvastu, karksi ja otepää murrakus: Trv Kaubi *sī om sjànde va irà* (täku kohta); Krk Ainja *irà kes kärziitu ja perù om; tāk ja rùn om irà*; Ote *irà* (öeldi pul-list, tākust, kes mittevagune, mittetaltsas, kuri on); *irà tāk om kurì*. Harva esineva sõnana on selle tähendus tuhmunud. Liivi vasteks on Salatsi sõna *ira* 'hengst' (LDW 22). Kettunen ühendab sõna *ira* sõnaga *hirv*, soome keeles *hirvi* (LW 74)⁸. Mainitagu lisaks, et sõna *ira* (< *hirvi*) on aluseks liivi kohanimedele *Ire* ja *Īra*: *irè, irè-kilà* 'Klein-Irben' (LW 74); *Īra* 'das dorf Īra'; Gross-Irben, läti k. Lielirbe (LW 81). Mulgi murdes esinevat ja sealt tartu murdesse siirdunud sõna *irà* tuleb pidada laenuks liivi keelest.

Vanemate aiatüüpide nimetustest tuntakse mulgi murdes kahte: Krk *vabùl-aìd* 'kuusevarbadest kolme lati vahele põimitud tihe aed' ja *tarašs_aìd* 'poolviltu asetatud (lõhutud) puudest teibapaaride vahele tehtud aed'. Trv Ämmustes on esimese aiatüübi nimetuseks *vabè-aìd*, Hel Lõvel *vabette aijà* (pl. nom.). Karksi murrakus on aiapuuks kasutatava kuuse- või kadakavarva nimetuseks *vabùl*, gen. *vabùli* ja vastava aia nimetuseks *vabùl-aìd*. Sõnale *vabùl* leidub vaste liivi keeles: *va'bbil*, pl. -*b* 'handgriff zum aufheben der türklinke, haspe an der tür, türdrücker' (LW 463).

Teine vanema aiatüübi nimetus *tarašs_aìd* on tuntud mulgi alal (Krk, Pst), näit. Krk *ušsè-aijäl ollì tarašs_aìd ümmèr; tarašs_aìd ollì sioàde kopli ümmèr; kevàde lehuitti aijà taràzit; taraš* g. *taràze* 'pooleks lõhutud aiapuu' ja kaugemalgi, nimelt Vil Mata-peral ja Saardes. Sõna *taraš* vasteks on liivi keeles *tarùks*, pl. part. *tarùksi*, liivi Salatsis *taraks* 'zaunstange (aus gespaltenem holze)'; *um tarùksi lõkstàmāst* 'man muss holz zu zaunstangen spalten' (LW 410); liivi keeles on tuntud ka liitsõna *tarùks-tarà* 'zaun von gespaltenen stangen' (ibid.) (vrd. mulgi *tarašs_aìd*).

Ale tähistamiseks on lõuna-eeesti murdes kaks sõna: tartu ja võru murdes *sērv*, gen. *sērù*, mulgi murdes *sāt*, gen. *sāvù*. Peale mulgi ala on sõna *sāt* tuntud veel pärnu, saarde, suure-jaani ja viljandi murrakus ning Saaremaal. Sõna esineb ka liivi keeles. L. Kettunen esitab sõna *sōt*, pl. -*ttā* tähendusena 'scheiterhaufen' (LW 378), kuid teisel ka 'heinamaa puhastamisel korjunud hao-hunnik': *sōttidi kittāv* 'põletab haohunnikuid'⁹. Viimasena märgi-

⁸ Vt. ka L. Kettuneni seletust, Eesti Keel 1924, lk. 129.

⁹ Vt. Eesti Keel 1924, lk. 124.

tud tähendus võimaldab liivi sõna *sõt* seostada mulgi ja saarte murde sõnaga *sät*.

Sõna *kärk* ~ *kärk* tähenduses 'kirvetera (varrepoolne) nurk' tuntakse ainult mulgi alal, näit. Trv Kivilõpe *kärk*, gen. *kärçä*; Hls Abja *kärk*, gen. *kärçi*; Krk *kärk* ~ *kärk*, gen. *kärçä*; *ku mešsän agü rajjut, sis lüt tacümitse kärçäge*. Liivikeelseks vasteks sõnale *kärk* on *keřk*, pl. *kērkkād* 'spitze an der schneide des beiles'; *e'ddi k.* 'vordere spitze'; *ta'ggi k.* (LW 115). Liivi keeles tähistab sõna *keřk* mõlemaid kirvetera nurki, mulgi murdes ainult varrepoolset nurka. Märgitagu, et lõuna-eesti idapoolseis murrakuis (tartu ja võru-setu murdes) kasutatakse samas tähenduses sõna *kadzä*.

Tule nimetustest kasutatakse mulgi murdes sõna *pereñd* järgmistes tähendustes: Trv Kaubi *pereñd* 'sõõrutuli, sõõrd'; *säl teitäs pereñit*; *ku raenvičku azè palàme pantti, sī ollì pereñd*; Hls *peleş nacü pereñd kunački*; Krk *pereñt*, gen. *pereñti* 'suur leek'; *ačkäs palàm neñdägu pereñt palas*. Helmes on samast sõnast tuletis *pereñdeme* 'suure leegiga põlema'. Liivi keeles vastab sellele sõnale *perändäks* 'scheiterhaufen': *ku oksät panäp ku'bbä ja panäp tu'l jūrā, siz lüp perändäks* 'wenn man die zweige zusammenkramt und feuer anlässt, dann wird es ein p. sein'; *ma läp tä'mppä perändiksi kiitäm* 'ich gehe heut scheiterhaufen abbrennen' (LW 283).

Halliste ja karksi murrakus on tarvitusel lõikusrinna nimetusena *vīluk*, näit. Krk *vīluk*, gen. *vīlukse* 'harkadraga aetud vaod rukkipoollul, lõikusrinna laiuste vahedega, mis juhtisid vee põllult ja olid ühtlasi sirbiga lõikamisel lõikusrinna tähiseks'; *teñmatti vīlukse päl pikkuitti nurme* (vaod aeti piki põldu); *säl o raske tīni, sāl leigats vīlukse päl rüçä*; *vīluk ollì nelì sammū laì*. Liivi keeles esineb sõna *vīl* ~ *vīl*, pl. -*ād* 'scheibe, schnitt' ka maatüki, maariba tähistusena, näit. *ma saì eñtš perim'e kätst ka it piškiz mō v.* 'ich bekam von meinem gesindewirte einen kleinen ackerstreifen' (LW 492).

Mulgi murdes kasutatakse sõna *iuk* (*hiuk*), sg. gen. *iüçü* kahes tähenduses: 1) paks pära mingi vedeliku põhjas (eriti taaripära); 2) mingi peenike, pudev asi (eriti lõnga kohta). Näiteid: Pst *leņç pēnikke ku iuk*; Hls Paluküla *tār om iukku läñnū*; *ku tār vanāz*

läits . . . veittä tärì rabà ja iuk ärä; Krk *iuk*, sg. gen. *iügü*, sg. part. *iukku* 'põhjapära (taaril, rokal)' *rokkà perà är kaibat*, *seš jäs iuk neü pehjä päle. iuk om libève ja venüs*. Sõna tuntakse ka saartel ja läänemurdes (*jük*, gen. *jüçà*). Liivi vasteks on *jeügä, jeüvgä*, sg. part. *jëkta* (Ire); salatsi murdes *jüg* 'Sand' (LW 90). L. Kettunen võrdleb liivi sõna soome sõnaga *hiukka, hiuke* 'sandkorn'.

Mulgi murdes esineb seente, eriti puraviku nimetusena *päk*, sg. gen. *päkkä*, näit. Hls Abja *päk om uisilted*; *päkkest teltäs sükki*; Krk *päk, päkkä* (~ *päkkä*) (puraviku taoliste seente üldnimetus); Krk Ainja *päk om kelläne pält, puravik om punäne; menì eikkav puravekki, meil o ikki päkkä; igavezi päkku mets täiz; mišsà päkkest miül viat*. Karksis on tuntud ka verb *päkkättämä* (= *päkkäs minème*) 'mädanema, seenetuma'. Liivikeelseks vasteks on *päkkä*, pl. -*d*, sg. part. *päkkä* 'unessbarer pilz' (LW 324).

Halliste ja karksi murrakus on tuntud teatud haiguse nimetusena *šitse*, näit. Hls Saapaküla *šits umbzì* (~ *umpsi*) *ülöz anü*; *muì šits seřmè sehèn*; Krk Ainja *šitse* 'torkamise järel paistetanud koht käel või jalal (näit. sõrme küüne all)' *šitse akkaš tuikkame ku mäda akkaš kazvattäm*. Sõna vasteks on liivi salatsi murdes *sietäks* 'Geschwür' (LDW 99); *siëttäks* (= *sëji*) 'Krebs' (LW 364).

Vaadeldavas murdes on kasutusel verb *šidumä* lehtpuu mustaks ja mädanema mineku kohta. Näiteid: Krk Ainja *pü akkaš šidumä, vî sisse veittän; šidumizest akkaš ta abrastäm*; Hls Vana-Kariste *šidume; ärä šidunu mahàn, taqlä kazvave vällä*. Sõna on tuntud ka häädemeeeste, kolga-jaani, kambja ja otepää murrakus. Liivikeelseks vasteks on *siëttä*, prees. -*B* 'schwären'; *ke'iz_ïrgäp_sieüttä* 'die hand fängt an zu schwären' (LW 363).

Mulgi murdes kasutatakse verbiga *saväme* paralleelselt *pudüma* ~ *pudümä* tähenduses 'kukkuma, käest maha kukkuma, kõrgelt alla kukkuma', näit. Trv Pikru *rämaittukke puitte tî päl mahä*; Pst Paluküla *ku ärä närvetteB, siš puittüb mahä* (kui ära minestab, siis kukub maha); Hls Abja *pudümä*, prees. sg. 3. *puittüb*, pl. 3. *puittüvə*, imperf. sg. 3. *puitte*; *eünä puittüvə pü otsast; kül om ta emä näcü kui emä süšt pudünü*; Krk Ainja *ma meilli, et külälän*

tulè, palà tüks pudùmä; köüdä kööväge kiñni, muü puutus mahä; keigest puutus mahä, agä jalä bält saittas mahä — nii selgita-
takse kahe sünonüümi tähenduslikku vahekorda; (miski asi) *putti mahä käest*; (kuid:) *jälc libašt ja saitti mahä* (~ *läisi mahä*).
Murdes on toimunud sõna tähenduse diferentseerumine: verbi
saväme kasutatakse piiratumas tähenduses. Liivi keeles esineb
samas tähenduses *pu'ddä*, prees. *pudüb* 'bröckeln, locker werden;
fallen'; *pudüb rōz lūnda* 'es schneit etwas' (LW 313).

Mulgi murdes on 'nikastama; vältima' tähenduses tarvitusel
verb Trv *nikkerdama*, Hls *nikkerdeme*, Krk *nikkeriteme*. Liivi kee-
les on selle vasteks *nikkärädä, nikkärättä* 'renken'; *n'em nikkärättiz*
jälga ulz 'die kuh verrenkte den fuss' (LW 247). Mujal Eestis on
sõnal *nikerdama* tähendus 'noaga lõikama'. Muidugi võib arvesse
tulla selle teise sõna mõju, kuid et 'nikastama' tähenduse levik piir-
dub ainult mulgi murrakutega, kuna idapoolseis murrakuis sõna
tähenduses 'nikastama' ei tunta, siis võime sedagi sõna pidada
ühiseks liivi keelega.

Ainult Helme Leebikust on märgitud verb *rekkendeme* 'tühja
juttu ajama'. Sõna *rökendama* tuntakse eesti murretes laiemalt
tähenduses 'punetama, virvendama'. Liivikeelseks vasteks on
rekkändä 'sich unterhalten'; *rändakieldä r.* 'livisch reden' (LW
334)¹⁰.

Üheks selgemaks liivi mõju näiteks lõuna-eesti läänemurdes on
sõna *kurtma*. Sõna esineb liivi vastele lähedasena saarde, halliste
ja karksi murrakus. Nimetatud murrakuis on sõna tähendused
hargnenud kahes suunas: 1) 'seisma, paigal seisma, säilima, vastu
pidama'; 2) 'olema, lamama, jõude olema'.

Näiteid: Hls *Abja sōe kuŗdīve ehtust ommuikkuni mahān peŗ-*
maittu pāl; laits kurt vällān ja edise lävè pāl paremppest; kalā ei
kuŗdā (= ei säili) *maikkelt; meā piā tū kurīme jāīme*; Krk *Ainja*
egā ülēgohus ei kuŗdā koittin; sī nimī kurt mēlèn; obēne jānū tū
bāl kurīme; tubā ei kuŗdā lämī; (lapsele:) kuŗdā vaiit ('ole vaiit');
kāōū lā ka kullis ku ta kurtma jās, ei kuŗkū āmp. Põhja-eesti
kurtma ja mulgi *kurīma, kurīme* tähenduslikku vahekorda selgita-
takse järgmiselt: *mē ende ādā kellekkidel ei kuŗdā, me kuŗdāme ku*
teŗzè seŗzāve.

¹⁰ Vt. P. Siro, Puhumista merkitsevät verbit itämerensuomalaisissa
kielissä. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia XCIII, Helsinki 1949,
lk. 148—151.

Sõna otsest vastet kohtame liivi salatsi murdes: *kurt*, prees. *kūr̄tab* (*kūr̄tub*) 'stehen, stehen bleiben, verharren, still liegen, sich lagern' (LDW 48); *kur̄ttā* prees. *kūr̄ttab* 'stehen bleiben, sich lagern'; *n̄'emāt_kūr̄ttab̄D*, *iēbāt_kūr̄ttam* 'die kühe lagern sich, bleiben lagern' (LW 168).

Kettunen on kaheldes oletanud, et liivi sõna *kur̄ttā* on laen läti keelest (< läti *kurt* 'feuer anmachen') ja lõuna-eesti *kurta* omakorda liivi keelest. J. Mägiste arvates on põhja-eesti ja lõuna-eesti *kurtma* üht ja sama algupära. *kurta*-tüvelise verbi algseks tähenduseks olevat olnud 'valittaa'¹¹. Täenduslikult on raske põhja-eesti ja lõuna-eesti sõna *kurtma* ühendada. Tõenäolisem on L. Kettunen arvamus, et mulgi sõna *kurtma* on laenatud liivi keelest. Laenamist näitab seegi, et kohati mulgi murdes on sõna *kurtma* sünonüümi *seisma* murdest peaaegu välja tõrjunud. Karksi murrakus tarvitatakse verbi *seisma* veel näit. lehma rahustamiseks: *seiš*, *seiš lehmäk* (öeldi lüpsmisel). Teiselt poolt on *seisma* levinenud seoses uuema tehnikaga, näit. *üttel̄tti ik̄k̄i ēt ta jāp̄ seižme, vabrīk*.

Sõna *kurtma* vanadust murdes osutavad mitmed sellest tüvisõnast moodustunud liitsõnad, nagu Hls Abja *kūrdū ov̄ene ku pan̄D ētte, ei jēv̄vā kīnni pīdāde; kūrdū m̄is, kēn kūrdāv, kell̄l t̄t̄D ēt ol̄e*, Hls *kūrdū munā* 'pesamuna'; Krk *kūrdū mā — r̄i mā* 'seisev maa, priimaa, kõlbmata maa'; *kūrdū p̄āe* 'tööst vaba päev'. Rahvalauludes esinevad mõlemad sünonüümid paralleelvärssides, näit. Krk *Ehk jāb sirbil seisāmaie, kumerravval kurtamaie* (VK IV¹² 728).

Halliste ja karksi murrakus kasutatakse sõna *p̄rḡum̄* tähenduses 'põruma, rappuma' järgmiselt: Hls Abja *ūits as̄i p̄rḡub ku k̄egi kevast k̄āūB*; Krk *p̄rḡounu ver̄i tul̄e v̄ällā kui kūppu laštās*. Sõna vasteks liivi keeles on *p̄rḡā*, prees. *p̄rḡāB* 'bersten, springen'; *m̄īn p̄rḡāB* 'die mine explodiert'; *m̄īn v̄o'll̄rist p̄rḡāp_kat̄ki* 'mein bierfass berstet entzwei' (LW 284). Kettunen ühendab liivi *p̄rḡā* lõuna-eesti sõnaga *p̄rauma* (vrd. Trv Pikru *p̄ravuma, -da*, Urv Linnamäe *p̄rauma* 'põruma').

Karksi murrakus esineb sagedasti tarvitatuna verb *vāk̄ker̄tteme* tähenduses 'siia-sinna liikuma; vaeva nägema jne.': *mišsā vāk̄ker̄t̄et̄, t̄m̄bāt̄ ēndel k̄āla, miš k̄āl̄te s̄āt* (öeldud lapsele); *kašs̄i-Bōis ei tāha vāk̄ker̄t̄temist* (= piinamist, käkerdamist); *mēā ol̄e k̄ūl*

¹¹ Vt. Virittäjä 1953, lk. 360—365.

¹² VK = Vana kannel IV, Karksi vanad rahvalaulud I, Tartu 1941.

väkkertten (= vaeva näinud) *sīn ilmän väiksest säänttoi*. Sõna näib olevat deskriptiivne. Sellele leidub aga vaste liivi keeles: *väänkkarttā*, prees. -B 'sich winden' (LW 509). L. Kettunen toob võrdluseks eesti *vängata* ja soome murdeist *väänkyröidä*.

Eespool käsitletud sõnad kuuluvad mulgi ja liivi ühisesse sõnavarasse. Mõned neist on ilmselt laenatud liivi keelest mulgi murdesse, teiste kohta aga seda kindlasti ütelda ei saa. Kindlaks laenamise kriteeriumiks võime pidada laenu andvas keeles toimunud häälikumuutuste jälgede esinemist laenu saavas keeles. Seesugusteks sõnadeks on näiteks *ira*, *laik*, *puik*. Enamik vaadeldud sõnadest on sellised, millede puhul on raske määrata laenamise suunda. Need tunnistavad pikemaajalisest suhtlemisest lõuna-estlaste läänepoolse rühmituse ja liivlaste vahel.

Siin käsitletud sõnad osutavad, et lõuna-estli ida- ja läänemurde sõnavaras on olulisi erinevusi, millest teatud osa on kujunenud suhtlemisel liivlastega.

Ühiseid jooni võime täheldada ka mulgi ja liivi häälikulises ehituses. Nii erineb mulgi läänepoolsete murrakute (Pst, Hls, Krk) *ne*-adjektiivide häälikuline kuju idapoolsete lõuna-estli murrakute kui ka põhja-estli murde esinemisest. Näiteid: Krk Ainja *raudinē* 'raudne', sg. gen. *raudinēze*, sg. part. *raudinēst*, pl. part. *raudinēzi*; *kuldi/ne* 'kuldne', sg. gen. -ze, sg. part. -st; *kaškine ovēn* 'helekollane, (kasekarva) hobune', pl. part. *kaškizi*; *leppine* 'lepast, lepapuust'; *āvine kirve kūz* 'haavapuust kirvevars'; *nahki/ne* 'nahkne, nahast; lahja', sg. gen. -zā, sg. part. -st; *rahkinā* 'rahkne, kiviprügine'; *kārdizā linā* 'linad, millel luud tihedalt kiu küljes — vähe ligunenud'; *sulg-lōmā om puhā kattē-jalgize* 'sulgloomad on kõik kahejalgsed'; Hls Abja *karāne* 'plekist, plekine', sg. gen. *kārdise*, pl. part. *kārdisi*; *kattē kerdine leņg* 'kahekordne lõng'. M. Veske järgi oli varem ka Paistu Holstres selletaolisi näiteid: *sul'gne*, *sul'ksed* kõrval vanemate vormidena *sul'gised*, *sul'gine*, *mitme-järgine*, *-järgised*¹³. See esinemus on tuntud ka rahvalauludes, näit. Krk *Esā kardine kasuge | velle kuldine kūbāre* (VK IV 39).

Kirjeldatud *ne*-adjektiivide häälikuline kuju on mulgi murdes arenenud samade seaduspärasuste alusel kui liivi keeleski, nagu selgub järgmistest liivi näidetest: *kuldi*, pl. -st 'golden' (LW 161); *rou̯di*, sg. gen. -z (Salatsi *raudi*) 'eisern'; *paññān āitā rou̯dist vi̯tsād_īmmār* 'der spann hat eiserne reifen' (LW 343); *l'ēppi*, pl. *l'ēppist*, sg. part. *l'ēppist* 'erlen-'; *l'ēppist pūd_āndabāt_kļēbis_tu'l*

¹³ Vt. M. Veske, Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis, Tartus 1879, lk. 43.

'erlenholz gibt heisses feuer' (LW 200); *keṛdi*, pl. -st '-fach'; *kṛ't-k.* 'zweifach' (LW 119).

Teiseks häälikuliseks iseärasuseks on karksi murrakus meedia *o* esinemine refleksiivsete verbide tuletussufiksis. Näit. lauses *Krk vanà nimèze àr unègunu ja vanàgunu* 'vanad nimed (on) ära ununud ja vananenud' (s. o. tarvituselt kadunud) vormid *unègunu*, *vanàgunu* osutavad eesti murrete seisukohalt võõrast häälikulist arengut. Idapoolseis lõuna-eesi murrakuis on vastavais tuletistes klusiilained rõhutu silbi järel kadunud. Esitatud näidetele paralleele leidub aga liivi keeles, kus oletatud spirandi *γ jätkajaks on reeglipäraselt mitmetes vormides *g*. L. Posti, käsitledes teiste vormide kõrval *γ esinemust tuletussufiksis, toob näited: *ädàgâ*, prees. *ädàgâB* 'sich ängstigen, erschrecken' (< **hätäγ-*); *vḗrâgâB* 'fremd werden'; *rabàgiz : minnân rabàgiz mīelâ* 'es kam mir in den sinn'¹⁴.

Kolmanda häälikulise joonena märgitagu mulgi murdes klusiili tugevnenemist ja gemineerumist, eriti nõrgarõhulise silbi nasaali ja liikvida järel. Nähtus on tuntud mulgi läänepoolseis murrakuis (Pst, Hls, Krk). Näit.: Pst *perman̄ttu* 'põranda', *agan̄ttege* 'aganaatega', *laijem̄p̄p̄v* 'laiemat', *tahem̄ppa* 'tahedamad'; Hls *pās̄er̄tte* 'paterdada', *pahan̄tev* 'pahandavad', *pizer̄ttem* 'piserdama', *parem̄ppe* 'parema'; Krk *eijen̄tt̄m̄a* 'õiendama', *pik̄ken̄tte* 'pikendada', *paran̄tt̄a* 'parandada', *alan̄tt̄a* 'alandama', *sūren̄ttēt̄* ja *keṛgen̄ttēt̄* 'suurendad ja kõrgendad', *oher̄tti* 'oherdi', *ezān̄t̄* 'isand', *emān̄tti* 'emanda'. Selletaolist häälikulist joont tuntakse ka liivi keeles, näit. *lakk̄k̄art̄t̄a* 'sich verschlucken' (LW 211), *alān̄tt̄a* 'herabsetzen; tadeln; erniedrigen, demütigen' (LW 7); *tāibal̄tt̄a* 'von der krankheit sich erholen lassen' (LW 406); *uḡar̄tt̄a* ~ *uḡard̄a* 'schreien, balzen', *te'dd̄ar̄z_uḡar̄tt̄aB* 'das birkhuhn balzt' (LW 448).

Peale vaadeldud ühisjoonte on rida üksikjuhtumeid, millel ei ole põhjust peatuda.

*

Mulgi-liivi ühine sõnavara ja ühised häälikulised nähtused (mille poolest mulgi murre erineb tartu ja võru murdest) osutavad, et mulgi murde kõnelejad on kauemat aega olnud liivlastega kokku puutes kui Võrtsjärvest ida pool asuvad lõunaestlased.

Huvitav on märkida, et ka arheoloogiline materjal näitab mõningaid ühiseid jooni sakala ja liivi hõimu vahel. Mainitagu siinkohal

¹⁴ Vt. L. Posti, *op. cit.*, lk. 197; E. N. Setälä, *Yhteissuomalainen äännehistoria*, Helsinki 1899, lk. 99–100.

omapärast kaelusega kirvest, mille kuuest eksemplarist pooled on leitud sakala hõimurühma alalt. Arheoloogide arvates see kirvevorm on loodud Sakala alal ja levinenud siit vahetuse teel naabritele¹⁵.

Samuti leidub ühiseid jooni etnograafilises ainestikus, nimelt mulgi ja liivi rahvarõivastes. Mulgi ala iseärasuseks on geomeetrilise kirja kõrval arhailine taimornament vanadel puusapõlledel ja mulgi rättidel. Taimornament esineb ka Läti alal nn. krustpilsil sõbadel. Tähelepanev on samuti, et värviliste narmaste asetus mulgi sõbadel on samasugune kui liivi omadel¹⁶.

Lõpuks tekib küsimus, kas keeleliste faktide najal on võimalik umbkaudugi dateerida mulgi-liivi kokkupuudete aega. Kui eeldame, et mulgi *ne*-adjektiivide areng (tüüp *kulbine*, g. *kulvize*) on kujunenud paralleelselt liivi vastava tüübiga, siis pidi mulgi-liivi kontakt ulatuma hiljemalt sellesse perioodi, kui liivi keeles oli järgsilpide diftongist *ai* arenenud *i*. Varasemaile perioodidele vihjab samuti refleksiivsete verbide sufiks (mulgi *vanõõnu*; liivi *ädägē*). Ka liivi keelele omast häälikumuutust epenteesi kajastavad mulgi murde sõnakujud, nagu *laik*, *puik*, valgustavad mulgi-liivi suhete aega.

Küsimusele, kus võisid aset leida lõunaestlaste ja liivlaste eelkäijate kokkupuuted, millest tunnistavad mitmed keelelised faktid, võime vastata, et need pidid toimuma ligikaudu praeguste asumisalade läheduses. Kõigepealt meenutame meie keeleteadlaste ühist seisukohta selles, et lõuna-estli murdeala, mille põhjapoolne piir on püsinud tänini suuremate nihkumisteta, on ulatunud varem aegadel palju kaugemale lõunasse¹⁷.

Ajaloo teame, et mulgi murret kõnelevad lõunaestlased on vana Sakala maakonna lõunaosa elanike järglasi. Kaart Eesti maakondade jaotuse kohta XIII sajandi algul näitab, et Sakala edelanurk on ulatunud kuni liivlaste elupaikade põhjapoolse rajani¹⁸.

Järelikult pidi kunagi valitsema olukord, kus lõunaestlaste otsesteks lõunapoolseteks naabriteks olid liivlaste eelkäijad.

Vastastikune keelte mõjustamine on arusaadav, kui arvestame, et mulkide ja liivlaste esiisad olid otsesed naabrid.

---

¹⁵ A. Vassar, Lisandeid eesti hõimude uurimisele Lääne- ja Edela-Eestis I—IV sajandil. — Eesti rahva etnilisest ajaloost, Tallinn 1956, lk. 189.

¹⁶ A. Moora, Ajaloolis-etnograafilistest valdkondadest Eestis. — Eesti rahva etnilisest ajaloost, lk. 221—222.

¹⁷ Vt. P. Ariste, Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk. — Eesti rahva etnilisest ajaloost, lk. 14.

¹⁸ Vt. Eesti NSV ajalugu I, Tallinn 1955, lk. 93.

ОБ ОТНОШЕНИЯХ ЛИВСКОГО ЯЗЫКА К ЗАПАДНОМУ ДИАЛЕКТУ ЮЖНОЭСТОНСКОГО НАРЕЧИЯ

С. ТАННИНГ

Резюме

Западный диалект южноэстонского наречия в прошлом более других подвергался влиянию северо-эстонского наречия. Кроме языковых черт, возникших под влиянием соседних северо-эстонских говоров, в юго-западном диалекте имеется еще ряд черт, отличающих этот диалект от других южноэстонских говоров. Некоторые из этих особенностей имеют соответствия в ливском языке. Настоящая статья ставит своей целью выявить некоторые параллели в развитии лексики и фонетики названного диалекта и ливского языка. Образцы диалектной речи взяты из рукописных собраний Института языка и литературы Академии наук ЭССР и из печатных народных песен, ливские соответствия же из словаря Л. Кеттунена «Livisches Wörterbuch».

Юго-западные диалектные слова с их ливскими параллелями представлены в статье по разным понятиям: названия животных, части тела, болезни, орудия труда, ландшафт, слова, обозначающие действия, и т. д. Как известно, заимствование из одного родственного языка или диалекта в другой ясно проявляется в том случае, когда в заимствованном слове заметны следы фонетических изменений, характерных языку или диалекту, послужившему источником. Из приведенных слов можно лишь о небольшом количестве с уверенностью предполагать, что они заимствованы из ливского языка. В большинстве же означенная лексика свидетельствует о взаимных сношениях между прежними жителями территории Сакала и предками ливов.

В статье отмечаются также некоторые общие явления по фонетике (суффиксы *ne* и *g*, удвоение смычных согласных в позиции за *l*, *n*, *r*).

Как показывают результаты археологических исследований, предки западнофинских народов жили на территории, заселенной этими народами, уже в середине первого тысячелетия до нашей эры. Следовательно, соседями были предки ливов и южноэстонцев, причем более тесные отношения связывали предков ливов и носителей юго-западного диалекта. Непосредственный контакт между предками ливов и предшественниками носителей юго-западного диалекта был вполне возможен, так как юго-западная граница древней Сакала простиралась в XIII столетии до территории ливов. Об этом же контакте свидетельствуют приведенные выше языковые факты.

VON DEN BEZIEHUNGEN DES MULGI-DIALEKTS ZUR LIVISCHEN SPRACHE

S. TANNING

Zusammenfassung

Der südwestestnische Dialekt (die sogenannte Mulgi-Mundart) ist vielfach von nord- und westestnischen Dialekten beeinflusst worden. Wenn wir die unter dem Einfluss der Nachbarmundarten entstandenen Züge isolieren, so bleiben in diesem Dialekt einige Erscheinungen, die in anderen estnischen Mundarten nicht vorkommen. Zu vielen von diesen Erscheinungen können wir Parallele im Livischen finden. In gegenwärtigem Artikel werden gemeinsame Züge im Wortschatz und in der Phonetik des Mulgi-Dialekts und der livischen Sprache gegeben. Die Belege des Mulgi-Dialekts sind aus der handschriftlichen Wortschatzsammlung des Instituts für estnische Sprach- und Literaturforschung entnommen worden, die livischen Beispiele stammen aus dem „Livischen Wörterbuch“ von Lauri Kettunen (1938) und aus dem „Livisch-deutschen und deutsch-livischen Wörterbuch“ von J. A. Sjögren (1861). Gemeinsame Wörter und parallele Lautveränderungen im südwestestnischen Dialekt und in der livischen Sprache weisen auf ehemaligen dauernden Verkehr zwischen den Urahnen der Südwestesten und Liven.

h-HÄÄLIK HARGLA MURRAKUS

S. NIGOL

Nagu näitavad kaugemad sugulaskeeled, on läänemeresoome *h* kõigis asendeis hilistekkinud, aluskeele hilisemast perioodist pärinev häälik. Viimast tõestavad ka varasemad germaani laenud, milles sõnaalguline *h* on asendatud *k*-ga, näit. *kana* (< *hana), *kaer* (< *hagra) jt.¹ Võrdlev-ajaloolise meetodi abil on välja selgitatud häälikud, millest arenes *h*. Arvestades lõuna-eesi murret, võib eelmistest mainida järgmisi rühmi: 1) *h* < *ś-, näit. sõnades *halapaju*², *himu*³, *hähn*⁴, *hämär*⁵; *horm*⁶; 2) *h* < *š, näit. sõnades *hiir*, *hoone*, *hõim*; *lehm*, *liha*, *lahja*, *vaha*; *täht*, *leht*, *tahtma*; momentaanverbide *ht* (> *tt*)-sufiksis; 3) *h* < *z, näit. soome pronoomenite *hän*, *he* algul; sõna sees on sama häälikuareng tõenäoline sel juhul, kui paradigma mõningates vormides või morfeemi etümoloogilistes vastetes teistes keeltes tuleb *h* asemel ilmsiks *s* või *z*, näit. *mehed* (vrd. *mees*), *kalli* < *kallihin* (vrd. *kallis*), *maha* < *māzen; 4) *h* < *ž-, näit. balti laenude *hammas*, *hernes* algul; 5) *h* < *tš, näit. sõnades *hang*, *händ*; *keha*, *nahk*; 6) *h* < *tš näit. sõnades *pihlakas*, *ähn* 'rähn'⁷; 8) *ht* < *kt, näit. sõnades *ahtma*, *uhtma*, samuti *k*-tüveliste sõnade neis vormides, milles *k* ja *t* on sattunud kõrvuti, näit. *kaht*, *nähti*⁸. Viimases grupis moodustab

¹ Vt. L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsinki 1941, lk. 45; E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, Helsingissä 1899, lk. 321—322.

² Vt. H. Paasonen, Die finnisch-ugrischen s-laute. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia XLI, Helsinki 1918, lk. 55.

³ *Ibid.*, lk. 103.

⁴ *Ibid.*, lk. 111.

⁵ *Ibid.*, lk. 125.

⁶ *Ibid.*, lk. 128.

⁷ Vt. L. Hakulinen, *op. cit.*, lk. 44, 51—52; afrikaadi ja *h* vahekorra-st vt. Y. Wichmann, Zur geschichte der finnisch-ugrischen anlautenden affrikaten. — Finnisch-ugrische Forschungen XI, Helsingfors 1911, lk. 239—245; Y. H. Toivonen, Zur geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden affrikaten. — Finnisch-ugrische Forschungen XIX, Helsingfors 1928, lk. 209—245.

⁸ Vt. L. Hakulinen, *op. cit.*, lk. 51—52.

teiste läänemeresoome keelte hulgas erandi lõuna-eesti, kus mainitud sõnade algne *kt on esindatud *tt*-ga (*kalte* 'kahte', *aïma* 'ahtma')⁹.

I. *h* sõna algul

Sõnaalguline *h*-häälik on tänini säilinud läänemeresoome keelte põhjarühmas, seevastu lõunarühmas (liivi, suurelt osalt ka vadja ja eesti) on *h*- kadunud.

Eesti keele vanimad mälestusmärgid näitavad, et *h*- püsis meie keeles veel 1200. a. paiku¹⁰. Järgmistes, XVI sajandi esimeselt poolelt pärit olevates eesti keele kirjalikes ülestähendustes võib juba märgata *h*- kao algteid¹¹.

Tänapäeval on sõnaalguline *h*- kadunud eriti põhja-eesti murdes, välja arvatud üksikud murrakud keeleala ääremail (Pühalepa, osalt ka Kuusalu ja Kihelkonna). Selles positsioonis ei tunta *h*-d ka Lõuna-Eesti lääne- ja põhjaosas, s. o. mulgi ja tartu murdes. Täiel määral on *h*- säilinud võru murdes, eriti selle lõunapoolsetes murrakutes. Oma asendilt kuulub hargla viimaste hulka. Harglast läänes kõneldavas karula murrakus, samuti nagu põhjapiiril urvaste murrakus puudub sõnaalguline *h*-. Võru murdeala piiridesse kuuluva urvaste ja karula murraku kaudu liitub *h*-ta lõuna-eesti murre põhilise võru murdega.

Hargla sõnaalgulise *h* esinemust iseloomustagu järgmised näited¹²:

Mõn *harelitsi* [*lumè rätsäkkuid*] 'mitmeharulisi lumeräitsakaid' (sm *haara*¹³), *harahuõmma* 'emast võõrduma' (vrd. sm *harautua*), *hävist* 'noor haavamets', [*tū*] *havi* [*sūkki*] 'sööb ahnelt' (sm *hapea*), *halõene* 'haigevõitu', *haikkamma* 'haisema' (sm *haju*), [*vällä^h*] *hainutte^{du}?* 'ära heinatanud, s. o. rohtu täis kasvanud' (sm *heinä*), *hallädu?* 'hallatud, s. o. halla käes olnud', [*tū seit*] *halli* 'tal on külmavärinad, s. t. on malaariahaige', *hällettämma* 'haljendama', *hamšma* 'pikkade sammudega läbi lume astuma'

⁹ Vt. E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, lk. 197—206.

¹⁰ Vt. H. Ojansuu, Eesti keele häälekujut seitsme saja aasta eest — ehk missugust Eesti keelt kõneldi aastal 1200?. — Eesti Kirjandus 1910, lk. 401—410.

¹¹ Vt. A. Saareste, Piibli keel ja rahvakeel. — Eesti Keel 1939, lk. 179.

¹² Hargla keelepruugi kohta esitatakse näiteid kolmest endisest vallast, nimelt Mõnistest (Mõn), Tahevalt (Tah) ja Koikkülast (Koik).

¹³ Eesti sõnadele soome vastete leidmisel on kasutatud järgmisi sõnaraamatuid:

1) Y. H. Toivonen, Suomen kielen etymologinen sanakirja I, Helsinki 1955.

2) Nykysuomen sanakirja I, Porvoo-Helsinki 1951.

3) J. Mägiste, Soome-eesti sõnaraamat, Tartu 1931.

(sm *hampsia*), *prūšhaŋk* 'pootshaak', [*is ajägi*] *har'ju* 'vagusid' (sm *harja*), *har'katR*, *har'mi?* 'hallid' (sm *harma*), *harv* [*rügä*], [*ez'i lähäät ummä*] *heidä* [*haigeš*] 'iseenesest jääd haigeks' (vrd. sm *he*), [*lamba*] *hellüze* [*ka vällä?*] 'lambad hellitatakse ära' (sm *hellä*), [*eläs*] *helppu* [*ellü*], [*külä ol'*] *hel'valla*, *hel'lü* [*täüz*] 'küla oli täis häali', *tülheerne?* 'tuulerõuged', *hernene* 'tangus (sea kohta)', [*ku*] *hobēzel hīre* [*oŋma*] *hīdedü?* 'kui hobusele hiired on heidetud, s. o. kui tal kõrva tagant paistetab' (sm *hepo hiiri*, *heittää*), [*sa kääüt*] *hi'kiitellen* 'naeru kihistades' (vrd. sm *hikertää*); [*paŋD*] *heŋgü* [*kiŋ'ni?*] 'matab hingamist', [*mī*] *heŋo* 'lõhn' (sm *henki*), *hobast* [*reŋvast*] 'püdevast riidest' (sm *hupa*), *hoŋvaŋras* 'süstiku varras' (sm *hui*), *hūgauppa* (sm *huoata*), *hormlikkanē* [*nuŋ*] 'hormlik, kare, alles silumata' (sm *horma*), *hulgaŋma* 'häbistama, noomima' (sm *huikea*), [*roŋ'ci*] *huikli?*, [*tsūwa nigü*] *hūza?* [*jalän*] 'viletsate pastelde kohta' (vrd. sm *housut*), *hulguš kää* *hulkkun*, *humäle vaŋre?*, *heim*, *hekkatēl-lemä* 'naeru lagistama' (sm *hekottaa*), *heŋlumma* (sm *helju*), [*imä*] *helmas* [*lašt*] 'kallistab', *hääläs* 'häbelik' (sm *häpeä*), *ušsehävä* 'häda või tahtmine välja pääseda', *häljermä?* 'õied' (sm *heidermat*), [*lilli*] *hätseze?* 'õitsevad' (sm *heitiä*), *häväämmä* 'põlgama' (sm *halvata*), *härmättevü?* 'härmatanud', [*oŋma ärä*] *hävünü?* 'on ära kadunud [täid]' (sm *häätyä*), *ijäheüdü* [*jūšk*] 'jääkirmet jookseb' (vrd. sm *höyde*), *lumēhüdü* 'kerge lumekord' (vrd. sm *hyyde*), [*tū*] *hüdizäs* [*külh*, *ku suzi tulē*] 'väriseb, lödiseb hirmust' (sm *hytistä*); *hīr* *hüppäs*, *hüppä* [*jütte aljēn*] 'tühje jutte ajades' (vrd. sm *hypätä*); [*ehulaŋva?*] *hūrüzäze* [*pälē*] (sm *hyristä*), [*nä tekki*] *hüšvi* [*kirvōiv*] (sm *hyvä*), *hüttäs* [*vi päle ijä*] 'külmetab jää vee peale' (sm *hyydyttää*), *helkse* 'kergesti lõhkiminev [puu]' (sm *halkinainen*), *hōrūdät* [*kēlēga lēvärāzāk-kēiz'i*], [*nekl om*] *hōriē* (sm *hyöriä*), *haŋpin* 'kohin, kahin' [*läts mahä nigü*] *habzattu* 'läks maha nagu vabises (puu kohta)' (sm *havista*), *pāhalu*¹⁴ [*ruhē*] 'peavalu rohi' (sm *halu*¹⁵);

Tah *paŋ'hāk* 'kangast sirgu hoidev seadeldis' (sks *Haken*), [*timä saŋje*] *hävattuš* 'teda vigastati', *haŋgri* 'toonekurg' (sm *haikara*),

¹⁴ ENSV TA KKI murdesõnavara üldkartoteegi andmeil tuntakse *halu* pro *valu* ainult võru murde lõunaosas (Se, Lut, Plv, Har).

¹⁵ Vt. ka L. Kettunen, *Suom. halu, haluttaa*. — Virittäjä 1936, lk. 223—224.

hañna [kazàçe?] 'rohutirtsud', *haizva* [lii'] 'lõhnav lill' (sm *hais-ta*), *hak'* (sm *hakkinen*), *hallittunu?* 'hallitanud [leib, liha jm.]', *halēçde* 'haledasti' (sm *haalea*), *halübü?*, *halv*, *hame?* 'särk', *hamba?*, [nešt] *hañna* [korçde] 'tõstab saba kõrgele', [ma] *hapneç* [sü] 'sõõn haput', *haràçe?*, *harçle*, [külma is ole] *harinu?* (sm *harjautua*), [kaite] *haruga* 'kaheharuline [mänd]', *haivva* [pälē], *haigaš*, [tā] *hauk*, *helkse* 'läikiv, hiilgav' (vrd. sm *helkkyä*), *hel-läme* 'kellegi eest hoolitsema' (vrd. sm *helliä*), [heppē] *helme?* (sm *helmi*), [sa añnat nigü] *hejçevjri* 'annad nagu hingeäärt, s. o. imevähe' (vrd. sm *henki*), [ma] *heràne* [üleš] (sm *herätä*), [aitumma leune] *hijtjalle* 'aituma leiliviskajale', *hittünü?* 'ehmunud', *higitseñme* 'higistama', *hilda* 'hilja', *hil'läkkeiste* 'tasakesi', *hiñmü*, *hiñmüdu* [naksi] 'hakkasin kartma'; *hoñmēneñi* 'homseni', *hoñmukkul* 'hommikul' (sm *huomena*); *hülmēlde* 'hoolimatu', [sa] *hürade* 'elad kõlvatut elu' (sm *huora*), *hüne?*, [hañna oñma] *hoçövēlle* 'kohevil' (sm *horkko*), [sa oleç] *hukka* [läñ-nü?], *huloasne* 'mitmekesi' (sm *hulkka*), [ärä] *hulladu* [piñi-reippeçe] (sm *hullu*), *hül*, *heppē* [seçç], *hejna?* 'õrnad, hellad' (vrd. sm *horna*), *sõgihädä* 'nälg', [laçç] *hälle* 'lapsed kiikusid' (sm *heljua*), [läi] *hämäreš*, *hänilene* 'linavästriik' (sm *hantä*), *häväl* 'elumaja, eraldi tarest' (vrd. sks *Herberge*), [ma oleš ärä] *hättünü* 'oleksin ära hävitanud' (sm *hävittää*), *hä?* 'mis' (vrd. sm *hä?*), [eij_ole umä] *hä* [man] *häbēndelle?* 'oma varanduse juures pole tarvis häbeneda' (sm *hyvä*), *hüli* [piñk] 'höövelpink' (sm *höylä*), [verì] *hübüs* 'tardub', [teç] *heñne* [ni väs] 'tegi enese nii vagaks' (sm *hän*), [laççel sä] *hallus*, *haluzade* [lüt] 'valus, valusasti'.

Koikkülas, *h*-ta Lõuna-Eesti ala otsesel piiril, sõnaalgulist *h*-d ei esine, näit.:

ävavü [lehe?], [püksì] *arü* 'püksisäär', [maçdik om ubne ärä] *ävänu?* 'uss on õuna vigastanud', *açori* 'toonekurg', *açus*, *püaçç*, *amē* 'särk', [lumē] *açç* 'kõvakskülmunud lumekooruke hange peal', [suoimize] *arì*, *aüç* (sm *hauki*), [pü] *abrasteš* (sm *hauras-tua*), *aüdmē* 'hauduma', [ütte] *eñçüzece* 'ühe söömavahe jooksul' (vrd. sm *henki*), [ma eij_ole] *ülunu*, *ërma* (sm *hieroa*), *uikma* (sm *huikata*), *üristen* 'urisedes' (sm *hyristä*), *älme?* 'õied' (sm *hedelmä*), [lu'tiçkç] *äde* [är?] 'kadusid, hävinesid', [tañnaš] *õrütteði* 'veeretati' (sm *hyöriä*), [elü] *avžçš* 'hääl väriseb'.

Kirjeldatud üldesinemuse kõrval äratavad tähelepanu suhteliselt vähe sõnu haaravad erandrihmad.

1) *h*- kadu.

h- on kadunud järgmistes võru murdes kohati *h*-ga algavates varasemates *h*-sõnades, näit.:

Mõn *ahk* 'hall' (sm *haahka*)¹⁶, *ohmèr* (sm *huhmar*), *oimàdzè?*, *oimušsilla* 'meelemärkusetä' (sm *huima*), *oigè* 'nõrk, jõuetu' (sm *hoikka*), *ul* (sm *hullu*), [*pañ'D*] *pû,uñigu* [*päle*] (sm *huninko*), *ehvačkene* [*sai*] *ehvildè* [*pimä andma*] (sm *hieho*)¹⁷, [*lil'likkeze*] *ehkaze* 'lilled lõhnavad' (sm *hehkua*), *ühizämmä* 'tasa hirnuma' (sm *hyhkyä*), *ähN* 'rähn' (sm *hähnä*), *ūt* 'kaabu' (sks *Hut*);

Tah *abraš* (sm *hauras*), [*taiva*] *ahk* 'agu', *ahettëmme* 'koitma', *ani?* 'haned' (sm *hanhi*), *arkkaṭR* (sm *harkki*), *ir'v* (sm *hirvi*), *ohmèr*, *üniza* 'teat. seeneliik' (sm *hepo*), *uikme* 'huikama' (sm *huikata*), [*vällä*] *ehkame* 'välja hingama', *ehvačkene*, *ähN* 'rähn', *ülk kala* 'hüljes', *uviitš* 'huvitab' (sm *huvittaa*), *un* (sks *Hund*).

2) *h*- ületaotlus.

Mitmes hargla sõnas võib konstateerida *h*- ületaotlust: sõnalgulise vokaali ette on tekkinud sekundaarne *h*-, näit.:

Mõn *hällöza* [*päll*] (vn *глуца*), *hèèla* [*riñna?*] 'haiged, viletsad rinnad' (vrd. sm *ovela*), *herila?* 'orel' (sks *Orgel*), [*neid*] *hümärdedäš* 'tehakse ümmarguseks' (sm *yymyrkäinen*), *hubzuittaṃma* 'kihutama, ässitama' (sm *usuttaa*), *paillhuš* 'paeluss';

Tah *hèèladè* [*södèt*] 'halvasti söödetu', [*mähjõitš*] *herilèidègè* 'mängitakse orelit', *hümärgone*, *huš*, *hüllöze* [*pälè*], *hu-raṭnik* (vn *урядник*).

Nagu näha, esineb samal alal *h*- kadu paralleelselt üleliigse *h*-ga, kusjuures arvukamaks osutub *h*-ta sõnade grupp, eriti Taheval. Võib konstateerida, et päris reeglipäraselt on *h* kadunud dissimilatoorseil põhjusil nende sõnade algut, kus *h* esineb ka

¹⁶ Vt. Y. H. Toivonen, Suomen kielen etymologinen sanakirja I, kus sõnas *haahka* (< soome-ugri *ātška) esinevat *h*-d teatud kahtlusega peetakse hiliseks.

¹⁷ Vt. sealsamas avaldatud arvamus, mille järgi vadja *ehva*, eP *ohv* ~ eL *hōhv*, sm *hehko* ~ *hieho* arvatavasti osutub balti laenuks (vrd. leedu *ašva*, ešva 'mära').

sõna sees 1. ja 2. silbi piiril (*aḥk*, *oḥmēr*, *eḥvaḥkḥeṇe*, *ühizämmä*, *äḥN* jt.).

Kohapealsed elanikud peavad ebareeglipärase *h*- esinemuse peamiseks levikualaks Tahevat. Nii näiteks iseloomustavad mõnistlased taheva murrakut järgmiste lausetega: *hū om piḳ'*, *vaziḥkale eij_ole medäci haḥda*; *ma läḥ'si häökkēzeḡa aḥkū tūma* 'läksin koidu ajal hagusid tooma'. Taheva murdekeelt jälgides tundub, et naabrid liialdavad. Esitatud lausetes ei tule tänapäeva Taheval arvesse *h* ületaotlus, sest murdepärasteks osutuvad sõnakujud nagu *ū*, *aḥda?*, *taiva aḥk* 'koit' (pro *hagū*). Küll kõneldakse, et Taheva äärealal metsa sees asuvas Koihhüra külas olevat *h*-hääliku osas valitsenud umbes niisugused suhted, nagu väidavad naabrid Mõnistes. Praegu selles külas põliseid elanikke enam pole. Taheva praeguse murraku kohta tuleb öelda, et võrreldes Mõnistega on selles *h*-ga algavaid sõnu märksa vähem (näit. *āni?*, *ir'v*, *uvit-tes* jt.), mis on *h*-ta ala naabruses täiesti ootuspärane.

Nii *h*- ületaotlust kui ka *h*-liste sõnade *h*-tust võib märgata teistelgi eesti murdealadel, kus esineb sõnaalguline *h*, näit. Pühalpas¹⁸.

3) *h*- (resp. *h* kadu) pro *v*-.

Eesti keeles harilikult *v*-liste sõnade esinemus võib Harglas olla kahesugune: kas esindab *v*-d *h*- või on sõna pärast teatud tingimusil toimunud *v*- kadu jäänud vokaalialguliseks, näit.:

Mõn *hōnaḥkḥeṇe* 'lambatal', [*timä om*] *haḡeḥhūtteil* 'on haigevoodis' (aga: *tetti vūtṭe maha?*); *hōlaš* [*veži*] 'kiiresti jooksev vesi', [*vī*] *hū* [*perrä*] 'pärioolu' (sm *vuol*-); [*umä*] *hū veḥ'ti hōlest* 'oma vöö võtsin vöölt', *hūl'ma* ~ *hūl'oma* 'voolima', [*eij_ole*] *huḥdāmeṇtti* (sks *Fundament*), *hūl'mel'dri* 'vöörmünder' (sks *Kirchenvormund*), *hurleḥ* 'logeleja, päevavaras, vurle' (vn *φυρλεῦ*);

Tah *hōnaḥkḥeṇe* [*lihā*], *hūgoḥtuš* 'vöökoht', [*unē*] *hōveḥṭṭe* [*pāl*] 'magamise pealt', [*oja veḥv jōštā*] *hōlān* 'oja võib joosta vooluga, s. t. kiiresti' (vrd. sm *vuolas*), *ūl'mel'dri*, (kuid: *vuḥdāmeṇt*);

Koik *ōlmaš* 'kumer raud, millega puunõu seest ära silutakse', *ōnaḥkḥēni* (aga: *vuḥdāmeṇt*, *vūl'mōl'dri*, *vūḥkḥēni*).

Ülalmärgitud sõnadest on osa lähtekeeles vokaaliga algavaid

¹⁸ Vt. P. Ariste, Hiiu murrete häälikud. — Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XLVII, Tartu 1939, lk. 171—172.

balti laene (näit. *hõnakkene*) või algselt *v*-ta omi sõnu (*hõlas* sm *vu-*), kus *v*-d peetakse labiaalvokaali mõjul tekkinud häälikuks¹⁹. Neis sõnades tuntakse sõna algul esinevat *h*-d ainult Hargla idaosas (Mõn, Tah). Hargla lääneosas (Koik), osalt ka Karulas, Sangastes ja leivu murdes algab sõna *õnakkene* ~ *õnakkēni* vokaaliga, samal ajal kui sõnas *vũg* väljaspool Hargla piire kõikjal esineb *v*-

Teiseks tuleb mainida lähtekeeles *v*- või *f*-ilisi laensõnu. Viimaseid häälikuid asendab võru murde kaguosas *h*-, mujal eestis *v*-. Vene laenudes võib nimelt peegelduda Pihkva läänemurrakutes toimunud häälikumuutus *f* > *χ*-, näit. sõnas *huřlet*²⁰, kuid Harglas esineb *h*- pro *v*- (resp. *f*-) ka saksa laensõnade algul, näit. *hũl-mel̆dri*, *huñdameñt̆*. Harglast lääne pool vastavaid *h*-lisi sõnakujusid enam ei esine.

Kolmanda rühma moodustavad hargla sõnad, milles labiaalvokaali ees asetseva *v*- kadu on tuntud läänepoolsetes eesti murrakutes, näit. *ũ* ~ *hũ* pro *vũ*, *õlmas* ~ *hũlma*? pro *vũlma*?. Viimati mainitud nähtusele moodustab Hargla kõige idapoolsema piiriala.

On ilmne, et *h*- varasema *v*- kohal on hilistekkinud, sekundaarne häälik. Raskem on kindlaks määrata *v*- kao konkreetseid põhjusi, seda enam, et Harglasse ulatub nii Kagu-Eesti *h*- pro *v*- kui ka lääne pool seaduspäraselt toimunud *v*- kadu labiaalvokaali ees. Kolmandaks võivad *h*-lised, varem vokaaliga alanud sõnad (näit. *hõnakkene*) peegeldada arhailisemat olukorda kui tänapäeva soome ja üldiselt ka eesti keel, kus praegu esineb hilistekkinud *v*-. Viimast oletust näivad toetavat Lõuna-Eesti kagunurgas veel praegugi *h*-listena säilinud algsed *h*-sõnad *havižemma* ja *halu*, mis mujal eesti keeles algavad harilikult *v*-ga. Viimasel ajal püüab *v*-line esinemus *h*-d juba kõikjal tagaplaanile suruda, nii et ainult väga vanadelt keelejuhtidelt võib veel kuulda näit. *hõnakkene*, *hũ*.

4) *h*- (resp. *h*- kadu) pro *s*-.

Üksikutes hargla sõnades asendab *h*- põhja-eesti või soome keeles harilikku sõnaalgulist *s*-i, näit.:

Mõn *hĩtskmeĩb* 'külvimärke' (sm *sĩtkain*); *heřgatsĩmĩ* [*manh*] 'kabja juures oleva hobuse jala liikme lähedal', *heřasĩlmĩca* [*hořpẽn*] (vrd. *sõrg*, sm *sorkka*); *il̆le*²¹ (vrd. *sile*, sm *sileä*), *hũbzĩ* (vrd. *sũsi*, sm *sysi*);

¹⁹ Vt. L. Hakulinen. *op. cit.*, lk. 45.

²⁰ Vt. M. Must, Vene-eesti suhete kajastumine lõuna-eesti murrete sõnavaras. Kandidaadidissertatsioon, Tallinn 1954, lk. 77 (käsikiri ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudis).

²¹ ENSV TA KKI murdesõnavara üldkartoteegi andmeil esineb *hile* (~ *ile*) ainult võru murde lõunaosas (Se, Vas, Lut, Rõu, Har).

Tah *idzànd* 'külvirinda', *heřgałsiłmi?* 'sõrgatsi kohad', *hüdze?*;
Koik *idzà*, *üdze?*

Viimati esitatud sõnade grupist võib arvata, et teatud sõnaalguliste häälikute muutumine *h*-ks on ühtedes murretes (näit. lõuna-eestis) läbi läinud järjekindlamalt kui teistes. Näit. sõnas *süsi* (vrd. mrde *šed'*, *šäd'*²²) on põhja-eestis säilinud *s*-, mis võru ja tartu murdes on reeglipäraselt muutunud *h*-ks, viimane omakorda tartu murde osas hiljem kadunud.

Võib siis konstateerida, et Harglas *h*-ga algavatele tüvedele leiame sageli väga täpsed vasted soome keeles, kus *h*- säilib (näit. *hořgùvèlle* — sm *horkko*, *håljèrmå?* — sm *heidemat* jt.). Siiski moodustab Hargla eesti lõunamurrakute hulgas üleminekuala *h*-kaole, nagu määrab juba tema asend. Säilinud rõuge, tüüpilise võru murraku naabruses Mõnistes, on *h*- täiesti kadunud Hargla lääneserval Koikkülas. Viimasest lääne- ja põhjapoolses Lõuna-Eestis ei esine sõnaalgulist *h*-d. Mainitud endiste valdade vahel asuvas Taheval osutub sõnaalguline *h* kvaliteedilt märksa nõrgemaks kui Mõnistes, samuti on seal *h*-ga algavate sõnade arv väiksem, taotlevat analoogiat kohati rohkem. Kõige selle juures säilivad aga vähemalt Mõnistes võru murde sügavale kagunurgale omased erijooned (näit. *h*- pro *v*- varem labiaalvokaaliga alanud sõnades: *hõlaš*, *hõnakkeņe* jne.; *h*- pro *s*- sõnas *hüdzl*, *heřgałsim* jne.).

II. *h* sõna sees

A. *h* 1. ja 2. silbi piiril

a) Silbi algul

a) Lühikese vokaali järel

1. Teist silpi alustav lühikesele vokaalile järgnev *h* püsib eesti keeles samuti nagu teisteski läänemeresoome keeltes. Näiteid hargla murrakust:

Mõn [tā taht häšte] *kihåberålist* 'kehapåralist, s. o. kitsast' (sm *kehå*), [ol' paņdanu] *lèvågohèttust* 'oli pannud leivajuuretist' (sm *kohota*), [sis såt] *vihałšes* (sm *viha*), *låhèlitsiga* 'naabritega', *lühü?* (sm *lyhyt*), *mihine* 'mesilane' (sm *mehiläinen*), *pahèbõli* [*kühneł*] 'pahupidi, s. o. ümber küntud' (sm *paha*), *pihåline aņd* 'õueaed, mis on tehtud poolviltu asetatud teivastest' (sm *piha*), *uhukkeņe* 'õhukene' (sm *ohut*), *uhèrdi* [*rūdz*] 'oherdi vars' (sm

²² Vt. H. Paasonen, *op. cit.*, lk. 53.

uhari), [vanà] vahaš 'kollakas hobune' (sm vaha), vähäberī 'vähevõitu' (sm vähä), juhàn, tahèva, [meš] nahži 'sahises'; Tah ihù (sm iho), kuhuvèlle 'kohevil' (sm olla koholla), [pakspim] kohuŧteveš, kohl [lā] 'kuhu läheb', lihàve [niza?], nuhù 'nohu', pahàzi [ärä] 'sai pahaseks', [taŧvistè] pühis 'jõuludeks' (sm pyhä), vahà [keřva?] 'kärjed', mehileze [oŧma] vihàdze? (sm viha), [tùl om jänü] vähämbelle, vahì 'vähk';

Koik ihù [valuŧteš], kihuleñi (sm kiho), kihä 'kõht', [ajà sule] kohu-valè [üleš], köhätteme, pek'liha (sm liha), [ku päiv] lühemppes [jā], lähiikkezel, mehits'õ 'mesilasi', [siš] nuhuŧ [miñnù] 'nuusutas' (sm nuhailla), [ilmà] rahàdè, tuhàre 'tuharad', vihaste 'vihaselt', [tā kazus] kahàreli, rihà [va'z].

2. Juhul kui sõna kolmandast silbist kadus mingi häälik, on lõuna-eestis 1. ja 2. silbi piiril kahe lühikese vokaali vahel asetsevad konsonandid gemineerunud²³. See seaduspärasus kehtib lõuna-eesti murdes üldiselt ka *h*-hääliku suhtes. Erandina teistest konsonantidest on *h* hargla murrakus gemineerunud ainult ühel juhul, nimelt 3-silbilistes sõnades, mille esimene silp on lühike ja kolmas, lõpukaole allunud silp oli varem lahtine, näit. *kaħħar*, *kaħħin*, *koħħin*, *naħħin* (Mõn, Tah), *nuħħin* (Koik).

Kirjeldatud tüüpi sõnades piirdub *h* geminatsioon võru, osalt ka tartu lõunamurrakutega (Se, Vas, Plv, Rõu, Har, osalt ka Krl ja San)²⁴.

Umbes samale alale omane *h* geminatsioon partitiivis (Lut, Se, Vas, Plv, Räp, osalt ka Rõu) ja *eda*-adjektiivides (Plv) ei ulatu aga Harglasse, näit.:

Mõn [ma' tahà] lihà, [ajà liou] lihù, [hällüütäs uŧmà] ihù, [mùd] rahà, [na'õ] rahù;

Tah [pa'llü] rahà, [hautteŧ uŧmà] ihù, kihà, [aŧtti] lihà, vahà, [ku'õ] tahì lihà, [karttuli oŧma] tahi?;

Koik [laina] rahà, vihà [tä'üz], pühì 'pühad', [â] jahì 'hea jahe', [ilma oŧma] jahi?.

Illatiivi väljendatakse *h*-sõnades analüütiliselt, näit. *lihà sisse*, *ihù sisse*.

3. Eespool mainitud üldise püsiesinemuse kõrval võib samas vokaalidevahelises asendis üksiksõnuti kuulda *h* kadu. *h* kao tõttu tekkinud diftong sarnaneb seejuures teiste hargla hilisdiftongidega

²³ Vt. L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria, Helsinki 1929, lk. 28.

²⁴ Nii käesoleval kui ka järgnevatel juhtudel on teatud nähtuse levikuala fikseerimisel kasutatud ENSV TA KKI murdesõnavara üldkartoteeki.

(vrd. näit. *käe* < *käden): esikomponent on pikem kui järelkomponent, viimane omakorda veidi kõrgenenud, näit. Mõn *väest* 'vahest, vist küll', *kões* (< *kohe-*) 'kuhu'; Tah *vaelik* 'kanga lõimevahe, kangalahk', *väest*; Koik *väest*.

Esimesele lühikesele silbile järgneva *h* kadu on toimunud sporaadiliselt mitmel pool eesti keeles, kaasa arvatud lõuna-eesti (näit. Se, Kan, Urv, Vas)²⁵. Näib, et vähemalt sõnades *kões* ja *väest* on *h* kao põhjustanud lauserõhutu positsioon²⁶. Sõna *vaelik* on seesugusena tuntud võru (Se, Plv, Rõu, Urv), osalt ka tartu (Ote) murdes.

b) Pika vokaali järel

Algupärasele pikale vokaalile järgnevas silbialgulises positsioonis on *h* püsinud soome ja karjala-aunuse keeles; vepsa, vadja ja eesti keeles säilib *h*, kuid vokaal *h* ees on lühenenud²⁷.

1. Erinevalt muust eesti keelest leidub harglas kui võru lõunamurakute esindajas terve rida sõnu, kus pikk vokaal *h* ees püsib, näit.:

Mõn [*leibä*] *lühhe* [*laskma*], [*ku mī*] *tühhe lätsi*, [*olli vaštse hamba panttu*] *sühve*, *rüh* 'küna' (sm *ruuhi*): *rühve* [*manu*], [*pešti*] *rihhega* (sm *riihi*): *rehelize*?

Tah [*tulē*] *sühve*, *rüh*, *tühhä*, *rihhe* [*paḗ*];

Koik *rīh* (: *rihedarē*), [*tsiä*] *rūht* [*mūḍä*], *tühve*, *puhū* [*üles*].

Pikka vokaali, näit. vormis *tühhe* (~ *tühve*), on peale Hargla märgitud veel mujalt võru murde alalt (Se, Röp, Vas, Plv ja Rõu).

2. Eesti harilik esinemus (*h* ees lühike vokaal) tuleb ilmsiks järgmistes sõnades:

Mõn *mahä* (< *māhen) [*aīja*?], *suhē* 'sohu', *mihī* (sm *miehiä*);

Tah *pähä*, *tahä* 'sinna', [*nažīlītsi*] *mihī*;

Koik [*mīñjagu*] *peḗremihi*, *mahä*, *pähä*.

Illatiivivormi *suhē* poolest sarnaneb Hargla oma naabermurrukutega (Krl, Urv, Rõu), mis omakorda liituvad tartu murde esinemusega, teiselt poolt aga Saaremaa murrakutega (Pha, Khk, Kär,

²⁵ Vt. V. Tauli, *Phonological Tendencies in Estonian*, Kopenhagen 1956, lk. 55–56; A. Saareste, *Eesti murdeatlas II*, Tartu 1941, k. 53.

²⁶ Vt. L. Kettunen, *Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaferschen dialekt*. — *Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia XXXIII*, Helsinki 1913, lk. 130.

²⁷ Vt. E. N. Setälä, *Yhteissuomalainen äännehistoria*, lk. 328–331.

Ans, Jäm). Pikk vokaal sõnas *soohu* säilib ainult võru idapoolseis murrakuis (Se, Vas, Röp, Plv, Kan) ²⁸.

Selgub, et *h*-le eelneva pika vokaali säilimise või lühenemise määrab ära tema kvaliteet: pikad kõrged vokaalid püsivad (*tühhe, lähhe*), pikad keskkõrged või madalad vokaalid lühenevad (*suhè, mahà*).

c) Diftongi järel

Samuti nagu pika vokaali naabruses püsib *h* ka diftongi järel. Muutuv, sageli lühenemisele või metateesile alluv on aga *h*-le eelnev vokaalaines.

1. Diftong püsib sõna tugevas astmes, nõrgas on toimunud metatees: diftongi järelkomponent ja *h* on vahetanud kohad, näit.: Mõn [*tɛjje*] *pūgijauhve* 'tõi püülijahu', [*taheṭtaš*] *jauhva* 'jahvataada': [*sis*] *jahvat jahveš* 'jahvatad jahudeks' (sm *jauho, jauhaa*), *mäh* 'puumähk' (sm *mähä*), *lah* [*lihà*]: *lahjä* (sm *laiha*), [*sis jätti*] *vaihhe vahele* (sm *vaihe*);

Tah *lah*: *lahjemb*, *mäh*: *mähjä*, [*paṅtti*] *jauhve* 'jahusid': *jahü*, *vaihhe pä*: [*leüce*] *vahile*;

Koik *mäh*: *mähjä*, *lah* [*villäce*].

2. *h* püsib, temale eelnenud diftongi järelkomponent on kadunud sõna kõigis vormides, teatud sõnades on järjekindlalt läbi läinud metatees, näit.:

Mõn [*is aṅna mullē*] *rahü* (sm *rauha*), *ehvi* ? 'jõhvid': *ihvine* 'jõhivist' (sm *jouhi*), *lahva* [*juṭtuga*] 'lahke jutuga' (sm *lauha*);

Tah *rahučkene* 'neer', *ihv*: *ehvi* ?;

Koik *rahü*, *kahjü*, *vah* om *vahil*, *vahitteme*, *kamajahve* [*päl*]: [*kuiva*] *jahu* ?.

Näeme, et mitmed eesti kirjakeeles astmevahelduseta sõnad osutuvad Harglas astmevahelduslikeks. Juhul kui sõna on tugevas astmes, on *h* ees püsinud kõrge vokaaliga (*-i, -u*) lõppev diftong (*jauhma, laih*). Nõrgas astmes seevastu tuleb ilmsiks metatees (*jahveš, lahjä*). Astmevahelduseta sõnades on diftong kaotanud oma järelkomponendi (*rahü*) või samuti allunud metateesile (*kahjü*). Mõnel juhul on metateesi teel kujunenud häälikuühendis *hv* omakorda tekkinud vältevaheldus (*ihv: ehvi*).

²⁸ Vt. A. Saareste, Väike eesti murdeatlas, Uppsala 1955, k. 112; V. Tauli, *op. cit.*, lk. 92.

Tuleb märkida, et murraku lääneserval Koikkülas on esinemas tasandunud 2. grupi kasuks (vrd. *jahve* [pāl], *kañjü*) — haarab ju *h*-le eelneva diftongi püsi kaasa ainult võru murde (näit. sõnas *laih* Lut, Se, Vas, Röp, Plv, Rõu, Har, Urv, Krl; sõnas *vaihhe* Se, Plv, Kan, Rõu, Har). Mujal eesti keeles osutub tavaliseks metatees (*kahju*, *jõhv*) või diftongi järelkomponendi kadu (*rahu*). *h*-le eelneva diftongi järelkomponendi püsi on järjekindel läänemeresoome keelte põhjarühmas (soome, karjala-aunuse ja vepsa) ²⁹.

L. Kettunen arvab, et *h* on esinenud ka ühesilbilistest pika vokaaliga lõppevatest tüvedest moodustatud *je*-listes imperfektivormides, mida peale lõuna-eesti tuntakse ka Kodaveres ³⁰ (vrd. Har [timä] *letje* 'lõi', *jäije*. *veije* 'viis', *poije* 'poos' jt.; Kod *jeije*, *selje* jt.). Nagu eespool nägime, on *h* esimese silbi pika vokaali ja diftongi järel Lõuna-Eesti kagunurgas alati säilinud, olgu siis varasemas asendis või allunud metateesile, sellepärast tundub oletatud *hen*-lõpp antud positsioonis kahtlasena ³¹.

d) Liikvida järel

Liikvidale järgnev *h*, mis põhja-eesti murdes on jäljetult kadunud ³², on hargla murrakus esindatud kas varasemal kujul (*rh*), allunud metateesile (*hl*, *hr*) või kadunud. Üksikutes sõnades on liikvida ja *h* ühendit välditud švaavokaali abil (*l(a)h*).

1. *rh*.

Varasem *rh* püsib sõna tugevas astmes, nõrgas toimub metatees, näit.:

Mõn *tarhhaid* (sm *tarha*); *karh*: *kañrù* (sm *karhu*); *varh* 'võru' (vrd.? sm *verhota*); *nürh*: *nõñrù*? (sm *nyrhi*); *parh* 'kult': *pañrù*; *kañhri*? 'odratradel surumise teel sõklaid eemaldada' (sm *karhoa*); *keñh* 'kaela pealmine pool hobusel': *keñhri* (vrd.? sm *kerho*); Tah [*kešvãjahu* ... *õmma*] *karhre*? 'odrajahud on karedad', [*tũ ol*] *kañhre* (sm *karhea*); *karh*: *kañrù*, *tarhhaid*, *parhhu* (sg. part.): *pañrù* (sg. gen.).

²⁹ Vt. E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, lk. 331—334.

³⁰ Vt. L. Kettunen, Lautgeschichtliche darstellung über den vokalismus des kodaferschen dialekts. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia XXXIV, Helsinki 1913, lk. 183.

³¹ Vt. E. N. Setälä, Zur Geschichte der Tempus- und Modusstambildung in den finnisch-ugrischen Sprachen, Helsinki 1887, lk. 92, kus vastaval tüüpi verbides oletatakse *je*-list imperfekti tunnust.

³² Vt. L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria, lk. 100.

Ülalmainitud seadus ei kehti Koikküla kohta: siin on harilikult kõikjal toimunud metatees, hoolimata sõna tugevast või nõrgast astmest, näit.:

Koik *kahre*?, *tahr*_R*aid*, *pährü* (sg. nom.), *kährü*, *nöhrü*, *kährü*, *kährubežze*? 'unkaauk'.

2. *lh*.

1) Algne *lh*-ühend on hargla murrakus säilinud *hl* kujul, s. t. on toimunud metatees, näit. Mõn *vehlaš* 'paigalpüsimatu, vallatu (lapse, looma kohta)' (sm *velho*); Tah *vehlaš* [*päle*] *vehlamist*, [*vanä*] *vehlü* 'vallatleb järelejätmata'; Koik [*mišsä*] *vehlü* [*vallattēt*].

2) Eelmisega paralleelselt võib mõnes hargla sõnas märgata sekundaarset *lh*-ühendit, näit. Mõn (*laži*) *malhla* (sm *mahla*); Tah *malh*.

Koikkülas seevastu esineb antud sõna ootuspärasel kujul (*mahl*), nagu seda tuntakse kogu eesti keeles.

3) Kolmandaks on murraku idaosas *lh*-ühendi vahele tekkinud mõnel juhul švaavokaal, näit. Mõn *sulähane* (< *sulhainen) 'sulane'.

4) Murraku kesk- ja lääneosas on *h l*-i naabruses üksiksõnuti jäljetult kadunud, näit. *solähne* (Tah) ~ *sulähne* (Koik).

Eesti keelealal tunnevad liikvida ja *h* ühendit ainult võru ja lõuna-tartu murrakud. Ühendis eneses on aga kõikjal toimunud metatees, nii et hargla *vehlü* pro *vehlü* osutub täiesti ootuspäraseks.

Naabermurrakute hulgast eraldub Hargla oma varasemal kujul säilinud *rh*-ga (*tarhhaid*, *karh* jt.). *rh* osutub kahtlemata arhailiseks häälikukombinatsiooniks lõuna-eesti murdes. Liikvida kõrval säilinud *h* on lõuna-eesti ja soome-karjala-aunuse-vepsa ühisjoon³³.

e) Nasaali järel

1. *h* > $\emptyset$.

Nasaali järel asetsenud algne *h* on hargla murrakus kadunud nagu üldiselt eesti keeles, näit.:

Mõn *hanikkeze*? (sm *hanhi*), *tanüma*? 'aiaga piiratud karjatee' (sm *tanhua*), *inemine* (< *inhiminen*), *vannuš* 'vanadus' (sm *vanha*), *tenädä*? (sm *tenhota*);

Tah *inemine*, [*iba*] *vana* 'väga vana', [*sür*] *tenü*;

Koik *tañnum*, *inettu* (sm *inha*), *inèmini*, *tenü*, *vanä*.

³³ Vt. E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, lk. 334—336.

Setus ja keelesaartel seevastu, kus *h* säilib, on tekkinud meta-tees, näit. *tehnämmä* (Se) ~ *tehnämä* (Lut) ~ *tehnama* (Lei).

2. *h* ≡.

Hargla ida- ja keskosas on *h* püsinud ühesilbiliste sõnade inessiivvormides *hn*-i või *nh* (< *zna) kujul, näit.:

Mõn *konh* 'kus', *tanh* 'seal', *manh*³⁴ 'juures', *sihN*, *ihN*, *tühN*, *pühN*, *sühN*, *ņuhN*;

Tah *konhkinadē* 'kusagil', *tanh*, *manh*, *sihN*, *ihN*, *sühN*, *tühN*.

Arvatavasti eelmiste eeskujul on samal alal tekkinud vormid *küh* 'küll' ja *alh* 'all'.

Esitatud vormides ei esine Hargla lääneosas Koikkülas kunagi *h*-d (vrd. Koik *man*, *sinzā* 'siinsamas', *in* jt.). Ka Mõnistes ja Taheval on osa ühesilbilisi sõnu inessiivis liitunud *h*-ta esinemusega (näit. Mõn *kūn*, Tah *pān*, *sōn*).

Selgub, et *h*-alal on inessiivi lõpp *hn* esialgsel kujul püsinud ühesilbilistes pikkade kõrgete vokaalidega lõppevates tüvedes (*sihN*, *pühN*, *tühN*). *h* on säilinud ka ühesilbilistes adverbiaalsetes inessiivides, juhul kui tüve lõpul oli madal vokaal. Viimasel korral on aga inessiivi morfeemis tekkinud metatees (*nh* pro *hn*: *konh*, *tanh*). Olgu mainitud, et laial *n*-inessiivi alal Lõuna-Eestis (kogu võru, lõuna-tartu ja lõuna-mulgi murre) tunnevad *h*-d või *hn*-i näit. *kon*-sõnas ainult võru lõunamurrakud (Se, Vas, Plv ja Rõu). Harglas ainsana on samas inessiivi lõpus toimunud metatees. Umbes samasugune on pilt *sin*-sõna puhul: *sih* esineb lutsi ja setu murrakus, *sihN* leivu ja hargla murrakus.

Kuigi *h* *n*-i naabruses on püsinud rudimentaarselt, siiski ühendab see häälikuline erijoon Harglat teiste võru murde kagurühma kuuluvate murrakutega, viimaseid omakorda aga soome, karjalaunuse ja vepsa keelega.

β) Silbi lõpus

Silbilõpuline *h* on säilinud kõigis läänemeresoome keeltes, välja arvatud liivi keel. Üksikuid erinevusi silbilõpulise *h* esinemuses võib märgata ka mõningais eesti murretes.

³⁴ Vormi tekkimise kohta vt. H. Ojansuu, Virolaisia sananselityksiä. — Virittäjä 1909, lk. 132; J. Mägiste, Läänemere-sm. ja volga-sm. keelte võrdluste alalt. — Eesti Keel 1939, lk. 60—69.

a) Helilise hääliku ees

Helilisele häälikule eelnenud *h* püsib Harglas samuti nagu kõigis eesti murretes. Olles häälikuühendi esikomponent, allub *h* eesti keeles harilikule vältevaheldusele, näit.:

Mõn *ahüberä* 'ahjupõhi': [kaš] *ahju*, *koħjã* [pãl]: *kuħjala* [hainã-mãD] 'kuhjaosa', *peħjã* [pũlt], *peħlã* [lãnũ] (sm *pihlaja*), [mã om] *kãmmunu*? 'külмага kõvaks tõmbunud', [kãe õlli] *koħmeħttunu*? (sm *kohmettua*), [timã sai] *leħmilve* [pimã anõma, miite] *ẽhvõlde*: [tã eij ole lãnnũ] *lihmä* 'ei ole ema tõugu', *peħmüttã*? 'rasvaga pehmeks teha, määrida': *pihme* [peħrã] 'pehmevõitu', *poħma* [ala?] 'põõsa alla', *rãhmiikkãs* [poiš] 'kõva, tugev', *uħmrebaħ*, *leħnã* [kottale] 'tareahju kohale', *tã ahniitsã*: *ahnepe* 'ahnelt', *ehñadu* 'kitsi', *keħN* [mã] 'halb, vähe vilja kandev', *keħnaste* [kiñni?] 'lõdvalt, halvasti', [vanã] *toħniits* 'töötas aeglaselt', *ãhN* 'rähn': [om] *ãhnãl* [teĩ], [halv] *keħvõda*? 'sügada, kratsida', *muħberãhvas* 'teistre rahvas': [u trã] *rahva*, [taimẽ] *teħv* 'tammetõru': *teħva*?, *vaħvã* [kaš], [ma] *ãhvãrdi* [poišsi];

Tah *kuħi*, *koħjãõ* [täüz]: *kuħja* (sg. part.), *õħja*? *uħjuõ*, *peħi*: *peħja* [lãts], *tõħjã*: *tũhjã* (sg. part.), *peħlak*, *koħmä* (sg. gen.), *lihM*: *leħmä*, *leħmüze*?, *peħmekkene*: [kiš] *pihmeš*, *riħM*: *reħmãõ*, *vihmanõ*: [sũrẽ] *vehmãõ*, *vihmreide* [vahilõ], [tã ei] *iħnã*?, *keħnã* [tsigã], *kãhv*: [pũnetteš] *kãhvãõ* [vãihjũ] 'püütakse kahvaga vähke', *teħvãkkeze*?

Koik *ahüsũ* [ĩn]: [pañD] *ahju*, *tõħjã* 'tühi', *kũhM*: *kũhmã*, [vĩdi] *leħmi*, *puħM* 'põõsas': *puħmä*, *riħM*: *riħmä*, *iħnẽ*, *keħnaste* [kũtteĩ] 'vähe kõetud', *rahvas* [elãze?].

b) Helitu hääliku ees

1. *hk* ≡

Ühendis *k*-ga püsib silbilõpuline *h* kõigis eesti murrakutes. Näiteid Harglast:

Mõn *nahkanõ* 'nahast': *nahãbešjã* 'lambanahkade parkija', *lahk-sãmma* 'lõõma': *lahasta*?, *lihke* 'helde', *tuhkri* 'tuhkur', [kaps-teĩD] *tuhkamma* 'mune munema kapsaste peale', *vedãrahke*?

'rangiroomad', *mehk* 'leivaanum': *meheri* 'kaapekakk', *rehke* 'poolhapu, pooltoores', *pehk*, *muhk* 'peerukimp', *pahkne?* 'pähklid': *pahèn*, *pühksämmä* 'pühkima', *tihke* 'kuri', *ohkamma*;
 Tah *ahk* [*räl*] 'suurrätt': *aha?* 'hallid', *puhkme* 'puhuma', *muhk*, [*kèò*] *tuhk* 'kasetoht': *tuhè*, [*lätsi*] *tuhku* 'läksid katsikule': *tuhünäne* 'lapsevoodis olev naine', *mähki?* 'mähkida', *nühksäme* 'pilkama, solvama', *ei tihke?*, *rehkkarask* ~ *röhàcarask* 'hapendamata taignast tehtud karask', *lahkimiñnej* [*pû*] 'lõhkiminev puu';
 Koik *nahk*: *nahà*, *lahkme* 'lõhkuma', *tuhk*, *vihk*: *vihu?*, *pühkme*, [*übzì*] *ehkas*.

2. ht.

1) (*št >) ht ≡

Varasemast *št-st läänemeresoome aluskeele hilisemal perioodil arenenud *ht* on püsinud kõigis läänemeresoome keeltes, välja arvatud liivi keel. Ka eesti kirjakeele ja murrete üldine esinemus on *ht*-line, seda enam, et Kodavere eriarengut *ht* > *st* peetakse suhteliselt hiliseks nähtuseks³⁵. Näiteid Harglast:

Mõn [*tehti*] *puhtaš*: *puhaš*, [*tā*] *taht vihta*: [*sañnàn*] *vihuhteš*, *ahtaķeņe* 'kitsas', *tahtabū* 'kibuvits', *ruhta* ~ *ruhiline* *a*id 'roovikutest aed', *ei tohti* 'ei tohtivat', *liht* 'leht', *tähtsäs* 'tähtis', *pihtkazuk* 'poolpikk kasukas';

Tah *kaħrū, uhta?* 'karuohakad': *uhaš*, *kuhtse?* 'kubemed', [*mezū*] *uhta?*: [*ma*] *uhà*, *kohidaht* 'kuhu tahes', *vahtre?*, *kahtlašes* [*jā-nū?*], *vahti?* 'vahtida', [*pañ'd*] *pihta* 'pani põue': *pihàn*, *täht*, *vihtme*, [*ilmà*] *tahtmelde*;

Koik *luht* 'pikk hein', [*tià*] *juht* 'juhib': [*ma*] *juhi*, [*teñnū*] *puhtaš* 'teinud puhtaks', *uhtma*, *vahtme* 'vahtima': [*timà*] *vahiš*, *ahtre* [*lehmä?*], [*saļjā*] *tahta* 'taigna': *tahaš*, [*jalà*] *leht* 'labajalg', [*ma_š*] *tahtunu?* 'oleksin tahtnud', *vihtunu* [*käs'sige*] 'vehkinud kätega'.

³⁵ Vt. L. Kettunen, Lautgeschichtliche untersuchung über den koda-ferschen dialekt, lk. 77.

2) *kt (? > ht) > tt

Põhja-eesti murdes ja teistes läänemeresoome keeltes on varasem *kt edasi arenenud ht-ks (näit. *vaht*, *ahتما*). Lõuna-eesti murdes, mida esindab hargla murrak, tuntakse vastavaid sõnu tt-lisel kujul, näit.:

Mõn *attuš* 'ahe', *vahtuitten* 'vahutades', *keittü* 'kõhu', *üttine* 'üksmeelne', [om] *nät* 'nähtud', *teitti* 'tehti', *lätteide päl* 'allikate peal', *kottal* 'kohal', *üttet* [meži] 'sulatatud mesi';

Tah *ättet* [vilä], [pölē] *keittüge* 'pooltühja kõhuga', [nimä] *lätteve?* 'nad lähevad', [ei sä] *teittä?*, *nättä?*, *üttēn*, [ülē] *kaittē* 'kahe peale', *kaittēze* 'kaheksa';

Koik *atma*, *vaittüge* [köl] 'vahuga koos', [korge] *kottuš*, *lät ketust* [läbi] 'kõht on lahti', *üttēle* [mihēle], [tū om] *teittü*, *üttēze*, *kašsikkü* [lašše?] 'kaksikud', *kašraittaš* 'käru'.

Näib, et *kt > tt on võrdlemisi vana lõuna-eesti eriareng, mis siiski pidi toimuma pärast muutust *ti > si. Lahtiseks peab aga jääma küsimus, kas *kt assimileerus tt-ks otse³⁶ või mingi ht-lise vaheastme kaudu³⁷, seda enam et viimasel ajal on läänemeresoome aluskeele sõnakujude rekonstrueerimisel lähtunud ka ht-st³⁸. ht-lise vaheastme poolt näib kõnelevat lõuna-eesti sõna *utma* 'maad kurnama; sulatama; pesupesemise ajal rõivaid kuuma lehelisega üle valama või lehelise sees leotama; peksma; ahnelt sööma', mille kõrval üldiselt tuntakse *uhtma* tähenduses 'loputama; pesema; vanutama; midagi nobedasti tegema; peksma'.

B. h järgsilpides

Järgsilpide h tänapäevane esinemus hargla murrakus on kirju. Olenevalt silbist ja naaberhäälikutest võib h mainitud positsioonis püsida, olla assimileerunud või kadunud, lisaks asendada ka varasemat *ð-spiranti.

a) h ≡

1. Illatiivi lõpus kaasrõhulise silbi järel püsib h hargla murraku idaosas Mõniste kõige vanema põlve murdekõnelejate keeles, näit.:

Mõn *paļjūstuhe* 'pajustikku', *miññištehe*, *tarttuhe*, *mežzahe*, [mine^p] *pērguhe*, [hīvētti] *keļksēhe* 'visati kõlgusesse', [kūli] *la-*

³⁶ Vt. L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria, lk. 30, ka joonealune märkus sealsamas, lk. 30—31; P. Ariste, Miks on lõuna-eesti murdes *lapse* asemel *lats?* — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised 1955, lk. 317; A. Saareste, Kaunis emakeel, Lund 1952, lk. 99.

³⁷ Vt. E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, lk. 205.

³⁸ Vt. L. Posti, Grundzüge der livischen Lautgeschichte. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXXV, Helsinki 1942, lk. 166.

sõvūttehe, [timä taht hiirmüdu] *armettuhe* [sūwä²], [tū saije] *ēñneittuhe* [surma], [azi lät] *parēmbahe*, [pane] *kazūmahe*, [siš laštāze] *tulēmahe*.

Mainitud esinemuse kõrval kasutatakse tänapäeva Mõnistes siiski valdavalt enam *de*-illatiivi. Ainult *de*-morfeemi tuntakse antud tüüpi sõnades Taheval. Koikkülas seevastu esineb paralleelselt *de*-ga arvatavasti käänete segunemisest tekkinud allatiivne *-le*. Näiteid:

Mõn *ubīnēde* 'kartulisse', [aije] *kaiwēde*, [läts] *moškva de*, [pañdat] *keldride* 'teid pannakse keldrisse', [kāvāš] *kuhtude*, [kū paišt] *ilūzade*, [is tohe ma] *silmättüde* [jättä] 'ma ei tohtinud [lehma] silmist lasta', [sõvā] *magūzade*, [ma näije] *selgede*, [kazuš] *joutsade*, [olli lännü] *minēmāde* (~ *minēma*), *rūkki pañdmade* (~ *pañdma*), [jānū] *kāēmade* (~ *kāēma*);

Tah *kaiwēmbēde*, *karjälade* 'Karjalasse', *talgude* 'talgule', *košnade*, *ilūzade*, *magūzede*, *añdzakkude* [reṽeṽin] 'imelikult rõivas-tatud', *kōmbēde* 'koomale', *egvēmbēde* 'otsemini', *venūmade* (~ *venūmä*) 'venima';

Koik *redēlide*, *anūmade*, *kūbzlēde* 'koonlasse', *uhmrēde* 'uhmrisse', *taškude*, *jälēttüde* 'jäledasti', *kerēmbēde* 'kergemini', *ēģēde* 'õigesti', *kuļjūmede* 'kuivama'; paralleelselt eelmisega: *tsibēriile* (~ *tsibēriile*) 'Siberisse', [pañdunu tütre] *jalutsille*, [veije] *meizale*, [aīna.. pruñts] *ümbrele*, *kük'kičkulle*, *jälēttüle* [rūkkūnū], [lät] *ruñtēmbale* [läbi], [tiä jäi] *razēle* [aiģēš], *alēle* [ikku-nu²] 'haledasti nutnud'.

Mainitud illatiivitüüpidest on kahtlemata kõige vanem *he*-line illatiiv, mis esineb ainult lõuna-eesti kagumurrakuis (Võn edelas, Kan, Plv, Rāp, osalt Urv, Rõu, Vas, Se, Kra ja Har idas)³⁹. Illatiivis püsinud *h* osas sarnanevad mainitud eesti murrakud läänemeresoome keelte põhjarühmaga (soome, karjala-aunuse ja vepsa), kuna lõunarühm (liivi, vadja, eesti) seevastu ei tunne *h*-d järgsilpides. Arvatavasti on *h* säilimisele tunduvalt kaasa aidanud kaasrõhk⁴⁰. *de*-illatiiv on omane lõuna-eesti keskmurrakuile⁴¹. Senini lõplikult veel lahendamata on *de*-illatiivi kujunemise probleem, kuid

³⁹ Vt. A. Saareste, Ainsuse illatiiv kolmesilbilistel tüvedel. — Eesti Keel 1940, lk. 219; F. Pettai, *de*-illatiivi algupära seletuseks. — Eesti Keel 1927, lk. 184.

⁴⁰ Vt. E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, lk. 343.

⁴¹ Vt. A. Saareste, Ainsuse illatiiv kolmesilbilistel tüvedel. — Eesti Keel 1940, lk. 219; F. Pettai, *op. cit.*, lk. 184.

arvatavasti osutub *-de* lõuna-eesti erielu ajal tekkinud morfeemiks ⁴².

Kolmandat, allatiivikujulist illatiivi tuntakse Ida-Võnnus, Helmes, Urvastes ja Lutsis ⁴³, samuti Hargla lääneosas, kus *le-* ja *de-*morfeem esinevad paralleelselt samades sõnatüüpides. Ilmselt on siin tegemist sise- ja väliskohakäänete segunemisega.

2. *ht* (< *št)-sufiksiga momentaansetest verbitüvedest lähtunud *us-lõpulistes* substantiivides säilib *h* võru lõunamurret esindavas Hargla idaosas, lääneosas viitab varasemale *h-le* silbipiir, näit.:

Mõn *rõcähüs* 'röögatus', *puřcähüs* 'pursed', *jorähüs* 'jorutus', *plaksähüs* 'plaksatus', *prähvähüs* 'prahvatus', *prözähüs* 'norse', *plonřsähüs* 'sulpsatus';

Tah *paucähüs* ~ *paucähüs* 'paugatus', *müdzähüs* 'mütsatus', *mürähüs* 'mürtsatus', *tsirähüs* 'marjakobar', *kebähüs* 'kõpsatus', *tirähüs* 'tirin'; Koik *plahvaähüs* 'plahvatus', *lořsähüs* ja *lařsähüs* 'lobin ja labin (kui astuda sula lund mööda)'.

Silbi sulgenud *us*-sufiksi ees tuleb mainitud *h-d* (< *hd) pidada *ht*-sufiksi nõrgaks astmeks (vrd. *plahvahtuõmma*: *plahvähüs* nagu *piht*: *pihäh*), sest rõhutule silbile järgnevas positsioonis alluvad astmevaheldusele ka hargla geminaatklusiilid ja afrikaadid ([*kašs*] *unikkut*: *unõcu* [*manh*], *kiruõtaõmma*: [*ma*] *kirõda*, *tařpitset* 'ahju-roopi': *tařpitõze*). Nagu allpool näeme, on tänapäeva Harglas *ht*-sufiks verbides assimileerunud *tt-ks*, kuid samast tüvest tuletnud *us*-noomenites ilmnev *h* tõendab, et *ht*-lised verbid olid varem tuntud kaugemal läänes kui tänapäeval. Teiseks viitab vaheldus *ht: *hd nõrgarõhulise silbi järel otsesele sarnasusele soome vastavate verbidega (vrd. sm *tuulahtaa*: *tuulahdus*).

3. Kolmandaks on *h* püsinud Hargla kahesilbiliste, nimetavas käändes *h-* või *s-lõpuliste* sõnade tugevaastmelistes käändevormides, juhul kui neil esimene silp oli lühike ja teise silbi piiril kas *m-*, *l-* või *r-häälik*. Teises silbis toimunud sisekao tõttu on aga algselt kolmanda silbi algul esinenud *h* sattunud esimese silbi piirile liikvida või nasaali naabrusesse, näit.:

Mõn *perhrale* (< *perhellen), [*ilmäh*] *murhřelõda*, *purhra* (sg. gen.) 'raudputkega peitli' (: *puraš*), [*parõndaš*] *terhřves*, [*näh õmma*] *parhra*? 'parajad', *perhřlla* 'praegu', [*hoõmücõlt*] *varhha ühlhõn* (< *ülähõn*) 'üleval', [*tõd paõtti*] *imhřmes* (aga: *hõmmõ* [*rõp*]);

⁴² Vt. F. Pettai, *op. cit.*, lk. 184—192.

⁴³ Vt. A. Saarest, Ainsuse illatiiv kolmesilbilistel tüvedel. — Eesti Keel 1940, lk. 219.

Tah *murh̄rēs* 'mureks', [*sālje*] *terh̄ves*, [*nā ōmma*] *parhra?*, *varhra* (~ *varhha*), *ülhhen*.

Osalt juba Mõnistes ja Taheval, eriti üldiselt aga Koikkülas on mainitud konsonantühendid omakorda assimileerunud (*rh* > *rr* ~ *r*, *lh* > *ll*, *mh* > *mm*), näit. Mõn, Tah *ham̄mē* (sg. g.), *pērrem̄iz*; Koik *pērrem̄iz*, [*tēije*] *parras*, [*ōmmuk̄kūt*] *varra*, *murre* [*sizēl*], [*t̄tā parānēs*] *tērvēs*, *ül̄len* 'üleval'.

Usutavasti on sekundaarselt *h*-hääliku järele tekkinud liikvidal või nasaalil (*parhra?*) hääldust intensiivistav funktsioon. Samasugune lisakonsonant ilmneb veel esimesele silbile järgneva *lh*-, *rh*-ühendiga sõnade partitiivis (näit. Mõn *parh̄rē* 'kulte', *malh̄la* 'mahla', *surh̄ru?*, Tah *karh̄rē?* 'karedad', *karh̄ru* 'karu'), samuti pika labiaalvokaaliga lõppevate ühesilbiliste sõnade illatiivis (näit. Mõn *sāhvē* jt.).

Mainitud tüüpi *h* säilimise juhtumid on eesti keeles väga haruldased: neid tunneb ainult võru murde kagunurk.

Nähtus, mida kohati on nimetatud *h* metateesiks⁴⁴, esineb laialdasemalt soome murdeis, eriti soome lõunamurdeis⁴⁵.

4. Väga harva on *h* püsinud mitmesilbiliste sõnade inessiivi morfeemis, näit. on allakirjutanu kuulnud Mõniste kõige vanematelt keelejuhtidelt vormi *tākkān* (hrl.) kõrval ka *tākkah̄n* (näit. *lih̄m tūl tākkah̄n*; *tar̄ē tākkah̄n*; *t̄i tākkah̄n tsilōūtēga up̄pe!* 'teie järel puistake ube [vaku]!').

Vastavate *h*-liste inessiivivormide osas, mida üldisemalt tuntake võru murde kaguosas (eriti Se, Vas, Plv), osutub Hargla (Mõn) äärmiseks läänepoolseks piirialaks.

b) *h* assimilatsioon (*ht* > *tt*)

1. Läänemeresoome keelte põhjarühmas (soome, ingeri, karjala, vepsa) üldiselt säilinud, rõhutule silbile järgnev sufiks *-ht-* (* < *-št-*) on eesti keeles kas muutunud *st*-ks (*imestama*) või assimileerunud *tt*-ks (*valetama*). Äärmises võru murde kagusopis (lutsi, setu ja selle naabermurrakud) võib *ht*-sufiks ka püsida⁴⁶. Muutus *ht* > *tt* on kõige seaduspärasemalt toimunud just eesti lõunapoolsetes murrakutes⁴⁷, kaasa arvatud lõuna-eesti murdeala lääne- ja põhjapoolne osa. Teiselt poolt on paralleelne areng *ht* > *tt*

⁴⁴ Vt. E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, lk. 337—338.

⁴⁵ Vt. H. Ojansuu, Suomen lounaismurteiden äännehistoria, Helsinki 1903, lk. 98—101; L. Kettunen, Ns. *h*:n metateesi suomen murteissa. — Virittäjä 1928, lk. 115—128.

⁴⁶ Vt. H. Ojansuu, Eesti keele häälekuju seitsme saja aasta eest — ehk missugust Eesti keelt kõneldi aastal 1200?. — Eesti Kirjandus 1910, lk. 401—410.

⁴⁷ Vt. L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria, lk. 102—103.

tuntud ka soome lõunamurretes ⁴⁸. *ht* assimilatsiooni ala Lõuna-Eestis haarab kaasa ka Hargla, näit.:

Mõn *ime*tellema 'imestama', [eži] *mure*ttat 'muretsed', [om] *mä*le-tüzes [jäni?] 'on jäänud mälestuseks', *rõ*gättämma, *li*guttelle-mist [ei taha?] (sm *liika*htaa), *nä*rätta? (sm *naura*htaa), *ai*ja-tamma 'ai ütlemä', [ära] *un*eittunu? 'ära unustanud', [käži] *ra*p-pa'ttu 'käsi rappus äkki', *mä*rättat 'neelata' (sm *märe*htia), [os] *kre*k-sa'ttu 'oks praksus äkki', [ma] *kä*e'tti 'ma vaatasin', [ma] *re*-ba'tti 'silmasin, nägin äkki'; *tsi*lca'ttus [mahä nigü] *tik*sa'ttus 'til-gub maha nagu tiksti (õunte kohta)', [harak küldu] *ka*vza'ttav 'oli kuulda, et harakas kädistas', [tsigä jo?] *ro*jatti 'ruigatas', [përnäne] *o*zat [umä käe] 'osatas oma käe';

Tah [ära^s sa] *mure*ttu 'ära murets', *mä*le'tteme, *ime*telleme, [la's] *lä*ppä'ttüs 'lambub', [piñi] *hai*gatte's, [ei] *nä*rve'ttü? 'ei närbu', [ma^k] *kä*e'tte 'ma korra'ks vaatan', *li*kkatte's [jalca] 'lonkab', *tu*lguttet [rässe] 'suigatad veidikese', [iviikki n] *võ*rättet 'nii nagu korra'ks veered';

Koik [sa] *ime*tet 'imestad', [ol perä us vällä] *un*eittunu? 'oli tagu-mine uks lahti ununud', [ol] *mure*ttunu? 'oli muretsenud', *ka*-na'tteme'ni 'kannatamine', [sini] *ku*ppa'tteme, är *nä*rve'ttä's, [ma] *rõ*gätte, *sa*iza'tte [sin], *li*gattunu? 'liikunud, nihkunud'.

Võrdselt soome lõunamurretega on Lõuna-Eestis assimilatsioon läbi läinud ka sõnas *vikat*, näit. *vik*kädi (sg. gen., Mõn), *te*mba] *vik*ka'tit (Tah), *vik*ka'tid (pl. part., Koik).

2. Partitiivis kõrvuti sattunud sõnalõpuline *h* ja käändelõppu alustav *t* on paralleelselt eelmistega assimileerunud *tt*-ks, näit. *per*et (< **pere*htä), *mure*t, *te*rvet jne.

c) *h* > $\emptyset$

Hoolimata mõningaist eespool mainitud erandeist on järgsilpide *h* hargla murrakus nagu mujalgi eesti keeles tavaliselt siiski kadunud. *h* kadu on toimunud järgmistes rühmades:

1. Soomeugriline noomeneid tuletav *s*-sufiks, mis tuleb ilmsiks nii omade kui ka laenatud sõnade nimetavas käändes, vaheldub läänemeresoome keeltes vokaalidevahelises asendis *h*-ga ⁴⁹. Mainitud *h* (< *z) on tänapäevani püsinud ainult karjala ja vepsa kee-

⁴⁸ Vt. H. Ojansuu, Suomen lounaismurteiden äännehistoria, lk. 108.

⁴⁹ Vt. T. Lehtisalo, Über die primären uralischen ableitungssuffixe. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXII, Helsinki 1936, lk. 192—193; L. Hakulinen, *op. cit.*, lk. 118—119; B. Collinder, Kantasuomen *s* ~ *h*: kantalapin *s* ~ *š* toisen tavun vokaalin jäljessä. — Virittäjä 1928, lk. 237—251.

les, kohati ka soome murdeis (Lõuna-Põhjamaal)⁵⁰. Ülejäänud läänemeresoome keeltes on *s*-noomenites esinenud *h* kadunud. Hargla murraku vastav esinemus harilikult ei erine üldeestilisest (üksikuid erandeid vt. lk. 136—137), näit.:

Mõn *sürmeid*: *sürmas* 'tang', *përzeil*, *rûémaga*: *rôémas* 'roovik',
tûrali: *tôras*, *kikkazēne*? : *kikkaš*, *saiba*? : *sāvas* 'teivas', *mättä*
[*pāl*]: *mättäs*, *lambeile*: *lammas*, *kārda* [*ala*?]: *kāras* 'räastas';

Tah *käppä*: *kābäs* 'hauaküngas', *kaŋga* [*nārma*?], *perävella* [*pāl*]:
perävellaš, [*ültti*] *koikaš* 'nimetati kotkaks': *kodaš*, *vîrēid*: *vēras*,
pailla: *paillaš*;

Koik *turba* [*vahile*]: *tuřbas* 'mätas', *pilppa*? : *piřbas*, [*nenä*] *sērdma*? :
sērdmas, [*añd*] *reŋgal* 'saba rõngas': *reŋgaš*, [*lumē*] *ūrma*? : *ōrmas*
'pehme lumehang', *vařba*? : *vařbas*, *rikka*: *rikkaš*, [*siš pañd koir*
teid] *vēras* 'siis peab koer teid võõraks'.

2. 1) Kahesilbiliste sõnade illatiivis on *h* kadunud kogu eesti keeles, kusjuures 1. ja 2. silbi piiril lühikeste vokaalide vahel asetsev konsonant on gemineerunud ülipikaks⁵¹. Näiteid Harglast:

Mõn [*lašę lätsi*] *līvahauda*, [*panę tulī*] *saina*, [*veř*] *uška*, [*ei tohe*
sa mu] *silmi* [*heñnest näüttä*?], [*siš pañ'ni*] *pikkä päivä* 'siis
panin pikalt päikesepaistele', [*kařtüzest*] *ušę* 'katusest välja',
[*iättät*] *ellu*, *kerrä* [*kerit*], [*jüşkunu*] *siñnaza-mma*, [*veř'ti lät*
tahä] *tappa* 'võti läheb luku sisse', [*sa olet*] *ękva* [*imä*] *ňakku*,
[*mī lätsi*] *piltu*, [*ma viški paije*] *takka ekkę* 'viskasin pajude
taha jõkke', [*ma vi . . .*] *pävlikku* 'päikesepaistele', [*ma^p pañ'ni*]
kařmañ'ni, [*tū käü vîl*] *kijikki* 'see käib veel kõikjal', *tsilkma*,
kuļjuma 'kuivama', *purēma*;

Tah [*tulēvę*] *keřva* 'tulevad kase otsa [kuldnokad]', [*keizri*] *aigu*
'keisri ajal', [*saije*] *sürma*, [*panťke*] *kařte kęřva* 'pange kahe-
korra', [*viška*] *tamme* 'viska tamme otsa', [*vęge*] *vañna lautta*,
kijikki 'kõikjale', [*lät'si*] *kañ'nistikku*, *munävalu* 'Munapalule',
[*kęřbeš*] *päverrä*, *ekka kañtti* 'igapidi', [*leije pä ušę*] *läppe* 'lõin
pea vastu ukse läve', *pelome*, *pügäme*;

Koik [*ištke*] *päivä*, [*pañtti*] *sekla*, *kęvistikku*, *ikkä paikka*, [*pañtti*]
pařta, [*tulkke*] *appi*, [*pä valutti*] *keřva*, *kolli* [*pañdaš*] 'kolusse
(veskil)', *otšma*, *vedeleme*, *venüme*.

2) neljasilbiliste verbide *ma*-infinitiivis on ilmselt illatiivi

⁵⁰ Vt. E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, lk. 337—342.

⁵¹ Vt. L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria, lk. 99; V. Tauli, *op. cit.*, lk. 142—143.

hen-morfeemi kao tõttu toimunud laadilt kahesilbilistele noomenitele sarnane geminatsioon, näit. Mõn. *nuruŕtaŕmma* (< *nuruttamahen) 'norutama', *pŕmmeŕttŕmmŕ* 'pimedaks muutuma', *pŕnuŕttaŕmma*, *meŕleŕmma*, *kulleŕmma* 'kuulama', *pŕŕtleŕmma* 'soojendamada', *koŕtuŕmma* 'sulama (jää kohta)'; Tah *sirastuŕmme* 'toibuma', *pŕzŕmme* 'soojenema'; Koik *idŕneŕmme*.

Geminaadiline *ma*-infinitiiv on eriti ŕldine ja hŕsti kuuldav Mõniste vanema pŕlvkonna keeles, Taheval osutub geminaat mŕrksa nŕrgemaks ja Koikkŕlas esineb seda suhteliselt vŕga harva. Vŕib mŕrgata veel, et *mma*-lise infinitiivi tunnusega sŕnade arv isegi kŕige vanemate murdekŕnelejate keeles vŕheneb, kui suunduda Mõnistest lŕande. Peale lŕuna-eesti lŕunapoolsete murrakute (nŕit. verbi *kenelaŕmma* puhul Plv, Rŕu, HarMõn) leidub geminaadilist *ma*-infinitiivi veel kirde-eesti rannikumurdes (Kuu, Lŕg, Vai, Iis), kuid selle tekkimise tingimused on erinevad. Teistes lŕhemates sugulaskeeltes vastavat nŕhtust ei tunta. Pŕrast *h* kadu tekkis lŕhike geminaat just kaasrŕhulisele silbile jŕrgnevas *ma*-infinitiivi tunnuses, kuna kahesilbiliste noomenite tŕves pearŕhulise silbi jŕrel arenes illatiivi pikk geminaat.

h-ta illatiivi vormid on harilikud ka liivi ja vadja keeles ning soome murrete enamikus. Œlejŕanud lŕänemeresoome keeltes pŕsib illatiivi *h*⁵².

3. *h* on Harglas harilikult kadunud mitmesilbiliste sŕnade lŕunaeeetilises inessiivi morfeemis *-n* (< *hna* < *zna)⁵³ (erandiks Mõn *takkahn*, mille kohta lŕhemalt lk. 137), samal ajal kui idapoolseis vŕru murrakuis (eriti Se, Vas, Plv) esineb ka *h*- vŕi *hn*-lŕpulist inessiivi. Hargla lŕäneserval Koikkŕlas tuntakse *n*-inessiivi paralleelselt *l*-lŕpulise inessiiviga, mis arvatavasti on tekkinud sise- ja vŕliskohakŕänete segunemisest (vrd. illatiivi *de*- ja *le*-lŕpp lk. 135). Nŕiteid:

Mõn [mŕz] *silman*, [vŕlg] *mŕlŕn*, [mŕ] *takkŕn sŕrŕn meŕsŕn*, [kŕl] *reŕgan*, *teŕŕn unŕkkun*, *kŕiŕwŕmban* 'kaugemal', *nuŕn samŕn reŕveŕn*, [ma₁tuŕli] *ruŕttŕtŕn*, [ŕtte lŕvŕ] *rŕkken* 'rŕokides'; Tah *vanŕn maŕtuŕsŕiŕjan* 'vanas surnuaias', *muŕjŕn* 'mujal', *ŕhlŕn keŕn* 'ŕleval kase otsas', [ma₁oŕli] *karŕlŕn karŕjŕn*, *jalŕn* 'jalgade ees (koerast)', [piŕnŕ tuŕlŕ] *pellŕttŕn*, [kŕvŕ] *kŕzŕmen* 'kŕis kŕsimas';

Koik *-n*: [pŕkŕsi] *sŕrŕn* 'pŕksid jalas', *ŕttŕn paŕcŕn*, *pŕn*, [kŕvŕ] *otsŕn* [ja] *oŕlŕn*, *leŕgattŕn*;

⁵² Vt. E. N. Setŕlŕ, Yhteissuomalainen ŕännehistoria, lk. 337—344.

⁵³ Vt. L. Kettunen, Lautgeschichtliche untersuchung ŕber den kodaferschen dialekt, lk. 135—136.

-l: [nizü saiz] mäl, [kolmkærð] pāväl, [ol] läzäl peļvël 'oli lese-põlves', [ta h'èva] meizal, ilüzēl vezastikkul.

4. 1) Vähemalt ühe verbidegrupi isikulise tegumoe imperfekti sg. 3. pööret peetakse lõuna-eesi murdes algselt *ihen-lõpuliseks. *h* kaole viitab siin nimelt ülipikaks gemineerunud tüvekonsonant⁵⁴, näit.:

Mõn satte (< *sateihen) 'sadas', [lumì] sulli (:sulàma), [tū] pāssi (:pāzēmā), [tā] pešsi (:pepēmā);

Tah [timä] surri (u.) (:surēmē), [tū] soilli (:solāmē), [ahū] palli (:palāmē), katte (:kadūmē);

Koik [pim] venne (:venūme), [tiä] küsse (:küzūme).

2) Ka umbisikulise tegumoe imperfektis on varem esinenud *-hen (< *-zen)⁵⁵, millest eesti murretes on kadunud nii *h* kui ka *n*, näit. Hargla Mõn lūvi (< *lōtihen), pūvi, pañtti, äetti, kuš-sul'ti; Tah vūvi, kāsti, tetti, māñgi'ti; Koik sūvi, kušvattevi, vizatti.

Mainitagu, et Koikküla kõige vanematelt murdekõnelejatelt võib umbisikulise tegumoe imperfekti tunnuses kuulda veel sekundaarset *di*-lõppu (pañttivi, tettivi, kedrättivi jne.).

5. Arvatavasti on *h* varem esinenud imperatiivi sg. ja pl. 3. pöörde *cu*-lõpus (< *-kohon, *-yohon)⁵⁶, mida tuntakse kogu eesti keeles. Peamiselt hargla murraku ida- ja keskosa vanema põlvkonna keeles on mainitud morfeemi kõrvale tõrjunud imperatiivi pl. 2. pöörde lõpp *-ga* ~ *-ce* (< *-kade, -yate). Koikkülas esinevad käskkõne 3. pöördes mõlemad lõpud paralleelselt, sealjuures ülekaalukalt siiski *-cu*, näit.:

Mõn [suži] sōge, kašvattega [nimä?];

Tah kodāge [imä], kärssēge [nimä?] 'kraasigu nemad';

Koik avittēge [niä?], tekkege [niä?]; parāndugu [tiä], avittugu [juñmäl] 'jõudu tarvis', eläcū [niä?], kašvattegu [niä?].

d) *h* pro *ð

Põgusalt puudutatagu veel neid rühmi, kus *h* siirdehäälikuna on astunud 2. ja 3. silbi piiril kadunud *ð-spirandi asemele. On tõenäoline, et rõhuoludest tingitult püsisid *ð kao tõttu kõrvuti sattu-

⁵⁴ Vt. L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria, lk. 191; L. Kettunen, Lautgeschichtliche darstellung über den vokalismus des kodaferschen dialekts, lk. 181—182; N. I k o l a, Eteläviron verbien persoonapäätteistä. — Suomi V : 13, Helsinki 1932, lk. 22; E. A. Tunkelo, Pääpainottoman lyhyen ja pitkän i : n vaihtelusta itämeren-suomalaisissa kielissä, Helsinki 1938, lk. 123.

⁵⁵ Vt. L. Hakulinen, op. cit., lk. 210—211.

⁵⁶ Vt. E. N. Setälä, Zur Geschichte der Tempus- und Modusstambbildung in den finnisch-ugrischen Sprachen, lk. 122; L. Hakulinen, op. cit., lk. 39—40.

nud vokaalid esialgu eri silpides, hiljem võttis silbipiiri säilitamise funktsiooni üle sekundaarne *h*-häälik⁵⁷. Mainitud *h* esineb eesti tüüpilisel *h*-alal — ainult võru lõunamurrakutes (Lut, Se, Vas, Plv, Rõu, Har); viimaste naabruses (Krl, Urv, osalt ka Har) on kunagise *δ-spirandi kohal paremal juhul vaid silbivahe⁵⁸. Nähtuse piir kulgeb läbi hargla murraku, jättes Mõniste tüüpiliste võru murrakute rühma ja liites Koikküla võru murde läänepoolse piirialaga, õigemini võru-tartu-mulgi üleminekualaga. Murraku keskosa Taheva jääb üleminekualaks, kus silbivahe püsib, kohati võib seal kuulda ka *h*-d.

1. *eda-adjektiivid, näit.:

Mõn pümèhelo [parme], hevēhene, kibēhēp, [lähät] jāmèheppäs, [lāfs] halēhes;

Tah razēhēp ~ razēēp, lovēhēppe 'lõdvemini', ligēēt [haina], [lāt] pümēēs;

Koik kadēid [juūtē], tigēid, jāmēid [kaplu] ~ jāmēd [kapla], [tī] magēmbeēs, sageēt [putru] 'paksu'.

2. *us*-lõpulised noomenid, näit.:

Mõn [umast] torēhuzest 'uhkusest, kõrkusest', [om] razēhuzēs 'raskuseks', kadēhust [täüz], rebāhus 'vallatamise tuju', macāhuzē [sūk] 'magustoit', [ei hoija] tacāhuzēs 'tagavaraks';

Tah [vanā] jälēhūs 'jäletis', kadēuzege, [hārd] rebāuzest 'haarab vallatusest (koerast)', [unē] rahmēus 'unerammetus', vanāuzen 'vanaduses'.

Koik kadēuze [juūtū], macāuze [azē] 'magamisase'.

3. *δū-sufiksiga intransitiivsed verbid, näit.:

Mõn [lap'pikkus] pidzāhunu?, ei imāhu 'ei imbu', [kas sul] rāvāhū? 'kas sul õnnestus?', [villa omma vällä] vanēhunu? 'vanunud', [leib om] valāhunu? 'kokku vajunud';

Tah [ärä] vanēhunu?, [ärä] merāhunu? ~ merāunu? 'mõrkjaks muutunud', [kaški] perāhunu ~ perāunu?, [ärä] kulēunu? ~ kulēnu? 'ära kulunud';

Koik [kokku] segäünü 'kokku segunenud', [ärä] kulēnu?.

4. Kontraktaverbid, näit.:

Mõn [hainu] palāhañma 'heinu kaartest laiali lõõma', [nimä] lävēheze [miñnä?] 'nad läbevad', [pallü] ravāhajēid 'palju rabajaid', [sa] macāhadē, [nimä] lubāhaze? 'lubavad';

⁵⁷ Vt. L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria, lk. 82; V. Ruoppila, Äyrämöismurteiden äännehistoria, Helsinki 1955, lk. 65—70; V. Tauli, *op. cit.*, lk. 128.

⁵⁸ Vt. V. Tauli, *op. cit.*, lk. 128.

Tah [nimä] *macàeze?*, *secàeze?*;
Koik [nimä] *lubàze?*, *macàze?*.

Märgitagu, et nähtust, kus *h* asendab *ð-spiranti, tunnevad ka teised lähemad sugulaskeeled, näit. karjala murded⁵⁹, osalt ka ingeri murded⁶⁰.

III. *h* sõna lõpus

Sõnalõpuline *h* on põhja-eesi murretes, samuti mulgi ja tartu murdes jäljetult kadunud (näit. *murè* < *mureh*). Võru murde võib sõnalõpulise *h* küsimuses jagada kahte ossa: 1) kagumurrakutes on *-h* püsinud (näit. *mureh* — Se, Plv, Ráp); 2) ülejäänud murrakutes esindab *h*-d larüngaalklusiil (näit. *mure?* — Lut, Vas, Rõu, Har) samuti nagu sõnalõpulist *k*-dki. Mulgi ja tartu murde piirialadel on sõnalõpuline *h* kadunud ka võru murde osas (näit. *murè* — Krl). Teiselt poolt võib sõnalõpuline *h* võru murde kagunurgas esindada ka *k*-d (näit. Se *kaštèh*)⁶¹.

Näib, et larüngaalklusiiliga lõppevate varasemate *h*-sõnade suhtes moodustab Hargla läänepoolse piiriala. Näiteid: Mõn *ime?*, *laine?*, *vahe?*, *pere?*, *hõne?*; Tah *hame?*, *mure?*, *pere?*; Koik *eñe* ~ *eñe?*, *mure?*, *pere?*, *ime?*.

Kui nimetavas käändes larüngaalklusiiliga esindatud endiste *h*-lõpuliste sõnade kõrvale asetada mainitud sõnade teised käändevormid (*perhre*, *murhhe*, *imhme* jt.), näeme, et viimaseis on *h* säilinud. See asjaolu viib mõttele, et *h*-d asendav larüngaalklusiil peab Harglas olemä hiline häälik. Varasemas Harglas arvatavasti püsis sõnalõpuline *h* samuti nagu tänapäeval setu murrakus.

Oletust Harglas varem esinenud sõnalõpulisest *h*-st näib kinnitavat ka sõna *terhvè* (sg. nom., Mõn, Tah), kus *-h* metateesi teel on asetunud sõnasisesesse positsiooni (vrd. *karhhe?*, *parh* jt.).

Sõnalõpuline *h* on säilinud karjala ja vepsa keeles. Soome kirja-keeles on sõnalõpulist *h*-d, *k*-d ja *t*-d tabanud üks ja seesama saatus: vokaali järel on nad muutunud aspiratsiooniks⁶². Soome murretes on toimunud *h*- ja *k*-lõpuliste sõnade segunemine⁶³, mida märgata võib ka eesti murretes.

⁵⁹ Vt. V. Ruoppila, *op. cit.*, lk. 65—70.

⁶⁰ Vt. A. Sovijärvi, Foneetis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeröismurteesta, Helsinki 1944, lk. 60—64.

⁶¹ Vt. L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria, lk. 51—52.

⁶² Vt. L. Hakulinen, *op. cit.*, lk. 46—47.

⁶³ Vt. H. Ojansuu, Beiträge zur geschichte des auslautenden *-k* und *-h* im finnischen. — Finnisch-ugrische Forschungen VIII, Helsinki 1908, lk. 60—66.

Kokku võttes eelöeldut tuleb konstateerida, et *h*-hääliku esinemus Harglas on väga kirev: *h* võib püsida või täielikult kaduda olenevalt naaberhäälikutest ja positsioonist sõnas. Täieliku püsi ja kao vahel tuleb ilmsiks rida muid võimalusi, nagu metatees, *h*-d järgnevasse silpi eraldav švaavokaal, endise *h* kohal vokaalide vahel säilinud silbipiir. Olukorrast ülevaate saamist raskendab asjaolu, et murrak tervikuna ei allu ühtlastele häälikuseadustele, vaid temas ristlevad kord ida-, kord läänepoolse lõuna-eesi murde mõjud. Läänemõjud on eriti tugevad Hargla lääneosas Koikkülas, sellepärast osutub otstarbekohaseks eraldada see ala murrakust võru-mulgi-tartu üleminekmurrakute hulka. Seda talitlust õigustavate asjaoludena võiks mainida järgmisi: 1) sõnaalguline *h* on jäljetult kadunud; 2) 1. ja 2. silbi piiril on liikvida ja *h* ühendis toimunud metatees; 3) *h* on kadunud inessiivkäändes; 4) illatiivi *he*-morfeem on asendunud *de*- või *le*-ga; 5) momentaanverbidest moodustunud *us*-noomenites esindab *h*-d paremal juhul vaid silbi-vahe jt.

Ülejäänud hargla ehk nn. põhilise hargla murraku osas (eriti aga Mõnistes) kehtivad üldiselt samad häälikuseadused, mis võru murde lõuna- ja kagunurgas. Erinevalt muust eesti keelest osutuvad mitmed siinsed erijooned ühisteks läänemeresoome keelte põhjarühma kuuluva soome, karjala ja vepsa keelega. Mõnedki endisele Harglale iseloomulikud jooned (näit. *he*-illatiiv, *h* geminatsioon jt.) on tänapäeval osaliselt juba taandunud või taandumisel, sest lääne poolt pärinevad assimileerivad mõjud osutuvad intensiivseiks, neid toetab kirjakeel. Teine osa eesti kagumurrete erijooni püsib Harglas veel tänapäevalgi, mainitagu näit. 1) *h* püsi sõna algul, 2) vana *hn*-inessiivi (*sīhn*, *tūhn*, *taḱkahn*), 3) praegu veel rudimentaarselt esinevat *he*-illatiivi (*meḱzahe*), 4) pika kõrge vokaali ja *i*-, *u*-lõpulise diftongi püsi *h* ees (*rīh*, *sūhvē*, *jauhvē*, *māih*), 5) *h* püsi mõningais kahesilbilistes, nimetavas käändes *h*-või *s*-iga lõppevate sõnade tugevaastmelistes käändevormides (*perhṛele*: *pere*?, *purhṛa*: *puras*), 6) *h* püsi *ht*-verbidest moodustunud substantiivides (*paḱgahuš*), 7) *h* kao tõttu tekkinud pikka geminaati kahesilbiliste lühivärteliste sõnade imperfektis (*sulli*, *pāšsi*), 8) *h* kao tõttu tekkinud lühikest geminaati kolmesilbilise tüvega verbide *ma*-infinitiivis (*keṇēleṁma*), 9) *h*-d siirdehäälikuna esindamas *δ-spiranti (*kiḅēheḅ*, *torēhuš*, *pidzāhunu*?, *palāhaṁma*). Mainitud erijoonete maa-alaline ulatus osutub sageli erinevaks: suur osa neist on levinud Mõnistes ja Taheval, mõned (näit. *he*-illatiiv, *h* püsesinemusega *hdus-noomenid) ainult Mõnistes. Järelikult on murraku keskel asetsev Taheva nagu mingiks üleminekualaks Mõniste ja Koikküla vahel.

Eestis ainult hargla murrakule iseloomuliku arhailise erijoo-

na, mis ühendab lõuna-eestit läänemeresoome keelte põhjarühmaga, tuleb esile tõsta esimese ja teise silbi piiril asuva *rh*-ühendi püsi (*karh*, *parhre*). Arvatavasti selle, murrakule algselt väga omase ühendi eeskujul on hiljem tekkinud teisi sekundaarseid helilise klusiili ja *h* ühendeid, näit. *malh*, inessiivid *konh*, *tanh* jt. Viimaseid tuntakse samuti ainult Harglas.

Teiseks tutvume Hargla *h*-esinemuse põhjal seaduspärasusega, mis jällegi on omane peamiselt sellele murrakule. Selle alusel kipub kas algselt teist silpi alustava või kolmandas silbis toimunud sisekao tõttu teist silpi alustama sattunud *h*-hääliku järel sekundaarselt korduma *h* ees asuv häälik (*pühve*, *parhre*; *ülhlèn*, *imhme*, *murhre*). See n. ö. lisakonsonant esineb ainult sõnade tugevas astmes, tal näib olevat hääldust intensiivistav funktsioon.

Kolmandaks pakub *h*-häälik lisatõendeid arvamuseks, et varasemas Harglas oli astmevaheldus küllalt kaugele arenenud ka rõhutu silbi järel. Ilmselt osutuvad *tt*-lised momentaanverbid assimileerunud *ht*-sufiksi tugeva astme esindajaiks (*paucattuṃma* < *paūcahtuṃma*), kuid sama sufiksi nõrgast tüvest pärineb *h*-line teonimi *paūcahuš*. Astmevaheldus rõhutu silbi järel lähendab lõuna-eesti murret soome keelele.

Neljandaks kinnitab *h*-häälik oletust, et võru murde kagunurgas püsinud arhailised häälikulised erijooned ulatusid varem ka hargla murrakusse. Näit. tuleb arvata, et praegu *tt*-lised momentaanverbid olid Harglas varem *ht*-lised nagu praegu setu murrakus. Tõendiks on meil *ht*-sufiksi nõrgaastmelised *h*-ga esindatud vormid, nagu *haūcahuš* jt. Teiseks viib mitmete varem *h*-ga, nüüd larüngaalklusiiliga lõppevate sõnade (*pere*? < *pereh*) käändelistes vormides nähtavale tulev *h*-häälik (*perhre*) arvamusele, et praegune *h*-d esindav larüngaalklusiil osutub Harglas suhteliselt hilis-tekkinud häälikuks. Varasemas Harglas tõenäoliselt püsis *-h* samuti nagu setu murrakus tänapäeval.

ЗВУК *h* В ХАРГЛАСКОМ ГОВОРЕ

С. НИГОЛЬ

Резюме

Несмотря на то, что звук *h* имеет в прибалтийско-финском языке-основе сравнительно более позднее происхождение, в настоящее время он сохраняется преимущественно именно в северной группе прибалтийско-финской семьи языков — в финском, карельском и вепском языках. В отличие от большинства эстонских

говоров, в некоторых положениях утративших произношение звука *h*, в харгласком говоре, как представителе вырусского диалекта, мы сталкиваемся с целым рядом особенностей, свойственных северной группе прибалтийско-финских языков, а именно:

1) в начале слова звук *h* сохраняется (*hañi* 'гусь');

2) на стыке первого и второго слога звук *h* также не утрачивается, причем перед таким *h* сохраняется и долгий гласный и дифтонг (*tūhhe* 'на работу', *laih* 'тощий'); в том же фонетическом положении сохраняется звук *h* также и после сонорного *r* (*karh*) и отчасти даже после носового звука *n* (*konh* 'где' — форма инессива ед. числа);

3) в конечных слогах звук *h* сохраняется прежде всего в иллативе (*paĩjustuhe* 'в ивняк', *tulemahe* 'приходить'), несмотря на то, что это окончание иллатива вытесняется в настоящее время весьма продуктивным окончанием на *-de*; в двухсложных словах на конечное *h* или *s*, и значительно реже в окончаниях инессива *h* также сохраняется (*pañtti imhmes* 'удивлялись', *parhra?* 'подходящие'; *takkahn* 'за').

Сочетание согласных *ht* (< *kt) переходило в говоре Харгла в *tt*, что объясняется свойственной южноэстонским диалектам ассимиляцией звуков (*vat* 'пена'); суффикс *ht* (< *št*) в сильной степени также перешёл в *tt* (*[käži] rapattu* 'рука дрогнула'), но *h*, встречающийся в слабой степени этого же суффикса (*haincāhus* 'лай'), свидетельствует о том, что *ht* в харгласком говоре является первоначальным, *tt* более поздним.

Архаической, сохраняющейся только в харгласком говоре производительной особенностью следует считать произношение *h* в начале второго слога в положении после *r* (*karh* 'медведь'). Во всех других южноэстонских говорах мы наблюдаем в подобном случае или перестановку звуков (*kahk*), или полную утрату звука *h* (*karu*).

С точки зрения тех или иных особенностей наличия звука *h* центральная и восточная часть харглаского говора примыкает к южному вырусскому диалекту, в то время как западная часть Койккюла тесно связана уже с переходными западными говорами вырусского, тартуского и мультгиского диалектов.

DER *h*-LAUT IM HARGLA-DIALEKT

S. NIGOL

Zusammenfassung

Der *h*-Laut, obwohl ein verhältnismässig spätes Produkt der Entwicklung der ostseefinnischen Grundsprache, ist am besten im Finnischen, Karelischen und Wepsischen erhalten. Im Gegensatz zum allgemeinen estnischen Sprachgebrauch, wo in vielen Mundarten ein Schwund des *h*-Lautes eingetreten ist, erscheinen im Hargla-Dialekt, einem Vertreter des Võru-Dialekts, viele gemeinsame Züge mit den Sprachen der nördlichen Gruppe des Ostseefinnischen. An der Hand dieser Züge lassen sich folgende Feststellungen machen:

Das *h* ist erhalten: 1) im Wortanlaut (*hañi* 'Gans'); 2) an der Grenze der 1. ja 2. Silbe, wo vor dem *h* auch der lange Vokal oder Diphthong erhalten ist (*tühhe* 'an die Arbeit'; *laih* 'mager'); 3) nach Liquiden (*karh* 'Bär'); 4) teilweise auch nach Nasalen (*konh* 'wo').

In Nachsilben erscheint der *h*-Laut: 5) im Illativ (*paijustuhe* 'in den Weidenhain', *tulemahe* 'kommen'), obwohl der gegenwärtig besonders produktive *de*-Illativ diese Form zu verdrängen scheint; 6) in zweisilbigen auf *h* oder *s* auslautenden Wörtern (*pañtti imhmes* 'man wunderte sich', *parhra?* 'passende'); 7) seltener in der Inessivendung (*takkahn* 'hinten').

Wie in übrigen südestnischen Mundarten, ist die Lautverbindung *ht* (? < *kt) im Hargla-Dialekt zu *tt* assimiliert worden (*vať* 'Schaum'), ebenfalls das Nachsilbensuffix *ht* (< *št) zu *tt* (*samurettat* 'du sorgst dich').

Als ein nur dem Hargla-Dialekt eigener Archaismus ist das *h* im Anlaut der 2. Silbe nach dem *r*-Laut (*karh* 'Bär') hervorzuheben.

Nach dem Auftreten des *h*-Lautes kann man feststellen, dass die östliche und mittlere Gruppe des Hargla-Dialekts zu den Süd-võru-Dialekten gehören, während die westliche Gruppe — die Koikküla-Mundart — zu der Übergangszone der Tartu-Võru Dialekte gehört.

VADJA RAHVAJUTTE MATI KÜLAST

P. ARISTE

Alljärgnevad jutustused on osa neist vadja keelenäidetest, mis autor on kirja pannud 9. ja 10. septembril 1942. aastal 92-aastaselt vadja vanakeselt Ot'ju (Ävdotja) Onufrjevalt. Ot'ju oli sündinud Jarvigoištsüläs (vene keeli Babino), kust ta õige noorelt tuli mehele lähedasse Mati külla (vene keeli Matia). Selles külas on Ot'ju elanud kogu oma pika eluaja. Peale vadja keele oskas ta ka vene keelt. Vadja keele ütles ta enesel siiski olevat ladusama kui vene keele. Isuri keelest sai Ot'ju aru. Oli võimalust kuulda, kuidas Ot'ju oli elavas vestluses kellegi isuri naisega, kusjuures kumbki vestleja kõneles oma keelt. Viimaste vadja keele oskajate hulgas on Ot'ju olnud üks kõige paremaid sõnameistreid. Tema juturepertuaar oli üsna ulatuslik. Allakirjutanud oli võimalus neist juttudest kirja panna üksnes üksikud. Ot'ju lapsepõlves oli vadja keel ainukeseks suhtlemisvahendiks vadjalaste külaelu igapäevas. Vadja keeles jutustati üksteisele õhtuti kodus olles, karjas ja ka töö juures kas teistelt vadjalastelt, isuritelt või venelastelt kuulnud lugusid. Ot'ju jutustused on tähelepandavad niihästi vadja rahvaluule kui ka keele seisukohalt.

1.

eli mehellä nain, i kõli. vot, tämä empele üpekad da pagnat pani taggä. a seamazi ühtē pagnoikā. no vot, tämä ain tsäüsi enellē nais ettsimā. no ep tšennid lähnü mehelle. a siz mēp tētā mō. i jut-tēB: xof tuļmeis paskapōli vassā! — i tämä jeutu vassā. — kuhhē mēz mēD? — a nais mēn ettsimā. — veta miñnua! — lām miñnūkā! — estē piāb mitata üpekad. kui mahtuvat si. mē, siz vetan. —

Oli mehel naine, ja suri. Vaat, tema õmbles saapad ja paelad pani taha. Aga sõlmas ühte paeltega. Noh, vaat, ta aina käis enesele naist otsimas. Noh, ei keegi läinud mehele. Aga siis läheb teed mööda. Ja ütleb: „Kas tulgu või vanakurat vastu!” — Ja ta sattus vastu. — „Kuhu, mees, lähed?” — „Aga naist lähen otsima”. — „Võta mind! Lähme minuga!” — „Enne peab

Joon. 4. Ot'ju Onufrijeva (1942. a.)
ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

anna mittämma! — sür varvaz vähäkkeine eli pittsä. eb mennü üpekkä. no a sis tämä tširē johsi i meni mettsä. i vetti tširvėkā seinnē varpā raddē lühhüpässi. i táz mehelē vassā senelē tuli. — kuhhē lähed? — nais etsin. üpakākā mittän. — mittävad. — a mi siäl on veřrėkā varvaz? — tšivvėsē lein, — juttėv, — tutšissuzin da tšivvėsē lein. — no vot, mittaz i meni üpakka jakkā. vot, siz i vetti naižessi. no tuli koťtösē. a eli täl vanant naižeta jännü tütär da poika. tämä neis lāsımä, se nain. a sis tahob lihhā. a juttėv: lihhā miä tahon, ešto poigā neikkaizid. — tämä i neikkaz. a sis tšihuttattī i žāritattī. tām neis sōmā lihhā. a se sezar. — tām sei i lūd ain viskaz mānē, — a sezar korjaz, ain pani rāttēsē. vot sis tämä ko sei seinnē lihhā, sis sezar meni meřrē rantā. i siz ne lūd viskazi meřrēsē. vot, nissā luissa pāzgot süntüzivōd. on sünti tappā pāskya. tämä on inēm̄mizē luissa. jumal nī tšertī pāzgod. näit ko nävūd a lēassī itkeaz, laulāz.

2.

eli emintimällä ema tütär. a tein eli tütärlentemä. tämä, vot, meni kaivō rakkēnēsē tšedrāmä. i tekutti vārttānā kaivōsē. sis tuli koťtō. i emintimä lei kevassi, tämä meni da üppi kaivōsē. meni ettsimā vārttānā. i pūttu tēlēsē. tetä mō meni. siäl seizov hakka. tšüzüb: kuhhē siä tūttō mēd? — a vot, nī. nī miñnuu emintimä

mōötma saapad. Kui mahuvad sulle, siis võtan." — „Lase, mōödame!" — Suur varvas väheke oli pikk. Ei läinud saapasse. Noh, aga siis ta kiiresti jooksis ja läks metsa. Ja võttis, kirvega selle varba raius lühemaks. Ja taas mehele, sellele vastu tuli. — „Kuhu lähed?" — „Naist otsin. Saapaga mōödan." — Mōödavad. — „Aga miks sul on verrega varvas?" — „Kivisse lõin," ütleb, „komistasin ja kivisse lõin." — Noh vaat, mōötis ja läks saabas jalga. Vaat, siis võttiski naiseks. Noh, tuli koju. Aga oli tal vanast naisest jäänud tütar ja poeg. Ta hakkas pōdema, see naine. Aga siis tahab liha. Aga ütleb: „Liha ma tahan, et poja tapaksid." — Tema (s. o. mees) tappiski. Aga siis keedeti ja praeti. Tema (s. o. naine) hakkas sōōma liha. Aga see õde, — tema (s. o. naine) sõi ja luud aina viskas maha, aga õde korjas, aina pani rātti. Vaat siis, kui ta sõi selle liha, siis õde läks mereranda. Ja siis need luud viskas merre. Vaat, neist luudest pääsukesed sündisid. On patt tappa pääsukest. Ta on inimese luudest. Jumal nii muutis pääsukesed. Näed, kuidas nad haledasti nutavad, laulavad.

2.

Oli vōōrasemal oma tütar. Aga teine oli vōōrastütar. Tema, vaat, läks kaevurakkele ketrama. Ja kukutas vārtna kaevu. Siis tuli koju. Ja vōōrasema peksis kõvasti. Ta läks ja hüppas kaevu. Läks otsima vārtnat. Ja sattus teele. Teed mōōda läks. Seal seisab eit. Kūsi: „Kuhu sa, tüdruk, lähed?" — „Aga

lei. i aje vārttānā ettsimā. — a sis se hakka juttēv: nā, jō minū tāria. — siz eli brānniškā tehtū. sis tūttō juttēv: passibo silnē, babuška. — siz juttēv: mene vėl. tein sezar seizop tē ranna. — no meni teizele se saral. tein taz antē tāria da brānnikkā. i juttel: mene nūd vanapal meddē saral. i meni sinne sāmet vanapal. elivad niku tātājā. keļmettomal meni. tā mā isub lavēzē, tūttārikko. a sis tuli se vanapi sezar: u, u! kussa siā je tuzid? mitā silnē piāv? — a tā mā siz i juttēv: mi eli emintimā. miā tšedrazin rakkeila i te kutin vārttānā. — a hakka juttēv: vārttānā on mila. — no vot, siš tšāhsi saunā lāmmittā. lāmmitti. tuli tšūsūmā: mizel vettā kantā? — hakka antē siglā vettā kantā. tā mā veta vettā. vesi taz johzeb vāllā. a siz ūppi īri sūri i jutteli tūtārlentemālē: veta savvea! savvēl vedda sigla! i kanna! sis tā mā velti siglā. i kante vettā. i sis sōjetti vē. vot, sis tuli tās senelē vanalē āmmālē. taz isub. hakka tšūzūv: lāmmittē saunā? — lāmmitin! — a vē sōjetid? — sōjetin i vē! — nūd veta keļmet kirstuta vettimed, i peze nūd minū lahzed. keik siā lovad. — esimezē kirstū avazi, keik konnad ovd. tā mā vetti, pani parmai. i vei saunā. i pesi nāvā. i tei taggās taz. kirstū pani. sis teizes kirstus siā elivad maod. tā mā vetti, pani parmai. taz vei saunā. a keļmettomas kirstus elivad īred. taz vetti, pani parmai, i vei saunā. no vot, tuli koitō. pesi keik. a se akka: noh, pezid minū lahzed? — pezin! — no meni avazi ūhhē kirstū. i tšūzūv: pesi ūvī? — ūvī pesi

vaat, nii. Nii mind vōorasema peksis. Ja ajas vārtnat otsima.” — Aga siis see eit ütleb: „Sāh, joo minu taari!” — Siis oli prāānikut tehtud. Siis tūdruk ütleb: „Tānu sulle, vanaemake.” — Siis ütleb: „Mine veel. Teine ōde seisab tee āāres.” — Noh, lāks teise ōe juurde. Teine taas andis taari ja prāānikut. Ja ütles: „Mine nūūd meie vanema ōe juurde.” — Ja lāks sinna kōige vanema juurde. Olid nagu targad. Kolmanda juurde lāks. Ta istub pingil, tūdruk. Aga siis tuli see vanem ōde: „Puhh, puhh! Kust sa (siia) jōudsid? Mis sul vaja on?” — Aga ta siis ütlebki: „Mul oli vōorasema. Ma ketrasin rakkeil ja lasksin vārtnal kukkuda.” — Aga eit ütleb: „Vārtēn on minu kās.” — Noh vaat, siis kās kis sauna kūtta. Kūttsi. Tuli kūsima: „Millega vett kanda?” — Eit andis sōela vett kanda. Ta vōtab vett. Vesi taas jookseb vālja. Aga siis hūppas hiir suur ja ütles vōorastūtrelē: „Vōta savi! Saviga vōia sōel! Ja kanna!” — Siis ta vōidis sōela. Ja kandis vett. Ja siis soojendas vee. Vaat, siis tuli taas selle vanaemake juurde. Taas istub. Eit kūsib: „Kas kūsids sauna?” — „Kūt-sin!” — „Aga vee soendasid?” — „Soendasin veegi!” — „Nūūd vōta kolmelt kirstult vōtmed, ja pese minu lapsed. Kōik seal on.” — Esimese kirstu avas, kōik konnad on. Ta vōttis, pani rūppe. Ja viis sauna. Ja pesi nad. Ja tōi tagasi taas. Kirstu pani. Siis teises kirstus seal olid maod. Ta taas vōttis, pani rūppe. Taas viis sauna. Aga kolmandas kirstus olid hiired. Taas vōttis, pani rūppe ja viis sauna. Noh vaat, tuli koju. Pesī kōik. Aga see eit: „Noh, kas pesid mu lapsed?” — „Pesin!” — Noh lāks avas ūhe kirstu. Ja kūsib: „Kas pesi

sõjaḗ vḗl. — a nī i teizeḗ kirstuḗ tās tšüzüb: pesi teit tüttäred üḗvī? — üḗvī pesi. i sõjaḗ vḗl. — i keamettomaḗ meni kirstuḗ tšüsümā. avazi. — pesiko üḗvī? — üḗvī. i sõjaḗ vḗl keik pesi. — vot, sis tāmā isutti tāmāmā karetti. i sis pani tälle vārttānā, i kuḗtā, i lähetti sis koḗtō. sätetti tüttärikkō koḗtō. a emintimā senel päivā tarkkazi rehtelkakkuja tehā. a koira eli, da aukub: auh! auh! kuḗtā-karetti tuḗḗb. — a tāmā säblällä koirā lõb: milttāin karetti tuḗḗb! — i vḗl aukasti. i karetti tuli. i vot, emintimā siz üppi vassā, mikā nüt karetti tuli? i avazi kareti. vātap keik kuḗtā tāün. siz vetti üḗvī meli vassā. kuḗtā veḗetti. karetti meni väl-
lā. a sis tahtḗ emāḗ tüttärele kuḗtā. a tütärlentemā juttḗb: nā me-
neb i sinū tütär. sāv. miā sain. — siz lei niku emmā tütärtā. tšiuzā
teḗkutti vārttānā. — mene siā ettsimā vārttānā! — i meni. üppi
tōḗ. a sis tōḗ tēḗ pūttu. meneb. seizob akka siällä. — kuhhḗ
siā tētā piäḗ? — emā lei kevassi. mēn ettsimā vārttānā. — akka
se juttḗb: nā tāriā da brännikkā tēssi. — a tāmā rāmāsti: ep piä
minuḗ tāriā da brännikkā! — eb vettānnu. — en taho! — siz
meni teizeḗ sešarāḗ. tās tārī antḗ, da brännikkā. tās juttḗb:
ei piä minuḗ, — rāmāsti, — miā n taho. — siz meni jo vime-
zelle akaḗ. tāmā issu navezeḗ. akka se tuli, dai: mitä siā
tāhot tūttō? uḗ, uḗ! veñnā dūḗa tuli. — miā tulin vārttānā sāmā.
— miḗ on! — no vot, tāmā sis tōḗ saunā pani lämmittāmā.
siz lämmitti saunā. antḗ tās sigḗ. tāmā ko vetab vettā, keik

hāsti?” — „Hāsti pesi sooja veega.” — Aga nõnda teisestki kirstust taas küsib: „Kas pesi teid, tütreid, hāsti?” — „Hāsti pesi! Ja sooja veega.” — Ja kolmandast kirstust läks küsima. Avas. — „Kas pesi hāsti?” — „Hāsti. Ja sooja veega kõik pesi.” — Vaat, siis ta pani tema tõlda istuma. Ja siis pani talle värtna, ja kulda, ja saatis siis koju. Saadeti tüdruk koju. Aga võõrasema sel päeval juhtus pannkooke tegema. Aga koer oli, ja haugub: „Auh! auh! Kuldtõld tuleb.” — Aga tema pihidega koera lööb: „Milline tõld tuleb!” — Ja veel haugatas. Ja tõld tuli. Ja vaat, võõrasema siis hüppas vastu, mis tõld nüüd tuli? Ja avas tõlla. Vaatab, kõik kulda täis. Siis võttis heameelega vastu. Kuld võeti. Tõld läks ära. Aga siis tahtis oma tütrele kulda. Aga võõrastütar ütleb: „Las läheb sinugi tütar. Saab. Mina sain.” — Siis lõi nagu oma tütar. Meelega kukutas värtna. — „Mine sa otsima värtnat!” — Ja läks. Hüppas ka. Aga siis ka sattus teele. Läheb. Seisab eit seal. — „Kuhu su tee läheb (=kuhu sa teed pead)?” — „Ema peksis kõvasti. Lähen otsima värtnat.” — Eit see ütleb: „Säh taari ja präänikut teele.” — Aga tema karjus: „Ei ole mul taari ega präänikut tarvis!” — Ei võtnud. — „Ei taha!” — Siis läks teise õe juurde. Taas taari andis, ja präänikut. Taas ütleb: „Ei ole mulle vaja,” karjus, „ma ei taha.” — Siis läks juba viimase eide juurde. Ta (s. o. tüdruk) istus pingil. Eit see tuli, ja: „Mis sa tahad, tüdruk? Puhh, puhh! Vene lõhn tuli.” — „Ma tulin värtnat saama.” — „Mul on!” — Noh vaat, ta siis ka pani sauna kütma. Siis küttis sauna. Andis taas sõela. Tema kui võtab vett, kõik jookseb välja. Aga hiir

johzeb vällä. a یری جتتڤ: vedda savvël! vedda savvelma, tüttö!
 — a tämä vetti aagõ. i meneb یرتā lõmā. یری johsi pakkõ. a sis
 tuli ämmä. tsüzüb: lämmitit saunā? — lämmitin i vettä tein, —
 petteli. vettä ebi tõnnu. no siz antę vettimet táz. — peze minū
 lahzeb! — a sis ko avezi kirstū, näep ko konnad on, mätti par-
 maiļē konnad. vei saunā. ep peznū, ei mittāid. i tei taggāz.
 tās kirstū pani. ebi pannu, a nī puissi. sis tās teizeš kirstuš. táz:
 nī maot tās peze! vē saunā! — tās pani parmaiļē. ebi peznū, ei
 mittāid. nī tei tās taggāz. i keļmettomaš kirstuš táz ired vei. i
 taggās tās tei. ep peznū mittāid. no a sis tei vettimed, antę vana-
 ļē akaļē. akka meni i avēs kirstū. tsüzüb: pesiko üšvi? — a
 konnad juttēvad: ep peznū, ei mittāid. — itkevad: miltā jaļgā
 murtī, i tsājē murtī. — itkevad: ebi peznū meitā, — viņkavad. —
 kummaļ murtī jaļgā, kummaļļa pā vānti. a sis táz ired tōž:
 ep peznū. vei saunā, taggās tei parmaiļ. — taz itkevad. kummaļt
 tsājē, kummaļt jaļgā katkaz. a sis tüttö se isub lavezelma. tämä
 tuli i sei, i isutti püstā karetti. menta päivā eli tütärlentemā, sitō
 päivā i õtteri emintimā. neis kakkua tetšemā, rehtelkakkui. a koira
 aukub, juttēv: luuta tuovas siļļē. karetti tuēv i lūt tuēvad. —
 sis tämä üppi. karetti tuli. üppi tsīrēpi eļmā tütärtā vassā vet-
 tamā. avezi kareti. tämä ampād irvillā tapettu. a tütärlentemā
 jutteli: sinū tütär kui tei kulta epeāta! — siz neisi tütärlentemā
 üšvi pitāmā.

ütleb: „Võia saviga! Võia saviga, tüdruk!” — Aga tema võttis halu. Ja läheb
 hiirt lööma. Hiir jooksis pakku. Aga siis tuli vanaeideke. Küsib: „Kas kütsid
 sauna?” — „Kütsin ja vett tõin,” pettis. Vett ei toonud. Noh, siis andis võtmed
 taas. — „Pese minu lapsed!” — Aga siis, kui avas kirstu, näeb, kui konnad
 on, toppis rüppe konnad. Viis sauna. Ei pesnud, ei midagi. Ja tõi tagasi.
 Taas kirstu pani. Ei pannud, aga nii puistas. Siis taas teisest kirstust. Taas:
 „Nii maod taas pese! Vii sauna!” — Taas pani rüppe. Ei pesnud, ei midagi.
 Nii tõi taas tagasi. Ja kolmandast kirstust taas hiired viis. Ja tagasi taas tõi.
 Ei pesnud midagi. Noh, aga siis tõi võtmed, andis vanale eidele. Eit läks ja
 avas kirstu. Küsib: „Kas pesi hästi?” — Aga konnad ütlevad: „Ei pesnud, ei
 midagi.” — Nutavad: „Mult jala murdis. Ja käe murdis.” — Nutavad: „Ei
 pesnud meid.” Vinguvad: „Kellel murdis jala, kellel pea väänas.” — Aga siis
 taas hiired ka: „Ei pesnud. Viis sauna, tagasi tõi rüpes.” — Taas itkevad.
 Kellelt käe, kellelt jala kaksas. Aga siis tüdruk see istub pingil. Tema tuli ja
 sõi (s. o. tüdruku), ja pani istuma tühja tõlda. Mitu päeva oli vaenelaps, setu
 päeva ootas ka võõrasema. Hakkas kooki tegema, pannkooke. Aga koer haugub,
 ütleb: „Luid tuakse sulle. Tõld tuleb ja luud tulevad.” — Siis ta hüppas.
 Tõld tuli. Hüppas kiiremini oma tütart vastu võtma. Avas tõlla. Tema
 (s. o. tütar) hambad irevil, tapetud. Aga võõrastütär ütles: „Sinu tütar kuidas
 tõi kulda — hõbedat!” — Siis hakkas võõrastütart hästi hoidma.

emintimäl eli üks tütärlentemä, i kaks eñmä tütärtä. a tätä kutsutti tuhkeine. issu ähüppällä. a teized menti bäläsē. kunikas tetsi bälä. a tämä juttēb: vettagā miñnu! — ev velettu tätä. — isu ähüppäl tuhkejē päl. — a talä eli rissimä tātājä. a siz rissimä antē tälle kareti. i ehitti kultasē. i tām meni sinne, kuhhē sesared meniväd, bäläsē. a tām eli aivō iroza. vot, menti. siäl kunikkälä eli, ehtogya pietti. menti. siäl tantsitti keiki. i vot, tämä tuli karetkä akkuna. i keik kultasē eli, kulla voimaza. kunikkä poika ko üppi kujalē. i kareti avezi, i tätä tsäes tsini, i vei eñmä zäläsē. no vot, siäl ain tantsitti ehtogo. a täl piti eñla kahtētešsemē tunnissä. a tās karetti tuli tälle. kunikkä poika tämmä karetti isutti. i tās tei koitō ähüppäle. sevāt keik viskazi vällä. a sis sesared tuati, tsüsü: eliko üvä bälä? — a sesared juttēvad: ühs eli ehitettü keik kullassa. — ettäko veta teizeñla ehtogya miñnu? — isu kotoñ ähüppäl! — i sis tās nävät sevetti keik sesared. i menti. tämä tās meni rissimälē. rissimä tās ehitti. tās meni. tās tanttsi. tanttsi siäl kunikkä poigak. sihhessä tanttsi i vähä apazdala. jätti, tekkutti jalgassa ühhē tuflī. a kunikkä poika vetti i kormunā pani. vot, siz neisi kunikkä poika ettsimä sitä naissa, tsellē se tuflī kelpäv. eštē kunikkä poika rikkait mõ ettsi. ep sānnu. evät kelvannüt tuflid. neisi tämä sesa-

Võõrasemal oli üks võõrastütär ja kaks oma tütart. Aga teda kutsuti Tuhkseks. Istus ahju peal. Aga teised läksid peole. Kuningas tegi peo. Aga tema ütleb: „Võtke mind [kaasa]!” — Ei võetud teda. — „Istu ahju peal tuha peal.” — Aga tal oli ristiema tark. Ja siis ristiema andis talle tõlla, ja ehtis kullaga. Ja ta läks sinna, kuhu õed läksid, peole. Aga ta oli väga ilus. Vaat, mindi. Seal kuningal oli, peoõhtut peeti. Mindi. Seal tantsisid kõik. Ja vaat, ta tuli tõllaga ukse ette (akna alla). Ja kõik kullas oli, kulla säras. Kuningapoeg kui hüppas tänavale, ja tõlla avas, ja temal käest kinni, ja viis oma saali. Noh, vaat, seal aina tantsiti õhtul. Aga ta pidi olema kella kaheteistkümmeni. Aga taas tõld tuli talle [järele]. Kuningapoeg pani ta tõlda istuma. Ja taas tõi (s. o. tõld) koju ahju peale. Rõivad kõik viskas minema. Aga siis õed tulid. Küsis: „Kas oli hea pidu?” — Aga õed ütlevad: „Üks oli kõik kullaga ehitud!” — „Kas teie ei võta teisel õhtul mind?” — „Istu kodu ahju peal!” — Ja siis taas nad, õed, kõik rõivastused. Ja läksid. Tema taas läks ristiemale. Ristiema taas ehtis. Taas läks. Taas tantsis. Tantsis seal kuningapojaga. Seni tantsis ja vähe jäi hiljaks. Jättis, laskis jalast kukkuda ühel kingal. Aga kuningapoeg võttis ja taskusse pani. Vaat, siis hakkas kuningapoeg otsima seda naist, kellele see king kõlbab. Esiteks kuningapoeg rikkaid pidi otsis. Ei saanud. Ei kõlvanud kingad. Hakkas ta õdedele mõõtma. Ja ei kõlvanud. Aga

rīlē mittāmā. da ep keļvannu. a sis se āhūppāl juttēv: mitta mi.l.lē! — a sesarēd neistī nagramā. a tällē ko mittazi, i tällē vakura-t tuli. i tämä teizē tufli eli pannu kormunā enellēz. vetti i ize pani jalkā. kunikkā poika tämmā i vetti naizessi. tātājā eli rissimā. se avitti. sevetti keikēkā. sesarēd eittūzivād. a sis tämä jutteli kunikkā poigalē: issugā vähā. a miā menen i tulen. — vot meni rissimällē. a rissimā tämmā tās sevetti. üvvi sevetti. ize eli iloza. i sevēt keikk ilozad. i kunikkā poika vetti naizessi enellē. a nēt sesarēt kummartattī jalkā tällē. — miā vetan i teddet sinne. — jutteli. vot i vetti. a tämä eli kunikkännā.

4.

eli kunikkā.l.l.a kem poikā. keikkil.l.l.ē antē stre.lad ampua. kahs poikā ampuzivat teisilē kunikkail.l.ē. i siältā naizēt saivad. a ke.l.maz eli i v a n a božatteri. se ampu. meni sohhēsē. vot i meni ett-simā, kuhhē ampu. siz meni sohhēsē. siäl on rihi pantu. a siz meni: rihi, rihi, takoseinä mettsāsē, a esi mi.l.l.ē! — tšāntū. i tämä meni rihhē. rihezā isub vana hakka. i senel vana.l.l.aka.l.l.a tämmā stre.la tšāezā on. — mitā siā i v a n a tahod? — tšüzüp, tämä, hakka. — a i v a n a tātā ep taho vettā mehelē, miš on hakka. hakka lāti siz lavvā. keikkeq pani lavvalē. sis pani i v a n ā sōmā. neisi lavvā takkā. i juttel: passibo! — vot, i v a n a dūmāb enellēz: en veta miā tātā. mēn vällā. — a sis ko

siis see ahju peal ütleb: „Mööda mulle!” — Aga õed hakkasid naerma. Aga temale kui mõõtis, siis talle täpselt läks. Ja ta oli teise kinga pannud taskusse enesele. Võttis ja ise pani jalga. Kuningapoeg võttiski ta naiseks. Tark oli ristiema. See avitas. Rõivastas kõigea. Õed ehmusid (heitusid). Aga siis ta ütles kuningapojale: „Istuge vähe. Aga ma lähen ja tulen.” — Vaat, läks ristiema juurde. Aga ristiema ta taas rõivastas. Hästi rõivastas. Ise oli ilus ja rõivad kõik ilusad. Ja kuningapoeg võttis naiseks enesele. Aga need õed kummardasid maani talle. — „Ma võtan teidki sinna,” ütles. Vaat, võttiski. Aga tema oli kuninganna.

4.

Oli kuningal kolm poega. Kõigile andis nooled ambuda. Kaks poega ambusid teiste kuningate juurde. Ja sealt naised said. Aga kolmas oli Ivana kangelane. See ambus. Läks sohu. Vaat läkski otsima, kuhu ambus. Siis läks sohu. Seal on tuba tehtud. Aga siis läks: „Tuba, tuba, tagusein metsa, aga esi [sein] mulle!” — Käändus. Ja ta läks tuppa. Toas istub vana eit. Ja sel vanal eidel tema nool käes on. — „Mis sa, Ivana, tahad?” küsib ta, eit. — Aga Ivana teda ei taha võtta mehele, miks on eit. Eit kattis siis laua. Kõike pani lauale. Siis pani Ivana sõõma. Tõusis laua tagant. Ja ütles: „Aitäh!” — Vaat, Ivana mõtleb enesest (omaette): „Ei võta mina teda. Lähen ära!” — Aga siis, kui

lähsi rihessä, vajo sohhõsõ. i neis tãz dũmãmã: minũ sudba. piãb vettã tãtã. — tãmã tsãntũ taggãz. i pãsi. neis ajattẽmã: piãb minũ vettã. — no pãs sõssa vällä. siz meni taggãz rihhẽ. a tãl, hakaalla, eli sermuš tsãezã. sis tãmã sermussẽ tsãnti teise tsãitẽ. i tuli loza nõrikke. tãm eli tãtãjã. i siz i tãmã nĩ kevassi eittũ i vana, što tãmã tekkauz nõressi i lozassi. i vana siz i juttẽb, što piãb vettã. — a vetad mehelẽ, nĩ kem votta piãb ella pãivällä hakkanna, a õllã on nõri i loza. — no vot, siz äddã, kunikas, kannele ante emmealla tsiutod. a senelẽ, se vei akahez. — i stobj ni õvãt stopko lep pulmã aika, stobj saisegin õllẽs panna. a siz nõvãd mentĩ vattamã, kui se hakka nõb empẽmã, nõrep mindã! nõvãd vãtetti: se hakka veti, keik neikke palos. i tsãri i site tsini. i õvez akkuna i rãgap što tuakã minũ sebrad, vetagã minũ tsiutto! i empẽgã, nĩ empẽgã, kui piãp pulmã aikanna panna õllẽs se tsiutto. — sebrat tuatĩ i vetetti. i vot emmeatĩ. no tõtĩ tãlle valmiz emmetu. a i vana isub i idgep kui minũ hakka nõb empẽmã? — a tãmã juttẽb, hakka: eittã makkãmã. i elã idge! õmniz neizep. siz nõjep, mitã lẽb. — a teizep mindãd mentĩ kottõ. i tõže neikottĩ palossi, i vizgattĩ tõže akkunassa. — empẽgã tõže, što äddãl saiseis, keipaiz õllẽ panna pulmãsẽ. — nõvãd neistĩ õmnikkoõ. vattãz: sittsa sãn i ležib akkunaalla. tsirẽ perãssi emad mehet pantĩ rahhã kormunã. nõvgaš tãs sittsã esetti. siš tsirẽpã empẽmã. no i emmeatĩ. nüt piãb vijã äddãlẽ se nõüttã. no kane kãsi mindã esimezeš vetĩ tsiutod äddãlẽ. nõüttetti. äddã

hakkas minema toast, vajus sohu. Ja hakkas jälle mõtlema: „Minu saatus. Peab võtma teda.” — Ta pöördus tagasi. Ja pääses. Hakkas mõtlema: „Ma pean võtma.” — Noh, pääses soost välja. Siis läks tagasi tuppa. Aga tal, eidel, oli sõrmus käes. Siis ta sõrmuse pani teise kätte. Ja sai ilusaks pruudiks. Ta oli tark. Ja siis temagi nii kõvasti ehmus, Ivana, et ta (s. o. eit) muutus nooreks ja ilusaks. Ivana siis ütlebki, et peab võtma. — Aga võtad mehele, nii kolm aastat peab olema päeval eidenä, aga õõsi on noor ja ilus. Noh vaat, siis äi, kuningas, neile andis õmmelda särgid. Aga sellele... see viis oma eidele. — Ja et nii head, et kui on pulmaeeg, et saaksin selga panna. Aga siis nad läksid vaatama, kuidas see eit hakkab õmblema, noorem minia! Nad vaatasid: see eit võttis, kõik lõikus tükkideks. Ja kääris [kokku] ja sidus kinni. Ja avas akna ja hüüab, et tulge, mu sõbrad, võtke mu särk! Ja õmmelge. Nii õmmelge, kuidas peab pulmaajal selga panema, see särk. — Sõbrad tulid ja võtsid. Ja vaat õmblesid. Noh tõid talle valmis õmmeldud. Aga Ivana istub ja nutab: „Kuidas minu eit hakkab õmblema?” — Aga tema ütleb, eit: „Heida magama. Ja ära nuta! Hommikul tõused, siis näed, mis on.” — Aga teised miniad läksid koju. Ja ka lõikusid tükkideks, ja viskasid ka aknast [välja]. — „Õmmelge ka, et äial saaks, kõlbaks selga panna pulma.” — Nad tõusid hommikul, vaatavad: siis siin lamabki akna all. Kiiruga oma mehed panid raha taskusse. Poest taas siitsi ostsid. Siis kiiremini õmblema. Noh, õmblesidki. Nüüd peab viima äiale selle näha (näidata). Noh, need kaks miniat esimesena viisid

vätte tsiutod: kane tsiutod. kēz mēn tōt tetsemā, sis panen ülle. a siz vei ivana. ivanalt ko tsiutō vetti i vätte: siz miä kazē tsiutō vein panna, ko lēvāt pulmad. — no siz antē jašvua, što tetšeisivāt keikē keamē mindā javoš kursia pulmessi. vot, siz nävāt tāz vātētī akkunassa, kui se hakka neizep tetsemā. hakka se vetti taitškahjä. no i puissi sinne javod, i segotti, i kehalā ahjō vaņe. eb vālinnu eb mittāid. i juttēp: tšühze kursia i loza, štop pulmaza lavvaļe panna i loza ēz. — teizeđ mindāt tāz akkunassa vahittī, kui tämä tēv. mentī koļtōsē. tōže nī segotattī taitšikahjä. i tāz ahjōsē vaņetti. lämmitättī ahjo. i juttēvat tōže: tšühze kursia i lozassi, štop ko pulmad lēvād, nī lavvaļe panna. nävāt ko panivat ahjō, nī ahjō meni keik taitšina ahjua mō. ebi tšühsennū. sis tāz menivād mehed, essivad jašvua. i tās sēdgottī. tšāzži tehti i pantī ahjō. da ep tuļļu i loza. no nūt piāp tāz vijjā äddāle näüttā. no vot, mentī, pantī lavvaļe kursiad. äddā tuli vātab: ah! tuemma tōltā, siz veimma kast süvvā. noka siä i vana tō. — ivana tei vimezessi. i pani lavvaļe. äddā tuli vätte. siz i jutteli: a kast sāb lavvaļe panna, kēz lēvāt pulmad. — vot keļmettomassi piāb lavvaļe emmeļna ursi. — no tāz, vot, vāt-tāz, kui sē tēp se hakka. äddā keikkīļe essi i antē. a sis tās piti emmeļna, višiva-f. tämä tāz vetti neikke. i tāz viskazi kujalē: a minū sebrad višifte nī, što veip pulmas panna lavvaļe. lahgottā lavvaļe. — no vot, vātētī, što tämä neikke. tāz nī tetšivād. i omniz

särgid äiale. Näitasid. Äi vaatas särgid: „Need särgid, kui lähen tööd tegema, siis panen selga.” — Aga siis viis Ivana. Ivanalt kui särgi võttis ja vaatas: „Siis ma selle särgi võin panna, kui tulevad pulmad.” — Noh, siis andis jahu, et teeksid kõik kolm miniat jahust pulmaleiba pulmaks. Vaat, siis need taas vaatasid aknast, kuidas see eit hakkab tegema. Eit see võttis mõhe. Noh, puistaski sinna jahud, ja segas, ja kohe ahju valas. Ei vorminud [leiba], ei midagi. Ja ütleb: „Küpse, pulmaleib, ilusaks, et pulmas lauale panna ilus oleks.” — Teised miniat taas aknast vahtisid, kuidas ta teeb. Läksid koju. Ka nii segasid mõhke. Ja taas ahju valasid. Kõeti ahi. Ja ütlevad ka: „Küpse, pulmaleib, ilusaks, et kui pulmad tulevad, siis lauale panna.” — Nemat, kui panid ahju, nii ahjus läks kõik tainas ahju mööda [laiali]. Ei küpsenud. Siis taas läksid mehed, ostsid jahu. Ja taas sõtkusid. Kätega tehti ja pandi ahju. Ja ei tulnud ilus. Noh, nüüd peab taas viima äiale näidata. Noh vaat, läksid panid lauale pulmaleivad. Äi tuli, vaatab: „Ah! Tuleme töölt, siis võime seda süüa. Aga sina, Ivana, too!” — Ivana tõi viimasena. Ja pani lauale. Äi tuli, vaatas. Siis aga ütles: „Aga seda saab lauale panna, kui tulevad pulmad.” — Vaat kolmandaks peab lauale õmblema lina. — Noh, taas, vaat, vaatavad, kuidas see teeb, see eit. Äi kõigile ostis ja andis. Aga siis taas pidi õmblema, välja õmblema. Ta taas võttis, lõikus [katki]. Ja taas viskas tänavale: „Aga minu sõbrad, õmmelge välja nii, et võib pulmas panna lauale, laotada lauale.” — Noh vaat, vaatasid, et tema lõikus. Taas nii tegid. Ja hommikul aken avati.

akkuna avetti. a sīn ontši. mehet táz mentī, ešetti tšīrēp, i tehtī. no vot, sis tās piāb mennā, äddäle vijjä. estē kahs mindā näütetti äddäle. äddä vetti, i vatte, i: kazē, — juttēp, piāb lauvale panna, kēs tōltä tuemma. — vot, sis tei i vana. tōžē näütāb. sis kunikas: kasse sāb lauvale lahgotā, kēs pulmad lēvāb. — näilē tās paha meli. vot, siz neistī pulmā pitāmā. keik suku korjatti, kutsutti. no i tultī suku keik. isutti lautā. kunikkāl lauvāl keikkeā eli ohto. a äddä sis tšüzüb mindāloiat: eliko keikkeā lauvalla? — mindād juttēvat, što keikkeā eli. a vot, ko sōtī lauvā takañ, se i vanā nain vīnā vale ain eikeā ihhasē, i kuřreāsē nūt keik pani, mitā sōtī lintua. no vot, lätti lauvā takka vällā. no vei kunikas keik vērād eñmāsē sātū. no vot, tšüzüb mindāloiat: oņko minū sāduza keikkeā? — keikkeā on! — a sis tšüzüp kazemta i vannaizemta. a i vanna nain juttēb: keikkeā on, keikkeā on, ühtā beļe. — i siz niku sattu i vanā naizē pālē, miħhē nī izālē vas-saz. tämä siz eikeassa ihassa vīnā viskaz i brūda tuli. a kuřreassa viskazi rōb. a roissa tulivad linnud brūdāsē. no vot, siz äddä mindāle vėl kummarti, što mō nagrastimma. i pani teized mindāt kummartamā. juttēli, što antagā antēssi. — neistī elāmā. a öllä tämä tuli loza nain, a päivällä táz akkañ eli. a tämä sis sermussē vetti. kečvī nukku nain. i vana vetti sermussē. tämä ko örtsähti üllēz, sermussa bē. i tämä dava-i johsemā vällā. i vetti tšīn, tahte vettä tšīn. a nain johsi. — vot, siz ep tahtonnu

aga siin ongi. Mehed taas läksid, ostsid kiiremini [kui muidu], ja tegid. Noh vaat, siis taas peab minema, äiale viima. Esiteks kaks miniat näitasid äiale. Äi võttis, ja vaatas ja: „Selle,” ütleb, „peab lauale panema, kui töölt tuleme.” — Vaat, siis tõi Ivana. Ka näitab. Siis kuningas: „Seda saab lauale laotada, kui pulmad tulevad.” — Neil taas paha meel. Vaat, siis hakkasid pulma pidama. Kõik sugu korjati [kokku], kutsuti. Noh tuligi kõik sugu. Istuti lauda. Kuningal oli laual kõike küllalt. Aga äi siis küsib miniait: „Kas oli kõike laual?” — Miniad ütlevad, et kõike oli. Aga vaat, kui söödi laua taga, see Ivana naine valas viina aina paremasse varrukasse, ja vasemasse luud kõik pani, mis söödi lindu. Noh vaat, mindi laua tagant ära. Noh siis kuningas kõik võorad oma aeda. Noh vaat, küsib miniait: „Kas mu aias on kõike?” — „Kõike on!” — Aga siis küsib sellelt Ivana naiselt. Aga Ivana naine ütleb: „Kõike on, kõike on, üht pole.” — Ja siis nagu vihastus Ivana naise peale, miks nii isale vastas. Tema siis viskas paremast varrukast viina ja tiik tekkis (tuli). Aga vasakust viskas rood. Aga roodudest tulid linnud tiiki. Noh vaat, siis äi miniale veel kummardas, et meie naersime. Ja pani teised miniad kummardama. Ütles, et andke andeks. — Hakati elama. Aga öösi ta muutus ilusaks naiseks, aga päeval taas eidena oli. Aga tema siis võttis sõrmuse. Kõvasti magas naine. Ivana võttis sõrmuse. Tema kui ärkas üles, sõrmust pole. Ja ta pani välja jooksma. Ja võttis kinni, tahtis võtta kinni. Aga naine jooksis [ära]. — Vaat, siis ei

jättä sitä naisa. i juttēB: miä menen ettsimā. — a isä juttēB: levvät teizē naizē. — a miä, — juttēB, — en jätä. mēn ettsimā. — meni. seizob uhzeλλα mēz, vahti. tsüzüb: mikä on? — a miä nain pakeni. — a tām juttēB: mē nüD! — teized uhzed on. tāz on vahti. a keamettomaza uhseza on sūr mato sukkoza. a siä veta mekka tsältēsē. a sis se mato leikkā. sis siä sād naizē eṃmā. — no tāmā meni. mato se sūr eli. tāmā taki leikkaz. vot i avezi uhzē. vot, siällä i isup tāmā nain. juttēB: minū nain siäll isub. i siällä velä nellä tüttärikkya issuvad. a tāmā on tšehspaikkaz. — no vot, tsüzüb nain: kui siä i pättuzit tanne? — a vot, juttēB: epetattī miñnuu. — no vot, tāmā veti eṃmā naizē i nēt tüttäred, nellä tüttärikkya. i isutti veñnē. i üli meṛre tu.ñī. no mentī izälē, äddälē. tāmā eli aivō iloza nain. vot i izälē juttēB: miä en eḷleiz mennü, ko tāmā beḷleiz iloza. a tāmā iloza on. a mi.ñḷ tām jutteli, što piäp kem vōtta eλλα hakkanna. tāmā eli atama.ñalla vargasettu. miä sermussē vetin. en veinnu terppiä, što tāmā hakkanna on. — elägā nüd üvässi. nüť keikk üvä on. — nüd on leppu. mi.ñḷ velli pajatti.

5.

ellä ain pajatattī, što tšivvē pälē i kannō pälē kasvab leipä. a kapussa sūssa tsülväd: puh, puh. a paha voima tōžē vetti rütsetä suhhē. a jumala tetši nī, što suhhē laiva neisi. vot siz i paha voima eli tavannu mehhe trengissi. nō, ömnikko tuli: kuhhē

tahtnud jätta seda naist. Ja ütleb: „Ma lähen otsima.” — Aga isa ütleb: „Leiad teise naise.” — „Aga mina,” ütleb, „ei jäta. Lähen otsima.” — Läks. Seisab uktsel mees, vaht. Küsib: „Mis on?” — „Aga mul naine põgenes.” — Aga tema ütleb: „Mine nüüd! Teised ukсед on. Taas on vaht. Aga kolmanda ukse taga on suur madu lukkus. Aga sina võta mõök kätte. Aga siis see madu tapa. Siis sa saad oma naise.” — Noh, ta läks. Madu, see oli suur. Ta nõnda siis tappiski. Vaat, ja avas ukse. Vaat, seal istubki tema naine. Ütleb: „Minu naine seal istub.” Ja seal veel neli tüdrukut istub. Aga tema on keskpaigas. — Noh vaat, küsib naine: „Kuidas sa siis siia sattusid?” — „Aga vaat,” ütleb, „õpetati mind.” — Noh vaat, ta võttis oma naise ja need tüdrukud, neli tüdrukut. Ja pani istuma paati. Ja üle mere tulid. Noh, läksid isale, äiale. Ta oli väga ilus naine. Vaat, ütleb aga isale: „Ma ei oleks läinud, kui ta poleks ilus. Aga ta on ilus. Aga mulle ta ütles, et peab kolm aastat olema eidenä. Ta oli vanakuradi poolt varastatud. Ma võtsin sõrmuse. Ei võinud kannatada, et ta on eidenä.” — „Elage nüüd hästi. Nüüd on kõik hea.” — Nüüd on lõpp. Mulle vend jutustas.

5.

Enne aina pajatati, et kivi peale ja kännu peale kasvab vili (leib). Aga kapsast suust külvad: puh, puh. Aga kurivaim ka võttis rukist suhu. Aga jumal tegi nii, et suhu tärkas oras. Vaat, siis kurivaim oligi saanud sulaseks mehe.

mēmmä tölē? — a ved jueλλas, tontti on hullu. tämä juttēv: mēmmä rīgā tappamā. a tālla on primuzla, ešto paikant ed likuta. a tämä trengillē juttēv: veta nūt primuzla, da neis tappamā. — a trenki juttēv, ešto siä tapat kešvi. a ko miä nūd nēn tappamā, elget keik akanaš lōn. — a primuzla nī, ešto trenki ev veji paikanta likuttā. — a mitā sis teizeļ ommikkya neizemma tetšemā? — trenki tšüzüv. a tämä juttēv: omenna mēmmä mettsā. mettsazā on kūsi. ehsinā päivinā tōmma koitōsē. — no vot, mentī. ommiz mentī mettsā. i kūsi on mālla. — no, nūd nēmmā vēmā koitō. — a trenki se juttēv: siä veta ladvassa. miä vetan tūvessä. ladva on kerkēap. — noh, tämä veti ladvassa. a trenki veti tūvessä. a sis piäb ladvā ezā mennā, a tūvi taikka. veti tämä ladvā. a trenki tūvezā. — no prōbā siz vijjä ladvassa! — ehzad on vassā ved! — ebi veinnu vijjä. a trenki juttēv: miλλ on kerkēā. — a trenki vėlā issu pālē. laulab i sub a tämä rāgub: viskamma mālē! miä en vēi! — nī vizgattī. a nūd juttēp paskapōl mehelē: siä anna miλλē tōtā. — a trenki juttēv: siä nūd mene, sā kōlluihta villoita, ešto miλλē sukad i alētset tēd. — tam meni, kōlluita kaive. a bē mittād villoit. nī i pakeni vällā mehessä. i mēs pāsi. mēz eli xitrei.

Noh, hommik tuli: „Kuhu läheme tööle?” — Aga öeldakse ju, et tont on hull. Ta ütleb: „Lähme reht peksma.” — Aga tal on koot, et paigalt ei liiguta. Aga ta ütleb sulasele: „Võta nüüd koot, ja hakka peksma!” — Aga sulane ütleb, et: „Sina peksad kõvasti. Aga kui mina nüüd hakkam peksma, õled kõik aganaks lõhn.” — Aga koot nii[sugune], et sulane ei või paigalt liigutada. — „Aga mida siis teisel hommikul hakkame tegema?” sulane küsib. Aga tema ütleb: „Homme läheme metsa. Metsas on kuusk. Okstega, kõige täiega toome koju.” — Noh vaat, läksid. Hommikul läksid metsa. Ja kuusk on maas. — „Noh, nüüd hakkame viima koju.” — Aga sulane see ütleb: „Sina võta ladvast. Ma võtan tüvest. Latv on kergem.” — Noh, ta võttis ladvast. Aga sulane võttis tüvest. Aga siis peab latv ees minema, aga tüvi tagant. Võttis ta ladva. Aga sulane tüvest. — Noh, proovi siis viia ladvast! Oksad on vastu jul! — Ei võinud viia. Aga sulane ütleb: „Mul on kerge.” Aga sulane veel istus peale. Laulab ja istub, aga tema karjub: „Viskame maha! Ma ei või!” — Nii visati. Aga nüüd ütleb vanapagan mehele: „Sa anna mulle tööd.” — Aga sulane ütleb: „Sa nüüd mine, hangi (saa) surnuilt villu, et mulle sukad ja kindad teed.” — Ta läks, surnuid kaevas [välja]. Aga pole midagi villu: Nii põgeneski ära mehe juurest. Ja mees pääses. Mees oli kaval.

a tüttärikkein meni vettä tōmā, i kaugā ep tullu. a emä jut-
teli: meñneizit kũ täüttessi! i kũ vet̄ti. i nũd on kũza, keretākā
panget pihallla. siä vot vāta, kēz on täütellāin kũ. nādet tüttärikko
seizob i kereta i panged on. keretākā siäl vettä vēb.

kui linat tappāz. elivat tüttärikod. ehti saunaza. i kaugā po-
joja ep tullu. a nāvāt siz juttelivad: zoť tuñneizivat paskapōled!
— i vähānaikā, i tulivad. nāila elivat tšūnet tiñnaizep. no vot,
nāvāt tultī, isutti lavezeñne. i ännät pantī lavezenāñlā. tüttä-
red i eitutti. jōstī rīgā pak̄kō. i linad ehti ahettu rīgaz. nāvād — lino-
jē taggā kerjautti. vot, nāvāt tultī rīgālē. i vot neisivat paskapōlille
pajattamā, kui liñnoi mūkataz. — kũntāgā, kũntāgā! liñnoi neisez
mūkkāmā. eštē ivūsšis tempiaz. sis pannaz rīgā. a sis pannaz mālē.
siz meitā luvvās keppilōillä. sis pannaz mālē meddev. siz meiltā
keik lūd märkkenevād. siz vet̄tāz mālta. siz murjutas tapepuilla.
siz luvvās tāz vitemeñlla lūd vällā. a siz rauteziñlla nagnoiñlla
ivūsšī keik tempiaz. a sis sermī välizā meitā tšertāz. a sis pan-
naze meitā, venüttās pitsälē. siz neizez rautezeñlla pīlalla raddo-
mā. i kukke laulasti. i paskapōled vällā mentī. kahste-ššemet
tunnia tuli. tüttāred jäivät tervēssi, i pāsivad vällā.

Aga tüdrukuke läks vett tooma, ja kaua ei tulnud [tagasi]. Aga ema
ütles: „Läheksid kuu täiteks!” — Ja kuu võttis. Ja nüüd on kuus, kaelpuudega
panged pihal. Sa, ennäe, vaata, kui on täiskuu. Näed, tüdruk seisab ja kael-
puud ja panged on. Kaelpuudega seal vett viib.

Kuidas linu pekstakse. Olid tüdrukud. Olid saunas [käsitöid tegemas].
Ja kaua poisse ei tulnud. Aga nemad siis ütlesid: „Tuleksid kas või vana-
kuradid!” Ja vähe aega, ja tulid. Neil olid küüned tinased. Noh, vaat, nad
tulid, istusid pingile. Ja sabad panid pingi alla. Tüdrukud aga ehmusid. Jook-
sid rehte paku. Ja linad olid ahitud rehte. Nad linade taha peitusid. Vaat,
nad tulid rehte. Ja vaat hakkasid vanakuraditele kõnelema, kuidas linu piina-
takse. — „Kuulge, kuulge! Linu hakatakse piinama. Esiteks juustest kistakse.
Siis pannakse rehte. Aga siis pannakse maha. Siis meid lüüakse keppidega.
Siis pannakse maha meid. Siis meilt kõik luud mädanevad. Siis võetakse maast.
Siis murtakse lõugutiga. Siis lüüakse taas ropsimõõgaga luud välja. Aga siis
raudsete naeltega juukseid kõik kistakse. Aga siis sõrmede vahel meid keera-
takse. Aga siis pannakse meid, venitatakse pikaks. Siis hakatakse raudse saega
taguma (raiuma).” — Ja kukk kires korraks. Ja vanakuradid läksid ära. Kell
sai kaksteistkümmend. Tüdrukud jäid terveks, ja pääsesid ära.

elivat kalad, — sitä vël muisan, — revon. eli pütännü. susi tuli da juttëB, kuš siä sait kalad? — mē, — juttëB, merele i pisä äntä avatō. sis kaļnoi tueB. sihhessä piä, kui jätüb äntä. — i piti. kui jättü joh, sis tempazi. i katkazi ännä. a sis perennaisiläe jutteli, repo: menkä suela äntä tempägä! — naized meniväv. i vot, sis susi tempazi ännä. a näväd raddottī. a repo takkā veitti i ülle sei. a perennaized mentī sutta ajamā. no tuep susi revonē vassā. a susi kaipāb: minunt äntä kadgattī. — a repo ko sei ülle, veitti pā üllekā. vot susi kaipāp što äntä kadgattī. a repo: näje, minnū kui raddottī. ajut tuevad. — susi eli durakka i uske, mitä repo jutteli.

karuš külin, što naizē tapaz mettsäz. tapaz, a siz vei eñmā majjä. ja sis piti. tei mitä süvvä, kagroi, sitä sō. a sis tämä kui-leb ain pani süreṭ püt keik eṭtē, štoB naizikko ei pāseizi majaš vällä. a siz, nädjo, naizikōkā neis elämä. i naizikko paksuš meni. a sis tämä ku lep kehnoš pani aukō tšini. naizikko pāsi vällä. i siz naizikko johsi tšülläsē kui leb voimā. a karu ko tuli, vätte, što majaza bē, nūski jälled. i tarkā lähsi johsemā. a naizikko ehti tšüllä johsa. takkā johsi. i ep tavannu. naizikko ehti rihhē mennä. pāsi vällä. a sis tetši poigā. pōneḍ eli karu, a pōneḍ eli inehmīn. lahsi kazvi kui le.

Oli kalad, — seda veel mäletan, — rebase. Oli püüdud. Hunt tuli ja ütleb: „Kust sa said kalad?” — „Mine,” ütleb, „merele ja pista saba avandusse. Siis kalu tuleb. Seni pea, kuni jää tub saba.” — Ja pidas. Kui jäätus juba, siis tõmbas. Ja kaksas saba. Aga siis perenaistele ütles, rebane: „Minge, hundil saba tõmmake!” — Naised läksid. Ja vaat, siis hunt tõmbas saba [ära]. Aga nad tagusid. Aga rebane takka võttis ja koore söi. Aga perenaised läksid hunti ajama. Noh, tuleb hunt rebasele vastu. Aga hunt kaebab: „Mult saba kaksati.” — Aga rebane, kui söi koort, võidis koorega pea. Vaat hunt kaebab, et saba kaksati. Aga rebane: „Näe, mind kuidas taoti. Ajud tulevad [välja].” — Hunt oli loll ja usku, mida rebane ütles.

Karust kuulsin, et naise võttis kinni metsas. Võttis kinni, aga siis viis oma osmi. Ja siis pidas [seal]. Tõi midagi süüa, kaeru, seda sō. Aga siis ta kuidagi aina pani suured puud kõik ette, et naine ei pääseks osmist välja. Aga siis, ennäe, naisega hakkas elama. Ja naine jäi rasedaks. Aga siis ta kuidagi viletsasti pani augu kinni. Naine pääses välja. Aga siis naine jooksis külla kuidas on jõudu. Aga karu, kui tuli, vaatas, et osmis pole, nuuskis jäljed [kätte]. Ja targu läks jooksmas. Aga naine suutis külla joosta. Takka jooksis. Ja ei saanud kätte. Naine suutis tuppa minna. Pääses ära. Aga siis sünnitas poja. Pool oli karu, aga pool oli inimest. Laps kasvas kuidagi.

Ot'ju vadja keele oskus, nagu ilmneb jutustustest, on olnud täielik. Tal on alles olnud rohkesti selliseid sõnu, mida juttude kirjaneku ajal enamik teisi vadjalasi enam ei tundnud. Tema keel on tüüpiline „orglaste” (*орколаисте*), s. o. Mati küla ning selle lähima ümbruse keel. Et „orglaste” lähedas naabruses on suuri isurite külasid, on vadja keelde tunginud isuri laensõnu, nagu *emintimä* 'võorasema' (isuri *emindimä*), *tütärlentemä* 'võõrastütär' (*tüvär-lendemä*), *tüttö* 'tüdruk' (*tüttö*), *voima* 'võim' (*voima*), *mikä* 'mis' (*mikä*), *märkkeneväd* 'mädanevad' (*märkkēnēd*), *kerkeäp* 'kergem' (*kerkiämp*), *kehno* 'vilets' (*kehno*) jne. Et kõnesolevate vadjalaste ümbruses on olnud ka soomlasi, on mõnikord peaaegu võimatu öelda, kas laensõna on vadja keelde siirdunud isuri või soome keelest, sest foneetiliselt võib laensõna allikaks olla emb-kumb keel. Niisuguseid sõnu on näiteks *hullu* 'hull' (isuri *hullu*, soome *hullu*). Soome keelest on saadud *sünti* 'patt', *treŋki* 'sulane', *keppi* 'kepp'. Isuri ja soome laensõnad, mis Ot'jul on esinenud, ei ole isikupärased, vaid need on olnud omased teistelegi vadjalastele. „Orglastel” üldiselt levinud isuri keelest saadud morfoloogiline laen on *l*-mitmus: *mind'aloiat* 'miniailt', *keppilöillä* 'keppidel, keppidega'. Isuri keele foneetika mõju kohtab konsonantide gemineerumises pika vokaalainese ees: *taggā* 'taha' (mujal vadja keelealal *tagā*), *kottōsē* 'koju' (*kotōsē*), *makkā mā* 'magama' (*makāmā*), *tuļleis* 'tuleks' (*tuļleis*), *kuħhē* 'kuhu' (*kuħē*), *miñnua* 'mind' (*minua*), *señnē* 'selle' (*senē*), *lühhüpāssi* 'lühemaks' (*lühhüpāssi*), *jačvua* 'jahu' (*javua*) jne.

Eesti keele mõju Ot'ju jutustuste keeletarvituses on minimaalne, sest Kattila ala vadjalased on eestlastega hakanud tihedalt kokku puutuma alles möödunud sajandi lõpus, kui eestlasi siirdus hulganisti vadjalaste küladesse töödele. Eesti keelest saadud laensõnadeks võiks pidada *tontti* 'tont', *vahti* 'vaht', *kirstu* 'kirst'.

Nagu mujal vadja keelealal, nõnda on ka Mati küla vadjalastel ohtrasti vene laensõnu, nagu *strela* 'nool' (vene *стрела*), *božatterī* 'vägilane' (*богатырь*), *dūmata* 'mõelda, arvata' (*думать*), *sud'ba* 'saatus' (*судьба*), *štobi*, *štop* 'et, sest et' (*чтобы*), *što*, *ešto* 'et' (*что*), *brūda* 'tiik' (*пруд*), *taki* 'nõnda siis' (*так и*), *terppiä* 'kanpatada' (*терпеть*), *primuzla* 'koot' (vene murdeline *привуза, привуз*), *ved'* 'ju, aga' (*ведь*), *xitrei* 'kaval' (*хитрый*), *durakka* 'loll, rumal' (*дурак*), *prōbata* 'proovida' (*пробовать*), *žārittā* 'küpsutada' (*жарить*), *i* 'ja, -gi, isegi' (*и*), *da* 'ja' (*да*), *passibo* 'aitäh' (*спасибо*), *tōžē* 'ka' (*тоже*), *karetti* 'töld' (*капета*), *bāla* 'pidu' (*бал*), *zāla* 'saal' (*зал*), *tufli* 'king' (*туфли*), *brännikka* 'präänik' (*пряник*), *kormuna* 'tasku' (*карман*, murdeti *корман*), *vakura-t* 'täpselt' (mur-

deline в акурат) jne. Omapäraseks nähtuseks vene laensõnade tarvitamisel on see seik, et vene laensõnu muudetakse vene keele reeglite järgi: *i vähä opozda-ла* 'ja vähe hilines' (vene *опоздала*), *piti gmmella, vjšivat* 'pidi õmblema, välja õmblema' (*вышивать*) jne. Vadja keeles on olemas ka vene keelest saadud tõlgelaenusid. Üheks selliseks tõlgelaenuks on impersonaali tarvitamine mitmuse kolmanda pöörde asemel, näit. *sesaređ neistī nagramā* 'õed hakkasid naerma' (*neistī* 'hakati' > 'hakkasid'), *teizeđ menti* 'teised läksid' ('mindi' > 'läksid').

Ot'ju keeletarvituse omapärase joonena võib mainida foneetilisi ja morfoloogilisi kõikuvusi mõnes sõnas, nagu *ūpakka ~ ūpekka* 'saabas', *hakka ~ akka* 'eit', *tāria ~ tāri* 'taari, kalja', *siḷḷe ~ sinuḷe* 'sulle', *ep piā ~ ei piā* 'ei ole vaja', *ei mittāid ~ mittād* 'ei midagi', *tulev ~ tuev* 'tuleb', *mened, menev, mene ~ mēv, mēv, mē* 'lähed, läheb, mine', *tāmā ~ tām* 'tema', *lāhemā ~ lām* 'lähme', *neizen ~ nēn* 'hakkan', *pāsi ~ pās* 'pääses', *beḷe ~ bē* 'pole', *miñnū ~ minū* 'minu', *kunikkā poigākā ~ poigāk* 'kuninga-pojaga' jne. Sellised kõikuvused on johtunud osalt kiirkõonest ja kuluvormidest, osalt vadja murrakutevahelistest kõikuvustest.

Ot'ju hääldamist on taotletud täpselt edasi anda. Ainult mõnest vähese täpsusega detailist on mööda mindud. Nõnda on *piev* 'peab', *siel* 'seal', *miε* 'mina' asemel kirjutatud *piāv, siāl, miā*; *tāria* 'kalja', *mindā* 'minia', *veđdā* 'võia' asemel on *tāria, minda, veđda*; *ūps* asemel on *ūhs* 'üks'. Et mainitud foneetilised üksikasjad on üksnes kombinatoorsed, on nende märkimisest loobutud.

ВОДСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ ИЗ ДЕРЕВНИ МАТИИ

П. АРИСТЭ

Резюме

Водский язык близок эстонскому в большей мере, чем другим прибалтийско-финским языкам. В наше время на этом языке говорит лишь несколько десятков представителей старшего поколения, проживающих в Кингисеппском районе Ленинградской области, в то время как молодежь, а также люди средних лет уже окончательно переключились на русскую разговорную речь.

Вышеприведенные тексты записаны в 1942 году со слов 92-летней старушки Авдотьи (согласно водской произносительной традиции Отыю) Онуфриевой, которая, будучи уроженкой деревни Бабино, в очень юных годах вышла замуж в деревню Матию, где

и прожила весь свой долгий век. Говор деревни Бабино мало чем отличался от говора Матии, и поэтому перемена места жительства не могла оказать заметного влияния на речевую традицию Авдотьи Онуфриевой. Эта старушка прекрасно владела водским языком — на русском языке она говорила значительно хуже. В ее словарном запасе было очень много таких слов, которые уже были забыты другими жителями этой местности, т. к. в водском языке того времени многие исконно водские слова заменялись русскими и ижорскими заимствованиями. В речи Авдотьи Онуфриевой эти заимствования встречаются значительно реже, не в большей мере, чем в записях водской речи, относящихся к прошлому столетию, когда водский язык был еще живым разговорным языком большинства местного населения.

Авдотья Онуфриева хранила в памяти очень много народных сказок и поверий — записана была лишь небольшая часть всего фольклорного багажа этой сказительницы, причем мною приведены только некоторые записанные со слов бабушки Отью сказки. В этих сказках находит прекрасное отражение специфика водского народного творчества; они интересны также и с точки зрения словарного состава водской речи. Следует иметь в виду, что у жителей этой местности никогда не было письменности на своем родном водском языке, и поэтому их народная словесность отличается исключительной яркостью и самобытностью. Даже самые последние носители водской разговорной речи знали очень много сказок, народных песен и загадок. По словам Авдотьи Онуфриевой, в дни ее молодости сказки рассказывались не только во время праздничных сборищ и вечеров, но также и во время работы на поле или дома.

Вышеприведенные сказки и рассказы снабжены эстонским переводом, что способствует не только их пониманию, но и сопоставлению двух очень близкородственных языков. Поскольку финноугроведы в большинстве случаев разбираются в эстонском языке, перевод сказок на русский язык считаю излишним.

WOTISCHE VOLKSMÄRCHEN AUS DEM DORFE MATI

P. ARISTE

Zusammenfassung

Die wotische Sprache steht von allen ostseefinnischen Sprachen dem Estnischen am nächsten. In der Gegenwart wird diese Sprache nur von einigen Dutzenden alter Leute im Bezirke Kingisepp des Leningrader Gebiets gesprochen.

Die oben veröffentlichten wotischen Texte wurden im Jahre 1942 nach dem Erzählen der 92-jährigen Avdotja (wot. Ot'ju) Onufrijeva

aufgezeichnet. Die Erzählerin wurde im Dorfe Babino (wot. Jarvigoištsülä) geboren, war aber jung verheiratet und nach dem Wohnort ihres Mannes, nach dem Dorf Mati übergesiedelt. In dem letzten Dorf hatte sie ihr ganzes Leben verbracht. Die Mundarten von den Dörfern Babino und Mati stehen einander sehr nahe, so dass in der sprachlichen Tradition der Erzählerin keine nennenswerten Veränderungen nach der Umsiedlung entstanden sein konnten. Die Alte beherrschte das Wotische vollkommen und war wohl die letzte Wotin, die der russischen Sprache bedeutend schlechter kundig war.

Die Erzählerin kannte viele Märchen und Geschichten, von denen nur ein unbedeutender Teil aufgezeichnet wurde. In der gegenwärtigen Veröffentlichung wird nur ein Teil der gesammelten Texte angeführt.

Die Woten haben nie eine eigene Literatur besessen. Ihre Volksdichtung ist jedoch sehr reich gewesen. Nach der Übertragung der letzten des Wotischen kundigen Leute hat man Volkslieder, Märchen, Rätsel u. a. aufschreiben und aufbewahren können. Als Ot'ju noch jung war, hatte man öfters Märchen zu verschiedenen Zusammenkünften der Dorfleute erzählt, und desgleichen während der Arbeit.

Die veröffentlichten Märchen und Geschichten sind mit einer estnischen Übersetzung versehen.

NÄITEID ISURI KEELE HEVA MURDEST

A. LAANEST

1956. a. suvel toimus ekspeditsioon isurite juurde, millest võttis osa Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi ning Tartu Riikliku Ülikooli töötajaid, aspirante ja üliõpilasi. Ekspeditsiooni liikmete hulka kuulus ka allakirjutanu, kelle ülesandeks oli eriti tekstide lindistamine magnetofoni abil. Selle uurimisreisi tulemusena on nüüd lindile võetud hulk materjale kahest isuri murdest: soikola ja heva murdest. Neist eriti vähe tuntud on heva murre, millest oli seni ainsateks trükitud ilmunud tekstideks kaks V. PORKKA avaldatud muinasjuttu Vepsä ja Murdove külast¹, kusjuures nendes tekstides tarvitatud märkimisviisi ei võimalda küllaldase täpsusega jälgida murde foneetilisi erijooni.

Nimetatud murret kõneldakse praegusel ajal Leningradi oblasti Lomonosovi rajoonis Heva (isuri keeles Hevahan, vene keeles Kovaši) jõe piirkonnas asuvais küldes: Lentisi (Lendovštšina), Murdove (Murdovštšina), Hevaha ehk Vepsä (Kovaši), Kangaspää (Novoje Kalištše), Väaskülä (Staroje Kalitštše), Sürjä, Tönttölä (Tentelevo), Huurala (Šiškino). Neist neljas esimesena mainitud külas oli käesolevate märkmete avaldajal isiklikult võimalus viibida ja veenduda, et suur osa sealsest vanema- ja keskealisest elanikkonnast kõneleb isuri keelt; et ka neljas viimasena mainitud külas leidub isureid, seda teadsid kinnitada kõik ümbruskonna elanikud.

Siin avaldatavast tekstist õige arusaamise huvides on vaja teha paar märkust heva murde häälikulise külje ning käesoleva teksti transkriptsiooni kohta. Murdes esinevaid geminaate tuleb üldiselt lugeda täisgeminaatideks. Mõnikord, peamiselt kontraheerumisel tekkinud pika vokaali ees või järgsilpides, kuulub geminaat veidi lühemana, kuid see nähtus ei esine kaugeltki seaduspäraselt ning on enamasti üsna ebaselgelt tajutav; igal juhul on kõik need geminaadid peaaegu alati märgatavalt pikemad kui näiteks soikola murdes esinevad lühikesed geminaadid. Seetõttu on siin avaldatavas

---

¹ V. PORKKA, Ueber dem ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte, Helsingfors 1885, lk. 134—143.

tekstis ka teistest lühematena tunduvad geminaadid suuremalt osalt jäetud ilma lisamärgita ja ainult vähestel selgematel juhtudel on nad märgitud lühikestena. Neil juhtumitel, kus soikola murdes pika rõhulise silbi järel on *p̣*, *ị*, *ḳ*², kuulduv heva murdes üsna selgesti geminaat. Omapäraseks jooneks on veel, et diftongid ja osalt konsonantühendidki esinevad tavaliselt pikkuses, mis vastab eesti keele teisele vältele. *k*-häälik sõna lõpul on heva murdes praegugi üldiselt säilinud, õigemini esineb vastav meediaklusiil, kuid lausefoneetilistest tingimustest ja kõnetempost olenevalt ei tule see alati kuuldavale. Sedasama võib märkida ka sõnalõpulise *n*-i suhtes.

Seni kogutud materjali põhjalikum läbitöötamine (mis on alles teostamata) ning eelseisvad uued uurimisretked isuri aladele võimaldavad kahtlemata paremini ja täpsemalt selgitada heva murde iseärasusi; seetõttu ei tundu olevat otstarbekohane öelda siin midagi enamat selle murde iseloomustuseks.

Alljärgnevad tekstid on magnetofoni rääkinud 73-aastane Anna Danilovna Ivanova, kes on sündinud Lentisi külas.

I

miun ämmöi, mi̇hen, izän mamma oti i̇geroin. hänet oti, mi̇gä nüt saodän pȧlda, rättinä̇d. si̇d oti añua pälimäin, pälimäin oti añua. si̇d oti povvoinekka, mi̇gä pāż pittid, si̇dä saottin povvoinegāks. a pȧlda rättinä. a se oti añua. hȧloi oti, kogo reüna oti hȧloi. i vot üks otkkamuž oti, hän pani üli hartija. vot nei mokkōd vättid otlid neil i̇geroizil. hėldä, miä muiššan, paljo oti mei̇jen külāz, a nūd ei jū, nūd on kaik ne kūtled, i vättitoja ennam mogompia ei jūg. pāż oti, mei̇l saottin takki, a heil oti povvoinekka. ne otlid vanhad vättid. hėldä nūd nave-rna ei jū kuššag ... miut oti ämmöin mokkōma i si̇d oti mamman emä oti kerä mokkōma, toinen ämmöi, i̇geroi. a nūd on, mei̇dä saodän venägoi. a miä, kui

I

Minu ämm (vanaema), mehe [parandab:], isa ema oli isur. Temal oli, mida nüüd nimetatakse särk — rättinä̇d (naistesärk). Siis oli pealmine *aanua* (pallapool), pealmine oli *aanua*. Siis oli *povvoinekka* (tanu), mida peas kanti, seda nimetati *povvoinekaks*. Aga särk oli rättinä̇d. Aga see oli *aanua*. Lõhki oli, kogu äär oli lõhki. Ja üks õlapealne oli, ta pani üle õla. Vaat niisugused riided olid neil isuritel. Neid, ma mäletan, oli meie külas palju, aga nüüd ei ole, nüüd on kõik nad surnud, ka niisuguseid riideid ei ole enam. Peas oli, mei̇l öeldi müts, aga neil oli *povvoinekka*. Need olid vanad riided. Neid nüüd vist ei ole kuskil ... Minul oli vanaema niisugune ja siis ema ema oli ka niisugune, teine vanaema, isur. Aga nüüd on, meid nimetatakse venelannadeks. Aga mina, kui

² A. Sovijärvi, Foneetis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inke-roismurteesta, Helsinki 1944, lk. 13—14.

jo tulid tüdõks jo säreks, miut olid šaraffonad, šaot̄tin šaraffonad. no piet̄tin i jupkia, no eñnemitt̄en oõl̄id ain šaraffonad. koūhtad, šaraffonad. kakštoiš̄t aršsinā ain odett̄in, ain šaot̄tin parid, koūhta i šaraffona. no sītsad he kallid ei jot̄d, kakštoiš̄t kobekkā oli mēter, se aršsinā. i kakštoiš̄t aršsinā ain pidi ottag. jo koūhtāz i šaraffonāz māni. no levveād piet̄tin. no a nūd on jupkad nūril, tāz miņgād nūr vägi on. jupkad ja koūhtad. a mū ... miut on vīt i paraikkan üks tüttõi šaraffona. oḡamukšed, ne oõl̄id oḡamukšed, pantti haḡdioiden kera. ne on tüttõi šaraffonad vīt, üks vīt on tüttõi šaraffona. no nūd on, ptadijoja ommellān i valmihia ošte-dān i ... ken mille tegi? mūjān i valmihia kaigentaizia ... ombe-toidedān, a mū pidimān ... miut ei jot̄d üht jupkagān, ei jot̄d üht ptadijagān, miut olid šaraffonad ja koūhtad. i kakštoiš̄t aršsinā ain pantti paritoin, sīltoin mütt̄in arzinoitten ...

II

no vot miä gu muiššan ennen küñnett̄in adrāt. šid jo ošsett̄in ptūgad. ašt̄uad oõl̄id, pū ašt̄uad, nāot̄ad oõl̄id rauttaiš̄t ... šid jo käätt̄in ... jo monikkaiš̄t ošt̄id, ken olid rikkāmad, jo ned zigzā-gi. nēd ašt̄uad oõl̄id šid jo i pružinḡkkad oõl̄id jo vīmāizen monikkai-zed. šid jo mototikkad jo pajav̄lis', ket oli eñnemān māda ja ket

juba sain suureks tüdrukuks, minul olid šarafanid, nimetati šarafanid. Kanti ka seelikuid, aga enamasti olid aina šarafanid. Jakid, šarafanid. Kaksteist arssinat aina võeti, aina õeldi paarid, jakk ja šarafan. Sitsid, need kallid ei olnud, kaks-teist kopikat oli meeter [parandab:] see arssin. Ja kaksteist arssinat aina pidi võtma. Juba jakis ja šarafanis läks. Noh, laiad peeti. No aga nüüd on noortel seelikud, jälle kes noored inimesed on. Seelikud ja jakid. Aga meie ... mul on veel praegu üks tüdruku šarafan. Olapealsed, need olid olapealsed, pandi koos õlgadega. Need on veel tüdruku šarafanid, on veel üks tüdruku šarafan. Aga nüüd on ... õmmeldakse kleite ja osetatakse valmeid ja ... Kes mulle tegi? Müüakse ka valmeid igasuguseid ... Lastakse õmmelda, aga meie pidime ... Minul ei olnud üht seelikutki, üht kleitigi, minul olid šarafanid ja jakid. Ja kaksteist arssinat aina pandi paardesse. Siis müüdi arssinate kaup.

II

No vaat, mina kui mäletan, enne künti adraga. Siis juba osteti sahad. Äkked olid, puuäkked, naelad olid rauast. Siis juba käidi ... juba mõningad ostsid need siksakäkked, kes olid rikkamad. Need äkked olid siis ju ning mitmed vedruäkked olid juba viimati. Siis ilmusid juba viljapeksumasinad, kellel oli rohkem maad ja kellel oli mehi. Aga nii suuri masinaid meil veel ei olnud.

oli mīhiä. a nīn šūria mazinoja vīl meil ei jotD. traktorittoi mī
eñme nähneD, eñmed nīdā kombai-n nähneD. no nūt jo on kaik.
nūd jo kaik künnedān ... künttād maššinaD. a ennen, miä ku ...
miun mīz ... pañnoñmā munnā, šit tāz pani adrāt. a šid jo ollid
plūgaD, plūgil küñnettīn. plūgil i munnā panttīn.

III

rukkied šarettīn rahhīn, mokkō rahid ołtīd tehtū. šid rugi jo
rahhīn šarettīn da i šit pāsšettīn da i kōllen šioittīn müdüllēn. a
kagraD ku šarettīn, šid tājittīn kūminā māhan i puittīn šid vīt
rāoil, mokkōD ołtīd tehtū rād. nīn puittīn šid vīt, šid puisšettīn
da i kōlle müdülle panttīn, kagraD ku puittīn. a odria ei šarettū
eñzīgān, odrad panttīn, tājittīn māhan i šid puittīn. eñzin puittīn,
šid vānettīn, šid toizen keřran tāz puittīn odria.

IV

[rukkied] nīdettīn, šioittīn lūhtehten, ei šūrite, šid oli heřbom
šarkkeäg. šid panttīn kuitahite, kuitaz tehti jo ittašte, ku ołid
varid šād, štoB rukkied ei kariššēD šid. kaštehen aikka kuitaz
tehtīn. kahešša lūhettä panttīn jalad nīguikken alaž, a kaks lūhettä
pāle, pā lūhteheD. i kagraD nīngā tōže kaik nīdettīn i kaik šioittīn.
šerbillā nīdettīn, tōže kuitahalle kaik panttīn. no kagraD ei nīn
karihid, a ruista, ku ołid vīt varid, nīn välišTEN hūmuksešt var-
ran nīdettīn kaštehen aikkā, što ei kariššid, ku ołid jo lījan vat-
mihed.

Traktoreid me ei näinud, neid kombaine me ei näinud. No nüüd on juba kõik,
nüüd ju kõik küntakse ... , künnavad masinad. Aga enne, kui mina läksin, minu
mees ... kartuleid panema, siis pani adraga. Aga siis olid juba sahad, sahka-
dega künti. Sahkadega pandi ka kartuleid.

III

Rukkid rabati rabamispingil, niisugused pingid olid tehtud. Siis juba rukis
rabati pingil ja siis päästeti [vihud] lahti ning seoti kokku kimpu. Aga kui
kaerad rabati, siis pandi rehte maha ja peksti siis veel kootidega, olid niisugu-
sed koodid tehtud. Nii peksti siis veel, siis puistati ja pandi kimpu kokku, kui
kaeru peksti. Aga otri ei rabatud üldse. Otrad pandi, laotati maha ja siis
peksti. Esiteks peksti, siis käänatati ümber, siis jälle teise korra peksti otri.

IV

[Rukis] lõigati, seoti vihkudesse, mitte suurtesse, siis oli kergem rabada.
Siis pandi kuhilatesse. Kuhilas tehti ju õhtul, kui ilmad olid kuumad, et rukkid
siis ei pudeneks. Kuhilas tehti kaste ajal. Kaheksa vihku pandi nagu jalad
allapidi, aga kaks vihku peale, peavihud. Ja kaerad niisamuti kõik lõigati ja
seoti. Sirbiga lõigati, samuti pandi kõik kuhilasse. Noh, kaerad ei pudenenud
nii, aga rukist, kui oli veel kuum, siis lõigati mõnikord vara hommikul kaste
ajal, et ei pudeneks, kui olid juba liiga valmis.

meil piettin petvaz. vähän vān piettin meil. enzin panttīn heid, ku külvettin, šid šidettin, šid kui jo tuli valmiz, šid nühettin. šiotin kera lühtehilen. piettin vähän aikkān šaran pāl, a šid tūtīn koittin, panttīn aittān. aiļaz rippui, jo tuli kuiva, šid šārettin... šid vītīn mienikke pelton pālen libo tarham pālen. levidettī heijed. šid jo... kui jo valmihed, odettin poiz. šid tougudettin, panttī rīhen i šid ku kuivīd rīhez, šid tougudettī kūminoiz. kaik agad kälvād touguttaimā.

petvaz tehti valmiheks. agad kedrāzid talvət. šid kuottin, tila vāttiloja ja palttīnā ja ken pladentta kudoj ja ken mittācin. meil vā vähän händā piettin. mā vātī... polovikkoi kuottin... ollid ne kaṅgaššälūd kaik, perrad ollid, nījed ollid, pelššimed ollid. ne kaik kaṅgaššälūd. peřda oli, mihe rihmad läbi kälvād, a nījed ollid rihmad. pidi kaik olla nād. kō pidi toimigaz, se pidi neljal nījel kuttoag. kaļgentaišt. meiļen paigoiz vähā piettin petvašt. kuš paljo piedān, nī šid kaikki kuodān. meil oli vähā māda, eñnemitten ain leippā külvettin.

miä kui jo kazvoin, nīn miä kedrāzin vogil. vugin pūrā... nīgu maššina oli vokki. a miun ämmā ei mahtand kedrādā vogil, hān kedrāz ain kedrāpūl, i vārttānāl. ištui, šidā mokkōman oli se taūda i šid ain kedrāpūl kedrāiz. i vārttānā oli, ištui ja vārttānāl ain kedrāiz, i viltad i aivinaš, ned kūnttašod, kaik kedrāz

Meil peeti lina, aga vähe peeti meil. Esiteks neid pandi, kui külvati, siis seoti, kui juba sai valmis, siis kitkuti. Seoti ka vihkudesse. Peeti vähe aega sarras, siis toodi koju, pandi aita. Aidas rippus, juba sai kuivaks, siis rabati..., siis viidi kuhugi põllule või aeda, laotati nad maha. Siis, kui juba olid valmis, võeti ära. Siis lõugutati, pandi rehte ja kui olid kuivanud rehes, siis lõugutati rehelusel. Kõik eided käivad lõugutamas.

Lina tehti valmis. Eided ketrasid talvel. Siis kooti, voodiriideid ja lõuendit ja kes kudas... (?)... ja kes midagi. Meil aga peeti teda vähe. Maa riide(id)... pōrandariideid kooti. Olid kõik need kangakudumise riistad, soad olid, niied olid, kangasjalad olid. Need kõik on kangakudumise riistad. Suga oli, kust niidid käivad läbi, aga niied olid niidist. Pidi kõik olema, näed, kude pidi olema toimne, selle pidi neljal niiel kuduma. Igasugust. Meie paigus peeti vähe lina. Kus palju peetakse, siis seal kootakse kõike. Meil oli vähe maad, enamasti külvati aina vilja.

Kui mina juba kasvasin, siis ketrasin vokiga. Voki ratas... voki oli just nagu masin. Aga minu vanaema ei osanud vokiga kedrata, tema ketras aina kedervarrega ja vārtnaga. Istus, niisugune oli see laud ja siis aina kedervarrega ketras. Ja vārtēn oli, istus ja aina ketras vārtnaga, villad ja linad,

värttänäl. a miä, mahan i miä värttänäl kedradä, no vogil on jõuduzam, värttänäl on hiljem. a miä kedran nüd kera väliste värttänäl, kui vokkia ei jüg. vogid kaik šarettin.

VI

miä mušti tuppia em muiššag, kui ned muššad tuad oħid. a oħid jo näinikkē nī kiukkād oħid i plīdad oħid i truvad oħid i kaik. keġ oli se tšugunkka tuāz nīngu lämmemb oli ja keġ plīta oli tehtü jo nī cui nütkin. muštia tuppia miä em muiššag, nīdä ei otđ eñnām, nīdä miä em muiššag. a kennoven külāz oli üks kavvā vīl se mušta tuba, no miä en näht, millāi hän on. se šaotīn kavvān oli ain mušta tuba müehem, a miä nīdä em muiššag eñnā, muštia tuppia. a muiššan ku vain... tājittin, što ennen oħid muššad tuad. a millāi tū oli, miä šidä en tījäg. miun aiganān ei joġd, ku miä atoin jouttuag šid tāz miun ämmöin läkkāiz, što karaššia ei joġd enziōān. männid tūdōd ilttā istumān, kaik ühten tattoin, šid kaik potdettin šidä pärettä, päre paġoi. üks ku loppui, toišta tāz viritettin. ka i nīn tūdä tehtin i pärettä potdettin. miä šidä kerä em muiššag, miun aiganān ei joġd. miun aiganān oħid jo karaššid i lambud i kaik, kuin nütki.

need koonlad, kõik ketras värtnaga. Aga mina, oskan ka mina värtnaga kedrata, kuid vokiga on jõudsam, värtnaga on aeglasem. Aga mina ketran nüüd ka vahel värtnaga, kui vokki ei ole. Vokid lõhuti kõik.

VI

Ma ei mäleta musti taresid (suitsutaresid), kui need mustad tared olid. Aga olid juba niiviisi ahjud, pliivid ja korstnad ja kõik. Kellel oli see raudahi toas, nagu soojem oli, ja kellel oli tehtud pliit juba nagu nüüdki. Musti taresid ma ei mäleta, neid ei olnud enam, neid ma ei mäleta. Aga Kennove külas oli üks veel kaua, see must tare, aga mina ei näinud, missugune ta on. Räägiti, et see oli kaua aina must tare hiljem, aga mina neid enam ei mäleta, musti taresid. Aga mäletan ainult, kui räägiti, et enne olid mustad tared. Aga missugune ta oli, seda ma ei tea. Minu ajal ei olnud, kui mina hakkasin jõudma. Siis jälle minu vanaema rääkis, et petrooleumi ei olnud sugugi. Läksid tüdrukud õhtul istuma, kõik ühte tallu, siis põletati seda peergu, peerg põles. Kui üks lõppes, süüdati jälle teine. Vaat nii tehti tööd ja põletati peergu. Mina seda samuti ei mäleta. Minu ajal ei olnud. Minu ajal olid juba petrooleumid ja lambid ja kõik, nii kui nüüdki.

miut on jo seitsekümmend kold vūtta, käün ain vähäizeste marjaz ... korjan kobittan merran, sid mün. müjäd kerä ei jō kuhün, pittä mennä jo edemmän. no pojēzd ō ligi. a karppato bototta se on meil ligi, rinnat. karppato sid korjān, sid jo tatvet mün, karppato ei pittang ... a lebāžiz, lebāžin män mün. sinnēg lomonossovān on ettām, a lebāžin mād, sit on paljo väkkeä. sinne sid mün. sid ōn ūdā, si miun on tuttava, välišṭen ōn i kaks ūdā, välišṭen ōn i kold ūdā, sid leppān, ... minnuu vastān ottad hüvāst, sūtṭad i jūtṭad, i sid miä siz leppān, sid tuen kottin jällē.

vīl pikkarain olin, minnuu jo n'jänkkaks panttin. miä olin pabit, n'jänkkan olin, tašta katsoin, sid sarez olin, kold vūtta olin üksit herroit, üksit perremehit. sit oli kolt poikka, ne oitid sured, nīdā katsoagi ei pittānd. a miä sid toista tein tāz, keidin ja. sid olin vīl kaks tatvea vīt, kaks vūtta vīt toiziz, a kold vūtta olin ühēz, üksit perremehit. ei otizid vīt poiz taškenēd, no sid jo miä tulīn kottin ja sid jo miä mänin mīhelen. mīhel elin vīz vūtta, da mīz kälī. da nīn vot nīn ikkān jo kaik māni. a nūd jo on seitsekümmend kold vūtta. jo neljäkümmend vīz vūtta miä ōn leškēn, itma mīhedäg elān. pojan kasvadin kahest vūest.

VII

Ma olen juba seitsmekümne kolme aastane. Käin aina vähekesse marjul ... Korjan, kogun korvi, siis müün. Müüa ei ole ka kuhugi, peab minema juba kaugemale. Noh, rong on ligidal. Aga jōhvikasoo, see on meil lähedal, kõrval. Jōhvikaid siis korjan, siis ju talvel müün, jōhvikas ei rikne ... Aga Lebāžis, Lebāžisse (Lebjažjesse) lähen ja müün. Sinna Lomonossovisse on kaugem, aga Lebāžisse lähed, seal on palju rahvast. Sinna siis müün. Seal olen ööd, mul on seal tuttav, mōnikord olen ka kaks ööd, mōnikord olen ka kolm ööd. Siis puhkan ... , nad võtavad mind hästi vastu, söödavad ja joodavad, aga mina siis puhkan, siis tulen jälle koju.

Olin veel väike, kui mind juba pandi lapsehoidjaks. Olin papi juures, lapsehoidjaks olin, vaatasin lapse järele. Siis olin Kroonlinnas, kolm aastat olin samade härrade, samade peremeeste juures. Sellel oli kolm poega, need olid suured, neid ei olnud vaja hoidagi. Aga mina tegin siis muud jälle, keetsin ja ... Siis olin veel kaks talve, kaks aastat olin veel teiste juures, aga kolm aastat olin ühe juures, samade peremeeste juures. Nad ei oleks veel ära lasknud, aga siis juba ma tulīn koju ja siis juba ma läksin mehele. Mehel olin viis aastat, kuid mees suri. Ja nii, vaat niisamuti ju kõik läks. Aga nüüd olen seitsekümmend kolm aastat vana. Juba nelikümmend viis aastat olen lesk, elan ilma meheta. Poja kasvatasin üles kahe aasta vanusest.

ИЖОРСКИЕ ТЕКСТЫ ГОВОРА ХЭВА

А. ЛААНЕСТ

Резюме

На этом диалекте в настоящее время говорят в Ломоносовском районе Ленинградской области в деревнях Коваши (по-ижорски Хэва или Вепся), Мурдовщина (Мурдове), Лендовщина (Лентиси), Новое Калище (Кангаспя) и в некоторых других, находящихся вдоль реки Коваши (Хэва). Хэваский диалект до сих пор очень мало изучен. Публикуемые здесь тексты записаны при помощи магнитофона летом 1956 г. в деревне Лендовщина.

DIE SPRACHPROBEN AUS DEM DIALEKT HEWA DER IZORISCHEN SPRACHE

A. LAANEST

Zusammenfassung

Dieser Dialekt, bisher sehr wenig untersucht, wird zur Zeit im Bezirk Lomonossow (Gebiet Leningrad) in Dörfern Wepsä oder Hewa (russ. Kowaschi), Murdowe (Murdowschtschina), Lentisi (Lendowschtschina), Kangaspää (Nowoje Kalischtsche) und in einigen anderen längs dem Flusse Hewa (Kowaschi) gesprochen. Die hier veröffentlichten Sprachproben sind im Sommer 1956 im Dorfe Lentisi auf dem Magnetophonbande aufgezeichnet worden.

МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ ГЛАГОЛООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СУФФИКСОВ В МОРДОВСКИХ ЯЗЫКАХ

В. ХАЛЛАП

1. Общеморд. **-ka*, **-ga*, **-k(ə)*, **-k(ə)*, **-g(ə)*, **-g(ə)*.

В мордовских языках имеется группа глаголов, второй слог которых состоит из элемента **-ka*, **-ga*, или **-k(ə)*, **-k(ə)*, **-g(ə)*, **-g(ə)*. Глаголы эти обозначают различные звуки или виды движения и обычно носят изобразительно-звукоподражательный характер. Указанный *k*-овый или *g*-овый элемент является в некоторых случаях глаголообразовательным суффиксом и с точки зрения современного языка, однако по большей части его суффиксальность уже мало заметна или полностью утрачена. Относительно отдельных глаголов, образованных с помощью *k*-ового или *g*-ового суффикса, известен их глагольный (напр. № 9) или неглагольный (напр. № 8) базис образования. Но многие из рассматриваемых глаголов такого базиса в настоящее время не имеют, хотя и могут находиться в соотносительной словообразовательной связи с другими словами, т. е. могут сопоставляться со словами того же корня, в которых суффикс **-ka*, **-ga* или **-k(ə)*, **-k(ə)*, **-g(ə)*, **-g(ə)* отсутствует, но вместо него имеется другой словообразовательный суффикс.

-ka, *-ga*. 1. а. эрз. *кутькамс* 'щекотать' — *куцямс* [то же] (ЭРС); б. эрз. Ст. Н. *kuťkams* (то же) — *kuťams* (то же) (< **kuť-t'a-ms* < **kuť-fta-ms*, ср., напр., эрз. Ег. (-*t'a-v(o)*;) 1 л. ед. ч. наст. вр. *kuťt'avan* 'ich kitzele' (Н. Paasonen ML², стр. 63), эрз. Кал. 1 л. ед. ч. *kuťt'an* 'ich kitzele' (там же, стр. 76), мокш. *котьфтемс*, *-тсь* 'щекотать, пощекотать' (МРС)). 2. эрз. *вешкамс* 'свистеть' (А. П. Рябов ЭРВ). 3. а. мокш. *ла́вгамс*, *-ась* 'лакать; (разг.) болтать языком' (МРС); б. эрз. *лавгамс* 'болтать, говорить чепуху; ругаться' (ЭРС). 4. эрз. *чангамс* 'говорить, болтать вздор' (ЭРС). 5. а. мокш. *ка́лгамс*, *-ась* 'клевать, грызть, есть (о птицах, мышах, червях и т. п.); (разг.) трясти, трепать (о болезнях)' (МРС); б. эрз. *калгамс* 'грызть (о мышах и т. п.); лущить, грызть (только семечки, орехи); (перен.) донять' (ЭРС). 6. мокш. *га́вгамс*, *-ась* 'лаять' (МРС).

*-k(â), *-k(ə), *-g(â), *-g(ə). 7. а. мокш. *вѣшкѡмс, -ксь* 'свистнуть, засвистеть, свистеть' (МРС); б. эрз. *вешкемс, -ксь* 'свистеть; играть на свирели' (ЭРС). 8. а. мокш. *кайгомс, -гсь* 'звучать; прозвучать; раздаться; звенеть; греметь' — *гайнамс, -ясь, гайнемс, -есь* 'звенеть' (МРС); б. мокш. Срз. 3 л. ед. ч. наст. вр. *тоӣ пил'э̄жэ̄ кајгӣ* 'у меня в ушах звенит'; — мошк. Ст. Ш. *вѣрд'э̄ тне̄нал'не̄с̄ гај мол'ӣ* 'сверху небо гудит'; в эрз. *гайгемс, -гсь, 'гудеть, звенеть, пылать (о пламени в печи и т. п.)'* — *гай* 'звонкий; звонко, гулко', *гайнемс, -несь* 'звучать; пылать, сильно гореть (об огне)' (ЭРС); г. эрз. *кайгомс ertönen, klingen'* (F. J. Wiedemann GEMS). 9. а. мокш. *мярьгомс, -гсь* 'сказать, велеть, приказать, распорядиться...' — *мярнамс, -ась* 'болтать, поболтать; ворчать, поворчать' (МРС); б. мокш. *те̄йгамс 'sagen'* — эрз. *те̄фемс* [то же] (H. Paasonen MChr); — эрз. *меремс, -рсь* 'сказать; приказать' (ЭРС). 10. эрз. *ренгемс, -гсь* 'слезливо просить, надоедать' (ЭРС). 11. мокш. *бралгомс, -гсь* 'шататься, шляться (разг.); пошататься, пошляться (разг.)' (МРС). 12. эрз. *юргомс, -гсь* 'ходить по домам; (разг.) шляться; слоняться', *юргомс-вешкемс* 'вьюжить (о погоде); крутиться (с шумом и свистом); (перен.) неистовствовать, беситься' (ЭРС); (— мокш. *юрнамс, -ась* 'пылать, запылать' (МРС)); 13. а. мокш. *рангомс, -гсь* 'плакать; (разг.) реветь' (МРС); б. эрз. *рангомс, -гсь* 'кричать; рыдать; вопить, реветь (о человеке)' (ЭРС).

В приведенных примерах *k*-овый или *g*-овый элемент присоединяется к односложной основе, оканчивающейся на одиночный согласный. В положении за глухим согласным выступает *k*, в положении же за звонким согласным — *g*. Между *-ka*, *-ga*, с одной стороны, и *-k(â), *-k(ə), *-g(â), *-g(ə), с другой стороны, никакой вариаторной связи нет, т. е. появление тех или других форм не зависит от фонетических условий. Примерами междиалектного чередования *-ka* и *-k(ə) могут служить №№ 2 и 7. Все указанные формы *-ka, *-ga и *-k(â), *-k(ə), *-g(â), *-g(ə) следует считать общемордовскими.

В имеющейся в нашем распоряжении литературе по мордовским языкам указанные суффиксы не упоминаются. Можно отметить, что в случае мокшанского *мярьгомс* и эрзянского *меремс* (№ 9) было выдвинуто предположение, что в эрзянском глаголе произошло «выпадение» согласного *g*¹. Это, конечно, нельзя считать правильным; звук *g* в мокшанском глаголе является просто суффиксальным элементом, отсутствующим в эрзянском глаголе.

Рассматриваемые суффиксы имеют соответствия во многих других финноугорских языках.

Что касается прибалтийско-финских языков, то в некоторых из них (финском, карельском и вепсском) упомянутое соответствие может встречаться в виде суффиксального элемента, отра-

¹ Н. Раasonen ML², стр. 61.

жающего общеприбалтийско-финскую исходную форму *-ka, *-kã. Однако по большей части (явление, обычное также в финском, карельском и вепсском языках) этот суффикс встречается в соединении со следующим другим глаголообразовательным суффиксом, который обыкновенно придает глаголу или явно многократно-длительный или явно мгновенный оттенок значения. Сюда относятся *-ki и *-ku, *-kü (многократно-длительные), *-kahta, *-kãhtã (мгновенный), *-kaida, *-kãidã (и многократно-длительный, и мгновенный) и др. Такие формы, как *-ki, *-ku, *-kü и т. д., в общеприбалтийско-финском языке, по-видимому, были сочетаниями глаголообразовательных суффиксов (*-k-i, *-k-u, *-k-ü и т. д.), а с точки зрения современного языка — поскольку суффиксальность *k-ового элемента вообще еще жива — часто являются уже самостоятельными, неразложимыми суффиксами².

При помощи k-ового суффикса образуются в основном глаголы описательно-звукоподражательного характера, обозначающие звуки, различные виды движения или явления, связанные со светом. Часть этих глаголов произведена от междометий (например, №№ 1—3, 6—10, 14, 15, 19—23, 26, 27, 31, 32 и др.). Некоторые *k-овые глаголы связаны с глаголом или именем, в которых *k-овый элемент отсутствует и которые можно считать базисом образования соответствующих *k-овых глаголов (напр. № 24). Многие рассматриваемые глаголы, базис образования которых неизвестен, связаны с производными словами, содержащими другой словообразовательный суффикс.

Ливский язык. 1. *mãgã*, пр. -в 'blöken' (L. Kettunen LW); — эст. *mää!* (междометие, обозначающее бляние овцы). 2. *nĩgã* 'leise brüllen, muhen' — *nĩ, nĩ nĩ* interj., wird den kühen beim melken singend zugerufen, damit sie mehr milch geben (там же). 3. *ñãügã*, пр. *ñãügãв*, livW *ñãugув*, *ñãugув* 'miauen' (там же); — эст. *näu!* 'мяу!'. 4. *nuřgã*, пр. -в 'murren', *ne nuřgist vaštã s'edã k'odã i'zzã* 'sie murrten wider den hausvater' (там же); — эст. *nurisema* 'роптать'. 5. *nũškã*, пр. -в, livW *nũskув*, (Sal. *nũskуб*) 'riecken, einschnauben' (Sal. auch 'sich schneuzen') (там же).

Эстонский язык. 6. *mãägima* 'бляеть' — *mää!* междометие, обозначающее бляние овцы. 7. *nãuguma* 'мяукать' — *näu!*, *kur-näu!* 'мяу!'. 8. *oigama*, 3 л. ед. ч. наст. вр. *oigab* 'стонать' — *oi!* 'ох!, ой!'. 9. а. *ohkama*, 3 л. ед. ч. наст. вр. *ohkab* 'вздыхать', б. *ohkima* 'охать, вздыхать', — *oh!* 'о!'. 10. *rõhkima* 'хрюкать' — *rõh!*, *rõh-rõh!* 'хрю-хрю!'. 11. *kilgama*, [1 л. ед. ч. наст. вр.] *kilgan* 'аншлаген (v. Hunden), klaffen, kläffen, aufschreien, kreischen, jauchzen' — *kilama* [во втором слогe a < *-aida] 'aufschreien, kreischen, kreischend reden' (F. J. Wiedemann ESS); — *kilisema* 'звенеть, брэнчать; (в диалектах также:) кричать'; ср. также

² Что касается эстонского языка, см., напр., H. Rätsep ESA II, 1956, стр. 86—87.

kill-köll! междометие, обозначающее звон, брэнчание. 12. *möir-gata* 'реветь, рычать' — в диалектах *möirama*, *möürätä* (во втором слогe *a*, *ä* < *äidä) (то же). 13. *purskama* 'выбрасывать, извергать; извергаться, бить струей' — в диалектах *purtsama* (во втором слогe *a* < *aida или **-ada*) (то же).

Водский язык. 14. *ohkata*, [1 л. ед. ч. наст. вр.] *-kän* 'вдохнуть, вздыхать' (D. Tsvetkov ККИ); — эст. *oh!* 'о!, ах!' 15. *röhkima* 'хрюкать' (там же); — эст. *röh!*, *röh-röh!* 'хрю-хрю!'. 16. *perkata* [1 л. ед. ч. наст. вр.] *-kän* 'удирать, удрать, ускользать, ускользнуть' (там же); — эст. *põruma* 'трястись, сотрясаться'. 17. *purskata*, [3 л. ед. ч. наст. вр.] *-käv* 'брызгать' (там же); — эст. диалектное *purtsama* (№ 13). 18. *rëkata*, [1 л. ед. ч. наст. вр.] *-kän* 'храпеть, хрипеть; задыхаться' (там же).

Финский язык. 19. а. *määkiä*, б. *määkyä* 'блеять' — *mää!* междометие, обозначающее бляние овцы. 20. *uikua* (dial.) = *uikkaa*, *uikkia* v. moder. 'qvīda, gnälla, pīpa, tjuta' ['выть, визжать'] — *ui* 'fy, tvi, uh, o', utrop af klagan, missbelåtenhet, afsky [междометие, выражающее нытье, недовольство, отвращение] (E. Lönnrot SRSK). 21. а. *ohkaa*, б. *ohkata* 'стонать, вздыхать, охать' — *oh!* 'о!'. 22. а. *ähkää*, б. *ähkätä*, в. *ähkyä* 'охать, кряхтеть' — *äh!* соответствующее междометие. 23. *viuhkata* 'шуметь; мчаться; махать' — *viuh!* соответствующее междометие. 24. а. *kaikaa*, б. *kaikua* 'раздаваться; отдаваться; звучать' — *kajata* (то же); — *kajaa* = *kajata* (E. Lönnrot SRSK); — эст. *kaja* 'эхо'. 25. *suhkaista* 'шептать, шушукать' — *suhista* 'шелестеть, шуметь'.

Карельский язык. 26. ливв. *paug/ua* [-*gua* < **-ka-dak*], [3 л. ед. ч. наст. вр.] *-aa* 'paukkaa, läjähdellä, kumista' ['хлопать, громыхать'] (P. Pohjanvalo SMSK II); — эст., фин. *pau!* (стр. 182, №№ 4, 14). 27. а. *ohka-* 'ohkata' ['вздыхать'] — *oh* 'oh' ['о!'] (A. Genetz Suomi II 14); б. ливв. *ohkua* [-*kua* < **-ka-dak*] 'voihkia' ['охать, стонать'] — *oh* 'voi' ['ох!, ах!'] (J. Kujola LMSK). 28. а. ливв. 3 л. ед. ч. наст. вр. *kaigaa* 'kajahtaa, kaikuu' ['раздается; отдается; звучит'] — *kajista* 'kaikua, -kaikaa' ['раздаваться; отдаваться; звучать'] (P. Pohjanvalo SMSK I); б. ливв. *kaiguo* [-*guo* < **-ku-dak*] 'kaikua, kumista' ['раздаваться, отдаваться, звучать'] (там же II). 29. люд. *hurguda* 'huristaa (laskea mäkeä)' ['быстро мчаться (с горы)'] — *hurñida* 'ajaa hurjaa vauhtia; laskea hurauttaa (jyrkästä mäestä)' ['мчаться с большой быстротой; быстро ехать вниз (с крутой горы)'] (J. Kujola LMSK). 30. люд. *muhk/ada*, рг. *-äü* 'myhäillä (ihastuksesta)' ['ухмыляться'] — *muhista* 'myhäillä' ['ухмыляться'], *muhaita* [то же] (там же).

Вепский язык. 31. южн. *näukta*, [3 л. ед. ч. наст. вр.] *näugub* 'мяукать' (L. Kettunen LVHA II, стр. 14); — эст. *näu!*, *kurnäu!* 'мяу!' 32. южн. (-*ki-ta*.) 1 л. ед. ч. наст. вр. *ohkitan* 'ohkan' ['взды-

хаю'] (там же II, стр. 2); — эст., фин., кар. *oh!* (№№ 9, 21, 27). 33. южн. 3 л. ед. ч. наст. вр. (*l'ämō*) *piugab* '(tuli) loidab' (там же II, стр. 16); — эст. *pilama*, *pilisema* (стр. 182, № 8). 34. южн. *raikta*, [3 л. ед. ч. наст. вр.] *raigub* 'ammuda' ['мычать'] (там же I, стр. 6).

Как видно из примеров, в прибалтийско-финских языках *k-овому элементу может предшествовать как согласный, так и гласный, как звонкий, так и глухой звук, но во всяком случае с *k начинается первоначальный второй слог слова.

Выше уже отмечено, что суффикс **-ka*, **-kä* встречается вне сочетания с последующим другим словообразовательным суффиксом только в северной группе прибалтийско-финских языков. Такие глаголы, как эст. *oigama*, 1 л. ед. ч. наст. вр. *oigan*, 1 инф. *oiata* 'стонать', фин. *ähkätä*, 1 л. ед. ч. наст. вр. *ähkään* 'пыхтеть, кряхтеть' и т. д., относятся к типу т. н. стяженных глаголов (*verba contracta*). Это показывает, что в них за *k*-овым элементом следовал глаголообразовательный суффикс **-aida*, **-äidä* или в части случаев, возможно, **-ada*, **-ädä*³. Что касается ливского языка, то здесь гласные непервых слогов подверглись значительным изменениям, и поэтому трудно сказать, какой гласный следовал за начинавшим второй слог согласным *k в каждом конкретном слове.

Соответствием рассматриваемых мордовских суффиксов в саамском языке является суффикс с досаамской исходной формой **-ka*, **-kä*⁴, с помощью которого образуются глаголы, обозначающие звуки или движение⁵. Обычно эти глаголы носят изобразительно-звукоподражательный характер и могут иметь междометный, глагольный или именной базис образования.

1. норв. *vuoi'get* 'сгу *vuoi*, carry on about something' — *vuoi* 'alas, oh (expressing regret, wonder, joy)' (K. Nielsen LO). 2. (*-kete*;) *asketet*, *hasketet* v. a. 'canes abigere voce — huta ut hundar' [отгонять собак злобным криком] — *as*, *has* 'formula canes abigentis — hut' ['цып! (в обращении к собакам)'] (E. Lindahl, J. Öhrling LL). 3. норв. *šnjaor'get* 'run (a little), drip (intr.; when the drops fall so that there is a slight sound of trickling)' — *šnjaorrât*

³ На исходную форму без *i* могут указывать, между прочим, данные некоторых финских и карельских диалектов, напр. кар. ливв. Сальми *šuhkata*, [1 л. ед. ч. наст. вр.] *-uap* 'suhkata, kuiskata' ['шептать'] (— *šuhista*, [3 л. ед. ч. наст. вр.] *-zoo* 'suhista, kuiskutella' ['шелестеть; шептать']) (P. Pohjanvalo SMSK II), а не *šuhkajua*, 1 л. ед. ч. наст. вр. *šuhkajan*, хотя в оканчивавшихся на **-aida*, **-äidä* многократно-длительных глаголах *i* (> *j*) сохранилось: Сальми *kolajua*, [3 л. ед. ч. наст. вр.] *-aa* 'kolista' ['грохотать'] (там же) и т. д.

⁴ Относительно истории гласного см., напр., K. В. Wiklund, FUF I, 1901, стр. 81—99; E. Itkonen OLV, стр. 151—156.

⁵ Относительно приведенных примеров из саамского языка ср. K. Nielsen NyK L, 1936, стр. 329—336, особенно 333 и 335; A. Nesheim SUST XCVIII, стр. 165—188, особенно 166—167.

'ripple, trickle gently (making a continuous sound)'; be a little leaky, so that the contents drip out', *šņjoarrâ* (continuous, steady) rippling, trickling noise' (K. Nielsen LO). 4. норв. *skai'get* 'shout loudly, or make some other loud noise, in the distance, so that the shout, sound, is heard echoing' — *skāggjât, gāggjât* [*ggj* < *j*] 'echo, re-sound; make a noise, be noisy; talk about something one has heard of, but about which one knows very little (especially the old); speak in a shrill voice', *skāggjâ, gāggjâ* 'echo' (там же). 5. норв. *smier'get* 'make a crunching noise (like bones a dog is biting)' — *smier-rot* 'become crisp, brittle', *smierro* 'crisp, brittle; quick-tempered' (там же).

Соответствием этих суффиксов в марийском языке является *-g* (в положении после звонкого согласного), *-k* (в положении после глухого). С помощью указанного суффикса образуются глаголы с изобразительно-звукоподражательным характером, которые могут иметь базис образования в виде изобразительно-звукоподражательного слова, подобного междометию⁶. Все эти глаголы относятся ко второму спряжению (1 л. ед. ч. наст. вр. *-et*, 3 л. ед. ч. *-a*). Это указывает на прибалтийско-финско-волжский гласный *a, ä* в суффиксе и, следовательно, на его домарийскую исходную форму **-ka, *-kã*⁷.

1. *лойгаи* 'развеваться' — *лой-лой* (соответствующее изобразительное слово) (И. С. Галкин СОГСМЯ, lk. 186). 2. *пӱжгаи* 'пыхтеть' — *пӱж-ж* (соответствующее звукоподражательное слово) (там же). 3. *льыргаи* 'смеяться' — *льыр-р* (соответствующее звукоподражательное слово) (там же). 4. *рошткаи* 'трещать' — *рошт* (соответствующее звукоподражательное слово) (там же). 5. *тӱнкаи* 'хлопать' — *тӱп-тӱп* (соответствующее звукоподражательное слово) (там же). 6. 3 л. ед. ч. наст. вр. *Шаргале й очыртка* 'Хромовые сапоги скрипят' — *йочырт* (соответствующее звукоподражательное слово) (там же, стр. 187).

Рассматриваемые суффиксы имеют соответствия и в более далеких родственных языках. Приведем некоторые примеры из коми языка, где имеется группа изобразительно-звукоподражательных глаголов, образованных с помощью *g*-ового или (в положении после глухого согласного) *k*-ового суффикса, которые могут иметь базис образования в виде междометия⁸.

1. *ойгыны* 'охать' — *ой* 'ох' (СКЯ I, стр. 249). 2. *ковгыны* 'ударять с шумом' — *ковмуні* 'раздался шум' (там же). 3. *точкыны* 'тикать' — *точ-точ* 'тик-тик' (там же). 4. *шльывгыны* 'плавно лететь' (там же).

⁶ Ср. Я. Г. Григорьев МЯ, стр. 156; И. С. Галкин СОГСМЯ, стр. 186—191.

⁷ Относительно истории гласного см. P. Ravila FUF XXV, 1938, стр. 1—25.

⁸ Общность происхождения марийского и коми суффиксов установлена также И. С. Галкиным СОГСМЯ, стр. 186—191.

В удмуртском языке в такой же функции употребляется сложный суффикс, образовавшийся из сочетания *g*-ового или *k*-ового суффикса с *t*-овым глаголообразовательным суффиксом⁹.

1. *ларгетыны* 'блеять' — *лар* звукоподражание бляению овец (УРС). 2. *чиргетыны* 'пищать, кричать (визгливо); петь (о птицах)' — *чир* 'пронзительный крик' (там же). 3. *соргетыны* 'храпеть' — *сор*: *сор карыса кӧлыны* 'храпеть во сне' ['спать с храпом'] (там же). 4. *шарккетыны* 'стучать (палкой, ногой, сапогами, молотком); шаркать (ногами)' — *шарк-шарк* 'стук-стук' (там же).

На основе совпадающих данных прибалтийско-финских, саамского и марийского языков прибалтийско-финско-волжской исходной формой рассматриваемых суффиксов следует считать **-ka*, **-kă*. В ранне-общемордовском языке **-ka*, **-kă* фонетически дало **-ka*, **-k(â)*, **-k(ə)* (в положении после глухого согласного), **-ga*, **-g(â)*, **-g(ə)* (в положении после звонкого согласного)¹⁰. По-видимому, уже к поздне-общемордовскому периоду употребление **-ka*, **-ga*, с одной стороны, и **-k(â)*, **-k(ə)*, **-g(â)*, **-g(ə)*, с другой, распространилось за первоначальные, обусловленные фонетическими закономерностями границы, и эти формы стали двумя самостоятельными морфологическими единицами.

Следует обратить внимание на один конкретный глагол, а именно на мокш. *кайгомс*, эрз. *гайгемс* (стр. 176, № 8), точным соответствием которого являются фин. *kaikaa* (стр. 178, № 24), кар. ливв. 3 л. ед. ч. наст. вр. *kaigaa* (стр. 178, № 28a), а также саам. норв. *skai'get* (стр. 180, № 4).

Как в прибалтийско-финских языках, так и в саамском, наряду с суффиксом **-ka*, **-kă*, нередко чередуясь с ним, существует суффикс с той же функцией, более ранняя исходная форма которого — **-kka*, **-kkă*. Суффикс этот присоединяется только к гласному или звонкому согласному. В прибалтийско-финских языках он встречается вне сочетания со следующим другим словообразовательным суффиксом опять-таки только в северной группе языков. Материал ливского языка относительно следующей за **kk*-овым элементом части основы слова не совсем ясен.

Примеры из прибалтийско-финских языков:

Ливский язык. 1. *võikkâ*, пр. *võikkäv* (Sal. *oik*, пр. *-ub*) 'anken, seufzen' — *või* 'ach' (L. Kettunen LW). 2. *băkkâ*, livW *băkkâ* 'meckern' (там же).

Эстонский язык. 3. *hõikama*, 3 л. ед. ч. наст. вр. *hõikab* 'кликнуть' — *hõi!* 'гей!, эй!'. 4. а. *paukuta* 'хлопать'; б. *paukama* [1 л. ед. ч. наст. вр.] *paukan* 'lärmen, toben, heftig schelten' —

⁹ Ср., напр., УРС, стр. 434.

¹⁰ Относительно истории гласных см. P. Ravila FUF XX, 1929, стр. 83—120.

pau 'Кнall', *piu ja pau!* 'piff paff!' (F. J. Wiedemann ESS); — *pauh!*, *pauhti!* 'бух!, трах!'. 5. *kaikuma* 'раздаваться; звучать; отдаваться' — *kajama* (то же), *kaja* 'эхо'. 6. *kilkama* '(пронзительно) кричать; (в диалектах также:) сверкать' — *kilama*, *kilisema*, ср. также *kill-köll!* (стр. 178, № 11). 7. *pörkama*, 3 л. ед. ч. наст. вр. *pörkab* 'столкнуться, натолкнуться; отскочить' — *põruma* 'трястись, сотрясаться'. 8. *pilkama*, 3 л. ед. ч. наст. вр. *pilkab* 'насмехаться; (в диалектах также:) блестять'; — *pilisema* 'блестеть', *pilama* 'блестеть; насмехаться; марать, пачкать; портить' (ККИ).

Водский язык. 9. *mäkkima* 'блеять' (D. Tsvetkov ККИ); — эст. *mää!* (междометие, обозначающее блеяние овцы). 10. *oikkima* 'стонать' (там же); — эст. *oi!* 'ох!, ой!'. 11. а. *raukkima* 'часто стрелять'; б. *raukkama*, [1 л. ед. ч. наст. вр.] *-kkàn* 'сделать выстрел, выстрелить' — *pau!* 'паф!', выстрел' (там же). 12. *kolkkima* 'колотить, обмолачивать' — *kolizema* 'стучать, греметь' (там же).

Финский язык. 13. диалектное *hoikkaa* 'hojta' ['кликать, кричать'] (E. Lönnrot, SRSK); — *hoi!* 'гей!, эй!'. 14. а. *raukkaa* 'хлопать, трещать', б. *raukkua* (то же), — *pau!* 'бух!, трах!'. 15. а. *helkkää* 'звучать, звенеть; блистать', б. *helkkyä* (то же), — *helistä* 'звучать, звенеть'. 16. *kaikkaa* 'skalla, återskalla, genljuda, gifva genljud' ['раздаваться; звучать; отдаваться'] (E. Lönnrot SRSK); — фин. *kajaa*, *kajata*, эст. *kaja* (стр. 178, № 24).

Карельский язык. 17. ливв. *heikkua* [*ua* < *a-ðak] 'huudella' ['кричать, кликать, звать'] (P. Pohjanvalo SMSK I); — эст. *hei!* 'гей!, эй!'. 18. ливв. *raukkua* [*ua* < *a-ðak] 'raukkua' ['хлопать, трещать'] (там же) — *raugua* (стр. 178, № 26); — эст. *pau*, *piu ja pau!*, *pauh!*, *pauhti!* (№ 4), вод. *pau!* (№ 11), фин. *pau!* (№ 14). 19. люд. *hikka/da*, пр. *-u* 'huutaa (huuhkain)' ['ухать (филин)'] (J. Kujola LMSK). 20. ливв. *riäккү* [*yö* < *ü-ðäk], [3 л. мн. ч. прош. вр.] *-yttih* 'gaakkua, vaakkua, äännellä (sorsa)' ['крякать (дикая утка)'] — *riägyö* 'kiljua, huutaa, karjua' ['(пронзительно) кричать, кликать'] (P. Pohjanvalo SMSK I).

Вепский язык. 21. южн. *voikta* (L. Kettunen LVHA II, стр. 128), 3 л. ед. ч. наст. вр. *voikab* 'nutab' ['плачет'] (там же I, стр. 89); — фин. *voi!* 'ох!, ах!'.
Примеры из саамского языка (норвежско-саамский диалект)¹¹.

1. *hai'ket* 'cry *hai hai!* or something similar, to urge on a horse, or to stop the reindeer herd; also trans.: get (reindeer herd) to change direction by shouting to it' — *hai hai* '(interj.) cry used to stop the reindeer herd' (K. Nielsen LO). 2. *skai'ket* = *skaiget* [стр. 180, № 4] (там же). 3. *jäl'ket* 'make a crashing noise, clattering, clumping (e. g. like heavy sea-boats)' — *jällât* 'crash, roar', *jällâ* 'crash, rumble, roar (e. g. of distant thunder)' [имя]

¹¹ Материал по саамским глаголам с *kk-овым суффиксом, а также по чередованию *kk-ового и *k-ового суффиксов приводят К. Nielsen NyK L, 1936, стр. 329—336, и A. Neshheim SUST XCVIII, стр. 166—167. На этом материале основываются и приведенные в настоящей работе примеры.

(там же). 4. *skil'ket, gil'ket* 'tinkle (of a little bell)' — *skillât* 'ring (of several bells); jingle', *skillâ* 'ringing, jingling, noise' (там же).

Следует еще отметить, что в прибалтийско-финских (и саамском) языках рассматриваемый элемент *-ka, *-kã, а также *-kka, *-kkã могут служить и именными словообразовательными суффиксами с соответствующим значением. Приведем примеры из финского:

1. а. *âhkä* 'кряхтение, пыхтение, оханье', б. *âhky* (то же) (ср. стр. 178, № 22). 2. *uikka* = *uikutus* ['визг, вой, писк'] (E. Löppgöt SRSK) (ср. стр. 178, № 20).

2. Общеморд. *-ta, *-t'a, *-t(â), *-t'(ə).

Отглагольные причинительные глаголы, обозначающие причинение действия (процесса, состояния), выраженного базисом образования. Наряду с чисто причинительным может иногда встречаться и т. н. побудительное значение: 'заставить, дать возможность, разрешить, дать делать то, что выражается базисом образования' (напр. №№ 4в, 9б). Относящихся к этой группе глаголов сравнительно немного.

-ta, -t'a. 1. эрз. *пуштамс* 'калить, прокалить (семена подсолнуха, гороха, конопли и т. п.)' — *пужомс, -жсь* 'вянуть, завянуть' (ЭРС). 2. а. мокш. *рястамс, -ась* 'жарить; поджарить, зажарить' — *рязомс, -зсь* 'чахнуть, сохнуть; зачахнуть; иссохнуть' (МРС); б. эрз. *рестамс* 'жарить, изжарить' — *реззмс, -зсь* 'чахнуть, хиреть' (ЭРС). 3. а. мокш. *плхтамс, -ась* 'жечь; сжечь; выжечь; палить, спалить; гасить (известь)' — *пáломс, -лсь* 'гореть; пылать; сгореть; подгореть; зябнуть, озябнуть' (МРС); б. мокш. Ст. Ш. *рãлта-мс* 'рõлетамá'; в. эрз. *пултамс* 'жечь, сжечь' — *пáломс, -лсь* 'гореть; мерзнуть (только о частях тела)' (ЭРС); г. эрз. Ст. Н. *пултáмс, д. эрз. Кач. полтамс*. 4. а. эрз. М. Кар. *валтамс* 'спустить вниз' — *валгомс* 'слезть, спуститься, сойти вниз' (М. Е. Евсевьев ЭРВ); б. эрз. *валтамс* 'спустить что-либо (сверху вниз)' (А. П. Рябов ЭРВ); в. эрз. Веч. (-ta-kšno:) 3 л. мн. ч. 3 л. ед. ч. прош. вр. *prijomnoj kardajs tataroñ éoran v a l t a k š n i ž* (H. Raasonen MV I, стр. 459) 'на дворе приемного пункта татарского юношу заставили сойти'. 5. а. мокш. *нюрьхтáмс, -ясь* 'нацедить, налить, влить, слить' (МРС); б. эрз. *нуртямс* 'налить (в сосуд)' — *нурьгемс, -гсь* 'стекать (по капле); висеть, свисать' (ЭРС).

*-t(â), *-t'(ə). б. а. мокш. *мáтомс, -тсь* 'уложить (спать); тушить, гасить (пожар); загасить, затушить, потушить (огонь, свет, пожар и т. п.); выключить (свет); заглушить (угли, самовар и т. п.)' — *мáдомс, -дсь* 'лечь; залечь (о человеке, животных)...; тухнуть, гаснуть (об огне)...' (МРС); б. мокш. Ст. Ш. *тайтáмс, -тсь* 'magama panema; kustutama'; в. эрз. *матемс, -тсь* 'добить,

убить; (разг.) доконать; (перен.) есть, уплетать' — *мадемс*, -дсь 'лечь, ложиться (спать и т. п.); потухнуть, погаснуть (о свете, огне и т. п.); повалиться (о хлебах)' (ЭРС); г. эрз. Каж. 3 л. ед. ч. 1 л. ед. ч. *udīma ma'i miñ* (Н. Raasonen MV III, стр. 303) '(она) уложила меня спать'; д. эрз. Тел. 2 л. ед. ч. повел. накл. *to-lnuñ'* *mā-tt ikā* (E. Lewy MM, стр. 10) 'потуши огонь', inf. *doli-ñ mā-tt iñ ε* (там же, стр. 76) 'потушить огонь'; е. эрз. 1 л. ед. ч. наст. вр. *mattan* 'lefeftetni, elaltatni, eloltani' ['уложить спать; усыпить; потушить'] (J. Budenz, A. Reguly NyK V). 7. мокш. *пүштомс*, -тсь 'жарить, поджарить, зажарить' — *пүжемс*, -жсь 'вянуть, увядать; завянуть, увянуть' (МРС). 8. а. мокш. *крьвъятемс*, -тсь, 'зажечь; поджечь; включить (свет); высечь (огонь); задут (домну); растопить (печь)' — *крьвъяземс*, -зсь (прям., перен.) загореться, зажечься; воспламениться; вспыхнуть, запылать' (МРС); б. мокш. Ст. III. *kārve-štams*, -tś 'süütama'; в. эрз. *кирвастемс*, -тсь 'зажечь, поджечь' — *кирваземс*, -зсь 'разгореться, загореться, запылать' (ЭРС); г. эрз. Ст. H. *kirvaštims*, -tś 'süütama'. 9. а. мокш. *вълхтомс*, -тсь 'снять, спустить (вниз)...; высадить; уволить, снять (с работы)...' — *вългомс*, -гсь 'спуститься, слезть; высадиться; понизиться (о ценах и т. п.)...' (МРС); б. мокш. Карс. 3 л. ед. ч. 3 л. ед. ч. наст. вр. *esta käd veldänä | para čoraš val'tēžä* (Н. Raasonen MV IV, стр. 320) 'потом добрый юноша дал ей (т. е. змее) спуститься по руке'; в. эрз. *valtoms* 'herabsteigen lassen, herabnehmen' — *valgoms* 'herab steigen, h. kommen' (F. J. Wiedemann GEMS); г. эрз. Ст. *валхтумс* 'спустить вниз' (М. Е. Евсеев ЭРВ).

Отыменные фактивные глаголы, где глаголообразовательный суффикс указывает на того или иного рода активность, оказанную в отношении понятия, выраженного соответствующим именем, т. е. базисом образования (в примерах №№ 15 и 19 глагол с точки зрения истории языка находится с соответствующим именем в соотносительной словообразовательной связи). Эта группа глаголов также не особенно обширна. В отдельных случаях глагол можно считать одновременно и отглагольным мгновенным образованием (напр. № 14).

-та, -фа. 10. мокш. (Мам.) 3 л. ед. ч. прош. вр. *perfkanza karkstaš lavšnaj kuša-kānts* (Н. Raasonen MV IV, стр. 332) 'он опоясался купленным в лавке поясом'; — мокш. *каркс*, -ст 'пояс, повязка, свясло (обл.) (соломенный жгут для снопов)' (МРС). 11. а. мокш. *ункстамс*, -áсь 'мерить, отмерить, измерить, взвесить' — *ункс*, -ст 'корень; один вес, одна мера' (МРС); б. эрз. *онкстамс* 'измерить; взвесить' — *онкс* 'мера' (ЭРС); в. эрз. *онкстамс* 'messen' (F. J. Wiedemann GEMS). 12. а. эрз. *тешкстамс* 'обозначить, отметить, разметить' — *тешкс* 'знак, метка, примета, тавро' (ЭРС); б. эрз. Мар. *teškstams*, в. эрз. Кал.

českstams 'bezeichnen' (Н. Paasonen ML², стр. 25; в последней форме путем ассимиляции $\check{c} < \check{t}$). 13. эрз. *черькстамс* 'провести черту, черкнуть' — *черькс* 'черта' (ЭРС); 14. а. мокш. *килькштамс*, *-ась* 'завязать (узел и т. п.)' — *килькш*, *-шт* 'петля, узелок (с петлей)' (МРС); б. мокш. 3 л. ед. ч. 3 л. ед. ч. прош. вр. *килькштязе* (М. В. Учватов СПМНМ, стр. 72) '(он) завязал (его)'; в. эрз. *килькштямс* 'затянуть петлей, завязать петлей' — *килькш* 'петля; стручок', *килькшамс* 'затягивать петлей, завязывать петлей' (ЭРС). 15. а. мокш. *вельхтямс*, *-ясь* 'покрыть, накрыть (напр. от мух, от солнца и т. п.)' — *вельхкс*, *-ст* 'крыша; кровля; навес; крышка; покрывало' (МРС); б. мокш. Ст. Ш. *вел'тамс* 'покрыть'; в. мокш. Карс. уменьш. ф. прич. прош. вр. *вел'тафкя* (Н. Paasonen MV IV, стр. 344) 'покрыт'; г. эрз. *вельтямс* 'покрыть, накрыть' — *велькс* 'верх, верхняя часть' (ЭРС); д. эрз. Ст. Н. *вел'тамс* (то же).

*-*t(ä)*, *-*t(ä)*, *-*t(ə)*: 16. мокш. *анкстомс*, *-тсь* '(ткац.) снять уток' — *анкс* '(ткац.) уток' (МРС). 17. а. мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *mäñkstan*, 3. *-i*, б. эрз. 1 л. ед. ч. наст. вр. *menkst'an* 'beszegni' ['подрубить край'], — мокш. *mäñks* 'szegély, beszegés (behajtás)' ['кайма (платья)'], (J. Budenz, A. Reguly NyK V). 18. эрз. Мар. прич. прош. вр. *kambraštoñ ranctoñ rakšaso* (Н. Paasonen, SUSA IX, стр. 112) 'оседланной, обузданной лошастью', 3 л. ед. ч. 3 л. мн. ч. *kambraštñže* (там же, стр. 72) 'оседлал'; — эрз. *камбраз* 'седло' (ЭРС). 19. а. мокш. (Мам.) 3 л. ед. ч. прош. вр. *langžžäst vel'tes maksëm sävem tulu-pänts* (Н. Paasonen MV IV, стр. 380) 'она накрыла их полученной в приданое шубой'; б. мокш. Ст. Пш. деепр. *prü vel'täžñä (-täžñä)* (там же, стр. 384) 'с покрытой головой'; — мокш. *вельхкс* (№ 15).

Отглагольные мгновенные глаголы. Это также относительно небольшая группа глаголов (см. также № 14).

-*ta*, *-tä*. 20. а. мокш. *кóриштамс*, *-ась* 'хлебнуть (простореч.)' — *кóришамс*, *-ась* 'хлебать (простореч.)' (МРС); б. эрз. *корштамс* 'хлебнуть' — *коршамс* 'хлебать' (ЭРС). 21. а. мокш. *пркштамс*, *-ась* 'надушить; надушиться' — *пркшамс*, *-ась* 'обрызгать; опрыскать' (МРС). б. мокш. Сар. 3 л. ед. ч. прош. вр. *низем пркштась* '(слегка) моросило'; 22. а. эрз. *варштамс* 'оглянуться; посмотреть, взглянуть, устремить взор' (ЭРС); б. эрз. 3 л. ед. ч. прош. вр. *мейле пецк' икелевэ ютазь пецккасэ варштась* (ОМОН II, стр. 278) 'потом, пройдя к печи, взглянула в печь'; — мокш. *вэржамс*, *-ась* 'посмотреть; ознакомиться; попробовать; испытать; попытаться; попробовать (на вкус), отведать; навестить, посетить' (МРС). 23. а. мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *lepštan*, 3. *-aj*, б. эрз. 1 л. ед. ч. наст. вр. *lepštan* 'egyszer nyomni, fogóval szorítani' ['сдавить, сжать (один раз)'], — мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *lepšan*, 3. *-aj*, эрз. 1 л. ед. ч. наст. вр. *lepšan* 'nyomni, nyomkodni' ['давить, жать'] (J. Budenz, A. Reguly NyK V); в. эрз. *лепштямс*

'давить, жать; задавить, зажать; (перен.) угнетать' (ЭРС). 24. а. эрз. *кончтамс* 'моргнуть, мигнуть' — *кончемс*, *-чесь* 'моргать, мигать' (ЭРС); б. эрз. инф. *Тон сельмсэть а кенерят кончтямо, Емельян Никоныч, а минек уш весе анок карми улеме* (П. Кириллов Уч., стр. 20) 'Ты и мигнуть не успеешь, Емельян Никоныч; как у нас уже все будет готово'. 25. эрз. *лакстямс* 'теснуть' — *лаксемс* 'тесать' (М. Е. Евсевьев ОМГ², стр. 126). 26. эрз. *лекстямс* 'вздохнуть' — *лексемс* 'дышать' (МНС II, стр. 47).

*-*t(ə)*. 27. эрз. *лакстемс* 'теснуть' — *лаксемс* 'тесать' (М. И. Пигин ЗЭМЯ, стр. 265). 28. эрз. *läpštšems* [šš < št', см. стр. 187] 'drücken, quetschen, pressen, zerdrücken, klemmen, bedrängen' — *läpšems* 'glätten, etwas drücken' (F. J. Wiedemann GEMS).

Отыменные глаголы с разными значениями.

-*ta*. 29. а. эрз. *пелькстамс* 'конкурировать, соревноваться' — *пелькс* 'часть, доля', ср. также *пель* 'половина; часть' (ЭРС); б. эрз. Ис. (-*ta-kšno*:) 3 л. мн. ч. прош. вр. *sokolt karejt pēl'ksta kšnošt* (Н. Raasonen MV I, стр. 491) 'сокол и гнедко бежали наперегонки'.

*-*t(ə)*, *-*t(ä)*. 30. а. эрз. *нолаштомс*, *-тсь* 'поскользнуться' (ЭРС); б. эрз. Ст. Н. 3 л. ед. ч. прош. вр. *mon nolaštijñ ejeñt lanksta i prijñ* 'я поскользнулся на льду и упал' — *nolaža* 'скользящий'. 31. эрз. деепр. *эзь ютковасть пелькстезь* (НЗ, стр. 375) 'ссорясь между собою'; — эрз. *пелькс* (№ 29).

Во всех приведенных примерах суффикс присоединяется к согласному. С точки зрения истории языка в глаголе мокш. *матомс*, эрз. *матемс* (№ 6) суффикс также присоединялся к согласному: *матомс* = *matəms* < общеморд. *matəms < возможное раннеобщеморд. **mat-ta-* (в общемордовском языке в положении между гласными *tt* > *t*). В случае диалектных параллельных форм с двойным смычным (напр. эрз. Тел. инф. *mā-ttims* № 6е) мы имеем дело с вторичным присоединением суффикса к оканчивающейся на *d'(t)* основе, так как домордовские двойные согласные не могли непосредственно сохраниться в мордовских языках.

Следует отметить, что в значительной части отыменных глаголов и отглагольных мгновенных глаголов глаголообразовательный суффикс присоединяется к другому словообразовательному суффиксу — в отыменных глаголах по большей части к именному *-ks*, а в отглагольных мгновенных глаголах — к глагольному многократно-длительному суффиксу **-šə* или **-śə*.

В причинительных глаголах мокш. *валхтомс*, эрз. *валтамс* (— мокш. и эрз. *валгомс*) и мокш. *нюрхтямс*, эрз. *нуртямс* (← эрз. *нурьгемс*) (№№ 4, 5, 9) в случае присоединения глаголообразовательного суффикса в конце предшествующей морфемы наблюдается чередование *g/φ*. Чередование это было налицо уже в общемордовском языке. Возможно, что элемент **-g(ə)*, **-g(ə)*

в таких мордовских глаголах, как *валгомс* и *нурьгемс*, с точки зрения истории языка является суффиксом (ср. также стр. 193).

В глаголе мокш. *плхтамс* (= *pəltə-ms*), эрз. *пултамс*, — мокш. и эрз. *паломс* (№ 3) при присоединении причинительного глаголообразовательного суффикса к предшествующей морфеме в первом слого слова мы видим общемордовское чередование **a/*u*. Этому имеется точное соответствие в прибалтийско-финских языках, напр. фин. *polttaa* 'жечь' — *palaа* 'гореть'¹².

Наличие *-ta*, с одной стороны, и *-t'a*, с другой, еще и в настоящее время определяется, по-видимому, действующими в отдельных диалектах законами палатализации. То же относится в общем и к употреблению **-t(ə̃)*, с одной стороны, и **-t'(ə)* и варианта последнего **-t(ə̃)*, встречающегося вместо **-t'(ə)* в положении после *z*, *s*, *ts* или сочетания согласных, содержащего *z*, *s*, *ts*¹³, с другой стороны. В глаголе мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *mäñkstan*, 3. -i, эрз. 1 л. ед. ч. наст. вр. *menkstan* (№ 16) суффиксу предшествует стоящее в слого с передним гласным *s*. В этом положении в общемордовском языке должно было быть **-t(ə̃)*, что в мокшанском дало *-t(ə̃)*, а в эрзянском *-t(ə)* и т. д. Происхождение смягченного зубного *t'*, как и переднего гласного *i* в этом примере, взятом из материалов А. Регули, неясно.

Формы с низким гласным — *-ta*, *-t'a* — и формы с **ə̃*, **ə* — **-t(ə̃)*, **-t'(ə)* (и **-t(ə̃)*) — ни в какой мере вариаторно не связаны, т. е. их наличие не зависит от фонетических условий. Во многих глаголах наблюдается междиалектное чередование степеней подъема суффиксального гласного (ср., напр., №№ 1 и 7; 4 и 9; 15 и 19; 23 и 28; 25 и 27; 29 и 31). Как первые, так и вторые формы следует считать общемордовскими.

Относительно встречающегося в грамматике Ф. Й. Видемана эрзянского глагола *läpštšems* 'drücken, quetschen, pressen, zerdrücken, klemmen, bedrängen' — *läpšems* 'glätten, etwas drücken' (№ 28) Т. Лехтисало высказано мнение, что в этом слове скрывается «Uralisches suffix mit *tš* für verba intensiva od. perfecta»¹⁴. В действительности же мы имеем здесь дело с суффиксом **-t'(ə)*, причем в данном глаголе отражается происшедший в части эрзянских диалектов переход *št' > štš*¹⁵, ср., напр., в той

¹² Ср., напр., W. Steinitz GFUV, стр. 123 (там же и о подобном явлении в саамском языке).

¹³ В отношении общемордовского *ə̃* см. P. Ravila FUF, XX, 1929, стр. 100. С фонологической точки зрения в общемордовском языке предполагаемая разница между *ə* и *ə̃* не имела никакого значения и мы могли бы написать просто: (**-t(ə̃)*, **-t'(ə)* и) **-tə*.

¹⁴ T. Lehtisalo PUAS, стр. 235.

¹⁵ Об этом переходе см. H. Raasonen ML², стр. 25—26.

же грамматике Ф. Й. Видемана также эрз. *täštše* (F. J. Wiedemann GEMS) — эрз. Каж. *t'äšt'ä* (H. Paasonen, ML², стр. 26), в эрзянском литературном языке *tešt'e* (ЭРС) 'звезда' и т. д. Значение суффикса в этом глаголе на основе соотношения значений производного слова и базиса образования, как они зафиксированы Ф. Й. Видеманом, не совсем ясно, но, по-видимому, это значение в действительности является мгновенным или, по крайней мере, первоначально было таковым (как оно мгновенное и в соответствующих формах у А. Регули — мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *lepštan*, 3. -aj, эрз. 1 л. ед. ч. наст. вр. *lepštan* — № 23).

При изучении истории мордовских *t*-овых и *t'*-овых глаголообразовательных суффиксов следует иметь в виду, что в положении после согласного эрзянские *t* и *t'* могут восходить не только к общемордовским *t* и *t'*, но и к общемордовскому сочетанию согласных, которое было Х. Паасоненом, оставившим вопрос о его точном качестве открытым, обозначено, как *xt*¹⁶, а по Э. Н. Сетälä являлось сочетанием согласных *vt*¹⁷ и по Д. В. Бубриху — сочетанием согласных *vt*, *vt'* (*wt*, *wt'*)¹⁸. В настоящей работе мы условно говорим об этом сочетании согласных, как о сочетании *jt*, *jt'*. Общемордовскому *jt*, *jt'* внутри слова в мокшанском языке и в отдельных эрзянских говорах (напр. эрз. Каж.) во всех случаях соответствует *jt*, *jt'*, в большинстве же эрзянских говоров в положении после гласного — *vt*, *v't'* или *wt*, *w't'* или *jt*, *jt'*, а в положении после согласного — в общем *t*, *t'* или *st*, *s't'*, в отдельных же говорах (напр. эрз. Кал.) — *xt* *xt'*¹⁹. Присоединяясь к мнению П. Равила, мы можем считать достоверным, что в положении после согласного в части эрзянских говоров фонетически закономерным является *st*, *s't'*, а в другой их части — *t*, *t'*, причем современная пестрая и нерегулярная картина объясняется, как результат смешения диалектов²⁰.

Во всяком случае четкая разница между общемордовскими *t*, *t'* и *jt*, *jt'* сохранилась во всех положениях — также и в положении после согласного — только в мокшанском языке и в отдельных эрзянских говорах, близких к мокшанскому. Это обстоятельство и надо учитывать при разрешении интересующей нас проблемы. Дело в том, что в общемордовском языке, наряду с суффиксами **-ta*, **-t'a* и **-t(ä)*, **-t'(ä)*, существовал суффикс

¹⁶ H. Paasonen ML², стр. 35.

¹⁷ E. N. Setälä SUSA XIV₃, 1896, стр. 13—14.

¹⁸ Д. В. Бубрих ИГЭЯ, стр. 30.

¹⁹ Ср. H. Paasonen ML², стр. 35—37; P. Ravila SUST LXVII, стр. 355—359.

²⁰ P. Ravila SUST LXVII, стр. 357—358. Другое объяснение предложено Д. В. Бубрихом, см. ИГЭЯ, стр. 29—30.

*-*ft*(ə), *-*f't*(ə), возможно, и *-*fta* с отглагольным причинительным, отыменным фактитивным и др. значениями. Например: мокш. *стяфтомс*, -*тсь* 'понуд. ф. от *стямс*; поднять; разбудить' — *стямс* 'встать, подняться; взойти (о солнце)' (МРС), эрз. *ствя-томс*, -*втсь* 'поставить, разбудить, поднять на ноги' — *стямс* 'встать' (ЭРС); мокш. *эльбятьфтемс*, -*тсь* понуд. ф. от *эльбядемс*, -*дсь* 'ошибиться; просчитаться; прогадать (разг.); промахнуться', эрз. *ильведевтемс*, -*втсь* = *ильвецемс*, -*тсь* 'привести к ошибке, к промаху' — *ильведемс*, -*дсь* 'ошибиться; промахнуться' (ЭРС), эрз. *эльвьестямс* (*эльвецямс*) 'заставить ошибиться (буквально: ошибиться)' (М. Е. Евсевьев ОМГ², стр. 137—138); мокш. *ша-пафтомс*, -*тсь* 'заквасить (тесто, капусту)' — *шапама*, -*мот* 'кислый, горький' (МРС), эрз. *чапавтомс*, -*втсь* 'заквасить, квасить, мочить (яблоки)' — *чапамо* 'кислота; кислый' (ЭРС); эрз. *viedstems* 'gerade machen; verbessern, entschuldigen, rechtfertigen' — *vied*, *viede* 'gerade, wahr; aufrecht, recht (dexter); gerecht, Gerechtigkeit' (F. J. Wiedemann GEMS).

Имея в виду все сказанное, в этом разделе работы мы привели в качестве примеров причинительных глаголов только такие, которые имеют форму с *t*-овым или *t'*-овым суффиксом и в мокшанском языке. Строго говоря, только при наличии этих мокшанских форм и можно с полной уверенностью говорить об их происхождении из форм с общемордовским *t*-овым или *t'*-овым суффиксом, тогда как в эрзянских глаголах *t*-овый или *t'*-овый суффикс мог бы теоретически во всех случаях восходить к общемордовскому *ft*-овому или *f't*-овому суффиксу. Отметим, что у некоторых эрзянских глаголов с *t*-овым или *t'*-овым суффиксом, имеющих в мокшанском соответствии с таким же суффиксом, тем не менее встречается в эрзянских диалектах параллельная форма с *st*-овым или *št'*-овым суффиксом (< общемордовский *ft*-овый или *f't*-овый суффикс). Например: эрз. *мацтемс*, -*тсь* 'потушить, погасить (огонь); уложить (кого-л. спать); повалить, свалить (растение)' (ЭРС), ср. эрз. *матемс*, мокш. *матомс* (№ 6).

Примеры мгновенных глаголов приведены независимо от того, зарегистрирован ли тот или иной глагол также и в мокшанском языке, так как в мордовских языках *-*ft*-овые и *-*f't*-овые суффиксы не обладают мгновенным значением.

Среди приведенных отыменных глаголов имеются также и такие, о которых нет данных из мокшанского. Но здесь следует подчеркнуть, что вся эта группа отыменных глаголов по своей фонетико-морфологической структуре довольно однородна и едина — глаголообразовательный суффикс по большей части присоединяется к элементу *ks* (в одном случае *kš*) первого слога (с точки зрения истории языка, а в некоторых случаях и в настоящее время этот элемент является именованным словообразовательным суффиксом). Нет ясных примеров (напр. из мокшанского), свидетельствующих о том, что от имен указанного типа могли производиться

глаголы при помощи **jt*-ового или **jt'*-ового суффикса. По-видимому, **t*-овый, а не **jt*-овый суффикс скрывается и в эрзянском глаголе *нолаштомс* — *нолажа* (№ 30), поскольку не имеется ясных примеров, показывающих, что **jt*-овый или **jt'*-овый суффикс мог присоединяться к оканчивающемуся на согласный (без следующего *a*) видоизменению основы на *a* (напр., мы имеем мокш. *сокафтомс*, эрз. *сокавтомс* 'заставить пахать' от глагола *сокамс* 'пахать', а не *сокфтомс* или нечто подобное).

В эрзянском языке имеется ряд глаголов с присоединяющимся к согласному *t*-овым или *t'*-овым суффиксом, у которых нет соответствий с тем же суффиксом в мокшанском языке и на основании семантики или структуры основы которых трудно более или менее убедительно доказать, что содержащийся в них суффикс не может восходить к общемордовскому *jt*-овому или *jt'*-овому суффиксу. Приведем несколько примеров.

Отглагольные причинительные глаголы. 32. а. эрз. *кастомс*, *-тсь* 'вырастить; воспитать' — *касомс*, *-ссь* 'расти, вырасти; развиваться' (ЭРС); б. эрз. М. К. *кастомс*, *кастамс* 'растить, вырастить' (М. Е. Евсевьев ЭРВ); ср. мокш. Пош. *касфтомс*, *касфтамс* [то же] (там же), эрз. *касовтомс*, *-втсь* 'вырастить; воспитать' (ЭРС). 33. эрз. С. К. инф. *žim't'ime* (А. А. Шахматов МЭС, стр. 637) 'поить'; но ср. эрз. Ст. Н. 1 л. мн. ч. 3 л. мн. ч. *asi'mit'sat simi'ftsini'k* 'непьющих заставим пить' — *šim'ims*, *-m's* 'пить'. 34. а. эрз. *veñt'ams* 'ausstrecken, ausdehnen, reichen' — *venems* 'sich ausstrecken' (F. J. Wiedemann GEMS); б. эрз. (*-t'e-kšne:*) 3 л. ед. ч. 3 л. ед. ч. прош. вр. *вентекшнлизе* (СИ⁸³, стр. 16) 'вытянул'; в. эрз. деепр. *вентезь* (СЕ⁸², стр. 77) 'вытянув'; г. эрз. *veñt'ems* 'ausstrecken' — *veñet'ems* 'sich recken, sich ausstrecken' (Н. Paasonen MChr); но ср. эрз. *veñšt'ems* 'ausstrecken' (там же), эрз. *венстямс* 'протянуть, вытянуть' — *венемс*, *-мсь* 'вытянуться, растянуться, выпрямиться' (ЭРС). 35. а. эрз. *киртямс* 'укоротить; сократить' — *кирямс* 'сжегиться; сократиться' (ЭРС); б. эрз. *kirt'ems* 'verkürzen, zusammen ziehen' (F. J. Wiedemann GEMS); но ср. мокш. *кирьфтáмс*, *-áсь* 'сократить, уменьшить (вес и т. п.); укоротить; сузить' — *кíремс*, *-рсь* 'сократиться, уменьшиться (о весе и т. п.); укоротиться; сузиться...!' (МРС). — Последний из приведенных эрзянских глаголов является у Т. Лехтисало единственным примером из мордовских языков на предполагаемый им общеуральский *tt*-овый (> морд. *t*, точнее *t̃*, *t̄*) суффикс причинительного значения²¹.

Отыменные факитивные глаголы. 36. эрз. *витемс*, *-тсь* 'поправить, исправить, починить; удовлетворить' — *виде*, *-деть* 'прямой; честный, праведный, справедливый' (ЭРС); но

²¹ Т. Lehtisalo PUAS, стр. 322.

ср. эрз. *viedstems* 'gerade machen; verbessern, entschuldigen, rechtfertigen' — *vied, viede* 'gerade, wahr; aufrecht; recht (dexter); gerecht, Gerechtigkeit' (F. J. Wiedemann GEMS). 37. эрз. *чиртямс* 'наклонить на бок' (М. Е. Евсевьев ОМГ², стр. 137); — эрз. *чире, -реть* 'край (чего-л.); берег; склон; опушка' (ЭРС). 38. а. эрз. *салтомс, -тсь* 'солить, посолить' — сал 'соль' (ЭРС); б. эрз. *салгамс* 'засолить' (А. П. Рябов РЭВ, стр. 41). 39. а. эрз. *vievtams* 'stark machen, kräftigen' (F. J. Wiedemann, GEMS, словарь), б. *vievtems* 'stärken', — *viev* 'stark' (там же, стр. 28). — Два последних эрзянских глагола (№№ 38 и 39) (наряду с глаголом *вельхтямс, вельтямс* — № 15) являются примерами Т. Лехтисало на предполагаемый им общеуральский *tt*-овый (> морд. *t*, точнее *i, ĭ*) отыменный фактитивный суффикс²². Что касается глагола *vievtams, vievtems*, то здесь, наряду с другими вызывающими сомнение обстоятельствами, следует отметить, что с точки зрения истории языка глагол может быть образован не от прилагательного *виев* (у Ф. Й. Видемана *viev*) 'сильный', а от существительного *вий* (у Ф. Й. Видемана *vi, vie*) 'сила, мощь', а именно при помощи *ft-ового или **ft'*-ового отыменного фактитивного суффикса (ср., напр., у Ф. Й. Видемана *tustovtoms* 'verdicken' — *tusto* 'dick geronnen' — GEMS).

В *t*-овом или *t'*-овом суффиксе многих приведенных нами причинительных и фактитивных глаголов наблюдается междиалектное чередование гласного *a* с гласным **ä, *a*, или же параллельно бытуют обе формы (см., напр., №№ 32, 34, 35, 39). Но такое же чередование — довольно обычное явление и в случае *ft-ового и **ft'*-ового глаголообразовательного суффикса (особенно в положении после согласного, как, напр., в глаголах эрз. *вешт'амс ~ венстямс* (стр. 190), эрз. *ильвецтемс ~ эльвецтямс* (стр. 189) и др.). Таким образом и это обстоятельство убедительно не исключает возможности, что по крайней мере известная часть рассматриваемых эрзянских глаголов произошла из *ft*-овых и *ft'*-овых образований. В отношении некоторых из этих глаголов за указанную возможность говорят, по-видимому, *st*-овые и *st'*-овые параллельные формы в эрзянских диалектах (см., напр., №№ 34 и 36).

Как самостоятельную подгруппу среди глаголов, в которых *t*-овая или *t'*-овая форма суффикса известна лишь из эрзянских диалектов, следует выделить глаголы, связанные со словами, второй слог которых состоит из элемента **-k(ä), *-k(a), *-g(ä), *-g(a)*. По большей части это отглагольные причинительные глаголы. Некоторые из них можно рассматривать, как образованные от глагольно-именной основы причинительно-фактитивные глаголы (напр. №№ 40, 41). Встречаются и более специальные отглагольные значения (напр. № 43).

40. эрз. В. Вр. *let'tams* 'befeuchten' (P. Ravila SUST LXVII,

²² Т. Lehtisalo PUAS, стр. 320—321.

стр. 356); — эрз. *летьке*, -*ктъ* 'влага, влажность; влажный; влажно' (ЭРС); но ср. эрз. Веч. и М. Тол. *l'et'st'ams* 'befeuchten' (P. Ravila SUST LXVII, стр. 356), эрз. Баев. *l'ät'st'ams* [то же] (там же, стр. 357). 41. а. эрз. *костямс* 'сушить, просушить, высушить; (перен.) обыграть' — *коськемс*, -*ксь* 'высохнуть, сохнуть', *коське*, -*кт* 'сухой; (перен.) сухой, чёрствый' (ЭРС); б. эрз. *костемкс* 'высыхать' (Дамаскин СЯРН, лист 101); но ср. мокш. *косьфтамс*, -*ась* 'высушить; засушить; просушить; осушить (что-л.); (перен.) иссушить' — *коськомс*, -*ксь* 'сохнуть; высохнуть, засохнуть...'; *коське* 'сухой; иссохший, высохший; засушливый' (МРС); мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *košftan*, *košuftan* 'trocknen, lüften' (A. Ahlqvist VMMG). 42. а. эрз. *начтомс*, -*тсь* 'мочить, намочить' — *начкомс*, -*ксь* 'намокнуть', *начко*, -*кт* 'мокрота; сырость; мокрый; сырой' (ЭРС); б. эрз. *начтамс* 'мочить' (М. Е. Евсевьев ОМГ², стр. 137); но ср. мокш. *начфтомс*, -*тсь* 'подмочить, смочить, промочить, намочить (о дожде); мочить (в кулинарии)...' — *начкомс*, -*ксь* 'отсыреть; мокнуть...'; *начка* 'сырой, мокрый; сыро, мокро; сырость, мокрота' (МРС); мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *načuftan* 'tauchen, befeuchten' (A. Ahlqvist VMMG). 43. эрз. *печтямс* 'переправить (через реку и т. п.)' — *печкемс*, -*ксь* 'перейти вброд' (ЭРС); но ср. эрз. *печкевтемс*, -*втсь* понуд. от *печкемс* (там же). 44. а. эрз. *сёлтамс* 'прудить, запрудить' — *сёлгомс*, -*гсь* 'закрывать, затворить' (ЭРС); б. эрз. Мар. *soltams* 'dämmen' (H. Raasonen ML², стр. 61); но ср. мокш. *сёлкфтомс*, -*тсь* понуд. ф. от *сёлгомс*, -*гсь* 'затворить, закрыть (дверь и т. п.); закрыть (соборание)' (МРС); эрз. *сёлговтомс*, -*втсь* 'заставить закрыть, заставить затворить' (ЭРС); эрз. Кал. *šolkftams* 'dämmen' (H. Raasonen ML², стр. 61). 45. эрз. *кельтемс*, *кельтямс* 'поместить' — *кельгемс* 'поместиться' (М. Е. Евсевьев ОМГ², стр. 137); но ср. эрз. *кельксятамс* 'поместить, уместить, вместить' — *кельгемс*, -*гсь* 'поместиться, уместиться' (ЭРС). 46. эрз. *ченпямс* 'опалить, сжечь' — *ченгемс*, -*гсь* 'сгореть, обуглиться (от близости огня или раскаленных предметов)' (ЭРС); но ср. эрз. *ченгевтемс*, -*втсь* 'прожечь, сжечь, спалить (только от близости огня или раскаленных предметов)' (там же).

Сюда относятся также некоторые эрзянские глаголы, которые словообразовательно связаны с глаголами, оканчивающимися на *-kod'* (e), *-god'* (e) или *-ked*(e).

47. а. эрз. *пачтямс* 'сообщить, довести до сведения' — *пачкодемс*, -*дсь* 'прийти, дойти, прибыть', *пачк* 'сквозь, насквозь; сильно, очень' (ЭРС); б. эрз. *patšt'ams*, в. *patšt'ims* 'gelangen lassen, befördern' (H. Raasonen MChr); но ср. мокш. *пачфтемс*, -*тсь* 'понуд. ф. от *пачкодемс*; довести...; доставить (товары и т. п.); передать; отнести' — *пачкодемс*, -*дсь* 'дойти, доехать, добраться, достичь; донестись; дозреть, поспеть (о плодах и т. п.)', *пачк* 'пополам; насквозь; через, сквозь' (МРС). 48. а. эрз. *пештямс* 'наполнить' — *пешкедемс*, -*дсь* 'наполниться; насытиться', *пешксе*,

-сеть 'полный; сытый' (ЭРС); б. эрз. Мар. 3 л. ед. ч. 3 л. ед. ч. побуд. накл. *peščesé* [šč < št²³] (Н. Paasonen SUSA IX, стр. 138) 'пусть (он) наполнит'. 49. эрз. Вез. 1 л. ед. ч. 3 л. ед. ч. *mońc nej polińef č a r t' a s a* (Н. Paasonen MV I, стр. 445) 'я сам дам это понять твоему мужу'; — эрз. *чарькодемс, -дсв* 'понять, догадаться' (ЭРС). 50. а. эрз. *tšañtams* 'segnen (?)' — *tšañgod'ems* 'helfen' (Н. Paasonen MChr); б. эрз. Коз. 2 л. мн. ч. 1 л. ед. ч. повел. накл. *č a ŋ t' i m i ž g a k e r a m o / b a s l a v i m i ž a š t o m o* (Н. Paasonen MV II, стр. 452) 'благословите мою жизнь и бытие'; в. эрз. Н. Сур. 3 л. ед. ч. прош. вр. *ki č a ŋ č r a z o n d o* (Н. Paasonen MV II, стр. 487) 'кто призвал на помощь своего бога?'; г. эрз. Атр. и Мар. *tšañt'ems* 'segnen' (P. Ravila SUST LXVII, стр. 356), эрз. Баев. *tšañt'ims* [то же] (там же, стр. 357); но ср. эрз. Баев. *tšañšt'ims* [то же] (там же).

В эрзянском *t*-овом или *t'*-овом суффиксе большинства этих глаголов (№№ 40—50) также наблюдается междиалектное чередование гласных *a* и *ä, *ə (см., напр., №№ 41, 42, 45, 47, 48, 50).

В указанных глаголах бросается в глаза чередование *k(k')/ø*, *g(ǵ)/ø* на границе первого и второго слогов при присоединении суффикса к основе. Возможно, что как *t*-овый или *t'*-овый глаголообразовательный суффикс, так и отсутствие перед ним палатального смычного по крайней мере в некоторых таких глаголах того же происхождения, как и в двух глаголах, рассматриваемых в начальной части этого раздела, где на месте отсутствующего палатального смычного стоит *t*-овый или *t'*-овый суффикс не только в эрзянском, но и в мокшанском языке (эрз. *валтамс*, мокш. *валхтомс* — №№ 4 и 9 — и эрз. *нуртямс*, мокш. *нюрхтямс* — № 5; см. также стр. 186—187). Так, например, общемордовской исходной формой эрзянского глагола *костямс* (№ 42) могло быть **koš-t'a-* < домордовское **kšs-ta-*. В этом случае с точки зрения истории языка суффикс был бы определенно *t-овый, а не **t'*-овый. В качестве аргумента в пользу указанного предположения можно привести тот факт, что и в марийском языке встречается своего рода чередование палатального смычного с нулем при присоединении *t*-ового глаголообразовательного суффикса к основе слова. Например: Козмодемьянск *koštaš* 'szárít' ['сушить'] — 1 л. ед. ч. наст. вр. *koškem* 'szárad' ['сохну'] (Ö. Beke CsNy, стр. 298) (соотношение *koštaš* — *koškem* является точным соответствием эрзянского соотношения *костямс* — *кошкемс*); Козмодемьянск *lāštaš* 'gyöngít' ['ослаблять'] — *lāškaš* 'gyöngül' ['слабеть'] (там же) и т. д.; ср. также такие случаи, как Козмодемьянск *βāldā-rtas* 'hohl, blasig machen, verpfutschen' — *βāldā-ryaš* 'hohl, blasig werden' (там же); Козмодемьянск *ia-γāltas* 'kisimít' ['разглаживать, сглаживать'] — *ia-γālyas* 'simává lenni'

²³ Ср. Н. Paasonen ML², стр. 25—26.

[‘разглаживаться, сглаживаться’] (там же) и т. д., где γ в начале третьего слога явно суффиксальный элемент.

Но, с другой стороны, необходимо опять-таки иметь в виду, что хотя t -овые или t' -овые формы рассматриваемых глаголов и не известны из мокшанского языка, но зато в нем встречаются формы с ft или ft' . Поэтому не исключена возможность, что и в эрзянских глаголах нынешнее t и t' восходит к общемордовскому ft или ft' . В отношении некоторых из этих глаголов явно за указанное предположение говорят st -овые и st' -овые параллельные формы в эрзянских диалектах (см., напр., №№ 40 и 50, а также № 45). Таким образом возможно, например, что общемордовской исходной формой эрзянского глагола *костя-* является не $*košt'a-$, а $*košfta-$, как и у мокшанского *косьфта-*.

Сочетание согласных ft или ft' , как оно встречается в форме $*košfta-$, восходит к более раннему kt . Однако вопрос о том, следует ли здесь с точки зрения истории языка относить f ($< k$) к глаголообразовательному суффиксу или к предшествующей части основы, должен остаться открытым.

Во всяком случае ясно, что в истории рассматриваемых глаголов большую роль играло вторичное присоединение ft -ового и ft' -ового суффикса и возникших фонетическим путем его вариантов, а также t -ового и t' -ового суффикса к различным видоизменениям основы. Иначе трудно объяснить множество встречающихся здесь типов образования: 1-ый тип — мокш. *валхтомс* (и эрз. *валтамс* и *костямс*?) и т. д.; 2-ой тип — мокш. *косьфтамс* (и эрз. *костямс*?) и т. д.; 3-ий тип — мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *košuftan* и т. д.; 4-ый тип — мокш. *сёлкфтомс*, эрз. *келькстямс* и т. д.; 5-ый тип — эрз. *сёлговтомс* и т. д.

Имеется еще один случай, относительно истории которого могут возникать сомнения. В мордовских языках существует сравнительно обширная группа глаголов, где отглагольный причинительный словообразовательный суффикс, имеющий в настоящее время t -овую или t' -овую форму как в эрзянском, так и в мокшанском языке, присоединяется к согласному t или t' предшествующего глаголообразовательного суффикса.

$-t'a$. 51. эрз. *Чиремтямс* (А. Моро КС, стр. 47) ‘наклонить’; — эрз. *чиремемс* (№ 52).

Мокш. $-t(\delta)$, $-t'(\delta)$, эрз. $-t(o)$, $-t'(e)$ и т. д. 52. эрз. *чиремтемс*, $-тсь$ ‘наклонить, покривить, пошатнуть’ — *чиремемс*, $-мсь$ ‘покривиться, пошатнуться’ — *чире*, $-реть$ ‘край (чего-л.); берег; склон; опушка’, *чирь* ‘крутой; косою, кривою’ (ЭРС). 53. а. мокш. *вэлдоптомс*, $-тсь$ ‘сделать светлым, осветить; посветить’ — *вэлдомомс*, $-мсь$ ‘посветлеть, стать светлым; светать; осветиться; освещаться’ — *вэлда* ‘свет; освещение; светлый; светло’ (МРС); б. мокш. Срз. *valdäptäms*, $-тсь$ (то же); в. эрз. *валдомтомс*, $-тсь$ ‘сделать светлым, дать свет, осветить’ — *валдомомс*, $-мсь$ ‘по-

светлеть, стать светлым; рассветать; (перен.) выясниться' — *валдо, -дог* 'свет; светлый' (ЭРС). 54. а. мокш. *вѣнептемс, -тсь* 'протянуть, вытянуть; выпрямить' — *вѣнемомс, -мсь* 'протянуться (потягиваться); выпрямиться; потянуться (к чему-л.); растянуться (лечь)' (МРС); б. мокш. Ст. Ш. *вѣнѣртѣмс, -т'с* (то же). 55. а. мокш. *шѣрокстоптомс, -тсь* 'сделать редким; проредить (овощи на огороде и т. п.)' — *шѣрокстомомс, -томсь* 'поредеть, стать редким' — *шѣра, -рот* 'редкий' (МРС); б. эрз. *чурокстомтомс, -тсь* 'сделать редким, проредить' — *чурокстомомс, -мсь* 'поредеть' — *чуро, -рот* 'редкий (не частый, не густой)' (ЭРС).

Примером чередования гласных *a* и *ä, *ə в суффиксе является глагол № 51—52.

Мокшанские *pt, p't'* вместо *mt, m't'* в приведенных глаголах объясняются закономерным в этом языке переходом $mt > pt, m't' > p't'$, который отражается, например, и в форме множественного числа *утопт* от слова *утом* 'амбар'²⁴.

По Х. Паасонену общемордовская исходная форма суффикса в таких глаголах также была *ft*-овая или *f't'*-овая (по условному обозначению Х. Паасонена *xt*), и, например, более ранняя форма мокшанского глагола *akšäptan* 'побелю' (*akšämān* 'побелею') была (*akšämātan* <) *akšämftan*²⁵. Х. Паасоненом было высказано предположение, что между *m* и *t* *f* «выпало» до мокшанского перехода $mt > pt, m't' > p't'$. Потребность в такой гипотезе по мнению Х. Паасонена была вызвана тем обстоятельством, что в эрзянских формах этих глаголов, как, например, *vijeñt'ems* 'сделать сильным' (*vijeñems* 'усилиться') *m* или *m̄* сохранилось, в то время как в других случаях в эрзянском, по-видимому, произошел переход $mt > t, m't' > t'$, напр.: *is't'amo, s't'ama* 'такой', множественное число *is't'at, s't'at* и т. д. По предположению Х. Паасонена сохранение *m* или *m̄* в этих глаголах объясняется тем, что во время перехода $mt > t, m't' > t'$ между *m, m̄* и *t, t'* было еще *f, f'*, т. е. переход $f, f' > \emptyset$ имел место позднее эрзянского перехода $mt > t, m't' > t'$.

Возможно, что Х. Паасонен прав, однако на основе доступного в настоящее время материала по мордовским диалектам его предположение недоказуемо. В действительности мы не находим в мордовских языках никакого подтверждения «выпадению» *f, f'* между *m, m̄* и *t, t'*. Это *f, f'* сохранилось по-видимому в мокшанских формах абессива, как, например, в форме *лемфтома* от *лем* 'имя', а также в существующих, наряду с причинительными глаголами на *-pt(ə), -p't'(ə)*, причинительных глаголах на *-mft(ə), -m̄f't'(ə)*, как, например, мокш. *тѣломфтомс, -тсь* понуд. ф. от *тѣломомс, -мсь* 'краснеть; покраснеть; загореться (только о лице,

²⁴. Относительно указанного перехода см. Н. Раасонен ML², стр. 41.

²⁵ Н. Раасонен ML², стр. 41.

глазах)' (тол, -лхт 'огонь; пламя') (МРС); *венефтемс*, -тсь понуд. ф. от *венемомс*, -мсь 'потянуться (потягиваться); выпрямиться; потянуться (к чему-л.); растянуться (лечь)' (там же). Конечно, мокшанские формы *лемфтома*, *толомфтомс* и *венемфтемс* могут быть вторичными образованиями аналогичного порядка. Но, с другой стороны, и *t*, *t̃* в глаголах типа эрз. *vijem'tems*, приводимых Х. Паасоненом, могло быть восстановлено в результате действия аналогии.

На этом мы заканчиваем рассмотрение различных более или менее проблематичных случаев. Возвращаясь к бесспорно *t-овым или **t'*-овым глаголам, отметим, что звук, бывший в общемордовском языке глухим, предшествует суффиксу в следующих примерах: №№ 1, 2, (6), 7, 8, 10—14, 16—18, 20—31. Сюда относится часть причинительных глаголов, все фактитивные, кроме №№ 15 и 19, и все мгновенные. Домордовской исходной формой рассматриваемых суффиксов в положении после глухого согласного на основе данных прибалтийско-финских, саамского и марийского языков было **-ta*, **-tā*²⁶. Следовавший за глухим согласным элемент **-ta*, **-tā* представлен во многих уральских языках, притом со значениями, в общем связываемыми с семантикой мордовских суффиксов²⁷. Приведем некоторые примеры из прибалтийско-финских языков (общеприбалтийско-финское **-ta*, **-tä*).

Отглагольные причинительные глаголы: эст. *päästma* 'освободить', фин. *päästää* (то же), — эст. *pääsema* 'освободиться', фин. *päästä*, 3 л. ед. ч. наст. вр. *pääsee* (то же); эст. *tõstma* 'поднять', фин. *nostaa* (то же), — эст. *tõusma* 'подняться', фин. *nousta*, 3 л. ед. ч. наст. вр. *nousee* (то же); эст. *kolistama* 'стучать, греметь (чем-либо)', фин. *kolistaa* (то же), — эст. *kolisema* 'греметь; грохотать', фин. *kolista*, 3 л. ед. ч. наст. вр. *kolisee* (то же).

Отыменные фактитивные глаголы: эст. *kõitma* 'связать', фин. *köyttää* (то же), — эст. *kõis* 'верёвка', фин. *köysi* (то же) (<< ранне-общеприбалтийско-финское *kõüte); эст. *kannustama* 'пришпоривать', фин. *kannustaa* (то же), — эст. и фин. *kannus* 'шпора'; эст. *paljastama* 'обнажить', фин. *paljastaa* (то же) — эст. и фин. *paljas* 'голый'.

Другие отыменные глаголы: эст. *varastama* 'воровать', фин. *varastaa* (то же), — эст. и фин. *varas* 'вор'; фин. *harrastaa* 'интересоваться; ревностно заниматься, усердствовать' — *harras* 'усердный, страдательный'.

Совершенно достоверных примеров по общемордовским *t*-овым и *t'*-овым, вернее: *t̃*-овым и *t̄*-овым суффиксам, следующим за согласным, который с точки зрения общемордовского языка является звонким, сравнительно мало. Сюда относятся причинительные мокш. *валхтомс* (и эрз. *валгамс*) (№№ 4 и 9), мокш. *нюрхтямс*

²⁶ Относительно гласного ср. P. Ravilä FUF XXV, 1938, стр. 21—22.

²⁷ Ср., напр., T. Lehtisalo PUAS, стр. 287—316.

(и эрз. *нуртямс*) (№ 5), мокш. *плхтамс* (и эрз. *пултамс*) (№ 3) и фактитивное мокш. *вельхтямс* (и эрз. *вельтямс*) (№№ 15 и 19). Даже и здесь в двух первых глаголах перед *t* могло выпасть глухое *k* (конечно, если последнее не являлось просто глаголообразовательным суффиксом, который отсутствует в соотносительном причинительном глаголе; ср. стр. 186—187 и 193—194). Следовавшие за звонким согласным общемордовские *ṭ*-овые и *ṭ*-овые суффиксы могут восходить к домордовскому *tt*-овому суффиксу, который, по мнению Т. Лехтисало, встречается с отглагольным причинительным, отыменным фактитивным и другими значениями во многих уральских языках²⁸.

В прибалтийско-финских языках (как и в саамском) первоначальные *tt* и *kt* (а также *pt*) в непервых слогах фонетически совпадали (> общеприбалтийско-финское *tt*)²⁹, вследствие чего трудно проводить различие между суффиксами с финноугорским *tt* и суффиксами с финноугорским *kt* (и *pt*)³⁰. Учитывая семантику и условия употребления прибалтийско-финского суффикса **-tta*, **-ttä*, обладающего причинительным, фактитивным и другими значениями (напр. эст. *jootma* 'поить', фин. *juottaa* (то же); эст. *jooma* 'пить', фин. *juoda* (то же); эст. *kannatama* 'терпеть; страдать; выдерживать', фин. *kannattaa* 'выдерживать; поддерживать; стоять', — эст. *kandma* 'носить', фин. *kantaa* (то же); эст. *muutma* 'изменить', фин. *muuttaa* 'изменить; переселить; переселиться', — эст. и фин. *muu* 'иной, другой' и т. д.), следует полагать, что суффикс этот в общем восходит к доприбалтийско-финскому **-kta*, **-ktä*. Здесь можно только еще раз указать на финский глагол *polttaa* 'жечь' — *palaa* 'гореть', а также на его соответствия в других прибалтийско-финских языках северной группы, как, например, кар. *poltta-* (A. Genetz Suomi II 14), кар. ливв. *poltta-* (A. Genetz, Suomi II 17), кар. люд. *polttada*, *-utada*, *-ltoa* (J. Kujola LMSK), вепс. южн. *poutta* (L. Kettunen LVHA I, стр. 63) (глагол встречается в аналогичном виде и в северо-восточном наречии эстонского языка). Указанный глагол по своему значению, фонетической форме корня и чередованию в нем гласных является точным соответствием мордовского глагола *плхтамс*, *пултамс* (№ 3). Следует также отметить, что как в этом последнем, так и в глаголе *polttaa* глаголообразовательный суффикс присоединяется к согласному (обычно общеприбалтийско-финское **-tta*, **-ttä* присоединяется к гласному). Все это приводит к мысли о том, не восходит ли и сам глаголообразовательный суффикс как в прибалтийско-финском, так и в мордовском глаголе к одной и той же исходной форме, или, другими словами: не восходит ли общеприбалтийско-финское **-tta*, **-ttä* в глаголе *polttaa* к доприбалтийско-финскому **-tta*, **-ttä*, а не к **-kta*, **-ktä*?

²⁸ Т. Lehtisalo PUAS, стр. 320—325 и сл.

²⁹ Ср., напр., L. Posti FUF XXXI, 1954, стр. 43—44.

³⁰ Ср. Т. Lehtisalo PUAS, стр. 322.

3. Общеморд. *-ž(ə) (*-žə), *-žž(ə).

Эти суффиксы встречаются только в немногих глаголах.

Непереходные отглагольные начинательные глаголы (обозначающие начало действия, процесса или состояния).

-ž(ə) (-žə). 1. а. мокш. *láказемс*, -есь 'закипеть' — *láкамс*, -ась 'кипеть' (МРС); б. эрз. Сар. *лаказемс* (то же). 2. а. мокш. *нуваземс* 'задремать' (сведения, полученные от аспиранта Института языкознания Академии наук СССР А. В. Якушкина); — мокш. *нува́мс*, -а́сь 'дремать; подремать' (МРС); б. эрз. *нуваземс* 'задремать, вздремнуть' (М. Н. Коляденков УЭМЯ). 3. а. мокш. *крвьяземс*, -зсь 'загореться, зажечься; воспламениться; вспыхнуть, запылать' (МРС); б. мокш. Ст. Ш. *kârúe-žəms*, -žš (то же) — *kâr-va-ms* 'гореть'; в. эрз. *кирваземс*, -зсь 'разгореться, загореться, запылать' — *кирвамс* 'пылать' (ЭРС); г. эрз. Ст. Н. *kirvažims*, *kirvažs* (*žs* < *žš*³¹) (то же). 4. мокш. *күфцеземс*, -зсь 'застонать' — *күфцемс*, -есь 'вдыхать, охать; кряхтеть (разг.)' (МРС).

-žž(ə). 5. мокш. (-žžə-kšňə-v(ə):) 3 л. ед. ч. наст. вр. *Увоzekšnevi Шякса пиненяц* (ММ, стр. 28) 'Залает его собака Шекса'; — мокш. *ува́мс*, -а́сь 'лаять; (перен. простореч.) облаять; лаяться' (МРС).

-ža. 6. эрз. *kirvažəms* 'brennen, lodern' (F. J. Wiedemann GEMS; то обстоятельство, что при раскрытии семантики глагола не указан момент начинательности, объясняется, по-видимому, неточностью); — эрз. *кирвамс* (№ 36).

Как в мокшанском, так и в эрзянском языке сравнительно много глаголов имеют отглагольный начинательный, субитивный и мгновенный суффикс *-žv(ə), выражающий либо начало, либо неожиданное или произвольное начало, либо вообще неожиданность, произвольность, мгновенность действия, процесса или состояния. Указанный суффикс сложился из сочетания глаголообразовательных суффиксов *-ž(ə) (*-žə) и *-v(ə), *-v(ə)³²; суффикс *-v(ə), *-v(ə) обладает очень разнообразными значениями, причем, между прочим, суффиксу свойственна и начинательная, и субитивная семантика. Превращение сочетания суффиксов *-žə-v(ə) в самостоятельный, неразложимый суффикс может восходить к общемордовскому периоду; сказать что-нибудь определенное по этому вопросу трудно. Во всяком случае, в отдельных словах можно считать форму *-žəv(ə) сочетанием суффиксов (*-žə-v(ə)) еще и в настоящее время (напр. № 9).

³¹ Ср. Н. Раасонен ML², стр. 26.

³² М. И. Пигин — Уч. зап. К-ФГУ IV, 1954, I, стр. 79 — утверждает, что суффикс *-žəv(ə) образовался из сочетания окончания причастия-деепричастия -ž и глаголообразовательного суффикса *-v(ə), *-v(ə). Этот взгляд нельзя, конечно, считать правильным.

*-žav(ə). 7. мокш. 3 л. мн. ч. прош. вр. *становойсь мезе ули виец реськафтозе клокса шра лангть, нльне стопкатне, тарелкатне, бутылкатне китизь-к ш т и з е в с т ь* (Т. Кирдяшкин КМ, стр. 23) 'становой изо всех сил ударил кулаком по столу, так что даже стаканы, тарелки и бутылки пустились в пляс' — мокш. *китимс, -ись* 'плясать, танцевать; поплясать, потанцевать' (МРС). 8. а. мокш. *мóразевомс, -всь* 'запеть; заиграть (на муз. инструменте)' — *мóрамс, -ась* 'петь...; играть... (на музыкальных инструментах)' (МРС); б. эрз. *моразевемс, -всь* 'неожиданно запеть' — *морамс* 'петь, спеть, запеть; прославить' (ЭРС); в. эрз. Ст. Н. 3 л. мн. ч. прош. вр. *täjtirñi štäsd di vadrastj moraziövšt* 'девушки встали и красиво запели'. 9. а. мокш. *лáказевомс, -всь* ф. возм. от — *лáказемс, -есь* 'закипеть' — *лáкамс, -ась* 'кипеть' (МРС); б. мокш. 3 л. ед. ч. прош. вр. *Л а к а з е в с ь ударнай работась* (С. Г. Потапкин УМЯ, стр. 67) 'закипела ударная работа'. 10. а. эрз. *укстазевемс, -всь* 'неволью вздохнуть' — *укстамс* 'вздохнуть; успокоиться, отдохнуть, передохнуть' (ЭРС); б. эрз. Ст. Н. 3 л. ед. ч. прош. вр. *ukstažiövš* (№ 11в). 11. а. эрз. *варштазевемс, -всь* 'оглянуться неожиданно, неволью' — *варштамс* 'оглянуться; посмотреть, взглянуть, устремить взор; обратить внимание'; б. эрз. Ст. Н. 3 л. ед. ч. прош. вр. *poroš kuakasti ukstažiövš i vartštažiövš päkinäzi lanks* 'поп протяжно охнул и (неволью) взглянул на свой живот'; в. эрз. В. Вр. 1 л. ед. ч. прош. вр. *ej aštijn ezem prinesę | paňžož valmačirksiñem | varštažeoviñ valmava | ej siť mazit jalgiñeñ* (Н. Raasonen MV II, стр. 361) 'Ах, сидела я на скамейке, окошко мое было открыто. Выглянула вдруг (случайно) из окошка — глядь, идут мои прекрасные подруги'. 12. а. эрз. *токазевемс, -всь* 'дотронуться, тронуть, притронуться (внезапно, неожиданно)' — *токамс* 'тронуть; попасть, поразить (чем-л., что-л.); навеститься, зайти (к кому-л.)' (ЭРС); б. эрз. 1 л. ед. ч. прош. вр. *коли ансякѡ одюжазонзо то ка з е в а н ѡ, сестзякѡ, вiеманѡ* (СЕМ⁸², стр. 23) 'как только (раз) дотронусь до его одежды, тотчас выздоровею'. 13. мокш. 3 л. мн. ч. прош. вр. *и тага шудезевсть арьсеманза* (Т. Кирдяшкин КМ, стр. 18) 'и снова потекли его мысли'; — мокш. *шүдемс, -есь* 'течь, вытечь; литься; пролиться; сочиться' (МРС). 14. эрз. *пелезевемс, -всь* 'испугаться' — *пелемс, -льсь* 'бояться, трусить' (ЭРС) 15. мокш. *йрководевомс, -всь* 'завыть, завопить' — *йрководмс, -дсь* 'выть, реветь (о звере); (перен.) выть, вопить' (МРС).

Отдельно следует остановиться на эрзянской форме *-žem(e)* и т. д. с начинательным и мгновенно-субитивным значением. Форма *-žem(e)* является сочетанием глаголообразовательных суффиксов *-ž(ə) (*-žə) и *-m(ə), *-m(ə), которое в период самостоятельного развития эрзянского языка

(в отдельных диалектах и) в отдельных словах могло стать неразложимым суффиксом.

-*žet̃(e)* и т. д. 16. эрз. Вач. 3 л. ед. ч. наст. вр. *šigonoñt' pusa, la ka ži m̃i* (Н. Paasonen MV III, стр. 191) 'поставлю горшок (на огонь), (он) закипит'; б. эрз. Ст. Н. 3 л. ед. ч. прош. вр. *ṽädiš la ka ži m̃ s̃* 'вода закипела' — *lakams* 'кипеть'; предполагаемого базиса образования этого глагола с точки зрения истории языка (*lakazims, lakajš*) автору в говоре села Ст. Н. услышать не удалось; но ср. эрз. Сар. *лаказемс* (№ 16). 17. эрз. *нуваземс, -мсь* 'задремать, вздремнуть' (ЭРС); — эрз. *нуваземс* (№ 2); — мокш. *нув̃амс* (№ 2). 18. эрз. 3 л. ед. ч. прош. вр. *Атя ней эзь пракъ, ансякъ удаловъ потаземсь* (ОМНС II, стр. 232) 'Старик теперь не упал, он только отступил (мгновенно, невольно) назад'; — эрз. *потамс* 'отступать; пятиться; уступать' (ЭРС). 19. эрз. *чатаземемс, -мсь* 'покачнуться' — *чатамс* 'качаться (о маятнике и т. п.)' (ЭРС).

О сочетании суффикса *-*ž(ə)* (*-*žə*) с начинательным суффиксом *-*kad(ə)* или *-kəd(ə)* см. стр. 224.

Глаголы, деривационная связь которых с другими словами носит неопределенный характер.

*-*žž(ə)*. 20. а. мокш. *tárgоземс, -зсь* 'распухнуть, опухнуть; отечь' — *táргамс, -ась* 'вынуть, достать; выложить; выдернуть, вытащить, вытянуть...; растянуть; натянуть' (МРС); б. эрз. *таргоземс, -зсь* 'опухнуть' — эрз. *таргамс* 'вытащить, вынуть (что-л. откуда-л.)...; растянуть, протянуть (через что-л. веревку и т. п.)...' (ЭРС).

-*žš(ə)* (?). 21. мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *targešan* 'schwellen, aufschwellen' — 1 л. ед. ч. наст. вр. *targan* 'ziehen, aufziehen, gauchen, schnupfen' (A. Ahlqvist VMMG).

-*ža*. 22. эрз. *targožамс* 'schwellen' — *targамс* 'ziehen...' (F. J. Wiedemann GEMS).

-*žet̃(e)*. 23. эрз. *тороземемс, -мсь* 'набухнуть, разбухнуть' — *тородемс, -дсь* 'лить, хлестать; цедить', *тородезь* 'набухший, упругий; цеженный, процеженный' (ЭРС).

-*ž*-овые суффиксы, начинающиеся согласным, присоединяются к гласному. Начинающиеся же гласным формы суффиксов (№№ 5, 20—22) присоединяются к согласному.

За исключением примеров №№ 5, 20—22, общемордовской исходной формой рассматриваемых суффиксов является *-*ž(ə)* или *-*žə* (или обе формы). *š* вместо *ž* в форме *targešan* (№ 21) у А. Алквиста объясняется, по-видимому, неточностью способа обозначения; ср., напр., у Алквиста также *valaša* 'schlupfrig' (A. Ahlqvist VMMG) ~ в мокшанском литературном языке *валазя* 'скользкий' (МРС). Формы Видемана *kurvažамс* (№ 6) и *targožамс* (№ 22), где после *ž* вместо *ə стоит *a*, наверное, вторичные

формы, образованные по аналогии³³. Начинающиеся гласным суффиксы (*-*ǰǰ(ə)*) в примерах №№ 5, 20—22) в мордовских языках в общем следует также считать возникшими под воздействием аналогии того или другого рода (ср. стр. 225).

Если мордовский начинательный и мгновенный сложный суффикс *-*ǰǰ(ə)* в научной литературе сравнительно хорошо известен, то начинательному простому суффиксу *-*ǰ(ə)* (или *-*ǰə*) до сих пор почти не уделялось внимания³⁴ и в грамматиках он вообще не упоминается. При сравнении материала мордовских языков с данными родственных языков также исходили из сложного суффикса *-*ǰǰ(ə)*³⁵. Т. Лехтисало зафиксированы соответствия рассматриваемым суффиксам с начинательным или мгновенным значением в ряде других уральских языков и высказано предположение, что все эти суффиксы восходят к общеуральскому или, по крайней мере, общефинноугорскому *ǰ*-овому суффиксу с мгновенным и начинательным значением³⁶. Ряд других глаголообразовательных суффиксов уральских языков, по мнению Т. Лехтисало, восходят к общеуральскому *tʃ*-овому мгновенно-начинательному суффиксу³⁷. Однако Т. Лехтисало сам отмечает, что проведение точного разграничения между соответствиями этих двух общеуральских (общефинноугорских) суффиксов в теперешних уральских языках затруднительно³⁸.

Приведем несколько примеров на возможное соответствие рассматриваемых мордовских отглагольных суффиксов, не упомянутое Т. Лехтисало³⁹, из коми языка, где имеется *ǰ*-овый или (в положении после глухого звука) *ǰ*-овый начинательный глаголообразовательный суффикс.

1. *лэбзыны* 'полететь' — *лэбны* 'лететь' (Д. В. Бубрих ГЛКЯ, стр. 161). 2. *повзыны* 'испугаться' — *повны* 'бояться' (там же). 3. *пузыны* 'вскипеть' — *пуны* 'кипеть' (там же). 4. *тшыксыны* 'загнить' — *тшыкны* 'гнить' (там же).

Между прочим, в работе Т. Лехтисало мы находим следующий

³³ О таких формах аналогичного порядка ср. P. Ravila FUF XX, 1929, стр. 103.

³⁴ Минихомод он упоминается в диссертации Э. С. Ипполитовой ОГВНМЯ в связи с суффиксом *-*ǰǰ(ə)*, рассмотрению которого посвящены стр. 153—164.

³⁵ Т. Лехтисало (PUAS, стр. 204) приводит глагол *таргоземс* (см. выше № 20), но этот глагол, по крайней мере в настоящее время, не обладает ясным начинательным или мгновенным значением.

³⁶ T. Lehtisalo PUAS, стр. 202—205.

³⁷ Там же, стр. 217—218.

³⁸ Там же, стр. 196.

³⁹ Об этом коми суффиксе упоминается в диссертации Э. С. Ипполитовой ОГВНМЯ в связи с рассмотрением мордовского суффикса *-*ǰǰ(ə)* (стр. 153—164).

пример из марийского языка: 1 л. ед. ч. наст. вр. *alä-žäm* KB, *iläža-m* U (inch.) 'aufheben, wieder aufleben, wieder auflodern; vom tode erwachen' — *aləm* KB, *ile-m* U 'leben, wohnen' (Y. Wichmann, TschT). Поскольку этот глагол относится к первому спряжению (окончание 3 л. ед. ч. наст. вр. *-eš*, а не *-a*, как во втором спряжении), мы можем предполагать, что домарийским гласным в суффиксе было *e*⁴⁰.

Предположенное Т. Лехтисало соответствие рассматриваемых мордовских суффиксов в прибалтийско-финских, а именно в эстонском языке (эст. южн. *pühksämä* 'слегка подмести, один раз подмести' — эст. *pühkima*, эст. южн. *pühkmä* и т. д.) фактически другого происхождения⁴¹.

В заключение отметим, что, по мнению Т. Лехтисало, в следующем мордовском глаголе встречается *ž*-овый отыменный глаголообразовательный суффикс: эрз. *pul'džams*, мокш. *pä.lža.ms*, *pälža.ms* 'книеп', — мокш. *pälma-ň'džē* 'книеп' (H. Paasonen MChr), в мокшанском литературном языке *пультямс*, *-ясь* 'устать, выбиться из сил, изнemoчь, замутиться, переутомиться' (МРС), в эрзянском литературном языке *пультямс* 'стать на колени' (ЭРС), ср. также эст. *põlv*, фин. *polvi* 'колени'. Предполагаемому *ž*-овому отыменному суффиксу Т. Лехтисало приводит соответствия из других уральских языков⁴². Однако в действительности в указанном мордовском глаголе *ž*-овый элемент может являться именным словообразовательным суффиксом, ср. эрз. *pul'aza* (*pul'za*) 'книеп' (F. J. Wiedemann GEMS, стр. 211). Здесь действительным произношением слова *pul'za* является, наверное, *pul'ža*, ср., например, у того же автора *parsi* [= *pař(t)ši*] 'Seide' (там же, стр. 141).

4. Общеморд. *-kšä, *-kšä.

С помощью суффикса *-kšä, *-kšä образуются отглагольные многократно-длительные глаголы, причем значение их по большей части имеет скорее многократный, чем длительный оттенок. Суффикс может придавать глаголу (в формах прошедшего времени) также значение 'чуть не сделать чего-либо' (см., напр., №№ 1, 5). В диалектах, где суффикс этот бытует, он может присоединяться к подавляющему большинству глагольных основ. Нередко ему предшествует другой многократно-длительный глаголообразовательный суффикс.

⁴⁰ Об истории гласных в непервых слогах марийского глагола см. P. Ravila FUF XXV, 1938, стр. 1—25.

⁴¹ V. Hallap ETAT US VI, 1957, стр. 56—64.

⁴² T. Lehtisalo PUAS, стр. 215—217.

- kšā*, -*kšə*. 1. мокш. Ст. Ш. 1 л. ед. ч. прош. вр. *mon laškəñ-dəñ i prakšəñ* 'я бегал и чуть было не упал' — *prams* 'упасть'. 2. мокш. Ст. Ш. 3 л. мн. ч. наст. вр. *tətši vėləva lamə jakakšič't* 'сегодня они много ходят по селу' — *jakams* 'ходить'. 3. мокш. *алыякшемс* — *алыямс* (М. А. Рогов МОС; без перевода); — мокш. *áлыямс*, -*ясь* 'нестись, нести яйца; снести яйцо' (МРС). 4. мокш. Срг. 3 л. мн. ч. прош. вр. *šadəngələ t e l š ə k š ə š t t e l a m a š a*, *a t e ñ i t e l š i x t m a š i n a š a* 'раньше молотили цепом, а теперь — машиной' — *t'el'ams* 'молотить'. 5. мокш. Ст. Ш. 1 л. ед. ч. прош. вр. *mon šerədəñ, k u l ə k š ə ñ* (= *tšuf ašəñ gula*) 'я был болен, чуть было не умер' — *kuləms*, -*lšs* 'умереть'. 6. мокш. Ст. П. 3 л. ед. ч. прош. вр. Аф *ñilgəñ koras karñat kotčekšes* 'Не по ногам он лапотки сплетал' (М. Е. Евсевьев ОМНС, стр. 31); — *kótцемс*, -*есь* 'ткать' — *кóдамс*, -*ась* 'ткать...; плести; сплести (лапти, корзину, венок и т. п.)' (МРС). 7. мокш. *илядкшемс* 'оставаться, отстать' (С. Г. Потапкин, УМЯ, стр. 120); — мокш. *илядомс*, -*дсь* 'остаться, отстать (остаться позади)' (МРС). 8. мокш. Ст. Ш., Срг. *iva-tkšəms*, -*šəs* 'кричать' — *iva-d'əms*, -*t's* 'крикнуть, закричать'. 9. мокш. Ст. Ш. *avařkšəms*, -*šəs* (многокр.-длит.), *žabaš naj avařkši* 'ребенок все плачет' — *avař-d'əms*, -*t's* 'плакать'. 10. мокш. Ст. Ш. 3 л. мн. ч. наст. вр. *azəñkšič't mokšəñ jofkst* '(они) рассказывают (умеют рассказывать) мокшанские сказки' — *azəndəms*, -*tš* 'рассказывать, рассказать'; — мокш. *áзомс*, *азсь* 'сказать, рассказать...' (МРС). 11. мокш. Пон., Пош. *кяшенькшемс* 'прятать, прятаться' — *кяшеньдемс* [то же] — *кяшемс* 'спрятать, спрятаться' (М. Е. Евсевьев, ЭРВ).

Когда базисом образования является основа на *a* или *ə*, суффикс присоединяется к гласному (примеры №№ 1—6). В случае базиса образования с двумя видоизменениями основы суффикс присоединяется к видоизменению, оканчивающемуся на согласный (№№ 7—11).

В мокшанском языке в известных условиях произошел переход *kš* > *š*. Например: мокш. *тише* ~ эрз. *тикше* 'трава; сено'; мокш. *кяшемс* ~ эрз. *кекшемс* 'спрятать; прятаться'; мокш. *меш* ~ эрз. *мекш* 'пчела'; мокш. *пльше* ~ эрз. *пекше* 'липа' и т. д. Предполагается, что переход этот был закономерным в положении после переднего гласного⁴³. Возможно, что эту формулировку следует уточнить: *kš* > *š* после переднего гласного первого слога. Иначе следовало бы *kš*-овую форму рассматриваемого суффикса (т. е. форму, не отражающую перехода *kš* > *š*) в поло-

⁴³ Н. Раasonen ML², стр. 60.

жении после переднего гласного непервого слога считать обязанной своим возникновением действию аналогии. В положении после переднего гласного первого слога суффикс **-kšā*, **-kšā*, по-видимому, обычно не употребляется. Вместо него в указанном положении встречается сложный суффикс *-šānd'* (а), где также $\check{s} < k\check{s}$ (см. ниже).

Суффикс **-kšā*, **-kšā* встречается только в части мокшанских диалектов. Тем не менее этот суффикс является общемордовским. Об этом свидетельствует уже то обстоятельство, что суффикс выступает как компонент некоторых сложных суффиксов и в мокшанском, и в эрзянском языке. Сюда относятся следующие, в основном многократно-длительные сложные суффиксы, которые в общемордовском языке, по крайней мере в большинстве случаев, еще являлись сочетаниями глаголообразовательных суффиксов.

Мокш. *-kšā*. 12. *сюконякшнемс*, *-есь* (многокр. ф. от *сюко-нямс*) 'кивать, кланяться (приветствовать, благодарить)' — *сюконямс*, *-ясь* 'кивнуть, поклониться (приветствовать, благодарить)' (МРС).

Мокш. *-šānd(ā) ~ -šānd(ā) ~ -kšānd(ā)*, *-šānd'* (а) ($\check{s} < k\check{s}$; суффикс присоединяется только к гласному первого слога; $\check{s}$ вместо $k\check{s}$ в положении после заднего гласного первого слога в отдельных глаголах является, по-видимому, результатом действия аналогии⁴⁴). 13. а. мокш. *нүшэндомс*, *-дсь* многокр. ф. от — *нумс*, *нусь* 'жать, сжать' (МРС); б. мокш. Ст. Пш. *nušāndāms* frequ. v. *nijāms* 'ernten', в. мокш. Сел. *nukšāndāms* [то же] (Н. Raasonen ML², стр. 60). 14. а. мокш. *мишэндемс*, *-дсь* 'продавать, распродавать; продать, распродать' — *мимс*, *мись* 'продать, распродать' (МРС); б. мокш. Ст. Ш. *mišāndāms*, *-tš* (многокр.-длит.) — *тiмс*, *тiс* 'продать'.

Эрз. *-kšno*, *-kšne* и т. д. 15. *сюконякшномс*, *-нось* 'кланяться' — *сюконямс* 'поклониться' (ЭРС). 16. *молекшнемс*, *-несь* 'подходить' — *молемс*, *-льсь* 'пойти, идти, подойти...' (ЭРС).

Если указанные сложные суффиксы в научной литературе по мордовским языкам довольно хорошо известны, то о простом $k\check{s}$ -овом суффиксе упоминается лишь в некоторых практических учебниках⁴⁵.

Общемордовской исходной формой суффикса было **-kšā*, **-kšā*. Формы **-kšā* и **-kšā* находились в тесной вариаторной связи между собою: выступление первой или второй из них зависело от того, был ли гласный предшествующего слога задним или передним (или был ли предшествующий зубной согласный твердым или мягким). Качество следующего за $\check{s}$ гласного в диа-

⁴⁴ Иначе Н. Raasonen ML², стр. 60.

⁴⁵ Напр. С. Г. Потапкин УМЯ, стр. 66.

лектах настоящего времени представляет довольно пеструю картину, но это обусловлено вторичными, чисто фонетическими особенностями отдельных диалектов ⁴⁶.

Очевидно восходит к *kš*-овой исходной форме также и встречающийся в мокшанских диалектах *š*-овый многократно-длительный суффикс, который присоединяется к согласному, стоящему после гласного первоначального второго слога.

-šā, -šā. 17. мокш. Ан. *киньяньшемс* (мн. кр. ф.) — *кеняньдемс* 'обрадоваться' (М. Е. Евсевьев ЭРВ).

-šā. 18. мокш. Сел. *ñäjñšñäms* frequ. v. *ñäjäms* 'sehen' (Н. Раасонен ML², стр. 23), ср. мокш. Ст. Пш. *ñäjñkšñäms* [то же] (там же) (общей исходной формой обеих форм является *ñejñtkšñäms); — мокш. *няндемс*, -дсь (многокр. ф. от *няемс*) 'видеть; замечать; видеться (встречаться)' — *няемс*, *няйсь* 'видеть; увидеть, разглядеть, заметить; повидаться' (МРС). 19. мокш. 3 л. мн. ч. прош. вр. *срачнеть* (ММ, стр. 134) '(они) расходились (в разные стороны)'; ср. мокш. *сраткшнемс*, -есь многокр. ф. от — *срадомс*, -дсь 'разрушаться; рассыпаться; расходиться (в разные стороны)' (МРС). 20. а. мокш. деепр. *пеечнемок* (Сяскома 6—7, стр. 10) 'смеясь'; б. 3 л. ед. ч. наст. вр. *пеечни* (Т. Кирдяшкин КМ, стр. 197) 'смеется'; ср. мокш. *пеетъкшнемс*, -есь (многокр. ф. от *пеедемс*) 'посмеиваться' — *пеедемс*, -дсь 'улыбаться; улыбнуться' (МРС); ср. мокш. 3 л. ед. ч. прош. вр. *пеетъкшнесь* (Т. Кирдяшкин КМ, стр. 121).

š вместо *kš* в этих примерах (число их легко умножить), по-видимому, объясняется упрощением трудных для произношения сочетаний нескольких согласных ⁴⁷. Во всех рассматриваемых глаголах *š*-овый, первоначально *kš*-овый суффикс присоединяется к *t*, *t'* (*d*, *d'*). Из двух стоящих рядом смычных в сочетании *tkšñ*, *t'kšñ* в одних случаях (говорах) выпало *k* ⁴⁸ (напр. мокш. Сел. *ñäjñšñäms*, см. выше), в других случаях (говорах) — *t*, *t'* (напр. мокш. Ст. Пш. *ñäjñkšñäms*, см. выше).

В отдельных случаях возникший в связи с исчезновением смычного *k* *š*-овый суффикс может стоять также и после других согласных. Возможно, что это является, по крайней мере частично, результатом действия аналогии.

-šā. 21. мокш. 1 л. ед. ч. прош. вр. *Этай веть аф цебярсь / Оняс шоворшнень* (ММ, стр. 97) 'В прошлую ночь мне снилось что-то плохое'; ср. мокш. *шоворькшнемс*, -есь (многокр. ф. от *шоворемс*) 'смешиваться; перемешиваться; вмешиваться...' — *шоворемс*, -рсь 'смешаться, перемешаться; мешаться...' (МРС).

⁴⁶ Ср. Н. Раасонен ML², стр. 86.

⁴⁷ Об упрощении сочетаний нескольких согласных в мордовских диалектах см. Н. Раасонен ML², стр. 59—64.

⁴⁸ Н. Раасонен ML², стр. 60.

В следующем глаголе первоначально *kš*-овый суффикс присоединился к *k* (*g*), составляющему часть основы ($k+k=k$).

-*šňä*. 22. мокш. Кард. 1 л. мн. ч. прош. вр. *miñ mäřkšňamä* (Н. Raasonen MV IV, стр. 476) 'мы сказали'; — мокш. Ст. III. *mäřgäms*, *-k's* 'сказать'.

Для общемордовского **-kšä*, **-kšä* не имеется достоверных соответствий в родственных языках. Без всяких историко-фонетических обоснований И. Буденц полагал, что *kš*-овый элемент в сложных суффиксах, о которых шла речь выше, восходит к финноугорскому *šk*-овому многократно-длительному суффиксу, на который имеются примеры во многих финноугорских языках, в том числе в виде компонента сложных суффиксов также и в прибалтийско-финских языках⁴⁹. Имеется одна интересная деталь, как будто сближающая мордовский суффикс **-kšä*, **-kšä* с вышеуказанными прибалтийско-финскими сложными суффиксами. Так, А. Генец, говоря о ливвиковско-карельском многократном суффиксе *-ksendele*, указывает, что глаголы, образованные с помощью этого суффикса, и прежде всего формы прошедшего времени изъявительного наклонения, обладают, между прочим, также «конативной», «начинательной» семантикой и нередко имеют значение «с оттенком прошедшего времени сослагательного наклонения». Например, 1 л. ед. ч. прош. вр. *otaksendel'in* значит: 'otin usein, minun oli tapanani ottaa' ['я часто брал, я имел обыкновение брать'], но также: 'yritin ottaa, oli aikomukseni ottaa, olin ottaa, olin ottamaisillani, olisin ottanut' ['я пытался взять, намеревался взять, чуть было не взял, как раз брал, взял бы']⁵⁰. Что касается взаимного положения смычного и сибиланта, то здесь мог иметь место метатезис. Об этом свидетельствуют случаи чередования в финском языке, как, например, *uiskella* ~ (диалектное) *uiksella* (многокр.), — *uida* 'плавать'; *käyskennellä* ~ (диалектное) *käyksennellä* (многокр.), — *käydä* 'ходить'⁵¹. Однако тем не менее ясно, что мордовское *š* в суффиксе **-kšä*, **-kšä* не может считаться непосредственным фонетическим соответствием домордовского *š* в *šk*-овом суффиксе, пока нам не удастся выявить точные фонетические условия, в которых мог происходить переход *š* > *š* (не сочетание ли, например, двух многократных или длительных суффиксов **kš-je* > общеморд. **-kšä*, **-kšä*, т. е. $(k)šj > (k)š$, как доморд. *rj* > общеморд. *ř*, а также доморд. *lj* > общеморд. *l'*: мокш. *uře*, эрз. *uře* 'раб' ~ эст. *ori*, ген. ед. ч. *orja*, фин. *orja* 'раб'; мокш. *ñil'e*, эрз. *ñil'e* 'четыре' ~ эст. *neli*, ген. ед. ч. *nelja*, фин. *neljä* 'четыре' и т. д.?).

⁴⁹ J. Budenz Nyk XVIII, 1883, стр. 180—190. О *šk*-овом финноугорском многократно-длительном глаголообразовательном суффиксе см., напр., J. Szinnyei FUS², стр. 106, и NyH⁷, стр. 65; J. Györke WU, стр. 26—27.

⁵⁰ A. Genetz Suomi II 17, 1885, стр. 162.

⁵¹ Л. Хакулинен РСФЯ I, стр. 245.

Можно еще отметить, что по мнению Э. Беке в одном марийском слове встречается *kš*-овый отглагольный глаголообразовательный суффикс: 1 л. ед. ч. наст. вр. *pukšem* 'etet, enni ad' ['кормлю'], — 1 л. ед. ч. наст. вр. *puem* 'ad' ['даю'] (Э. Беке CsNy, стр. 291), в марийском литературном языке *пукушаш* 2 спр. 'питать, кормить, покормить (кого-л.); откармливать, откормить (кого-л.)' — *пуаш* 2 спр. 'дать, выдавать, выдать, отдавать, отдать, подавать, подать (что-л.); передавать, передать (что-л.) . . .' (МарРС). Если элемент *kš* в глаголе *пукушаш*, действительно, является суффиксальным, то во всяком случае трудно точно определить его значение. Далее необходимо иметь в виду, что марийское сочетание согласных *kš* может восходить не только к домарийскому *kš*, но и к домарийскому *ks* или *kś*.

5. Общеморд. **-kad(ə)*, **-gad(ə)*, **-kəd(ə)* (и **-kəd'(ə)*), **-gəd(ə)* (и **-gəd'(ə)*), **-akad(ə)*, **-akəd(ə)* и т. д.

Среди глаголов, образованных с помощью суффиксов **-kad(ə)*, **-gad(ə)*, **-kəd(ə)* (и **-kəd'(ə)*), **-gəd(ə)* (и **-gəd'(ə)*), **-akad(ə)*, **-akəd(ə)* и т. д. встречаются отыменные транслативные, отглагольные начинательные и др. глаголы, которые являются в основном непереходными. По большей части они связаны словообразовательно с глаголами, произведенными с помощью суффиксов **-kəft(ə)*, **-gəft(ə)*, **-kəft(ə)* (и **-kəft'(ə)*), **-gəft(ə)* (и **-gəft'(ə)*), **-akəft(ə)*, **-akəft(ə)* и т. д., а в некоторых мокшанских диалектах — с глаголами, образованными с помощью суффиксов (*-kəpt(ə)*, *-gəpt(ə)*), *-kəpt(ə)*, *-gəpt(ə)* и т. д. В общем последние можно охарактеризовать, как причинительные (причинительно-побудительные) по сравнению с первыми. Они имеют обычно соответствующее переходное — отыменное факитивное, отглагольное причинительное или другое сходное значение. В следующем мы исходим из суффиксов **-kad(ə)*, **-gad(ə)*, **-kəd(ə)* (и **-kəd'(ə)*), **-gəd(ə)* (и **-gəd'(ə)*), **-akad(ə)*, **-akəd(ə)* и т. д. Что касается глаголов, образованных с помощью суффиксов **-kəft(ə)*, **-gəft(ə)*, **-kəft(ə)*, (и **-kəft'(ə)*), **-gəft(ə)* (и **-gəft'(ə)*), **-akəft(ə)*, **-akəft(ə)* и т. д., а также соответствующих диалектных *pt*-овых суффиксов, то на них приводятся примеры без особых объяснений параллельно с глаголами, образованными с помощью суффиксов первого ряда.

Отыменные транслативные глаголы (а также транслативные глаголы, которые с точки зрения истории языка находятся в соотносительной словообразовательной связи с соответствующим именем; см. стр. 221). В подавляющем большинстве случаев имя, связанное с транслативным глаголом, носит адъективный характер, а глагол обозначает приобретение качества,

выражаемого именем. Иногда имя носит субстантивный характер и семантикой глагола является 'превратиться в то, попасть под влияние того, (пассивно) освоить то, покрыться тем, что выражается именем' (напр. №№ 9, 23, 29, 30, 34, 52, 53, 59). Особенно многочисленна группа глаголов, образованных с помощью суффиксов *-kad(ə), *-gad(ə), *-kəd(ə) (и *-kəd'(ə)), *-gəd(ə), *-lgad(ə), *-lgəd(ə), причем эти суффиксы являются продуктивными и в настоящее время.

*-kad(ə). 1. а. мокш. *kožakadəms* 'reich werden' — *kožakəftəms* 'reich machen' — *kožə* 'reich' (Н. Paasonen MChr); б. мокш. (Мам.) 3 л. ед. ч. прош. вр. *kožakats* (Н. Paasonen MV IV, стр. 133) 'разбогател', в. мокш. Сел. *kožakats* (там же, стр. 369) (то же); г. эрз. *козякадомс*, -дсь 'стать богатым, зажиточным' — *козя* 'богач, кулак' (ЭРС). 2. эрз. *вецакадомс*, -дсь 'сделаться водянистым, жидким' — *вецакавтомс*, -втсь 'сделать водянистым, жидким, разжижать' — *вецана* 'водянистый, жидкий; негустой, некрутой' (ЭРС). 3. эрз. *валакадомс*, -дсь 'отполироваться, стать гладким' — *валакавтомс*, -втсь 'отполировать, сделать гладким' — *валаня* 'гладкий, скользкий, отполированный' (ЭРС). 4. а. эрз. *берякадомс*, -дсь 'ухудшиться; похудеть, отошать (о человеке и животных)' — *берякавтомс*, -втсь 'ухудшить' — *берянь* 'плохой, дурной; неважный' (ЭРС); б. эрз. Ст. Н. *b'e'əkadims*, -t's (то же). 5. эрз. Ст. Н. *alam'ikadims*, -t's 'уменьшиться (в количестве)' — *alama* 'немного, мало'. 6. эрз. *лапушкадомс*, -дсь 'сплющиться' — *лапушкавтомс*, -втсь 'сплющить' — *лапужа* 'сплюснутый' (ЭРС). 7. *odaškadoms* 'bleich werden' — эрз. *odaža* 'bleich' (Н. Paasonen MChr); — эрз. Ст. Н. 3 л. ед. ч. 3 л. мн. ч. прош. вр. *odaškaftiñ^džä lo'pan^dza* '(он) пожелтил ее листья'. 8. а. эрз. *раушкадомс*, -дсь 'почернеть, сделаться черным' — *раушкавтомс*, -втсь 'зачернить, сделать черным' — *раужо* 'черный' (ЭРС); б. эрз. Веч. 1 л. ед. ч. прош. вр. *rauškadiñ* (Н. Paasonen MV I, стр. 228) '(я) сделался черным'. 9. эрз. *рудаскадомс*, -дсь 'загрязниться' — *рудаскавтомс*, -втсь 'загрязнить' — *рудаз* 'грязь' (ЭРС).

*-gad(ə). 10. эрз. *опаньгадомс*, -дсь 'сделаться душным (о летнем дне)' — *опаня* 'духота; душный; душно' (ЭРС). 11. эрз. *потморгадомс*, -дсь 'сделаться пасмурным' — *потмора* 'пасмурный' (ЭРС). 12. эрз. *алкин'гадомс*, -дсь 'уменьшиться (о росте, уровне, высоте); стать низким; убывать (о воде)' — *алкин'гавтомс*, -втсь 'уменьшить, снизить, сократить' — *алкине*, -неть 'малорослый, низенький, невысокий' (ЭРС). 13. мокш. (Мам.) 3 л. ед. ч. побуд. накл. *tšistajgadeza* (Н. Paasonen MV IV, стр. 793) 'miutugu (ta) puhtaks'; — рус. *чистый*. 14. эрз. *беднойгадомс*, -дсь 'беднеть, обеднеть' — *беднойгавтомс*, -втсь 'разорить, сделать бедным' — *бедной* 'бедный' (ЭРС). 15. эрз. *беряньгадомс*, -дсь

'ухудшиться; похудеть, замориться' — *беряньгавтомс*, -втсь 'ухудшить; заморить, извести (голодом и т. п.)' — *берянь* 'плохой, дурной; неважный; худой, тощий' (ЭРС). 16. а. мокш. *азáргадомс*, -дсь 'разболеться (о ране); стать мрачным, помрачнеть (о погоде)' (МРС); б. эрз. *азаргадомс*, -дсь 'взбеситься; разболеться (о ране)' — *азаргавтомс*, -втсь 'взбесить, заставить буйствовать, скандалить; растравить (рану)' — *азарсь* 'бешеный, сумасшедший' (ЭРС).

-*kǎ́*(ǎ). 17. мокш. *кóзякодомс*, -дсь 'богатеть; разбогатеть, нажиться' — *кóзякофтомс*, -тсь 'обогащать, сделать богатым' — *кóзя*, -ят 'богатый, богатч' (МРС). 18. мокш. *вѣцакодомс*, -дсь 'стать жидким' — *вѣцакофтомс*, -тсь 'сделать жидким' — *вѣцана* 'сырой (о хлебе)' (МРС). 19. мокш. *о́пакодомс*, -дсь 'потерять сознание (от духоты, угара и т. п.)' — *о́пана* 'душный; душно' (МРС). 20. мокш. *вáласькодомс*, -дсь 'стать скользким' — *вáласькофтомс*, -тсь 'сделать скользким' — *вáлазя* 'скользкий' (МРС). 21. а. мокш. *рáвчкодомс*, -дсь, *рáвшкодомс*, -дсь 'почернеть, стать черным; потемнеть (о цвете)' — *рáвшкофтомс*, -тсь 'почернить, сделать черным; сделать тёмным (о цвете)' — *рáвжа* 'черный; темный (о цвете)' (МРС); б. мокш. 1 л. ед. ч. прош. вр. *равčkĕdan* 'feketedni' ['(я) стану черным'] — *равčkĕftan*, -kĕftan 'feketíténi' ['(я) сделаю черным'] (J. Budenz, A. Reguly NyK V). 22. а. мокш. *гáлошкодомс*, -дсь 'обнажиться, оголиться' — *гáлошкофтомс* 'обнажить, оголить (о поле, лесе и т. п.)' — *гáлош* 'голый (о поле, деревьях и т. п.)' (МРС); б. мокш. 1 л. ед. ч. прош. вр. *kalĕškĕdan* 'megkopaszodni' ['(я) оголюсь, сброшу листву'] — 1 л. ед. ч. наст. вр. *kalĕškĕftan* 'megkopaszotani' ['(я) оголю'] (J. Budenz, A. Reguly NyK V). 23. мокш. *лívоськодомс*, -дсь 'потеть, вспотеть, пропотеть; запотеть (об окнах)' — *лívоськофтомс*, -тсь понуд. ф. от *лívоськодомс* — *лívось*, -ось 'пот' (МРС).

-*gǎ́d*(ǎ). 24. мокш. *якшамгодомс* 'холодеть' (С. Г. Потапкин, УММЯ, стр. 126); — мокш. *я́кшама*, -мог 'холодный; студеный, морозный; холодно; морозно', *я́кшам*, -апг 'холод, стужа' (МРС). 25. а. мокш. *я́кстерьгодомс*, -дсь 'краснеть; покраснеть, раскраснеться, разрумяниться' — *я́кстерьгофтомс*, -тсь понуд. ф. от *я́кстерьгодомс* — *я́кстерь*, -рхть 'красный; румяный; румянец' (МРС); б. мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *jaksterǵĕdan* 'vörösödni' ['краснеть, покраснеть'] — 1 л. ед. ч. наст. вр. *jaksterǵĕftan*, -ǵĕftan 'vörösíténi' ['сделать красным'] (J. Budenz, A. Reguly NyK V). 26. мокш. *сóкоргодомс*, -дсь 'ослепнуть' — *сóкоргофтомс*, -тсь 'ослепить, сделать слепым' — *сóкор*, -рхт 'слепой' (МРС); — мокш. 3 л. ед. ч. 3 л. мн. ч. *Тяе народсь с о к ъ р г ѳ п т ѳ з е нь эсь сельмъснън* (СЕИ⁰¹, стр. 48) 'Этот народ ослепил свои глаза'. 27. мокш. *бѣднайгодомс*, -дсь 'беднеть; обеднеть' — *бѣднай* 'бедный' (МРС). 28. мокш. Ст. III. *vařawǵǎdǎms*, -tš 'продыряться' — *vařaw*, -ft 'дырявый'.

-akad(ə). 29. мокш. Пон. *кевакадомс* 'окаменеть' — *кев* 'камень' (М. Е. Евсевьев ЭРВ).

-akə̀d(ə). 30. мокш. *кэвакодомс*, -дсь 'затвердеть, окаменеть' — *кэвакофтомс*, -тсь понуд. ф. от *кэвакодомс* — *кев*, *кефт* 'камень' (МРС).

*-lgad(ə). 31. эрз. *псилгадомс*, -дсь 'вспотеть; нагреться' — *псилгавтомс*, -втсь 'вогнуть в пот; нагреть' — *пси* 'жаркий, горячий; жарко' (ЭРС). 32. а. мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *t'užalgadan* 'gelb oder rothhaarig werden' — 1 л. ед. ч. наст. вр. *t'užalgastan* 'gelb färben' — *t'uža* 'gelb, rothhaarig' (А. Ahlqvist VMMG); б. эрз. *тюжалгадомс*, -дсь 'желтеть, пожелтеть' — *тюжалгавтомс*, -втсь понуд. от *тюжалгадомс* — *тюжа* 'желток; (темно)желтый; рыжий', *тюжала* 'желтоватый' (ЭРС). 33. а. мокш. Ст. Пш. 3 л. ед. ч. побуд. накл. *t'òžd'alga-də̀za* (Н. Paasonen MV IV, стр. 766) 'пусть (он) сделается легким'; б. мокш. Мам. 3 л. ед. ч. побуд. накл. *t'òžd'algadə̀za* (там же, стр. 778) (то же); — мокш. *тёжда* (№ 42); в. эрз. *шождалгадомс*, -дсь 'сделаться легким' — *шождалгавтомс*, -втсь 'облегчить, делать легким (что-л.)' — *шожда* 'легкий' (ЭРС). 34. эрз. Ст. *вармалгадумс* 'становиться ветреною (о погоде), ветренеть' — *варма* 'ветер' (М. Е. Евсевьев ЭРВ). 35. эрз. *козягадомс*, -дсь 'разбогатеть' — *козя* 'богач, кулак' (ЭРС). 36. а. эрз. *стакалгадомс*, -дсь 'сделаться тяжелым, отяжелеть', б. *сталгадомс*, -дсь 'утомиться, обессилеть; впасть в сонливое состояние; недомогать' — *сталгавтомс*, -втсь 'утомить, обессилить' — *стака* 'тяжелый; тяжело' (ЭРС). 37. эрз. *кувалгадомс*, -дсь 'удлиниться, сделаться длинным' — *кувалгавтомс*, -втсь 'удлинить, вытянуть в длину; сделать протяжным' — *кувака* 'длинный; долгий (о времени); протяжный (о голосе)' (ЭРС). 38. а. эрз. *чополгадомс*, -дсь 'стемнеть' — *чополгавтомс*, -втсь 'сделать темным, затемнить' — *чопода* 'темнота; темный; темно' (ЭРС); б. эрз. Ст. Н. *tšopɔlgadims*, -tš (то же). 39. а. эрз. *ашолгадомс*, -дсь 'побелеть, сделаться белым; очиститься (от грязи и т. п.); светать, рассветать; проясниться (о небе)' — *ашолгавтомс*, -втсь 'побелить; почистить' — *ашо*, -шот 'белок, белый', *ашола* 'белесый' (ЭРС); б. эрз. Ст. Н. 3 л. ед. ч. прош. вр. *pakšäs uš nej ašilgatš, praš low* 'поле теперь уже побелело, выпал снег'. 40. эрз. *покишолгадомс*, -дсь 'увеличиваться' — *покишолгавтомс*, -втсь 'увеличить' — *покиш* 'большой; старший' (ЭРС).

-lgəd(ə). 41. а. мокш. *тюжалгодомс*, -дсь 'желтеть, пожелтеть, стать желтым; порыжеть' — *тюжалгофтомс*, -тсь 'сделать желтым, пожелтить' — *тюжя* 'желтый; желтизна' (МРС); б. мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *t'užalgə̀dan* 'sárgúlni' ['желтею'] — 1 л. ед. ч. наст. вр. *t'užalgə̀stan*, -gə̀ptan 'sárgítani, sárgára festeni' ['сделаю желтым'] (J. Buderiz, A. Reguly NyK V). 42. мокш. *тёждялго-*

домс, -дсь 'стать легким, облегчиться' — *тѣждялгофтомс*, -тсь 'облегчить, сделать легким' — *тѣждя* 'легкий; легко' (МРС). 43. мокш. *стакалгодомс*, -дсь 'отяжелеть, стать тяжелым, трудным' — *стакалгофтомс*, -тсь 'сделать тяжелым, трудным; затруднить' — *стака*, -ат 'тяжелый, трудный', *стака* 'тяжело, трудно' (МРС). 44. мокш. *шобдалгодомс*, -дсь 'стемнеть, потемнеть' — *шобдалгофтомс*, -тсь 'сделать темным; (безл.) стемнеть, потемнеть (о погоде)' — *шобда*, -ат 'темный; мрачный; темнота, мрак, мгла; темно' (МРС). 45. мокш. *лофталангодомс*, -дсь 'побледнеть, поблекнуть (о человеке)' — *лофталангофтомс*, -тсь понуд. ф. от *лофталангодомс* — *лофтана*, -ат 'бледный (о цвете), бледноватый' (МРС). 46. мокш. *кувалгодомс*, -дсь 'удлиниться; стать длинным' — *кувалгофтомс*, -тсь 'удлинить; продлить' — *кувака* 'длинный, длительный, долгий' (МРС); — мокш. 3 л. ед. ч. элат. от отглагольного имени *Иисусьс кортаманц кувалггѣптѣм-стѣнза азсь теест* (СЕИ⁰¹) 'Продолжая свою речь, сказал Иисус'; — мокш. деепр. *кувалгантазь* [= *kuva.lgāptāz*] *валнцъ Иисусьс азсь* (СЕМ⁷⁹) 'Продолжая свою речь, сказал Иисус'. 47. мокш. *акшелгодомс*, -дсь 'стать белым, побелеть; расцветать' — *акшелгофтомс*, -тсь 'побелить (холст, стены и т. п.); забелить (напр. щи сметаной или молоком) (разг.)' — *акша*, -шет 'белый; белизна; бельмо; (разг.) рубль' (МРС); — мокш. *Куцъ эрви акшылгыптымс, а то п'ак равжа* (М. Е. Евсеев МНИИ Л-128-130, № 48, стр. 4) 'Этот дом придется побелить, а то он слишком темный'. 48. эрз. 1 л. ед. ч. наст. вр. *pitniēlgēdan 'megdrágúlni'* ['(я) вздорожаю'], — *pitni 'áros, drága'* ['дорогой'] (J. Budenz, A. Reguly NyK V).
-ilgad(ə). 49. мокш. (Мам.) 3 л. ед. ч. побуд. накл. *tožďalgadəza* (H. Raasonen MV IV, стр. 793) 'пусть (он) станет легким'; — мокш. *тѣждя* (№ 42); — эрз. *шожда* 'легкий' (ЭРС).
-ilgad(o). 50. эрз. *šoždilgadoms* 'leicht werden' — *šoždine* 'leicht' (F. J. Wiedemann, GEMS); — эрз. *шожда* (№ 49).
**-škad(ə)*. 51. эрз. *шумбраськадомс*, -дсь 'выздороветь; окрепнуть' — *шумбра* 'здоровый' (ЭРС); — мокш. (Ст. Пш.) 2 л. ед. ч. пов. накл. *šumbras'kaftk annaň* (H. Raasonen MV IV, стр. 789) 'сделай Анну здоровой'. 52. а. эрз. *вармастькадомс*, -дсь 'стать ветреным (о погоде)' — *варма* 'ветер' (ЭРС); б. эрз. Ст. Н. *varmaškadims*, -'š (то же) — *varma* 'ветер' (имя прилагательное *varmaža* 'ветренный' или что-либо подобное в говоре этого села не встречается). 53. мокш. (Мам.) 3 л. ед. ч. наст. вр. *urmaškadī* (H. Raasonen MV IV, стр. 862) '(он) заболевает'; — мокш. *урма* (№ 59). 54. мокш. Сел. 3 л. ед. ч. прош. вр. *dura-škatš* (H. Raasonen MV IV, стр. 813) '(он) с ума сошел'; — мокш. *дурак* 'дурак' (МРС). 55. эрз. *ламбаськадомс*, -дсь 'сделаться сладким' — *ламбаськавтомс*, -втсь 'подсластить' — *ламбамо*, -мот 'сладкий' (ЭРС). 56. а. эрз. *чапаськадомс*, -дсь 'прокис-

нуть' — чапаськавтомс, -втсь 'заквасить, квасить; мочить (яблоки)' — чапамо 'кислота; кислый' (ЭРС); б. эрз. чапаськадомс 'стать горьким' — чапсть мери 'кисловатый' (М. И. Пигин ЗЭМЯ, стр. 274); в. эрз. чапаськадомс, г. чапськадомс 'стать кислым' — чапамо 'кислый' (М. Е. Евсевьев ОМГ², стр. 122). 57. эрз. штапськадомс, -дсь 'обнажиться' — штапськавтомс, -втсь 'обнажить' — штапо, -пот или -пт 'голый, нагой, раздетый' (ЭРС).

-škād(ə). 58. мокш. в́армаськодомс, -дсь 'стать ветреным (о погоде)' — в́армаськофтомс, -тсь: ўиеть в́армаськофтозе 'на улице стало ветрено' — в́арма, -ат 'ветер' (МРС). 59. а. мокш. урм́аськодомс, -дсь 'заболеть, занемочь, захворать' — урм́а, -át 'болезнь, хворь, недуг' (МРС); б. мокш. Ст. III. урма-škādāms, -tś 'заболеть' — урма, -та-т 'болезнь' (имя прилагательное урма-že 'больной' или что-либо подобное в говоре этого села не встречается). 60. мокш. м́аласькодомс, -дсь 'приблизиться, надвинуться; сблизиться' — м́аласькофтомс, -тсь 'приблизить; сблизить' — м́ала, -ат 'близкий; близко' (МРС). 61. мокш. л́амбаськодомс, -дсь 'стать, сделаться сладким; стать пресным' — л́амбаськофтомс, -тсь понуд. ф. от л́амбаськодомс — л́амбама, -бант 'сладкий; пресный (о молоке, хлебе и т. п.)' (МРС).

*-škad(ə). 62. а. мокш. (-škat-kšńə:) 2 л. ед. ч. наст. вр. loftaškatkšńat (Н. Paasonen MV IV, стр. 733) 'ты бледнеешь (многократно-длительная форма)'; — мокш. лóфтана (№ 45); б. эрз. ловташкадомс, -дсь 'побледнеть' — ловтаня 'бледный' (ЭРС). 63. эрз. чапашкадомс (= чапаськадомс) 'киснуть, закиснуть; нагорчить рот, глаза (луком)' — чапамо 'кислый; водка' (А. П. Рябов ЭРВ). 64. а. эрз. сэпшкадомс, -дсь 'чуть прогоркнуть' — сэпе, -пть 'горечь; желчь' (ЭРС); б. эрз. сэпшкадомс 'стать горьким' — сэпшь моли 'горьковатый' (М. И. Пигин ЗЭМЯ, стр. 274). 65. а. эрз. сэньшкадомс, -дсь 'посинеть' — сэньшкавтомс, -втсь 'посинить' — сэнь 'синий' (ЭРС); б. эрз. сэньшкадомс 'стать синим' — сэпшь моли 'синеватый' (М. И. Пигин ЗЭМЯ, стр. 274); в. эрз. Ст. Н. señtškadijs, -tś 'посинеть (напр. небо)' — señ 'синий'. 66. эрз. таньшкавтомс, -втсь 'подсластить' — тантей 'сладкий; вкусный', тансть 'вкус' (ЭРС).

-škād(ə). 67. мокш. лóфташкодомс 'побледнеть, поблекнуть (о человеке)' — лóфтана, -ат 'бледный (о цвете), бледноватый' (МРС).

-aškād(ə). 68. а. мокш. в́алдашкодомс, -дсь 'светать; рассветать' — в́алда 'свет; освещение; светлый; светло', в́алдста 'засветло' (МРС); б. мокш. 3 л. ед. ч. прош. вр. валдашкодсь (МФ, стр. 37) 'светало'.

-skad(o). 69. эрз. 1 л. ед. ч. наст. вр. lambaskadan 'édesedni' ['(я) стану сладким'] — 1 л. ед. ч. наст. вр. lambaskaftan 'édesítini' ['(я) сделаю сладким'] — lambamo 'édes, nem savanyú (tej)' ['пресный (о молоке)'] (J. Budenz, A. Reguly NyK V).

70. эрз. *tšapaskadoms* 'sauер werden, gähren' — *tšapaskavtoms* 'gähren lassen, säuern, verbittern' — *tšapamo* 'sauер, bitter, scharf (von Geschmack); Gewürz' (F. J. Wiedemann GEMS). 71. эрз. *дураскадомс*, -*дсь* 'одуреть' — *дураскавтомс*, -*втсь* 'одурачить' — *дурак* 'дурак' (ЭРС).

-*skäd(ə)*. 72. мокш. *дура́скадомс*, -*дсь* 'стать дураком; одуреть (разг.)' — *дура́скофтомс*, -*тсь* 'понуд. ф. от *дура́скадомс*; дурачить; одурачить' — *дура́к*, -*кт* 'дурак' (МРС).

-*kskad(u)*. 73. эрз. Ст. 3 л. ед. ч. прош. вр. *модась кал-гуткскаци* 'земля отвердела, стала жесткой' (М. Е. Евсевьев ЭРВ); — эрз. *калгодо*, -*дот* 'жесткий, твердый' (ЭРС).

Другие отыменные глаголы (значение глагола № 74—76 частично близко к транслятивному; семантика глагола № 75—77 является эссивной — 'иметь то качество, которое выражено соответствующим именем').

*-*kad(ə)*. 74. а. мокш. *э́ряскадомс* 'торопиться, спешить' — *э́ряста*, *э́рязста* 'быстро' (С. Г. Потапкин УМЯ, стр. 138); б. мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *äraskadan* 'sich beeilen' — 1 л. ед. ч. наст. вр. *äraskaftan* 'antreiben, beschleunigen' (А. Ahlqvist VMMG); в. эрз. *э́ряскадомс*, -*дсь* 'приободриться; торопиться' — *э́ряскавтомс*, -*втсь* 'приободрить; торопить' — *э́ряза* 'проворный, живой, быстрый, ловкий; бодрый' (ЭРС).

-*gad(ə)*. 75. а. мокш. *но́лгадомс*, -*дсь* 'лениться' — *но́ла*, -*ат* 'ленивый, лентяй' (МРС); б. мокш. 3 л. ед. ч. наст. вр. *работамани* *но́лгады*, *анцемс визди*, *саламс пели* (МФ, стр. 73) 'работать он ленив, просить милостыню стыдится, воровать боится'.

-*käd(ə)*. 76. мокш. *э́ряскодомс*, -*дсь* 'торопиться, спешить; поторопиться, поспешить' — *э́ряскофтомс*, -*тсь* понуд. ф. от *э́ряскодомс*; 'торопить, гнать; поторопить; ускорить' — *э́рязда*, *э́рязста* 'быстро, наскоро, наспех' (МРС).

-*gäd(ə)*. 77. мокш. Ст. Пш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *polgädan* (Н. Paasonen MV IV, стр. 785) 'я ленив'; — мокш. *но́ла* (№ 75).

-*tškad(o)* (< *-škad(ə)). 78. эрз. Коз. 3 л. ед. ч. наст. вр. *ervejke mel'čkadī sajmenze* (Н. Paasonen MV III, стр. 190) 'каждый хочет взять его', (*tška-l'e*, т. е. *-tškad(o)* + многокр.-длит. *-l'e*): 3 л. ед. ч. побуд. накл. *iš'a fila šokañ večkese, išta kel'gese, iš'a mel'čka l'eze* (там же) 'пусть Фила так любит и хочет Секу' (перевод П. Равила: 'so soll Fila die Sjoka lieben und haben wollen'); — эрз. *мель* 'желание, стремление; мнение; дума, мысль; смысл' (ЭРС).

Суффикс *-*gad(ə)* может присоединяться к отыменному транслятивному глаголообразовательному суффиксу *-*m(ə)*, *-*m(ə)*. Формально в таких глаголах суффикс *-*gad(ə)* оказывается в отглагольной функции — ему предшествует глагольная основа. Однако в общем в этих глаголах суффикс *-*gad(ə)* не

придает предшествующей глагольной основе никакого существенно нового значения (напр. начинательного или мгновенно-субитивного, как это в других случаях свойственно суффиксу *-gad(ə) в отглагольной функции, см. ниже). Можно сказать, что *-m(ə), *-m(ə) и *-gad(ə) как будто образуют своего рода плеонастическое сочетание двух (отыменных) транслятивных глаголообразовательных суффиксов.

(*-m+) *-gad(ə). 79. эрз. *валдомгадомс*, -дсь 'осветиться, сделаться светлым' — *валдомгавтомс*, -втсь 'осветить, сделать светлым' — *валдомомс*, -мсь 'посветлеть, стать светлым; рассветать; (перен.) выясниться' — *валдо*, -дот 'свет; светлый' (ЭРС). 80. эрз. *чуромгадомс* = *чуромомс* 'поредеть' (М. Е. Евсевьев ОМГ², стр. 123); — эрз. *чуро*, -рот 'редкий (не частый, не густой)' (ЭРС). 81. а. эрз. *таштомгадомс* = *таштомомс* 'притти в ветхость' (М. Е. Евсевьев ОМГ², стр. 123); б. эрз. Ст. Н. *taštimgadišs*, -fš (то же) — *taštimišs*, -mš (то же) — *tašta*, *tašt* 'ветхий'. 82. а. эрз. *чевтемгадомс* = *чевтемемс* 'смягчиться, стать мягким' (М. Е. Евсевьев ОМГ², стр. 123); б. эрз. Ст. Н. 3 л. ед. ч. прош. вр. *oješ solaš*, *tš eř'te m ga t's* = *tš eř'te m š* 'масло растаяло, стало мягким' — *tš eř't'e*, *tš eř't'* 'мягкий'.

Начинательные и мгновенно-субитивные глаголы со значением начала или мгновенности, неожиданности действия. В отдельных случаях в части диалектов указанные значения могут отсутствовать (напр. №№ 102а, в, г, возможно, также 113 и 114). Большая часть этих глаголов носит изобразительно-звукоподражательный характер. Рассматриваемые глаголы могут иметь глагольный базис образования, но могут и не иметь его. Отдельно следует назвать группу глаголов, находящихся в соотносительной словообразовательной связи с двухсложными глаголами, образованными с помощью суффиксов *-na, *-ña, *-nā, *-ñə (№№ 83—94, 96—99, 102). Эти глаголы часто имеют базис образования в виде односложного изобразительно-звукоподражательного слова, близкого к междометию. Другой довольно обширной группой являются глаголы, где суффикс (*-gad(ə), -gād(ə)) присоединяется к элементу *ər, *əí, *əl, *əl', составляющему первоначальный второй слог слова (№№ 109—115, 118—124). Такие глаголы словообразовательно связаны с трехсложными глаголами, оканчивающимися на *ərd(ə), *ərd'(ə), *əld(ə), *əld'(ə), и обычно в то же время с двухсложными, близкими к междометиям, словами изобразительно-звукоподражательного характера на *ər, :əí, *əl, *əl'.

*-akad(ə). 83. эрз. *шалакадомс*, -дсь 'зашуметь; загалдеть' — *шалномс*, -нось 'шуметь; галдеть, волноваться' (ЭРС). 84. эрз.

элякадомс, -дсь 'порезвиться, разыгаться, расшалиться' — элякавтомс, -втсь 'заставить разыгаться, заставить резвиться, развеселить' — эльнемс, -несь 'веселиться, ликовать; резвиться; любезничать, кокетничать' (ЭРС). 85. а. мокш. Карс. 3 л. ед. ч. прош. вр. *urakatš* (Н. Paasonen MV IV, стр. 171) '(она) заплакала (и стала причитать)' — инесс. уменьш. ф. *avařd'i ur'fka · sa* (там же) '(она) плачет'; — мокш. *урнямс, -ясь* 'вопить, плакать в голос, рыдать' (МРС); б. эрз. *уракадомс, -дсь* 'завыть; (перен.) завопить' — *уракавтомс, -втсь* 'заставить вопить' — *урномс, -носъ* '(этногр.) вопить, причитать (о невесте); выть (о медведе, собаке)' (ЭРС); в. эрз. Мар. 3 л. ед. ч. наст. вр. *Koda tejt'erneš urakadi, karmaš avard'emel* (Н. Paasonen SUSA XII₁, стр. 80) 'Как девушка заплачет, как стала причитать!'. 86. эрз. Баг. 3 л. мн. ч. прош. вр. *varmajtomo čuřto-prat'ne lažakač't'* (Н. Paasonen MV I, стр. 200) 'без ветра верхушки деревьев (вдруг) стали шуметь'; — эрз. *лажномс, -носъ* 'шуметь; бурлить (о воде); гудеть (о лесе)' (ЭРС); ср. также № 99. 87. а. эрз. Баг. 3 л. ед. ч. прош. вр. *mastor zeřakač dovaň pilg aldo* (Н. Paasonen MV I, стр. 277) 'земля загромыхала под ногами вдовы' (перевод П. Равила: '... begann die Erde unter den Füßen der Witwe zu beben', т. е. 'задрожала'); б. эрз. Вач. 3 л. ед. ч. прош. вр. *mastor zeřakač litovaň šumdonzo* (там же, стр. 309) 'земля загромыхала от грохота (телеги) Литовы' (перевод П. Равила: '... begann die Erde vom (Wagen-)Lärm Litovas zu hallen'); — эрз. *зэрнемс, -несь* 'гремять, громыхать, грохотать' (ЭРС); — эрз. *масторозо зэрь-зэрь! зэряди* 'земля зэрь-зэрь! загромыхала' (ОМНС II, стр. 132). 88. эрз. *пижакадомс, -дсь* 'крикнуть, закричать' — *пижнемс, -несь* 'кричать' (ЭРС). 89. а. эрз. *соракадомс, -дсь* 'вздвогнуть' — *соракавтомс, -втсь* 'встряхнуть; заставить вздрогнуть' — *сорномс, -носъ* 'дрожать' (ЭРС); б. эрз. *соракадомс* 'задрожать, вздрогнуть' (М. И. Пигин ЗЕМЯ, стр. 275). 90. а. мокш. 3 л. ед. ч. прош. вр. *soň čir čira · katš šannaj ortañac* (Н. Paasonen MV IV, стр. 360) 'скрип! проскрипели его обшитые досками ворота'; б. мокш. Ст. Пш. 3 л. ед. ч. прош. вр. *vaj čir čera · katš šin ortañasna* (там же, стр. 103) 'Ой, скрип! проскрипели их ворота'; — мокш. (Мам.) 3 л. ед. ч. наст. вр. *ort'sä tšərnaj* (там же, стр. 554) 'твои ворота скрипят'.

-akäd(ə). 91. мокш. *шалакодомс, -дсь* 'загалдеть (разг.)' — *шалакофтомс, -тсь* понуд. ф. от *шалакодомс* (МРС); — эрз. *шалномс* (№ 83); ср. также следующий глагол. 92. мокш. *жалакодомс, -дсь* 'загалдеть (разг.); зашуметь; заволноваться (о море, о толпе и т. п.)' — *жалакофтомс, -тсь* понуд. ф. от *жалакодомс* — *жалнамс, -ась* '(разг.) галдеть, погалдеть; шуметь' (МРС). 93. мокш. *ризакодомс, -дсь* 'закапризничать; расстроиться; разболеться (разг.)' — *ризакофтомс, -тсь* понуд. ф. от *ризакодомс*;

'расстроить' — *ризнáмс*, -*áсь* 'тосковать; печалиться; болеть душой; горевать' (МРС). 94. мокш. *элякодомс*, -*дсь* 'сильно расстроиться' — *элякофтомс*, -*тсь* понуд. ф. от *элякодомс* (МРС); — эрз. *эльнемс* (№ 84). 95. а. мокш. *шáракодомс*, -*дсь* 'вскружиться, закружиться, помутиться (о голове, уме)' — *шáракофтомс*, -*тсь* 'вскружить, помутить (голову, ум)' — *шáромс*, -*рсь* 'вернуться; перевернуться; виться (вздymаться); закружиться (о голове); мелькнуть (о мысли)' (МРС); б. мокш. Ст. Ш. 3 л. ед. ч. прош. вр. *préže moñ šarakãtś* 'у меня голова закружилась'.

-*akãd(ə)*. 96. мокш. Пр. 3 л. ед. ч. наст. вр. *ura-kãd'i* (Н. Paasonen MV IV, стр. 838) '(она) заплачет'; — мокш. *урня́мс* (№ 102).

*-*kad(ə)*. 97. эрз. *пижекадомс*, -*дсь* 'закричать' — *пижнемс* 'кричать' (М. И. Пигин, ЗЭМЯ, стр. 275). 98. мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *urkadãn* 'heulen' (A. Ahlqvist VMMG); — мокш. *урня́мс* (№ 102). 99. эрз. Мар. 3 л. ед. ч. прош. вр. *Vaj son lažakac, avargač* (Н. Paasonen SUSA IX, стр. 62) 'Ох, она заревела, заплакала!' — эрз. *лажамс* 'вопить, причитать' (ЭРС); ср. также № 86. 100. эрз. *чаракадомс*, -*дсь* 'закружиться', *пря́м чаракадсь* 'голова (моя) закружилась' — *чарамс* 'вертеться, кружиться' (ЭРС). 101. эрз. Баг. 3 л. мн. ч. прош. вр. *koštk'eŕ'eine t'ikšep'at'ne ni i'akac't* (Н. Paasonen MV I, стр. 200) 'без дуновения ветра верхушки трав (вдруг) зашевелились'; — эрз. Ст. Н. *ни́тамс* 'качаться'.

-*kãd(ə)*. 102. а. мокш. *ýркодомс*, -*дсь* 'выть, реветь (о звере); (перен.) выть, вопить' — *урня́мс*, -*ясь* 'вопить, плакать в голос, рыдать' (МРС); б. мокш. *urãkãdãms* 'anfängen zu heulen, laut zu weinen' (Н. Paasonen MChr); в. мокш. Ал. 3 л. ед. ч. наст. вр. *urãkãdãj' l'isañãžã avaf'd'i* (Н. Paasonen MV IV, стр. 218) 'плачет моя Лиза и заливаётся слезами'; г. мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *urkëdan* 'ordítani' ['выть'] (J. Budenz, A. Reguly NyK V). 103. мокш. *унакодомс* 'загудеть' — *унамс* 'гудеть' (С. Г. Потапкин, УММЯ, стр. 123).

*-*gad(ə)*: 104. мокш. *сýлгадомс*, -*дсь* 'начать ссориться; ругаться' — *сýлондомс*, -*дсь* 'ругаться; поругаться; ссориться, поссориться; браниться' (МРС); — мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *šalan* 'streiten, zanken' (A. Ahlqvist VMMG); — мокш. (Мам.) (в сочетании со следующим многократно-длительным суффиксом) инф. *košartsinã kolmegemen stirenzãn šalgafnema* (Н. Paasonen MV IV, стр. 872) 'Он заставляет своих тридцать девушек петь шуточные песни'. 105. а. мокш. *тргáдомс*, -*дсь* 'подражаться' — *тюрэмс*, -*рсь* 'драться; сражаться; бороться' (МРС); б. мокш. (Мам.) 3 л. ед. ч. прош. вр. *tãrga-tś martãnza* (Н. Paasonen MV IV, стр. 852) '(он) стал бороться с ним'; в. эрз. *тюрьгадомс*, -*дсь*

'подражаться; начать бороться, сражаться' — *тюргавтомс*, -*втсь* 'заставить подражаться, сражаться, бороться' — *тюремс*, -*рсь* 'драться; сражаться, бороться' (ЭРС); г. эрз. Ст. Н. 3 л. мн. ч. прош. вр. *žabat t'ur'gat's't'* 'дети стали драться'. 106. эрз. 2 л. ед. ч. прош. вр. *Ловнок, цёрынем, мекс чать моньгадыть?* (П. Кириллов Уч., стр. 16) 'Читай, сынок мой, почему ты замолчал?'; — эрз. *чатьмонемс*, -*нсь* 'молчать' (ЭРС). 107. а. мокш. 3 л. ед. ч. прош. вр. *Кенярьгаць монь ваймезя* (СЕЛ⁹¹, стр. 8) 'стала радостной моя душа' — *кенярдемс*, -*дсь* 'радоваться; обрадоваться' (МРС); — эрз. 3 л. мн. ч. наст. вр. *Кеняргавтыть тия ютыця* (А. Моро КС, стр. 99) '(они) радуют прохожих'; — эрз. *кенярдомс*, -*дсь* 'радоваться, обрадоваться, приходиться в восторг' (ЭРС). 108. а. мокш. Карс. 3 л. ед. ч. прош. вр. *ava'rgat's'* (Н. Paasonen MV IV, стр. 171) '(она) заплакала'; б. эрз. Ст. Н. *ava'rgadims*, -*t's'* 'заплакать' — *ava'rd'ims*, -*t's'* 'плакать'; в. эрз. Мар. 3 л. ед. ч. прош. вр. *ava'rgač* (№ 99); — мокш. Ст. П. (в сочетании со следующим многократно-длительным суффиксом)

3 л. ед. ч. наст. вр. *купей ёрвён аваргавтёнди* 'Купеческих жен плакать заставляет' (М. Е. Евсевьев ОМНС, стр. 29); — эрз. *аваргавтомс*, -*втсь* 'разжалобить, довести до слез' — *авардемс*, -*дсь* 'плакать' (ЭРС). 109. эрз. *аксоргадомс*, -*дсь* 'рассердиться, накинуться, наброситься (на кого-л.)' — *аксоргавтомс*, -*втсь* 'рассердить; натравить' (— *аксорямс* 'харкать; (перен.) оплевывать (оскорблять)', *аксордамс* 'харкнуть') (ЭРС). 110. эрз. 3 л. ед. ч. прош. вр. *Мизолгадсь чисэ Днепра лей* (А. Моро КС, стр. 154) 'заблестела на солнце река Днепр'; — эрз. *мизэлдэмс*, -*дсь* 'ощериться, скалить (зубы); улыбаться' (ЭРС). 111. эрз. (*gal'(e)*, т. е. *-*gad(ə)* + *-*l'ə:*) 3 л. ед. ч. наст. вр. *Кулозь модась вирьсэ либоргали* (А. Моро КС, стр. 7) 'Мертвая земля начинает в лесу шелестеть'; — эрз. *либордомс*, -*дсь* 'шелестеть (о листьях); порхать', *либорсо* 'с шелестом; порхая' (ЭРС); — эрз. *Либор... ливтясь Кевляня* (ЭЁ, стр. 59) 'С шумом (обозначающее полет слово с характером изобразительного междометия) летала Кевляня'. 112. а. эрз. *tšikorgadoms* 'plötzlich knarren' — *tšikordoms* 'knarren, kirren; krächzen (v. der elster)', *tšikur*, *tšikor* (onomat.) 'das knarren, knistern' (Н. Paasonen MChr); б. эрз. 3 л. мн. ч. прош. вр. *Вармавтомо чувтонетне чикоргадсть* (ЭФ, стр. 234) '(Вдруг) без ветра деревья стали скрипеть'; — эрз. *чикордомс*, -*дсь* 'скрипеть; верещать (о сороке)' (ЭРС). 113 и 114. эрз. Мар. 3 л. ед. ч. прош. вр. *Кос кuldurgač kaldurgač? | V'el'e pelev kuldurgač* (Н. Paasonen SUSA IX, стр. 232) 'В какую сторону он (т. е. голубь) ворковал? В сторону деревни ворковал он' (Перевод Х. Паасонена: 'Wohinaus gurrte sie? Sie gurrte nach dem waldehin'; значение глаголов может являться мгновенным или начи-

нательным); — эрз. *калдордомс*, -дсь 'издавать звуки, подобные звукам погремушки, колотушки и т. п.', *кулдор-калдор* межд., выражающее громохание (ЭРС). 115. — эрз. 2 л. ед. ч. пов. накл. отр. *баягатнень чирькесэнь илять чольдергавто* (ЭФ, стр. 152) 'Не позволяй колокольчикам звенеть под дугой' — эрз. *чольдердемс*, -дсь 'бряцать' (ЭРС); — эрз. *Ювныть чольдерь баягинекс / Сиянь норовжорчт вельксээнзэ* (Н. Эркай СП, стр. 152) 'Летают звенящими колокольчиками серебряные жаворонки над ним'.

-*gäd*(ä). 116. а. мокш. *áварьгодомс*, -дсь 'заплакать, зарыдать; расплакаться, разрыдаться' — *áварьгофтомс*, -тсь понуд. ф. от *áварьгодомс* — *áвардемс*, -дсь 'плакать, рыдать' (МРС); б. мокш. Ст. Ш. *avařgädämts*, -iś (то же). 117. мокш. *эняльгодомс*, -дсь 'взмолиться' — *эняльдемс*, -дсь 'просить; умолять, молить' (МРС). 118. мокш. *бзмóлгодомс*, -дсь 'зашевелиться, завозиться; закопошиться; начать извиваться (о змее и т. п.)', *куйсь бзмóлгодсь* 'змея стала извиваться' — *бзмóлгофтомс*, -тсь понуд. ф. от *бзмóлгодомс* — *бзмóлдомс* 'копошиться, шевелиться; (перен.) суесться; кишеть' (МРС). 119. мокш. *лáкшторгодомс*, -дсь 'затрещать (при ломании сучьев и т. п.)' — *лáкштордомс*, -дсь 'трещать (при ломании сучьев и т. п.)' (МРС). 120. мокш. 3 л. мн. ч. прош. вр. *Ся пингоня цингоргодсть омбоце вальмаста кланцекне* (Т. Кирдяшкин КМ, стр. 68) 'В то же время в другом окне (вдруг) задребезжали стекла'; — мокш. *цýнгордомс*, -дсь 'звенеть, греметь, звякать, лязгать (о цепях, ключах)' (МРС). 121. мокш. 3 л. ед. ч. прош. вр. *Калдоргодсь кудонголь кенкись* (Т. Кирдяшкин КМ, стр. 249) 'Скрипнула дверь сеней'; — мокш. *калдордомс*, -дсь 'стучать, греметь, грохотать, громохатать (о телеге и т. п.)' (МРС); — эрз. *кулдор* (-калдор) (№№ 113 и 114). 122. мокш. *чёмболгодомс*, -дсь 'бултыхнуться (разг.)' — *чёмболдомс*, -дсь 'бултыхаться (разг.)' (МРС).

*-*gad*'(ə). 123. а. мокш. *сёрьгадемс*, -дсь 'позвать, откликнуть, пригласить; призвать (на помощь); вызвать, созвать' (МРС); б. мокш. *сёрьгадемс* 'позвать, крикнуть' — *серемс* 'кричать' (МНС II, стр. 173); в. мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *seřgädan* 'zu rufen' — 1 л. ед. ч. наст. вр. *seřan* 'schreien' (A. Ahlqvist VMMG); г. мокш. (Мам.) 3 л. мн. ч. прош. вр. *sergät'st'* (Н. Paasonen MV IV, стр. 869) '(они) воскликнули'; д. мокш. Кул. 3 л. ед. ч. наст. вр. *šeřgäd'i* (там же, стр. 48) 'покрикивает'; е. мокш. *šeřged'äms* 'aufschreien' (Н. Paasonen MChr); ж. мокш. 1 л. ед. ч. наст. вр. *sergad'an* 'elkiältani magát' ['воскликнуть']. — 1 л. ед. ч. наст. вр. *seřan*, 3. -i 'kiältani, kiabálni' ['кричать'] (J. Budenz, A. Reguly NyK V).

*-*gäd*'(ə). 124. а. эрз. *сёрьгадемс*, -дсь 'крикнуть, позвать, призвать' — *сееремс*, -ресь 'кричать' (ЭРС); б. эрз. *šeřged'ems* 'auf-

schreien' — *šejeřems* 'schreien, rufen' (H. Paasonen, MChr); в. эрз. Мар. 3 л. ед. ч. прош. вр. *šerģec* (H. Paasonen SUSA XII₁, стр. 72) '(он) воскликнул'; г. эрз. 3 л. ед. ч. прош. вр. *särgets* (J. Budenz, A. Reguly NyK V, стр. 108) 'грянул (гром)' — 1 л. ед. ч. наст. вр. *seirān* 'kiáltani, ordítani, dörögni' ['кричать, реветь, гроыхать'] (J. Budenz, A. Reguly NyK V); д. эрз. *serģedems* 'brüllen, schreien, tönen, rufen, zurufen, krachen' — *seerems* = *serģedems* (F. J. Wiedemann GEMS).

*-*lgad*(ə). 125. а. эрз. М. Кар. *визьдилгадомс*, б. эрз. Ст. *виздилгадумс*, в. мокш. Пон. *визделгадэмс* 'устыдиться, застыдиться' (М. Е. Евсеев ЭРВ); — мокш. *виздемс* (№ 126); г. эрз. *визделгадомс*, -*дсь* 'устыдиться' — *виздемс*, -*дсь* 'стыдиться, стесняться; скромничать'; д. эрз. Ст. Н. *viždilgadims*, -*t's* 'застыдиться' — *viždims*, -*t's* 'стыдиться'.

-*lgäd*(ə). 126. а. мокш. *визделгодомс*, -*дсь* 'устыдиться, застыдиться, смутиться, постесняться' — *виздемс*, -*дсь* 'стыдиться, смущаться, стесняться' (МРС); б. мокш. (Мам.) 3 л. мн. ч. прош. вр. *vizdälgätst* (H. Paasonen MV IV, стр. 873) '(они) застыдились'.

-*škad*(o). 127. а. эрз. *веляськадомс* 'закружиться', *превень веляськацть* 'у меня закружилась голова' — *велямс* 'вертеться; кружиться' (А. П. Рябов) (ЭРВ); б. эрз. Мар. 3 л. мн. ч. прош. вр. *Praš p̄razonzo seřa di p̄revenze ó el'ä ška c't* (H. Paasonen SUSA XII₁, стр. 100) 'Дубовый желудь упал ему на голову, и его разум помутился'. 128. мокш. 3 л. мн. ч. прош. вр. *сереськадсть* (СЕИ⁰¹, стр. 67) '(они) начали кричать' — 3 л. мн. ч. прош. вр. *сересьть* (там же, стр. 68) '(они) кричали'.

Укажем еще некоторые глаголы с согласным *g* (*ǵ*) в начале второго слога и *d'* в начале третьего слога, которые, возможно, представляют известный интерес с точки зрения выяснения истории рассматриваемых суффиксов.

129. а. мокш. *түргодемс*, -*дсь* 'коробиться; покоробиться' (МРС); б. мокш. Пр. 3 л. мн. ч. прош. вр. *p̄reňkät'na turǵäc't p̄ekžžän* (H. Paasonen MV IV, стр. 228) 'пирожные разбухли у меня в животе' (перевод П. Равила: 'die Kuchen quollen in meinem Magen'); — эрз. *тороземемс*, -*мсь* 'набухнуть, разбухнуть' (ЭРС). 130. мокш. *нильгодемс*, -*дсь* 'брезгать; объестся (чего-л.); опротиветь (о пище)' (МРС); — эрз. *нильтякадомс*, -*дсь* 'опротиветь, сделаться приторным' (ЭРС). (Аналогичных примеров можно привести значительное количество.)

Формы, начинающиеся с *g*, — *-*gad*(ə) (№№ 10—16, 75, 79—82, 104—115), -*gäd*(ə) (№№ 24—28, 77, 116—122), *-*gad'*(ə) (№ 123) и *-*gäd'*(ə) (№ 124) — присоединяются только к звонкому согласному, главным образом к согласному, следующему за гласным второго слога. К согласному, стоящему после гласного (теперешнего) первого слога, указанные суффиксы присоединя-

ются в примерах №№ 75, 77, 104, 105, 123, 124. В форме А. Алквиста 1 л. ед. ч. наст. вр. *kozagadan* 'reich werden' — *kozä* 'reich' (А. Ahlqvist VMMG) *g* вместо *k* в положении после гласного объясняется по-видимому неточностью способа обозначения⁵², ср., напр., у А. Алквиста также 1 л. ед. ч. *kališgadan* 'kahl oder haarlos werden' — *kališ* 'nackt, bloss, unbehaart, kahl', где в положении после глухого согласного в реальном произношении слышится, должно быть, *k*, а не *g*.

Начинающиеся с *k* формы **-kad(ə)* и *-käd(ə)* присоединяются либо к морфеме, оканчивающейся на гласный, а именно на гласный первоначального второго слога (№№ 1—5, 97—101; 17—19, 102, 103), либо к морфеме, оканчивающейся на глухой согласный, а именно на согласный, следующий за гласным первоначального второго слога (№№ 6—9, 74; 20—23, 76).

В глаголе мокш. *уркодмс* и т. д. (№ 102а, г) начинающаяся с *k* форма *-käd(ə)* присоединяется к звонкому согласному. Здесь в части диалектов соединительный гласный перед *k* выпал, ср. в других мокшанских диалектах *uräkädäms* и т. д. (№ 102б, в).

Из изложенного выше выясняется, что начинающиеся с *k* формы до известной степени находятся в вариаторной связи с соответствующими формами, начинающимися с *g*: первые из них встречаются в общем только в таких фонетических условиях, в которых не встречаются другие. В зависимости от присоединения суффикса к гласному или к стоящему рядом с этим гласным звонкому согласному в одном и том же глаголе можно найти и форму, начинающуюся с *k*, и форму, начинающуюся с *g* (ср., напр., №№ 4 и 15; 10 и 19).

Суффиксы **-lgad(ə)* (№№ 31—40, 125) и *-lgäd(ə)* (№№ 41—48, 126) присоединяются только к гласному, по большей части к гласному второго слога. В примерах №№ 44, 45, 48 суффиксу предшествует гласный первоначального третьего слога.

Суффиксы **-škad(ə)* (№№ 51—57, 127, 128) и *-škäd(ə)* (№№ 58—61) присоединяются в большинстве случаев к гласному второго слога. Эрзянское **-škad(ə)* присоединяется к согласному, стоящему после гласного первого слога в глаголах *чапськадомс* (№ 56г) и *штапськадомс* (№ 57).

Суффиксы **-škad(ə)* (№№ 62—66) и **-škäd(ə)* (№ 67) присоединяются либо к гласному второго слога (№№ 62, 63; 67), либо к согласному (сочетанию согласных), следующему за гласным первого слога (№№ 64—66, 78).

Суффиксы *-skad(o)* (№№ 69—71) и *-škäd(ə)* (№ 72) присоединяются к гласному второго слога.

⁵² По мнению Х. Паасонена (ML², стр. 16—17) в таких формах *g* вместо *k* обязано своим происхождением обобщению по аналогии.

Суффикс *-kskad(u)* (№ 73) присоединяется к согласному.

Начинающиеся гласным суффиксы присоединяются к согласному или сочетанию согласных, стоящему после гласного первого слога: **-akad(ə)*: №№ 29, 30, 83—90; *-akəd(ə)*: №№ 91—95; *-akəd(ə)*: № 96; *-aškəd(ə)*: № 68; *-əlgad(ə)*: № 49; *-ilgad(o)*: № 50.

Если в таких словах, как, например, эрз. *валакадомс* — *валаня* (№ 3), мы считаем имя *валаня* базисом, от которого произведен отыменный транслативный глагол *валакадомс* (*валаня* → *валакад(o)-*), то приходится говорить о чередовании *aŋa/a* в конце производящей основы при присоединении к ней словообразовательного суффикса. Однако с точки зрения истории языка слова *валакадомс* и *валаня* находятся не в подчинительной, а в сочинительной словообразовательной связи — глагол *валакадомс* не произведен от имени *валаня*, а оба они произведены с помощью разных суффиксов от общей основы *вала-* (*вала-ня* ←→ *валакад(o)-*). Из числа приведенных примеров сюда относятся: *ана/a, aŋa/a*: эрз. *вецакадомс* — *вецана* (№ 2), эрз. *валакадомс* — *валаня* (№ 3), мокш. *вецакадомс* — *вецаня* (№ 18), мокш. *опакдомс* — *опана* (№ 19), мокш. 2 л. ед. ч. наст. вр. *loftaškatkšŋat* — мокш. *лофтана* (№ 62а), эрз. *ловташкадомс* — *ловтаня* (№ 62б), мокш. *лофтацкадомс* — *лофтана* (№ 67); **atə/a, *at(ə)/a, *atə/φ*: эрз. *ламбаськадомс* — *ламбамо* (№ 55), эрз. *чапаськадомс, чапськадомс*, — *чапамо* (№ 56), мокш. *ламбаськадомс* — *ламбама* (№ 61), эрз. *чапашкадомс* — *чапамо* (№ 63), эрз. 1 л. ед. ч. наст. вр. *lambaskadan* — *lambato* (№ 69), эрз. *tšapaskadoms* (№ 70); *aka/a*: эрз. *сталгадомс* — *стака* (№ 36б), эрз. *кувалгадомс* — *кувака* (№ 37), мокш. *кувалгодомс* — *кувака* (№ 46); **əda/*ə*: эрз. *чополгадомс* — *чопода* (№ 38). Сюда относится также глагол эрз. *таньшкавтомс* — *тантей* — *тансть* (№ 66). Из числа случаев чередования при присоединении глаголообразовательного суффикса можно указать еще на следующие: *aŋa/a*: эрз. *берьякадомс* — *берянь* (№ 4), *š/φ*: мокш. и эрз. *азаргадомс* — *азарсь* (№ 16), *ak/a*: мокш. Сел. 3 л. ед. ч. прош. вр. *duraškats* — мокш. *дурак* (№ 54), эрз. *дураскадомс* — *дурак* (№ 71), мокш. *дураскодомс* — *дурак* (№ 72). Следует отметить, что при наличии тех же элементов в конце основы имени чередование при присоединении глаголообразовательного суффикса может нередко и отсутствовать, или же может подвергаться чередованию (и отсутствовать в глаголе) только последний гласный: *ана/ана*: мокш. *лофтналгодомс* — *лофтана* (№ 45); *aŋa/aŋ*: эрз. *опаньгадомс* — *опаня* (№ 10); *at(ə)/at*: мокш. *якшамгодомс* — *якшама, якшам* (№ 24); *aka/aka*: эрз. *стакалгадомс* — *стака* (№ 36а), мокш. *стакалгодомс* — *стака* (№ 43); **əda/*əda*: мокш. *шобдалгодомс* — *шобда* (№ 44); *aŋ/aŋ*: эрз. *беряньгадомс* — *берянь* (№ 15). Равным образом в одном и том же слове чередование может быть

налицо или отсутствовать, ср., напр., №№ 4 и 15; 10 и 19; 36а, б и 43; 38 и 44 (число соответствующих примеров легко увеличить).

Что касается глаголов типа эрз. *tšikorgadoms* — *tšikordoms* — *tšikor* (№ 112) и т. п., то можно предположить, что с точки зрения истории языка глаголообразовательный суффикс присоединился здесь прямо к неглагольной основе *tšikor*. Однако следует принять во внимание и глаголы, напр., эрз. (Эрз. Ст. Н.) *avařgadims* — *avařd'ims* (№ 108) и др., словообразовательно не связанные с такими неглагольными словами, от которых они могли бы быть произведены. Эти глаголы указывают на то, что с точки зрения истории языка также и в глаголах типа *tšikorgadoms* глаголообразовательный суффикс присоединился, возможно, к оканчивающейся на *d, d'* глагольной основе (*tšikord(o)-*, вернее, к соответствующей более ранней ее форме). В таком случае в форме *tšikorgadoms*, как и в форме *avařgadims*, между согласным, следующим за гласным второго слога, и *g* (*k?*), стоящим в начале суффикса, должен был выпасть согласный *d, d'* (*t, t'?*) (ср. эрз. *тюньголькс* 'неряшливый, растрепанный; презрительный' — *тюньгольдмс*, *-дсь* 'быть неряшливым; презирать' (ЭРС); эрз. *безарькс* (разг.) 'наедать' — *безарьдемс*, *-дсь* 'пренебрегать; брезговать; наедать' (ЭРС) и т. д.).

Как начинающиеся с *k*, так и начинающиеся с *g* формы суффиксов были унаследованы из общемордовского языка; об этом свидетельствует их наличие и в мокшанском, и в эрзянском языке.

Что касается степени подъема гласного, следующего за палатальным смычным, то в эрзянском языке встречается в общем только низкий гласный *a* — **-kad(ä)*, **-gad(ä)*, **-akad(ä)*, **-lgad(ä)* и т. д. Исключение представляет собой глагол *серьгедемс* (№ 124), где общемордовской исходной формой суффикса является, по-видимому, **-gäd'(ä)* (см. ниже более детально). В мокшанских диалектах наблюдаются как *a*, так и *ä* — *-kad(ä)* ~ *-käd(ä)*, *-gad(ä)* ~ *-gäd(ä)*, *-akad(ä)* ~ *-akäd(ä)*, *-lgad(ä)* ~ *-lgäd(ä)* и т. д. При этом наличие тех или других форм ни в какой мере не зависит от фонетических условий⁵³. Междиалектное чередование *a* и *ä* — явление совершенно обычное (см. из числа приведенных примеров №№ 1а—в и 17; 32а и 41; 33а, б и 42; 53 и 59; 62а и 67; 75 и 77; 85а и 96; 98 и 102; 108 и 116). Оба гласных могут встречаться в одном и том же говоре. Например: мокш. Ст. Пш. *ärda-skadan* 'ich werde schmutzig' и *šamärgädan* 'ich werde lahm' (Н. Raasonen ML², стр. 17); мокш. Ад. *Урякады-аварьгоды* (МФ, стр. 94) '(он) начинает плакать, проливать слезы'. Как формы с *a*, так и формы с *ä* следует считать общемордовскими, поскольку расхождение в качестве гласного невоз-

⁵³ Ср. P. Ravila FUF XX, 1929, стр. 119.

можно объяснить особенностями позднейшего фонетического развития в отдельных диалектах.

Интересно отметить, что наряду с мокшанскими $-k\hat{a}d(\hat{a})$, $-g\hat{a}d(\hat{a})$ и т. д. в общем не встречаются формы $-k\hat{a}d'(\hat{a}) \sim -k\hat{a}d(\hat{a})$ ($\langle *k\hat{a}d'(\hat{a}) \rangle$), $-g\hat{a}d'(\hat{a}) \sim -g\hat{a}d(\hat{a})$ ($\langle *g\hat{a}d'(\hat{a}) \rangle$) и т. д. с гласными, указывающими на общемордовские передние гласные (* $\hat{a}$), и со смягченными зубными, хотя мы и могли бы ожидать появления таких форм на основе т. н. сингармонизма в положении после переднего гласного или смягченного зубного. Фонетически закономерной была бы, например, мокшанская форма *валась-коде-мс* = $vala\acute{s}-k\hat{a}d'\hat{a}-ms \sim vala\acute{s}-k\hat{a}d\hat{a}-ms$ вместо реального *валась-кодо-мс* = $vala\acute{s}-k\hat{a}d\hat{a}-ms$ (№ 20), так как суффиксу предшествует смягченный согласный (ср. также №№ 23, 25, 27, 116, 117 и др.). В самом деле, представляется весьма правдоподобным, что в общемордовском языке наряду с формами $*-k\hat{a}d(\hat{a})$, $*-g\hat{a}d(\hat{a})$ и т. д. встречались их варианты $*-k\hat{a}d'(\hat{a})$, $*-g\hat{a}d'(\hat{a})$ и т. д. Отсутствие их в настоящее время объясняется тем, что в мокшанском языке (в различной мере по диалектам) в суффиксах (как словоизменяющих, так и словообразовательных) произошло обобщение варианты с задним гласным и несмягченными согласными⁵⁴. Решающее слово могли бы сказать данные эрзянского языка, однако здесь, как уже отмечено, обобщилась форма с низким гласным (a) рассматриваемых суффиксов: как вместо $*-k\hat{a}d(\hat{a})$, $*-g\hat{a}d(\hat{a})$ и т. д., так и вместо $*-k\hat{a}d'(\hat{a})$, $*-g\hat{a}d'(\hat{a})$ и т. д. встречаются только $*-kad(\hat{a})$, $*-gad(\hat{a})$ и т. д. Тем не менее имеется один эрзянский глагол, где мы действительно находим $*-g\hat{a}d'(\hat{a})$, а именно глагол *серьгедемс* — *сееремс* (№ 124). Необходимо также обратить внимание на мокшанский суффикс $*-g\hat{a}d'(\hat{a})$ в глаголе *серьгедемс* ~ (1 л. ед. ч. наст. вр.) *sergad'an* (№ 123) и мокшанский суффикс $-ak\hat{a}d(\hat{a})$ в глаголе (3 л. ед. ч. наст. вр.) *ura-k\hat{a}d\hat{i}* (№ 96). Интересно, что в этих формах встречается именно d' , а не d , хотя в одном из предшествующих слогов стоит низкий задний гласный a . (Не исключена возможность, что $*-gad'(\hat{a})$ является контаминационной формой, основанной на формах $*-gad(\hat{a})$ и $*-g\hat{a}d'(\hat{a})$, а $ak\hat{a}d(\hat{a})$ — контаминационной формой, основанной на формах $*-akad(\hat{a})$ и $*-k\hat{a}d'(\hat{a})$.) Возможно также, что имеет значение и наличие d' в таких глаголах, как мокш. *тургодемс* (№ 129), *нильгодемс* (№ 130) и др.

Судя по материалам мордовских диалектов, уже в общемордовском языке существовали, кроме $*-kad(\hat{a})$, $*-gad(\hat{a})$, $*-k\hat{a}d(\hat{a})$ (и $*-k\hat{a}d'(\hat{a})$), $*-g\hat{a}d(\hat{a})$ (и $*-g\hat{a}d'(\hat{a})$) еще $*-lgad(\hat{a})$ (№№ 31—40, 125) и $*-lg\hat{a}d(\hat{a})$ (и $*-l'g\hat{a}d'(\hat{a})$ или $*-lg\hat{a}d'(\hat{a})$?) (№№ 41—48, 126).

⁵⁴ Ср. Н. Раasonen ML², стр. 110—111.

а также, по-видимому, **-škad(ə)* (№№ 51—57, 127, 128) и **-škād(ə)* (или, вернее, должно быть, **-škād'(ə)*) (№№ 58—61), **-škad(ə)* (№№ 62—66, 78) и **-škād(ə)* (и **-škād'(ə)*) (№ 67). Относительно возраста суффиксов *-skad(o)* (№№ 69—71), *-skād(ə)* (№ 72) и *-kskad(u)* (№ 73), которые встречаются только в отдельных словах или в отдельных диалектах, трудно сказать что-либо определенное.

Отыменные **-lgad(ə)* и **-lgād(ə)* являются сложными суффиксами, где второй компонент — отыменный суффикс **-gad(ə)* или соответственно **-gād(ə)* (и **-gad'(ə)*), а первый компонент — *l*-овый именной суффикс (о последнем см. стр. 113). С этой точки зрения следует обратить внимание на соотношения, как, напр., эрз. *ашолгадомс* 'сделаться белым' — *ашола* 'белесый' — *аша* 'белый' (№ 39; ср. также № 32)⁵⁵.

Отыменные **-škad(ə)*, **-škād(ə)* (или **-škād'(ə)*), **-škad(ə)*, **-škād(ə)* (и **-škād'(ə)*), *-skad(o)* и *-skād(ə)* являются сложными суффиксами, где второй компонент — суффикс **-kad(ə)* или соответственно **-kād(ə)* (и **-kad'(ə)*), а первым компонентом может быть *ś*-овый, *ž*-овый, *š*-овый, *ž*-овый или соответственно *s*-овый, *z*-овый именной суффикс. Указанные сложные глаголообразовательные суффиксы могли в более или менее далеком прошлом возникнуть на основе примерно таких случаев, как в настоящее время мокш. *váласькодомс*, *-дсь* 'стать скользким' — *válaзя* [вала-зя] 'скользкий' (МРС); эрз. (эрз. Сар.) *сияшкадомс* 'стать серебристым' — *сияжа* 'серебристый' — *сия* 'серебро'; эрз. *ормаскадомс*, *-дсь* 'взбеситься, обозлиться' — *ормаза* 'бешеный, злой' — *орма* 'болезнь; (перен.) горе' (ЭРС) и т. д. Необходимо также принять во внимание и соотношения вроде эрз. *чапаськадомс*, *чапськадомс* 'стать кислым' — *чапсть мери* 'кисловатый' — *чапамо* 'кислый' (№ 56); эрз. *сэньшкадомс* 'посинеть' — *сэнишь моли* 'синеватый' — *сэнь* 'синий' (№ 65; ср. также № 64) и т. д.

В отыменном сложном суффиксе *-kskad(u)* вторым компонентом является отыменный транслативный суффикс **-kad(ə)*, тогда как первым компонентом может быть окончание транслативного падежа или *ks*-овый именной суффикс, ср., напр., присоединение отыменного транслативного глаголообразовательного суффикса **-m(ə)*, **-m(ə)* к *ks*-овому элементу в таких глаголах, как эрз. *чевтексэмемс* 'стать мягким, смягчиться' — *чевте* 'мягкий', превр. пад. *чевтекс* (М. Е. Евсевьев ОМГ², стр. 121), или соотношения типа эрз. Ст. Н. *пуžакскадимс* 'стать ленивым' — *пуžакс* 'ленивый' — *пуžалдимс* 'лениться'.

Суффиксы **-lgad(ə)*, **-lgād(ə)* и **-škad(ə)* обладают, кроме

⁵⁵ Ср. Н. Ф. Цыганов ФД, стр. 15—17.

отыменной функции, также и отглагольной начинательной функцией. Относительно суффиксов **-lgad(ə)* и **-lgəd(ə)*, на которые имеется только один соответствующий пример (№№ 125—126), можно думать, что здесь отглагольная функция суффикса возникла вторично на основе отыменной. В отношении суффикса **-škad(ə)* (в отглагольной функции он выступает в примерах №№ 127 и 128) следует учесть и другую возможность. Дело в том, что в некоторых мордовских глаголах встречается отглагольный начинательный глаголообразовательный суффикс **-ž(ə)* (**-žə*) (см. стр. 198—202). На последний мог нарасти другой начинательный суффикс **-kad(ə)*, и на основе таких случаев мог сложиться суффикс **-škad(ə)*. Об этом свидетельствуют примеры типа мокш. *нувáськодомс*, *-дсь* 'забыться (задремать)' — *нувáмс*, *-áсь* 'дремать; подремать' (МРС), — мокш. *нуваземс* 'задремать' (сведения, полученные от аспиранта Института языкознания АН СССР А. В. Якушкина), где элемент *-škəd(ə)* явно представляет собой сочетание двух начинательных суффиксов. Не исключена возможность, что (в отдельных диалектах) и эрзянская форма **-škad(ə)* является сочетанием двух глаголообразовательных суффиксов еще и с точки зрения современного языка.

Начинающиеся гласным суффиксы в некоторых случаях явно позднего происхождения. Так, например, в форме Ф. Й. Видемана *šoždilgadoms* (№ 50) *i* вместо *a* во втором слоге обязано влиянию уменьшительной формы *šoždine* от базиса образования *шожда*. По всей вероятности, стоящий в начале суффикса гласный также и в других случаях является результатом действия аналогии того или иного рода. Так, особенно стоящее в начале суффикса *a* могло быть абстрагировано из слов, где соответствующий начинающийся согласным суффикс присоединяется к основе на *a* (без сомнения таким образом возникли, например, мордовские окончания 1-го и 2-го лица настоящего времени *-an* и *-at*⁵⁶). Следует также обратить внимание на параллельное существование как начинающегося гласным, так и начинающегося согласным суффикса в отдельных конкретных словах, как №№ 33, 42, 49 и 50 (**-lgad(ə)*, *-lgəd(ə)* ~ *əlgad(ə)*, *-ilgad(o)*); 85, 96 и 102 (**-akad(ə)* ~ *-akəd(ə)* ~ *-kəd(ə)*); 95 и 100 (*-akəd(ə)* ~ **-kad(ə)*); 86 и 99 (**-akad(ə)* ~ **-kad(ə)*). Во всяком случае суффиксы **-akad(ə)* и **-akəd(ə)* существовали, по-видимому, уже в общемордовском языке, как об этом свидетельствует их широкое распространение как в мокшанском, так и в эрзянском языке.

К эрзянским суффиксам *-kad(o)*, *-gad(o)*, *-akad(o)*, *-lgad(o)* и т. д. может присоединяться многократно-длительный глаголо-

⁵⁶ А. П. Рябов в ДАН В 1928, стр. 203—204; P. Ravila FUF XX, 1929, стр. 104.

образовательный суффикс *-l'e* или *-ñe*, причем перед ним выпадает смычный *d* — формы *-ka-l'e*, *-ga-l'e*, *-aka-l'e*, *-lga-l'e*, *-ka-ñe*, *-ga-ñe* и т. д. Например: эрз. *чаракалемс*, *-лесь* многокр. от — *чаракадомс*, *-дсь* 'закружиться' — *чарамс* 'вертеться, кружиться' (ЭРС); эрз. *алкинъгалемс*, *-лесь* 'уменьшаться (о росте); становится низким' — *алкинъгадомс*, *-дсь* 'уменьшиться (о росте, уровне, высоте); стать низким; убывать (о воде)' — *алкине*, *-неть* 'малорослый, низенький, невысокий' (ЭРС); эрз. *пижжакалемс*, *-лесь* многокр. от — *пижжакадомс*, *-дсь* 'крикнуть, закричать' — *пижжемс*, *-несь* 'кричать' (ЭРС); эрз. *тюжалгалемс*, *-лесь* многокр. 'становиться желтым, желтеть' — *тюжалгадомс*, *-дсь* 'желтеть, пожелтеть' — *тюжа* 'желток; (темно)желтый; рыжий' (ЭРС); эрз. 1 л. ед. ч. наст. вр. *azargañan* (см. ниже). По X. Паасонену выпадение *d* обусловлено закономерным переходом *d* > $\emptyset$ перед *n* и *l* «дальше первого слога»⁵⁷. Точнее, мы имеем здесь дело с фонетическим переходом *d, d' > $\emptyset$* между гласным непервого слога и *l', ñ*. Это подтверждается и примерами, приводимыми самим Паасоненом: frequ. *azargal'an*, *azargañan* < **azargadl'an*, *azargadñan 'wüten' (*azargadan* 'in wut geraten'); frequ. *kalal'an*, *kalañan* < **kaladl'an*, *kaladñan (*kaladan* 'ich verfallē')⁵⁸. Если точка зрения X. Паасонена правильна, то следует считать, что диалектные формы, как, например, эрз. Ст. *васыдънимс* (~ *васынимс*) [многокр.-длит.] — *васыдимс* 'встретить, встретиться, сойтись' (М. Е. Евсеев ЭРВ) и т. д., где тем не менее между гласным второго слога и *ñ* стоит *d'*, являются вторичными, т. е. образованными позднее указанного перехода.

Что касается мокшанских суффиксов *-kəpt(ə)* (№№ 21, 22), *-gəpt(ə)* (№№ 25, 26), *-lgəpt(ə)* (№№ 41, 46, 47) и т. д., то они восходят к более ранним мокшанским формам **-kəmt(ə)*, **-gəmt(ə)*, **-lgəmt(ə)* и т. д.⁵⁹ Последним компонентом в этих сложных суффиксах является отглагольный причинительный суффикс *-t(ə)*, *-t'(ə)*, который встречается, например, также в мокшанских глаголах типа *лафчептомс*, *-тсь* 'ослабить' — *лафчемомс*, *-мсь* 'слабеть, ослабеть' — *лафча*, *-чт* 'слабый', ср. эрз. *лавшомтомс*, *-тсь* — *лавшомомс*, *-мсь* — *лавшо*, *-шт* (см. стр. 194—196). Предпоследним компонентом служит глаголообразовательный суффикс **-m(ə)*, **-m'(ə)*. Обычно он выступает в отыменном транслативном значении (ср. приведенное выше мокш. *лафчемомс*, а также эрз. *лавшомомс*); здесь суффикс **-m(ə)*, **-m'(ə)* присоединился к глагольной основе (к другому глаголообразовательному суффиксу), однако следует думать, что по содержа-

⁵⁷ H. Paasonen ML², стр. 62.

⁵⁸ H. Paasonen ML², стр. 62.

⁵⁹ Относительно мокшанского перехода *mt > pt* см. H. Paasonen ML², стр. 41.

нию он образовал вместе с предшествующим суффиксом плеонастическое сочетание двух транслятивных глаголообразовательных суффиксов (ср. стр. 213—214). Предшествовавшим указанному $*-m(\bar{a})$, $*-m(a)$ отыменным транслятивным суффиксом в формах $*-k\bar{a}mt(\bar{a})$, $*-g\bar{a}mt(\bar{a})$, $*-lg\bar{a}mt(\bar{a})$ и т. д. мог быть $*-k\bar{a}d(\bar{a})$ (и $*-k\bar{a}d'(a)$) или соответственно $*-g\bar{a}d(\bar{a})$ (и $*-g\bar{a}d'(a)$). В этом случае надо предполагать, что переход $d, d' > \emptyset$ (см. выше) произошел не только в положении между гласным непервого слога и $l', \acute{n}$, но также и в положении между гласным непервого слога и m . Однако теоретически не исключена возможность, что рассматриваемый суффикс $*-m(\bar{a})$, $*-m(a)$ присоединился непосредственно к элементу $*-ka$, $*-ga$, $*-k\bar{a}$ (и $*-k\bar{a}$), $*-g\bar{a}$ (и $*-g\bar{a}$). Это могло бы служить доказательством того, что $*-kad(\bar{a})$, $*-gad(\bar{a})$, $*-k\bar{a}d(\bar{a})$ (и $*-k\bar{a}d'(a)$), $*-g\bar{a}d(\bar{a})$ (и $*-g\bar{a}d'(a)$) являются сложными суффиксами: $*-ka-d(\bar{a})$ и т. д.

Условия бытования и другие особенности общемордовских суффиксов $*-kaft(\bar{a})$, $*-gaft(\bar{a})$, $*-k\bar{a}ft(\bar{a})$ (и $*-k\bar{a}f't'(a)$), $*-g\bar{a}ft(\bar{a})$ (и $*-g\bar{a}f't'(a)$), $*-ak\bar{a}ft(\bar{a})$, $*-ak\bar{a}ft(\bar{a})$ и т. д. являются в общем во всех отношениях параллельными с таковыми соответствующих суффиксов, оканчивающихся на $*-d(\bar{a})$, и по большей части все сказанное о последних относится *mutatis mutandis* и к первым. $*-kaft(\bar{a})$, $*-gaft(\bar{a})$, $*-k\bar{a}ft(\bar{a})$ (и $*-k\bar{a}f't'(a)$), $*-g\bar{a}ft(\bar{a})$ (и $*-g\bar{a}f't'(a)$), $*-ak\bar{a}ft(\bar{a})$, $*-ak\bar{a}ft(\bar{a})$ и т. д. представляют собой сложные суффиксы, где последний компонент — отглагольный причинительный суффикс $*-ft(\bar{a})$, $*-f't'(a)$ ⁶⁰, как он встречается, например, в глаголе мокш. *юмафтoms*, *-фтсь*, эрз. *ёмавтомс*, *-тсь* 'потерять; погубить', — мокш. *юмамс*, эрз. *ёмамс* 'исчезнуть; погибнуть'. Если и здесь первым компонентом был суффикс $*-kad(\bar{a})$, $*-gad(\bar{a})$ или соответственно $*-k\bar{a}d(\bar{a})$ (и $*-k\bar{a}d'(a)$), $*-g\bar{a}d(\bar{a})$ (и $*-g\bar{a}d'(a)$), то следует предположить, что переход $d, d' > \emptyset$ имел место не только между гласным непервого слога и $l', \acute{n}$ (и m) (см. выше), но также и между гласным непервого слога и $f (f')$: $*-kat-ft(\bar{a}) > *-ka-ft(\bar{a})$ и т. д. Однако в действительности кажется, что во многих случаях в сочетании звуков: гласный + $t\acute{f}(t)$ непервого слога следующее за гласным t сохранилось. Например: мокш. *азáргавтомс*, *-тсь* понуд. ф. от — *азáргадомс*, *-дсь* 'разболеться (о ране); стать мрачным, помрачить (о погоде)' (МРС), но ср. эрз. *азаргавтомс*, *-втсь* — *азаргадомс*, *-дсь* — *азарсь* (№ 16); мокш. *тргáвтомс*, *-тсь* понуд. ф. от — *тргáдомс*, *-дсь* 'подражаться' — *тюремс*, *-рсь* 'драться; сражаться; бороться' (МРС), но ср. эрз. *тюрэвтомс*, *-втсь* — *тюрэгадомс*, *-дсь* — *тюремс*, *-рсь* (№ 105); мокш. *эльбятъфтемс*, *-тсь* понуд. ф. от — *эльбядемс*, *-дсь* 'оши-

⁶⁰ Относительно условности способа обозначения $ft (f't')$ см. стр. 188.

биться; просчитаться; прогадать (разг.); промахнуться' (МРС), эрз. *ильвецтемс*, -тсь [*t'st' < t'j't'*, ср. стр. 188] 'привести к ошибке, к промаху' — *ильведемс*, -дсь 'ошибиться; промахнуться' (ЭРС); мокш. *лбндятьф* 'осевший, провалившийся' — *лбндядемс*, -дсь 'осесть, опуститься' (МРС) и т. д. Можно, конечно, считать все такие случаи вторичными, возникшими тем или иным путем позднее перехода *d, d' > ø* между гласным непервого слога и *j*. Однако, с другой стороны, в отношении интересующих нас суффиксов весьма правдоподобным является предположение, что в них отглагольный причинительный суффикс **-ft(ə)*, **-f't(ə)* (или более ранняя его форма) присоединился непосредственно к элементам **-ka*, **-ga*, **-kə* (и **-kə*), **-gə* (и **-gə*) (или соответственно к более ранним их формам). Это опять-таки могло бы служить доказательством того, что с точки зрения истории языка **-kad(ə)* **-gad(ə)*, **-kəd(ə)* (и **-kəd'(ə)*), **-gəd(ə)* (и **-gəd'(ə)*) являются сложными суффиксами: **-ka-d(ə)* и т. д.

Рассматриваемые суффиксы считал сложными, между прочим, И. Буденц. Им было высказано предположение, что в мордовских языках первый компонент их сохранился в виде самостоятельного отглагольного начинательного суффикса *-ka*, который, по его мнению, вскрывается в мокшанском глаголе *erākams*, встречающемся в переводе евангелия, сделанном А. И. Тюменевым⁶¹. Приведем указанные Буденцом формы этого глагола по первому изданию перевода (позднее Буденц издал этот перевод в латинской транскрипции в XVI томе журнала «Nyelvtudományi Közlemények», причем постарался, не всегда удачно, унифицировать довольно непоследовательный способ обозначения в первом издании): инф. *ерекамсъ* (СЕМ⁷⁹, стр. 59), 3 л. ед. ч. наст. вр. отр. *афъ ерякий* (там же, стр. 61), 3 л. ед. ч. наст. вр. *ерякий* (там же, стр. 62). Тот же глагол встречается в упомянутой книге, например, также в форме отглагольного имени *ерекама* (стр. 80) и в форме аблативного падежа от отглагольного имени *ерекамада* (стр. 26). По мнению Буденца, базисом образования этого слова является глагол *эрямс* 'жить'. В действительности же с точки зрения истории языка глагол *эрекамс* = *(j)erākams* находится в непосредственной словообразовательной связи не с глаголом *эрямс* = *erams*, а с именем *эрек* = *(j)erək* 'живой, подвижной, бодрый, оживленный'⁶². В переводе евангелия это имя встречается в виде *ярекъ* (СЕМ⁷⁹, стр. 59). Как уже сказано и как на это указывают

⁶¹ J. Budenz *Нук XVIII*, 1883, стр. 314.

⁶² Последнее является заимствованием из тюркских языков, ср., напр., у В. В. Радлова таранчское, алтайское, телеутское, шорское, куманское и джагатайское *ärik* 'могущество, сила — die Kraft, Gewalt; (в уйгурском языке) сильный, могущественный, ревностный, стремительный, охотный — stark, gewaltig, eifrig, heftig, gern; воля, желание, мнение, каприз — der Wille, der Wunsch, die Meinung, die Laune' (В. В. Радлов ОСТН).

приведенные выше примеры, способы написания в евангелии отличаются некоторой непоследовательностью. Однако, во всяком случае, колебание между *e* и *я* во втором слоге таких графем, как *эрекамс*, *эрякий* и т. д., может отражать только произношение *э*. В названном издании наблюдается и весьма много других случаев, где буквой, обозначающей гласный *э* непервого слога, наряду с *e* является *я*. Например: *улямсѣ* (стр. 59) = *ul'əms* 'быть', *моляза* (там же) = *mol'əza* 'пусть (он) идет' и т. д. и т. д. А что касается буквы *e*, встречающейся наряду с буквой *я* в качестве знака для гласного *э* в первом слоге таких форм, как *эрекамсѣ*, *ярекѣ* и т. д., то и на это в переводе евангелия имеются примеры. Вот некоторые из них: *серядксса* (стр. 12) = *šerel'kšsa* 'болезнью' наряду с *срядий* (стр. 61) = *šerel'i* '(он) болеет'; *евыдьсть* (стр. 60) = *(j)evdštš* '(они) испугались' и т. д. и т. д. Следует обратить внимание на встречающийся в том же издании глагол с тем же значением 1 л. ед. ч. наст. вр. *эрекланѣ* (стр. 110), 3 л. ед. ч. прош. вр. *эрекласѣ* (там же), который без всякого сомнения также произведен от вышеуказанного имени.

При определении соответствий рассматриваемых суффиксов в родственных языках необходимо иметь в виду, что встречающиеся в этих суффиксах два различных палатальных смычных (*k* и *g*) можно свести к общей домордовской исходной форме лишь в том случае, если этой домордовской исходной формой является *k*, а не *kk*. В мордовских языках в положении между глухим согласным и гласным домордовское *k* сохранилось без изменений, а в положении между звонким согласным и гласным перешло в *g*. Эти явления отражает и картина, наблюдаемая в рассматриваемых суффиксах (напр. эрз. *раушкадомс* (№ 8), но *опаньгадомс* (№ 10)). Что же касается положения между двумя гласными, то здесь, как известно, в словах с первоначальными задними гласными домордовское *k* перешло в *v* (*w*), а в словах с первоначальными передними гласными — в *j*. Однако в мордовских языках нет никаких следов таких суффиксов с *v* или *j*. Вместо них в положении после гласного стоят формы, начинающиеся с *k* (*k̄*) (напр. эрз. *козякадомс* (№ 1)). Согласно фонетическим закономерностям такие формы могут восходить только к домордовскому *kk*. Однако, если учитывать не только фонетические закономерности, то можно считать также упомянутые выше формы с *k* после гласного соответствиями домордовских форм с *k*: *k* (*k̄*) вместо *v* и *j* может объясняться действием аналогии, т. е. могло возникнуть под влиянием случаев, где в соответствии со сказанным выше смычный сохранился (напр. эрз. *раушкадомс*)⁶³. Т. Лехтисало пытается возвести палатальный смычный в мордовских формах *-*kad*(*ə*), *-*gad*(*ə*) и т. д. к домордовскому *kk* («? Ururalisches suffix mit *kk* für vb. denom.», на который он приводит примеры,

⁶³ Ср. Н. Раасонен ML², стр. 16—17.

кроме мордовских, еще из пермских и самодийских языков, а под знаком вопроса также и из венгерского) ⁶⁴. Но, исходя из домордовского *kk*, трудно объяснить *g* вместо *k* в положении после звонкого согласного. Спрашивается также, могло ли *kk* стоять в положении после глухого согласного. П. Равила, сравнивая первый компонент мордовских **-kad(ə)* и **-kəd(ə)* с первым компонентом *-ga* (< **-ka*, **-kã*) вепсского суффикса *-gandę* ⁶⁵ (о нем подробнее ниже), исходит, по-видимому, из домордовского *k*. Домордовской формой гласного, следующего за палатальным смычным в формах **-kad(ə)*, **-gad(ə)*, **-kəd(ə)* (и **-kəd'(ə)*), **-gəd(ə)* (и **-gəd'(ə)*), должны были быть *a*, *ä*, которые по действовавшим в ранне-общемордовском языке фонетическим закономерностям перешли в *a*, *ə*, *ə* ⁶⁶. Только таким образом можно объяснить чередование *a ~ ə* в современных мордовских формах. Как уже отмечено, материал мордовских диалектов указывает на то, что в результате обобщений к поздне-общемордовскому периоду выступление *a*, с одной стороны, и *ə* (а также *ə*), с другой, уже не зависело от точных фонетических условий, в которых происходил вышеупомянутый переход. Зубной смычный рассматриваемых суффиксов может восходить лишь к домордовскому *t*. Домордовской исходной формой следующего за ним гласного было *e*, хотя теоретически, возможно, не исключены также *a*, *ä*.

В дальнейшем мы даем сжатый обзор некоторых прибалтийско-финских суффиксов, которые необходимо иметь в виду при установлении соответствий рассматриваемым мордовским суффиксам.

В вепсском языке, а также в людиковском диалекте, относимом нами условно к карельскому языку, встречается группа глаголов с начинательным, транслятивным, а в некоторых случаях и с другими значениями, образованных с помощью суффикса, исходная форма которого в соответствии с фонетической системой общеприбалтийско-финского языка была бы **-γante/*-γat*, **-γänte/*-γät* (и **-eγante/*-eγat*, **-eγänte/*-eγät*). При этом видоизменения **-γat*, **-γät* (и **-eγat*, **-eγät*), встречающиеся в части форм парадигмы, отражают общеприбалтийско-финский переход *nt > t* в положении перед согласным ⁶⁷. Наряду с этим в людиковском диалекте встречается однозначный суффикс, гипотетичной общеприбалтийско-финской исходной формой которого было бы **-γate(/*-γat)*, **-γäte(/*-γät)* (и **-eγate(/*-eγat)*, **-eγäte(/*-eγät)*), т. е. *t*, а не *nt* во всех формах парадигмы.

Вепсский язык. 1. 3 л. мн. ч. прош. вр. *id'egat'he 'rupesivat*

⁶⁴ T. Lehtisalo PUAS, стр. 380—381.

⁶⁵ P. Ravila FUF XX, 1929, стр. 119.

⁶⁶ Относительно истории гласных непервых слогов в мордовских языках см. P. Ravila FUF XX, 1929, стр. 83—120.

⁶⁷ Ср., напр., L. Posti FUF XXXI, стр. 56—59.

itämään' ['(они) стали прорасть'] (Е. А. Tunkelo VKÄH, стр. 190); — южн. *id'ada 'idaneda'* ['прорасть'] (L. Kettunen LVHA I, стр. 122). 2. южн. *helegata 'hakata helisema'* ['завонить'] (там же I, стр. 61) — 3 л. ед. ч. наст. вр. *hel'äd'ab 'heliseb'* ['звонит'] (там же II, стр. 58). 3. 3 л. мн. ч. прош. вр. *kiregat'he 'alkoivat vinkua'* ['(они) стали визжать'] (Е. А. Tunkelo VKÄH, стр. 190); — южн. 1 л. ед. ч. наст. вр. *kirižen 'virisen, kiunun'* ['визжу, хнычу'] (L. Kettunen LVHA I, стр. 75). 4. а. *viluga/ta*, [1 л. ед. ч. наст. вр.] *-nden 'alkaa jäähtyä; jahtuda; охладеть'* ['начать охладевать; охладеть'] (Е. А. Tunkelo VKÄH, стр. 120); б. южн. *vilugata 'jahtuda'* ['охладеть'] (L. Kettunen, LVHA I, стр. 61) — *vilu 'vilu'* ['прохладный'] (там же I, стр. 122). 5. южн. *eragata 'lahkuda'* ['уйти'] (там же I, стр. 61) — *erasūt'en 'teisiti'* ['иначе'] (там же I, стр. 92).

Людиковский диалект карельского языка. 6. а. 1 л. ед. ч. прош. вр. *elegañzim(me) 'aloimme elää'* ['(мы) начали жить'] (А. Tugunen LMÄH II, стр. 211); б. 3 л. ед. ч. наст. вр. *elegadou 'elää'* ['живет']: *d'ouhmado vedes e.* ['волосатик живет в воде'] — *el'ädä, elädä, eläda, elada 'elää, asua'* ['жить'] (J. Kujola LMSK). 7. **ärägä/tä*, рг. *-döu 'ruveta ärisemään, murisemaan'* ['начать ворчать'] — *äri/stä*, рг. *-zeu 'äristä, murista'* ['ворчать'] (там же). 8. **karega/ta*, рг. *-dou 'alkaa korista'* ['начать хрипеть; захрипеть'] — *kari/šta*, рг. *-žou 'korista'* ['хрипеть'] (там же). 9. **varëga/ta*, impf. *-i 'säikähtää* ['испугаться'] — *varait/ta, -ta*, рг. *-dan 'pelätä'* ['бояться'] (там же). 10. 3 л. ед. ч. наст. вр. *vonnegandou 'alkaa vonkua'* ['завоет'] (А. Genetz Kieletär 4, стр. 22); — *vongu/da*, рг. *-n 'vonkua, voivotella, äänekkäästi valittaa, ähkiä (sairas)'* ['выть, стонать, охать (больной)'] (LMSK).

Из ливвиковского диалекта карельского языка известен один пример, где на суффикс **-γante*, **-γänte* нарос суффикс **-u*, **-ü* — **-γantu*, **-γäntü*: 11. *vongiendu- 'alkaa vonkua'* ['завыть'] — *vongu- 'vonkua'* ['выть'] (А. Genetz Suomi II 17, словарь; см. также там же, стр. 162).

По мнению Э. Н. Сетälэ суффикс (с точки зрения истории языка сочетание суффиксов) **-γantu*, **-γäntü* может вскрываться также в финских глаголах, как, напр.: 12. *hätäntyä 'попасть в беду; испугаться, встревожиться; сетовать* — *hätä 'нужда; беда'*. 13. *viluuntua (< *viluγantudak) 'похолодать (погода)'* — *vilu 'прохладный; прохлада'*⁶⁸. Таким же путем, по мнению Э. Н. Сетälэ, могли образоваться с помощью суффикса **-γante*, **-γänte* и формы старофинского литературного языка, как, напр.: 14. (в произведениях Агриколы) инф. *hätendemen = hätäntemään*⁶⁹.

⁶⁸ Е. Н. Сетälэ ÄH, стр. 100.

⁶⁹ Там же.

Далее, в вепсском языке и в людиковском диалекте, а реже и в ливвиковском диалекте карельского языка (в последнем случае, по-видимому, в порядке заимствования из людиковского⁷⁰) встречается отглагольный начинательный или футуральный (обозначающий действие, происходящее в будущем) суффикс *-škande/-škat, -škände/-škät*. В людиковском диалекте, наряду с ним, встречается и однозначный суффикс *-škade/-škat, -škäde/-škät*.

Вепсский язык. 15. южн. *kibištaškata* (L. Kettunen LVHA II, стр. 95), 3 л. ед. ч. наст. вр. *kibištaškandob* 'заболеет' (там же I, стр. 11) — *kibištada* 'болеть' (там же I, стр. 57). 16. южн. *tuleškata* (там же II, стр. 124), 1 л. ед. ч. наст. вр. *tuleškanden* 'hakkan tulema, saan tulema' ['начинаю идти, приду'] (там же I, стр. 11) — 1 л. ед. ч. наст. вр. *tulen* ['прихожу, приду'] (там же I, стр. 11). 17. 3 л. ед. ч. прош. вр. *etsiškaaz* 'alkoi etsiä' ['(он) начал искать'] (E. A. Tunkelo VKÄH, стр. 256); — южн. *e'tsa 'otsida* ['искать'] (L. Kettunen LVHA I, стр. 35).

Людиковский диалект карельского языка. 18. *ajaška/ta*, рг. *-den, -ndou* 'alkaa ajaa' ['начать ехать или гнать'] — *ajada, -oa* 'ajaa...' ['ехать; гонять'] (J. Kujola LMSK). 19. *toradaška/tta*, рг. *-den, -nden* 'guveta tappelemaan' ['начать драться или сражаться'] — *tora/ta*, рг. *-dan, -dän* 'tapella' ['драться, сражаться'] (там же). 20. *e'šiška/ta*, рг. *-dou* 'guveta etsimään' ['начать искать'] — *e'ššidä, e'ššida, e'ššie, e'š'ta* 'etsiä, hakea' ['искать'] (там же).

Ливвиковский диалект карельского языка. 21. *viñmuška/ta*, [3 л. ед. ч. наст. вр.] *-ndëÿ* 'guveta satamaan' ['начать идти (дождь)'] (E. A. Tunkelo VKÄH, стр. 257, примечание); — *viñmuo* 'sataa vettä' ['идти (дождь)'] (P. Pohjanvalo SMSK I). 22. *tunñeška/ta*, [1 л. ед. ч. наст. вр.] *-ñnën* 'alkaa tuntea' ['начать чувствовать'] (E. A. Tunkelo VKÄH, стр. 257, примечание); — *tundie* 'tuntea' ['чувствовать'] (P. Pohjanvalo SMSK I).

Что касается *š*, стоящего обычно вместо *s* в начале этого суффикса, то в отношении вепсского языка Л. Кеттунен, а в отношении людиковского диалекта А. Турунен считали возможным, что наличие *š* обязано обобщению на основе тех случаев, где согласному *s* предшествовало *i* (см., напр., № 20) и где переход *s > š* был закономерным⁷¹. В другом месте Л. Кеттунен склонен даже думать, что перед стоящим в начале суффикса *s (> š)* раньше во всех случаях было *i*⁷². В такой гипотезе, по-видимому, все же нет надобности; к тому же она трудно совместима с зако-

⁷⁰ A. Turunen LMÄH I, стр. 236.

⁷¹ L. Kettunen LVHA I, стр. 79—80; A. Turunen LMÄH I, стр. 236.

⁷² L. Kettunen LVHA II, стр. 68—69.

номерностями развития дифтонгов непервых слогов в прибалтийско-финских языках.

В вепсском языке, в людиковском диалекте карельского языка и в водском языке имеется суффикс *-*yoitta* (и *-*e_oitta*) с причинительным, начинательным, фактитивным, а в отдельных случаях и с другими значениями.

Вепсский язык. 23. южн. *hargō'tta* (< **harjakoittatak) 'harjutada' ['приучать'] — [1 л. ед. ч. наст. вр.] *hargnen* 'harjun' ['привыкаю'] (L. Kettunen LVNA I, стр. 110). 24. 3 л. ед. ч. наст. вр. *ajegoitab* 'alkaa ajaa' ['начинает ехать или гнать'] (E. N. Setälä ÄH, стр. 106); — южн. *ajada* 'ajada' ['ехать; гнать'] (L. Kettunen LVNA I, стр. 63). 25. 3 л. ед. ч. наст. вр. *helegoitab* 'alkaa helistä' ['завонит'] (E. A. Tunkelo VKÄH, стр. 190); — южн. 3 л. ед. ч. наст. вр. *heläd'ab* 'heliseb' ['звонит'] (L. Kettunen LVNA II, стр. 58). 26. южн. *vilugō'tta* 'jahutada' ['остужать'] (там же I, стр. 61) — *vilu* 'vilu' ['прохладный'] (там же I, стр. 112). 27. южн. *hädägō'tta* 'hädaldada' ['жаловаться, сетовать'] (там же II, стр. 90) — *hädä* 'taud' ['болезнь, эпидемия'] (там же II, стр. 18).

Людиковский диалект карельского языка. 28. *šaregoitta/da*, рг. -*u* 'viluttaa, värisyttää' ['знобить'] — *šärištä, š-stä, s-stä* 'väristä (esim. vilusta), vapista, tutista (esim. vanhan ampujan käsi)' ['дрожать (напр. от холода), трястись (напр. рука старого стрелка)'] (J. Kujola LMSK). 29. *varagoittada*, рг. -*tan* 'varoittaa' ['предупредить'] — *varai'tta, -ta* 'pelätä' ['бояться'] (там же). 30. *kollegoittada, -tada*, рг. -*tan* 'alkaa kolistaa, kolata' ['начать греметь, стучать'] — *kolista, kolista*, рг. -*žen* 'kolista, kolata' ['греметь, стучать'] (там же). 31. *vilugoi'ttada*, рг. -*ttau* 'viluttaa' ['знобить']: *minda v-ttau* ['меня знобит'] — *vilu* 'kylmä' ['холод; холодный'] (там же).

Водский язык. 32. *seizagoittaa* (L. Kettunen VKÄH², стр. 190), 1 л. ед. ч. наст. вр. *seizagoitan* 'seisotan' ['остановить, заставить стоять'] (там же, стр. 67) — *seisa* 'seista' ['стоять'] (там же, стр. 28). 33. *pallegoittaa* (там же, стр. 190), 1 л. ед. ч. наст. вр. *pallegoitan* '(kädet) palellutan' ['отморозить (руки)'] (там же, стр. 67) — 3 л. мн. ч. наст. вр. *palletüvad* 'paleltuvat' ['отморозятся'] (там же, стр. 95). 34. *apagoittä* 'harattaa' ['квасить'] (там же, стр. 67) — *apō* 'hapan' ['кислый'] (там же, стр. 83). — Л. Кеттунен отмечает, что слабая ступень основы этих глаголов указывает на то, что их развитие не было фонетически закономерным⁷³.

В восточной области прибалтийско-финских языков встречаются и другие глаголообразовательные суффиксы с элементом *k*,

⁷³ L. Kettunen VKÄH², стр. 67.

напр. *-škoitta* и т. д. Можно указать еще на людиковский отглагольный начинательный суффикс *-gu*, встречающийся в следующем слове.

35. *eleguda*, impf. *-uin* 'päästä elämään hyvin' ['начать хорошо жить']: *mis sina bohätuid i mis eleguid* ... 'miten (mistä) sinä olet rikastunut ja miten päässyt elämään hyvin' ['как ты разбогател и стал хорошо жить?'] — *el'ädä, eläda, eläda, elada* 'elää, asua' (J. Kujola LMSK).

В ливском языке встречается группа глаголов с транслативным, а в отдельных случаях и с другими значениями, которые произведены с помощью суффикса *-gâ*, присоединяющегося к гласному второго слога, или суффикса *-agâ*, присоединяющегося к согласному (сочетанию согласных), следующему за гласным первого слога.

36. 3 л. ед. ч. наст. вр. *vĕrâgâv*, livw *vîrâgâv* 'fremd werden' („возможно, **vĕrahek-*, причем надо исходить из *k*, так как суффикс стоял после ударного слога“) (L. Posti GLLG, стр. 197); — *vĕre/z*, livw *vîrâ/z* (*vūrâ/z*), pl. *-d* 'fremd' (L. Kettunen LW). 37. *ädâgâ*, pr. *-v*, livw *ädâgub* 'in angst sein, erschrecken', *jarâ ä*. 'sich erschrecken' — *ädâ* 'angst, aufregung, not, gefahr' (L. Kettunen LW). 38. *gobâgâ* 'schäumend schwellen, anschwellen' — *ko'v*, pl. *kobûd*, *ku'v*, pl. *kubûd* 'schaum' (там же). 39. *lâbagâ*, *lâbagâ* 'schlaff werden', *ma um jârâ lâbagân* 'ich bin schlaff geworden' (там же). 40. *läppâgâ* 'versumpfen' (там же). 41. *ošsâ/gâ*, pr. *-uv* livw 'verwirrt, irre werden' — *jošsâbâ*, pr. *-v* 'sich verirren, sich versehen' (там же). 42. *rabâgâ*, pr. *-âv*, livw *-uv* 'einfallen, in den sinn kommen', *rabâgâv mielâ* 'es kommt in den sinn' — *ra'bbâ*, pr. *rabûv* 'schlagen, hauen, hacken; werden' (там же).

Вследствие значительных изменений, которым подверглись первые слоги в ливском языке, трудно вполне определенно сказать, какой была более ранняя форма этого суффикса (этих суффиксов). Во всяком случае вполне возможно возводить его к форме **-ya*, **-yâ* (в примере же № 36 к **-ka*, **-kâ?*). На современном этапе исследований трудно, по-видимому, доказать, что после элемента **-ya*, **-yâ* ранее мог стоять еще элемент **-te* (т. е. **-yate*, **-yâte*, как и в людиковском диалекте), исчезнувший в результате обобщений и процессов аналогического порядка, свойственных развитию непервых слогов в ливском языке (и нередко приводивших к уменьшению числа слогов в слове).

Подводя итоги, в отношении прибалтийско-финских языков важно отметить тот факт, что во всех рассматриваемых суффиксах мы находим элемент, который без всякого сомнения является общеприбалтийско-финским и общеприбалтийско-финская исход-

ная форма которого — **-γα, *-γᾶ* (в положении перед вторичным лабиальным гласным **-γ*, напр. **-γ-oitta*, в положении после глухого гласного **-ka, *-kᾶ*, и после ударного слога **-ka, *-kᾶ* [на слабой ступени **-γα, *-γᾶ*]). Последняя может восходить к доприбалтийско-финской форме **-ka, *-kᾶ*, и ее можно объединить с первым компонентом мордовских суффиксов **-kad(ə), *-gad(ə), *-kᾶd(ə)* (и **-kəd'(ə)*), **-gᾶd(ə)* (и **-gəd(ə)*), **-akad(ə), *-akᾶd(ə)* (поскольку палатальный смычный в последних восходит к домордовскому *k*, а не *kk*, см. выше). На то, что в случае прибалтийско-финских **-γante, *-γᾶnte* или **-γate, *-γᾶte* мы имеем дело со сложным суффиксом, указывает (помимо ливского языка) противопоставление таких форм, как **-γα[n]te* и **-γoitta*, т. е. **-γα-[n]te* и **-γ-oitta* (где *oi < ai*).

Точным соответствием рассматриваемых мордовских суффиксов в прибалтийско-финских языках могло бы быть **-γate, *-γᾶte*: если бы этот суффикс оказался общеприбалтийско-финским, его доприбалтийско-финской исходной формой являлось бы **-kate, *-kᾶte*. Однако относительно суффикса *-škade/-škat, -škāde/škāt* некоторые исследователи склонны думать, что он возник путем обобщения видоизменения без *n*, т. е. видоизменения *-škāde/-škāt* суффикса *-škande/-škat, -škānde/-škāt*, для всех форм парадигмы⁷⁴. По мнению этих исследователей, следует, по-видимому, выдвинуть аналогичную гипотезу также в отношении суффиксов *-gade/-gat, -gāde/-gāt* и *-gande/-gat, -gānde/-gāt* — из них первый сложился путем переработки второго. Между тем теоретически не исключается и противоположная возможность — в части форм парадигмы глаголов, образованных с помощью суффикса **-γate/*-γat, *-γᾶte/*-γāt*, возникло в качестве его видоизменения **-γante, *-γᾶnte*. Основой для его возникновения могли послужить парадигмы первоначально **nt*-овых глаголов, т. е. соотношения следующего типа: вепс. южн. *purešketa 'sagedasti pureda, pureskella'* [‘часто кусать’], [3 л. ед. ч. наст. вр.] *pureškendob* (L. Kettunen LVNA I, стр. 12) и т. д. и т. д.

Что касается согласного *s (> š)* в начале рассмотренных выше прибалтийско-финских суффиксов, то теоретически он может отражать весьма многие доприбалтийско-финские звуки или сочетания звуков (напр. *s, ts, ks, š, t's*). Но, поскольку указанным прибалтийско-финским суффиксам в основном свойственна как раз отглагольная начальная функция, то некоторые из рассмотренных мордовских образований (напр., мокш. *нуваськодмс — нуваземс — нувамс*) наводят на мысль о том, не восходит ли также и это *s* к доприбалтийско-финскому *š* или *t's*, как

⁷⁴ А. Тугунен LMÄN I, стр. 236; но ср. также Е. А. Тункело VKÄN, стр. 258.

к отглагольному начинательному глаголообразовательному суффиксу (см. стр. 225). Но это, конечно, только гипотеза.

В заключение отметим, что в саамском языке имеются два отглагольных начинательных суффикса, формами которых в норвежско-саамском диалекте являются *-goatte* или соответственно *-šgoatte*.

1. *boattegoattet* 'begynne a komme' ['начать приходить'] — *boattet* ['прийти'] (К. Nielsen LL I, стр. 247). 2. *rokkådållågoattet* 'begynne a be' ['начать молиться'] — *rokkådållåt* ['молиться'] (там же). 3. *čokkašgoattet* = *čokkagoattet* 'begynne a sitte' ['начать сидеть'] — *čokkat* ['сидеть'] (там же). 4. *mui'tålišgoattet* 'begynne a fortelle' ['начать рассказывать'] — *mui'tålit* ['рассказывать'] (там же).

Э. А. Тункело считал правдоподобным, что людиковский суффикс *-gade*, *-gåde* (а также вепско-людиковский *-gande*, *-gände*) и саамский *-goatte* являются суффиксами одного и того же происхождения, и что, равным образом, людиковский *-škade*, *-škāde* (а также вепско-людиковский *-škande*, *-škānde*) и саамский *-šgoatte* также суффиксы одного и того же происхождения. При этом он склонен был думать, что людиковские и вепские суффиксы представляют собой заимствования из саамского языка⁷⁵. Причиной возникновения этой гипотезы является, по-видимому, наличие незакономерного *š* в начале людиковско-вепских суффиксов. Однако, как мы уже видели, указанное *š* может быть и другого происхождения. Остается, к тому же, неясным, как в этом случае объяснить происхождение сложного суффикса **-γ-oi-t-ta* (и соответствующего суффикса с начальным *š*), а также людиковского *-g-u*. Относительно саамских *-goatte* и *-šgoatte*, между прочим, обращалось внимание на то обстоятельство, что фонетическая структура этих суффиксов соответствует обычной в саамском языке фонетической структуре первого и второго слогов (в них встречается чуждый непоследующим слогам саамского языка дифтонг *oa*, а также структура количества, свойственная первому и второму слогам) и что, собственно говоря, их можно считать вторыми компонентами сложных слов⁷⁶.

⁷⁵ Е. А. Тункело ВКАН, стр. 258.

⁷⁶ К. Nielsen QuPL, стр. 303 и 170. Н. Ф. Цыгановым — МНО I, стр. 101 — было предположено также относительно мордовских **-gad(ə)* и **-gād(ə)*, что они восходят к самостоятельной глагольной основе, представленной в настоящее время в глаголе *кадомс* 'оставить'. Никаких более конкретных аргументов Н. Ф. Цыганов не привел.

Отыменные эссивные глаголы (в примере № 1 глагол находится в сочинительной словообразовательной связи с образованным с помощью суффикса *-ks* именем). Их значение: 'быть таким, как это выражено соответствующим именем'. Чаще всего базисом образования является имя, обозначающее цвет. Суффикс встречается только в немногих глаголах.

*-ld(ə), *-ld(ǝ) 1. эрз. *нузълдомс*, *-дсь* 'лениться' — *нузълс* 'ленивый; лентяй' (ЭРС). 2. а. мокш. *акшелдомс* 'белеть' (Н. Ф. Цыганов МНС I, стр. 101); — мокш. *áкша*, *-шет* 'белый; белизна; бельмо; (разг.) рубль' (МРС); б. эрз. *ашолдомс*, *-дсь* 'белеться, белеть, отливать белизной' — *ашо*, *-шот* 'белок; бобы' — *ашола* 'белесый' (ЭРС); в. эрз. Ст. Н. *ašıldıms*, *-t's* (то же). 3. эрз. 2 л. ед. ч. наст. вр. *Мекс о ж о л д а т*, *чиньжарамо?* (А. Моро КС, стр. 111) 'Почему ты желтеешь, подсолнечник?'; — эрз. *ожо*, *ожот* 'желтый' (ЭРС); — эрз. *ожола* 'желтоватый' (Н. Ф. Цыганов ФД, стр. 15). 4. а. мокш. 3 л. мн. ч. наст. вр. *Шамац мазы, сельменза п и ж е л д ы х т ь весяласта* (Т. Кирдяшкин КМ, стр. 169) 'Ее лицо красиво, ее глаза весело зеленеют'; — мокш. *пиже*, *-ет* 'зеленый, незрелый; зелень' (МРС); б. эрз. *пижелдэмс*, *-дсь* 'зеленеть, казаться зеленым' — *пиже*, *-жеть* 'зеленый' (ЭРС); в. эрз. *пижолдомс* 'зеленеться' (Д. В. Бубрих ЭМГ, стр. 47) — *пижола* 'зеленоватый' (там же, стр. 8); г. эрз. 3 л. ед. ч. наст. вр. *Ков а варитат — весе п и ж о л д ы* (А. Моро КС, стр. 114) 'Куда ни посмотришь — все зеленеет'. 5. а. эрз. *мазылдэмс*, *-дсь* 'красоваться' — *мазый* 'красивый' (ЭРС); б. эрз. Ст. Н. *mazıldıms*, *-t's* 'быть красивым'.

-old(o) (?). 6. эрз. *тужолдомс* 'желтеть, желтеться' (М. Е. Евсевьев ОМГ², стр. 123); — эрз. *тюзжа* 'желток; (темно)-желтый; рыжий' — *тюзжала* 'желтоватый' (ЭРС).

Глагол имеет более специальное (тем не менее близкое к эссивному) значение в следующих примерах.

-ld(o). 7. а. мокш. Пон. *кафтолдомс* 'колебаться, трепаться, биться, метаться, бросаться из стороны в сторону' — *кафта* 'два' (М. Е. Евсевьев ЭРВ); б. эрз. *кавтолдомс*, *-дсь* 'колебаться, сомневаться' — *кавто* 'два, две' (ЭРС).

-l'd(ə). 8. мокш. *kafǝldǝms* 'sich beunruhigen' — *кафта* 'zwei' (Н. Paasonen MChr).

В общем суффикс присоединяется только к гласному. Если *o* вместо *a* во втором слого формы М. Е. Евсевьева *тужолдомс* (№ 6) не является опечаткой (а опечаток в его грамматике много), то здесь начинающийся гласным суффикс присоединяется к согласному. Во всяком случае начинающиеся гласным суффиксы (словообразовательные суффиксы и окончания) в мордовских

языках в общем, по-видимому, позднего, вторичного происхождения (ср. стр. 225). О чередовании [t]/[f] в основе слова *kafǎldǎms* (№ 8; ср. № 7) см., напр., Н. Раasonen ML², стр. 37.

В эрзянских формах *пижолдомс* и *пижолды* (№№ 4в, г) первому согласному суффикса, а именно согласному *l* (*l̥*), предшествует гласный *o*, а не *e*, хотя в первом слоге и стоит передний гласный. Но в мордовских языках имеются и другие случаи, где перед *l* стоит *ǎ вместо ожидаемого **ǎ*⁷⁷. Например: эрз. *p'izol*, мокш. *p'izǎl 'vogelbeere; vogelbeerbaum'* (Н. Раasonen MChr), эрз. *пизѐл 'рябина (ягода)'* (ЭРС) (однако в МРС с *ǎ*: *пизел*, -лхт 'рябина (ягода)'); эрз. *пижола 'зеленоватый'* (Д. В. Бубрих, ЭМГ, стр. 8).

История зубных с точки зрения их смягчения в рассматриваемом суффиксе не совсем ясна. С одной стороны, после первоначального переднего гласного во всех соответствующих примерах стоит несмягченное *ld* (№№ 4 и 5) и следующий гласный указывает не на общемордовское *ǎ*, а на общемордовское *ǎ̄* (как это имело место после сочетания: передний гласный (+ согласный) + *z*, *s*, *ts* (+ согласный)⁷⁸): в мокшанском языке и в части эрзянских диалектов этот гласный совпал с **ǎ̄*, а в эрзянских диалектах, близких к литературному языку, сохранился в виде гласного, отличающегося как от **ǎ̄*, так и от *ǎ (*e*, *i* или нечто подобное). С другой стороны, в мокшанском глаголе *kafǎldǎms* (№ 8) мы тем не менее находим суффикс *-l'd'* (*ǎ*) со смягченными зубными и с *ǎ*, причем как раз в положении после первоначального заднего гласного, где он ни в коем случае не может быть фонетически закономерным (на это указывают также формы мокш. Пон. *кафтолдомс* и эрз. *кавтолдомс* — № 7). Надо полагать, что в общемордовском языке встречались только формы *ld (*ǎ̄*) и (в положении после переднего гласного) *ld (*ǎ̄*)⁷⁹ (а не **-l'd'* (*ǎ*)).

Суффикс сложился из сочетания *l*-ового именного суффикса с отыменным *t*-овым (> общемордовское *d*, *d'*) глаголообразовательным суффиксом⁸⁰. В современных мордовских языках первый из них представлен, между прочим, как суффикс имен прилагательных ограничительного значения: эрз. *ашола* (№ 2б), *ожола* (№ 3), *пижола* (№ 4в), *тюжалола* (№ 6) и т. д.⁸¹ Второй

⁷⁷ Ср. также Д. В. Бубрих ЭМГ, стр. 8 и ИГЭЯ, стр. 184.

⁷⁸ Ср. Р. R avila FUF XX, 1929, стр. 100; ср. также настоящая работа, стр. 187.

⁷⁹ Мы могли бы написать вместо *ld (*ǎ̄*) также: *ld (*ǎ*), ср. стр. 187.

⁸⁰ Ср. Н. Ф. Цыганов ФД, стр. 15 и сл.

⁸¹ О соответствиях в других уральских языках см. Т. Lehtisalo PUAS, стр. 145—156.

же встречается в глаголах, напр., в мокш. и эрз. *якстердемс* 'краснеть' — мокш. *якстерь*, эрз. *якстере* 'красный'.

Заслуживает внимания то обстоятельство, что суффикс, сложившийся таким же путем, имеется и в саамском языке. Этот суффикс встречается здесь также только в отдельных словах, и с его помощью производятся эссивные глаголы, главным образом от имен, обозначающих цвет.

1. а. норв. *vielgeldit* 'walk, move (of a person in white, a white animal or white thing, generally far away)' — *viel'gâd*, attr. *vil'gis* 'white; light, pale' (K. Nielsen LO); б. пите *vielgeldit* 'weiss sein, aussehen, schillern' — *væl'gâd* 'weiss, Weiss' (I. Ruong LV, стр. 211). 2. а. луле *ruonēl'tit* 'grün sein, grünen; grün werden (von der Vegetation) (?)' — *ruonas* 'grün' (H. Grundström LLW); б. пите *ruoneldit* 'grün sein, aussehen, schillern' — *ruodnâd* 'grün, Grün' (I. Ruong LV, стр. 211). 3. а. луле *ruopsēl'tit* 'ins Rote spielen, schillern, rot sein, rot leuchten; (vom Himmel:) rot sein' — *ruopsat*, attr. *ruopsis* 'rot' (H. Grundström LLW); б. пите *ruopseldit* 'rot sein, aussehen, schillern' — *ruöp'sâd* 'rot, Rot' (I. Ruong LV, стр. 211).

е второго слога в вышеприведенных примерах указывает на то, что гласный третьего слога восходит к досаамскому *a*, *ä*⁸². Таким образом досаамской исходной формой суффикса могло быть **-lta*, **-ltä*.

*lt-овый отыменный глаголообразовательный суффикс имеется и в прибалтийско-финских языках, но здесь его значение в общем не эссивное.

Если мордовский и саамский (а также прибалтийско-финский) суффиксы восходят к общему источнику (возможно, не в виде суффикса, а в виде сочетания суффиксов), то их прибалтийско-финско-волжской исходной формой было **-lta*, **-ltä*. В ранне-общемордовском языке **-lta*, **-ltä* фонетически дало **-lda*, **-ld(ä)*, **-ld(ə)* (> **-ld(ä)* (**-l'd'(ə)?*)), откуда к поздне-общемордовскому периоду, судя по имеющимся данным, сохранились формы **-ld(ä)* и **-ld(ə)* (**-l'd'(ə)?*)⁸³.

Сокращения лингвистических терминов.

ген. = генитив, родительный падеж; деепр. = деепричастие; длит. = длительный, длительная форма; ед. ч. = единственное число; инесс. = инессив, местный падеж; инф. = инфинитив; л. = лицо; многокр. = многократный, многократная форма; мн. ч. = множественное число; наст. вр. = настоящее время;

⁸² Ср., напр., К. В. Wiklund FUF I, 1901, стр. 81—99; E. Itkonen OLV, стр. 151—156.

⁸³ Относительно истории гласного см. P. Ravila FUF XX, 1929, стр. 117—120.

неперех. = непереходный; отр. = отрицание, отрицательный оборот; побуд. накл. = побудительное наклонение; повел. накл. = повелительное наклонение; прич. = причастие; прош. вр. = прошедшее время; уменьш. = уменьшительное, уменьшительная форма; ф. = форма; элат. = элатив, исходный падеж.

Формы мордовского объектного спряжения обозначены следующим образом: сперва указаны лицо и число субъекта, потом лицо и число объекта и, наконец, время (и наклонение). Так, например, «3 л. ед. ч. 2 л. мн. ч. прош. вр.» означает, что имеется в виду форма прошедшего времени (изъявительного наклонения), указывающая на субъект в 3-ем лице единственного числа и на объект во 2-ом лице множественного числа.

Сокращения названий языков, диалектов и говоров¹.

вепс. = вепсский язык: южн. = южный диалект;

вод. = водский язык;

кар. = карельский язык: ливв. = ливвиковский диалект;

люд. = людиковский диалект;

ливский язык: livW (L. Kettunen, LW) = западный диалект;

Sal. (там же) = салацкий диалект;

марийский язык: козм. = козмодемьянский диалект; KB

(У. Wichmann, TschT) = козмодемьянский диалект; U (там же) = уржумский диалект;

мокш. — мокшанский язык: Ад. = Адаш веле, Инсарский район, Мордовская АССР (ср. МФ, стр. 20); Ал. = Aljoksova (*al'aks*), бывший Инсарский уезд, Пензенская губерния (ср. Н. Paasonen, MV IV, стр. VIII); Ан. = Анаево, бывш. Спасский уезд, Тамбовская губ., позднее Zubovo-Polyanskiy p., МАССР (ср. М. Е. Евсевьев, ЭРВ, стр. 4); Кард. = Kardaflejka (*kardaf l'äj*), бывш. Городищенский уезд, Пензенская губ. (ср. Н. Paasonen, MV IV, стр. VIII); Карс. = Karsajevka (*kar'ca-jka, kar'ta-jka*), бывш. Чембарский уезд, Пензенская губ. (ср. там же); Кул. = Kulikovka (*käl'iko-jka*), бывш. Инсарский уезд, Пензенская губ. (ср. там же); Мам. = Mamalajevo (*imala-v, mamalav*), бывш. Краснослободский уезд, Пензенская губ. (ср. там же); Пон. = Поникедовка, бывш. Краснослободский уезд, Пензенская губ., позднее Рыбкинский р., МАССР (ср. М. Е. Евсевьев, ЭРВ, стр. 3);

¹ Во избежание возможных неточностей и недоразумений названия мордовских говоров (населенных пунктов) приводятся в таком же виде, как они даны в использованных нами печатных источниках. По той же причине здесь приведены и помещенные в этих источниках объяснения, касающиеся географического положения этих говоров. Сокращения названий мордовских говоров унифицированы на основе русского алфавита (также и в цитатах, напечатанных латинским шрифтом). В скобках [напр.: мокш. (Мам.)] стоят в настоящей работе сокращения названий мордовских говоров в примерах, взятых из текстов Х. Паасонена (MV), в тех случаях, когда издатель этих текстов П. Равила только на основе языковых форм устанавливает населенный пункт, где записан тот или иной текст.

Пош. = Пошаты, бывш. Краснослободский уезд, Пензенская губ., позднее Ельниковский р., МАССР (ср. там же); Пр. = Prolejka (*prolejka*), бывш. Самарский уезд, Самарская губ. (ср. Н. Раасонен, MV IV, стр. VIII); Сар. = сведения, полученные автором от работников Мордовского научно-исследовательского института в Саранске; Сел. = *Selištše*, бывш. Спасский уезд, Тамбовская губ. (ср. Н. Раасонен, MV IV, стр. VIII); Срг. = Сарга (*sarga*), Старо-Шайговский р., МАССР (записи автора летом 1954 г.); Ст. П. = Старые Пиченгуши (Станки), бывш. Краснослободский уезд, Пензенская губ., позднее Ельниковский р., МАССР (ср. М. Е. Евсевьев, ЭРВ, стр. 4); Ст. Пш. = Staroje Pšenevo (*pšenevo*, *pšenavo*, *pšeňavo*, *sere-pšen*), бывш. Инсарский уезд, Пензенская губ. (ср. Н. Раасонен, MV IV, стр. VIII); Ст. Ш. = Старое Шайгово (*šajgžw*), Старо-Шайговский р., МАССР (записи автора летом 1954 г.);

рус. = русский язык;

саам. = саамский язык: норв. = норвежско-саамский диалект.

фин. = финский язык.

эрз. = эрзянский язык: Баев. = Ваевка, бывш. Хвалынский уезд, Саратовская губ. (ср. Р. Ravila, SUST LXVII, стр. 357); Баг. = Вагана, бывш. Бугульмасский уезд, Самарская губ. (ср. Н. Раасонен, MV I, стр. XXV); Вач. = Vatselai, бывш. Городищенский уезд, Пензенская губ. (ср. там же, III, стр. IX); В. Вр. = Veliki Vrag (*inel'ej*), бывш. Арзамасский уезд, Нижегородская губ. (ср. там же); Вез. = Vezovka, бывш. Бугульмасский уезд, Самарская губ. (ср. там же); Веч. = Večkanovo (*večkañ-vel'e*), бывш. Бугурусланский уезд, Самарская губ. (ср. там же, II, стр. 6); Ег. = Jegogovka, бывш. Самарский уезд, Самарская губ. (ср. там же); Ис. = Isakly, бывш. Бугурусланский уезд, Самарская губ. (ср. там же); Каж. = Kažlytka (*kažlička*), бывш. Спасский уезд, Тамбовская губ. (ср. там же III, стр. VIII); Кал. = Kaljajevo, бывш. Темниковский уезд, Самарская губ. (ср. Н. Раасонен, ML², стр. 126); Кач. = Качелай (*kačšalaj*), Кочкуровский р., МАССР (записи автора летом 1953 г.); Коз. = Kozlovka, бывш. Бугульмасский уезд, Самарская губ. (ср. Н. Раасонен, MV III, стр. VIII); Мар. = Maresevo, бывш. Ардатовский уезд, Симбирская губ. (ср. Н. Раасонен, ML², стр. 126); М. Кар. = Малые Кармалы, бывш. Буинский уезд, Симбирская губ., позднее Ибресинский р. Чувашской АССР (ср. М. Е. Евсевьев, ЭРВ, стр. 3); М. Тол. = Maly Tolkaï, бывш. Бугурусланский уезд, Самарская губ. (ср. Р. Ravila, SUST LXVII, стр. 356); Н. Сур. = N. Surkina (*od-surk'ina*), бывш. Бугульмасский уезд, Самарская губ. (ср. Н. Раасонен, MV II, стр. VI); Сар = сведения, полученные автором от работников Мордовского научно-исследовательского института в Саранске; С. Кар. = Сухой Карбулак (Арчилов, Арчилоўвеле), в 60 верстах к северу от Саратова (ср. А. А. Шахматов, МЭС, стр. 1); Ст. Н. = Старые Найманы (*er'd'žāñ najman*), Большо-

Березниковский р., МАССР (записи автора летом 1953 и 1954 гг.); Ст. = Стандрово, бывш. Темниковский уезд, Тамбовская губ., позднее Теньгушевский р., МАССР (ср. М. Е. Евсевьев, ЭРВ, стр. 3); Тел. = Teljatnikovo (Vazvele), бывш. Сухо-Терешковская волость, Хвалынский уезд, Саратовская губ. (ср. Е. Lewy, ММ, стр. V);

эст. = эстонский язык: южн. = южный диалект.

Сокращения в ссылках на источники

1. ГЛКЯ = Д. В. Бубрих. Грамматика литературного коми языка. Ленинград 1949. (= Советское финноугроведение. XIV.)
2. ДАН = Доклады Академии наук СССР. Ленинград.
3. ЗЭМЯ = М. И. Пигин. Залог в эрзя-мордовском языке. [Кандидатская диссертация — рукопись в Государственной библиотеке СССР им. В. И. Ленина; на титульном листе отсутствуют более точные библиографические данные.]
4. ИГЭЯ = Д. В. Бубрих. Историческая грамматика эрзянского языка. Петрозаводск 1948. (= Советское финноугроведение. VIII.)
5. КМ = Т. Кирдяшкин. Кели мокша. Роман. Саранск 1953.
6. КС = А. Моро. Кочказь стихотвореният. 1926—1951. Саранск 1952.
7. МарРС = Марийско-русский словарь. Москва 1956.
8. ММ = Мокшоть моронза. Васенця книгась. Моротнень кочказь «Од Веля» газетать кулянь пачфтинза. Книгась нолдаф Б. Карсаевскить редакцияса. Моску 1928.
9. МНИИ = Рукописные материалы в Мордовском научно-исследовательском институте в Саранске.
10. МНС = Материалы научной сессии по вопросам мордовского языкознания. Ч. I. Доклады. Ч. II. Нормы мордовских (мокша и эрзя) литературных языков. Саранск 1955.
11. МОС = М. А. Рогов. Мокшень орфографический словарь. Моску 1935.
12. МРС = Мокшанско-русский словарь. Составили С. Г. Потапкин и А. К. Имяреков. Под редакцией Д. В. Бубриха. Москва 1949.
13. МФ = Мокшень фольклор. Саранск 1940.
14. МЭС = А. А. Шахматов. Мордовский этнографический сборник. С.-Петербург 1910.
15. МЯ = Я. Г. Григорьев. Марийский язык. Пособие для начинающих изучать марийский язык. Йошкар-Ола 1953.
16. НЗ [= Изданный в 30-тых гг. XIX в. в Петербурге эрзянский перевод Нового Завета. Книга имеется в Фундаментальной библиотеке Тартуского гос. университета, но титульный лист отсутствует.]
17. ОГВНМЯ = Э. С. Ипполитова. Образование глаголов видовой направленности в мордовских языках. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Саранск 1954. [Рукопись в библиотеке Института языкознания Академии наук СССР в Москве].
18. ОМГ² = М. Е. Евсевьев. Основы мордовской грамматики. Эрзянь грамматика. Издание второе, исправленное. Москва 1931.
19. ОМНС = М. Е. Евсевьев. Образцы мордовской народной словесности. Вып. 1. Мокшанские песни. — Приложение к Известиям Общ. Арх., Ист. и Этногр., т. XIII (1895), Казань 1896 и т. 14, Казань

1898. 20. ОМНС = Образцы мордовской народной словесности. Выпуск I—II. Казань 1882, 1883. 21. ОСТН = В. В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий. Том I—IV. Санктпетербург 1893—1911. 22. РСФЯ = Л. Хакулинен. Развитие и структура финского языка. Часть I. Фонетика и морфология. Часть II. Лексикология и синтаксис. Москва 1953—1955. 23. РЭВ = Рябов, Анатолий. Рунь-эрьянь валкс. (Русско-эрьянский словарь.) Москов 1931. 24. СЕИ⁰¹ = Иоан-Вельденье. Шкайстьвь Ень-Куля. Мокшгнь кяельс кепедіец Пшыеняеряеень поп Н. Барсов. От Иоанна святое евангелие. На центральном Мокшанском наречии Мордовского языка. Перевел села Ст. Пшенева Пенз. г. Инсарского у. священник Николай Барсов. Гельсингфорс 1901. 25. СЕЛ⁹¹ = Святое евангелие Господа нашего Иисуса Христа от Луки. На мокшанском наречии Мордовского языка. Казань 1891. 26. СЕМ⁷⁹ = Господа нашего Иисуса Христа святое евангелие от Матфея. На мокшанское наречие Мордовского языка переведено А. И. Тюменевым. Казань 1879. 27. СЕМ⁸² = Господа нашего Иисуса Христа Святое евангелие от Матфея, на эрьянском наречии Мордовского языка. Казань 1882. 28. СИ⁸³ = Священная История Ветхого и Нового Завета на эрьянском наречии Мордовского языка. Казань 1883. 29. СКЯ = Современный коми язык. Учебник для высших учебных заведений. Часть первая. Фонетика, лексика, морфология. Под редакцией В. И. Лыткина. Сыктывкар 1955. 30. СОГСМЯ = И. С. Галкин. Суффиксальное образование глаголов в современном марийском языке. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тарту 1956. [Рукопись.] 31. СП = Н. Эркай. Стихт ды поэмат. 1929—1951. Саранск 1952. 32. СПМНМ = М. В. Учватов. Сире пингонь мордовскяй народной морот. Саранск 1941. 33. СЯРН = Словарь языков разных народов в Нижегородской Епархии обитающих, именно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис... в нижегородской семинарии от знающих оные языки священников и семинаристов под присмотром преосвященного Дамаскина епископа Нижегородского и Алаторского сочиненной 1785-го года. [Машинописная копия в Мордовском научно-исследовательском институте в Саранске.] 34. Уч. зап. К-ФГУ = Ученые записки Карело-финского государственного университета. Петрозаводск. 35. УММЯ = С. Г. Потапкин. Учебник мокша-мордовского языка для русских. Саранск 1941. 36. УМЯ = С. Г. Потапкин. Учебник мокшанского языка для немокша. Саранск 1936. 37. УРС = Удмуртско-русский словарь. Москва 1948. 38. Уч. = П. Кириллов. Учительница. Драма ниле пелькссэ, сисемь картинасо. Саранск 1953. 39. УЭМЯ = М. Н. Коляденков. Учебник эрья-мордовского языка для русских. Саранск 1941. 40. ФД = Филологические доклады на конференции по вопросам финноугорской филологии в 1947 г. Саранск 1948. (= Советское финноугроведение. Том II.) 41. ЭЭ = Эрьянь ёвкст. Саранск 1940. 42. ЭМГ = Д. В. Бубрих. Эрья-мордовская грамматика. Минимум. (Пособие для вузов.) Саранск

1947. 43. ЭРВ = М. Е. Евсевьев. Эрзянь-рузонь валкс. Мордовско-русский словарь. Москов 1931. 44. ЭРВ = А. П. Рябов. Эрзянь-рузонь валкске. Москов 1930. 45. ЭРС = Эрзянско-русский словарь. Составили М. Н. Коляденков и Н. Ф. Цыганов. Под редакцией Д. В. Бубриха. Москва 1949. 46. ЭФ = Эрзянь фольклор. Саранск 1939. 47. CsNy = Ö. Beke. Czeremis nyelvtan. Budapest 1911. (= Finnugor füzetek. 16. szám.) 48. ESA = Emakeele Seltsi aastaraamat. Tallinn. 49. ESS = F. J. Wiedemann. Eesti-Saksa Sõnaraamat. Kolmas muutmatu trükk teisest, dr. Jakob Hurt'i poolt redigeeritud väljaandest. Sissejuhatusega varustanud Albert Saareste. Tartus 1923. 50. ETAT ÜS = Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria. 51. FUF = Finnisch-ugrische Forschungen. Helsinki. 52. FUS² = J. Szinnyi. Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Zweite, verbesserte Auflage. Berlin und Leipzig 1922. 53. GEMS = F. J. Wiedemann. Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache nebst einem kleinen mordwinisch-deutschen und deutsch-mordwinischen Wörterbuch. St. Petersburg 1865. (Mémoires de l'Académie des sciences de St.-Pétersbourg. VII-e série. Том IX. № 5.) 54. GFUV = W. Steinitz. Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus. (= Acta Instituti Hungarici Universitatis Holmiensis. Edit Johannes Lotz. Series B. Linguistica. 2.) 55. HLLF = L. Kettunen. Hauptzüge der livischen Laut- und Formgeschichte. Vervollständigter sonderabdruck aus der grammatischen einleitung des livischen wörterbuches. Helsinki 1947. 56. KKI = Собрания диалектной лексики в Институте языка и литературы Академии наук Эстонской ССР в Таллине. 57. LL = E. Lindahl, J. Öhrling. Lexicon lapponicum cum interpretatione vocabulorum sueco-latina et indice suecano lapponico... Holmiae MDCCLXXX. 58. LL = K. Nielsen. Lærebok i lappisk. I. Grammatikk. Oslo 1926. 59. LLW = Lulelappisches Wörterbuch. Auf Grund von K. B. Wiklunds, Björn Collinders und eigenen Aufzeichnungen ausgearbeitet von Harald Grundström. Mit deutscher Übersetzung. Band I—IV. Uppsala, København 1946—1954 (= Skrifter utgivna genom Landsmalls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C. 1.) 60. LMSK = Lydiläismurteiden sanakirja. Ainekset keränneet Kai Donner, Jalo Kalima, Lauri Kettunen, Juho Kujola, Heikki Ojansuu, Elvi Pakarinen, Y. H. Toivonen ja E. A. Tunkelo. Toimittanut ja julkaissut Juho Kujola. Helsinki 1944. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae. IX.) 61. LMÄH = A. Turunen. Lydiläismurteiden äännehistoria. I. Konsonantit. II. Vokaalit. Helsinki 1946—1950. (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. LXXXIX, XCIX.) 62. LO = K. Nielsen. Lappisk ordbok, grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino. Bind I—III. Oslo 1932—1938. (= Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning. Serie B. Skrifter. XVIII.) 63. LV = I. Ruong. Lappische Verbalableitung. Dargestellt auf Grundlage des Pite-lappischen. Uppsala, Leipzig 1943. (= Uppsala Universitets Årsskrift. 1943. Band II. 10.). 64. LVHA = L. Kettunen. Lõuna-

vepsa häälik-ajalugu. I. Konsonandid. II. Vokaalid. Tartu 1922. (= Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis. B. Humaniora. II [2], III [4].) 65. LW = L. Kettunen. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Helsinki 1938. (= Lexica Societatis Fenno-ugricae. V.) 66. MChr = H. Paasonen. Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriß. Helsingfors 1909. (= Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten. IV.) 67. ML² = H. Paasonen. Mordwinische lautlehre. Helsingfors 1903. (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. XXII.) 68. MM = E. Lewy. Mordwinische Märchen im erzjanischen Dialekte. Leipzig 1931. (= Sächsische Forschungsinstitute in Leipzig. Forschungsinstitut für Indogermanistik. Sprachwissenschaftliche Abteilung. Herausg. von HChr. Junker. Band 2.) 69. MV = Mordwinische Volksdichtung. Gesammelt von H. Paasonen. Herausgegeben und übersetzt von Paavo Ravila. Band I—IV. Helsinki 1938—1947. (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. LXXVII, LXXXI, LXXXIV, XCI.) 70. NyH⁷ = J. Szinyei. Magyar nyelvhasználat. Hetedik, javított és bővített kiadás. Budapest 1927. (= Finnugor kézikönyvek. Szerkeszti Szinyei József. III.) 71. NyK = Nyelvtudományi közlemények. Budapest 72. OLV = E. Itkonen. Der ostlappische Vokalismus vom qualitativen Standpunkt aus. Mit besonderer Berücksichtigung des Inari- und Skoltlappischen. Lautgeschichtliche Untersuchung. Helsinki 1939. (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. LXXIX.) 73. PUAS = T. Lehtisalo. Über die primären ururalischen ableitungssuffixe. Helsinki 1936. (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. LXXII.) 74. QuPL = K. Nielsen. Die quantitätsverhältnisse im Polmaklappischen. Helsingfors 1902. (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. XX.) 75. SMSK I = P. Pohjanvalo. Salmin murteen sanakirja. Helsinki 1947. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. 233. osa.) 76. SMSK II = to же. Täydennysosa. Helsinki 1950. 77. SRSK = Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Toimittanut Elias Lönnrot. I—II Osa. Helsingissä 1874—1886. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. 50. Osa.) 78. SUSA = Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Helsinki. 79. SUST LXVII = Liber semisaecularis Societatis Fenno-ugricae. Helsinki 1933. (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. LXVII.) 80. SUST XCVIII = Commentationes fenno-ugricae in honorem Y. H. Toivonen sexagenarii die XIX mensis Januarii anno MCML. Helsinki 1950. (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. XCVIII.) 81. TschT = Y. Wichmann. Tscheremissische Texte mit wörterverzeichnis und grammatikalischem abriß. Helsingfors 1923. (= Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten. V.) 82. VKÄH = Vepsan kielen äännehistoria. Proff. Lauri Kettusen, E. N. Setälän y. m. sekä itse keräämänsä aineiston nojalla kirjoittanut E. A. Tunkelo. Helsinki 1946. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. 228. osa.) 83. VKÄH² = L. Kettunen.

Vatjan kielen äännehistoria. Toinen, uusittu painos. Helsinki 1930. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. 185. osa.) 84. VMMG = A. Ahlqvist. Versuch einer Mokscha-Mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichniss. St. Peterburg 1861. (= A. Ahlqvist. Forschungen auf dem Gebiete der uralaltaischen Sprachen. 1. Theil.). 85. WU = J. Györke. Die Wortbildungslehre des Uralischen. (Primäre Bildungssuffixe.) Tartu 1934. (= Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Hungarici Universitatis Tartuensis. Director Josephus Györke. Edidit Stephanus de Csekey. 15.) 86. ÄH = E. N. Setälä. Yhteissuomalainen äännehistoria. I ja II vihko. Helsingissä 1899.

MATERJALE MORDVA KEELTE VERBAALTULETUS-SUFIKSITE AJALOO KOHTA

V. HALLAP

Resümee

1. Ühismordva **-ka*, **-ga*, **-k(ə)*, **-k(ə)*, **-g(ə)*, **-g(ə)*. Mordva keeltes on rühm verbe, mille teise silbi moodustab konsonandile liituv element ühismordva lähtevormiga **-ka*, **-ga*, **-k(ə)*, **-k(ə)*, **-g(ə)*, **-g(ə)* (*k* esineb helitu konsonandi järel, *g* — helilise konsonandi järel). Verbid tähistavad mitmesuguseid hääli, liikumist või liigutusi ja on sageli deskriptiiv-onomatopoeetilist laadi. Nimetatud *k*-line või *g*-line element on keeleajalooliselt verbaaltuletussufiks, tänapäeval aga on selle sufiksaalsus üldiselt tuhmunud.

Autor esitab mordva sufiksitele **-ka*, **-ga*, **-k(ə)*, **-k(ə)*, **-g(ə)*, **-g(ə)* vasteid läänemere keeltest, lapi ja mari keelest ning permi keeltest. Nimetatud keelte puhul on suurel osal juhtudel tegemist verbidega, mis on tuletatud interjektsioonidest või interjektsioonilaadilistest deskriptiiv-onomatopoeetilistest sõnadest. Läänemere keelte, lapi ja mari keele andmed viitavad sufiksi varasemale ühisele lähtevormile **-ka*, **-kä*.

Paralleelselt sufiksiga **-ka*, **-kä* esineb läänemere keeltes ja lapi keeles samas funktsioonis sufiks ühise varasema lähtevormiga **-kka*, **-kkä*.

2. Ühismordva **-ta*, **-t'a*, **-t(ə)*, **-t'(ə)*. Siia kuulub deverbaalseid kausatiivseid (ning kuratiivseid), denominaalseid faktiivseid, deverbaalseid momentaanseid ja üksikuid muud laadi tähendusega verbe. Sufiks liituvad konsonandile. Autor on lähemalt analüüsinud küsimust, milliseid konkreetseid verbe võib

pidada kindlasti ühismordva *t*-lise või *t'*-lise sufiksi abil tuletatuiks. Muuhulgas on esile tõstetud, et kausatiivsete tuletiste osas saab sufiksit lugeda vaieldamatult **t*-liseks või **t'*-liseks ainult siis, kui *t*-line resp. *t'*-line vorm on teada mokša keelest, sest konsonandi järel võib ersa *t*, *t'* pärineda mitte ainult ühismordva *t*-st resp. *t'*-st, vaid ka ühismordva konsonantühendist, mida tinglikult on tähistatud *jt*, *jt'* (ersa *t*, *t'* ~ ersa *st*, *s't'* ~ mokša *ft*, *ft'* < ühismordva *ft*, *ft'* < eelmordva *kt*, *pt*).

Helitu hääliku järel seisvad ühismordva **-ta*, **-t'a*, **-t(ə)*, **-t'(ə)* pärinevad eelmordva kujust **-ta*, **-tä*. Helitu hääliku järel seisev verbaaltuletussufiks **-ta*, **-tä* on teada ka paljudest teistest uraali keeltest.

Helilisele häälikule järgnenud ühismordva *t*-lised ning *t'*-lised (täpsemini *t̂*-lised ning *t̂'*-lised) verbaaltuletussufiksivõivad pärineda eelmordva *tt*-lisest lähtekujust (**-tta*, **-ttä*). Kindlaid vastavaid näiteid on üsna vähe (seejuures ainult kausatiivse ja faktitiivse tähenduse kohta). Mitmed varasemas kirjanduses siia kuuluvatena mainitud verbid on ebakindlad. On arvatud, et deverbaalset kausatiivset ja denominaalset faktitiivset **tt*-list verbaaltuletussufiksit esineb mõnedes teisteski uraali keeltes. Autor tõstatab küsimuse, kas ei pärine ka läänemere keeltes ulatuslikult esinev verbaaltuletussufiks ühisläänemere lähtevormiga **-tta*, **-ttä* vähemalt ühes deverbaalses kausatiivses tuletises mitte eelläänemere *kt*-lisest (või *pt*-lisest), vaid *tt*-lisest kujust (**-tta*, **-ttä*).

3. Ühismordva **-ž(ə)* (**-žə*), **-žz(ə)*. Vokaalile liituvat sufiksi **-ž(ə)* (**-žə*) abil on tuletatud mõned intransitiivsed deverbaalsed inhoatiivsed verbid. Murdeti esinev sufiksi *a*-vokaaliga paralleelkujuga *-ža* on usutavasti tekkinud sekundaarse *a*-tüve üldistumise teel vastavates verbides. Varasema teadusliku kirjanduse põhjal paremini tuntud on nii mokša kui ka ersa keeles võrdlemisi ulatuslikult kasutatav deverbaalne inhoatiivne, subitiivne ning momentaanne sufiks **-žəv(ə)*, mis on tekkinud sufiksita **-ž(ə)* (**-žə*) ja **-v(ə)*, **-v(ə)* ühendist. Samatähenduslik sufiksita **-ž(ə)* (**-žə*) ja **-m(ə)*, **-m(ə)* ühend resp. sellest arenenud liitsufiks *-žəm(e)* esineb ersa murretes. On üksikuid sufiksita **-žz(ə)* ja *-žəm(e)* abil tuletatud verbe, kus sufiksi praegune tähendus on raskesti defineeritav.

Mordva *ž*-line deverbaalne inhoatiivne verbaaltuletussufiks kajastab eelmordva *š*-ilist (või *t'š*-ilist?) sufiksita, mille kohta on teaduslikus kirjanduses esitatud inhoatiivse ja momentaanse tähendusega näiteid mitmetest uraali keeltest. Mari keele andmed viitavad sufiksi algsele vokaalile *e*.

4. Ühismordva **-kšə*, **-kšə*. Sufiksi abil tuletatakse deverbaalseid frekventatiivseid (iteratiiv-kontinuaatiivseid) verbe, kusjuures vaadeldavate verbide semantikas on esiplaanil mitte kontinuaatiivsuse, vaid iteratiivsuse element. Sufiks võib anda verbile (selle

minevikuvormides) ka tähenduse 'peaaegu midagi teinud olema'. Kui põhisõna on *a-* või *ä-, ə-*tüveline, liitub sufiks vastavale vokaalile. Kui põhisõna tüvel on olemas ka konsonantlõpuline alternant, liitub sufiks sellele. *kšđ, *kšə esineb liitsufiksina ainult mõnedes mokša murretes (võides seejuures nendes murretes liituda valdavale enamikule verbaalsetest tüvedest) ja seda on mainitud ainult mõnedes praktilistel eesmärkidel kirjutatud õpikutes. Hoolimata piiratud esinemisalast on sufiks siiski kahtlemata ühismordvaline, sest ta esineb ulatuslikult komponendina mitmetes frekventatiivsetes liitsufiksites nii mokša kui ka ersa keeles. Siia kuuluvad mokša *-kšńə*, mokša *-šđnd(ə)* ~ *-kšđnd(ə)*, *-šńd'(ə)* (*š < kš*, häälikuseaduslikult (esimese silbi) eesvokaali järel), ersa *-kšno*, *-kšńe*. Usutavasti pärineb *kš*-lisest lähtevormist ka mokša murretes esinev *š*-line frekventatiivne sufiks, mis liitub algse teise silbi vokaali järel seisvale konsonantainesele (mokša *-šđ*, *-šə*, *-šńə*): raskesti hääldatavates mitme konsonandi ühendites on *k* (murdeti) kadunud.

Sufiksile ei ole teada kindlaid vasteid sugulaskeeltest ja sufiksi päritolu kohta võib ainult oletusi teha (kas mitte kahe tuntud frekventatiivse sufiksi ühend *kš-je > ühismordva *kšđ, *kšə?).

5. Ühismordva **-kad(ə)*, **-gad(ə)*, **-kəd(ə)* (ning **-kad'(ə)*), **-gəd(ə)* (ning **-gəd'(ə)*), **-akad(ə)*, **-akəd(ə)* jne. Siia kuulub ulatuslik rühm translatiivseid, inhoatiivseid, subitiivseid ja momentaanseid verbe. Translatiivsed verbid on üldiselt denominaalsed (keeleajalooliselt seisukohalt on need tihti vastavate noomenitega koordinatiivses tuletuslikus seoses). Inhoatiivsed, subitiivsed ja momentaanseid verbid on suurel osal juhtudel deskriptiiv-onomatopoeetilise ilmega. Osa inhoatiivsetest, subitiivsetest ja momentaansetest verbidest on deverbaalsed, osa on tuletatud põhiliselt interjektsioonilaadsetest deskriptiiv-onomatopoeetilistest sõnadest. *g*-algulised vormid liituvad ainult helilisele konsonandile, *k*-algulised vormid — helitulele konsonandile või vokaalile. Mis puutub variantidesse **-kad'(ə)*, **-gəd'(ə)* jne., siis nende kohta on tänapäeva mordva murretest teada ainult üks enam-vähem kindel näide. On siiski tõenäoline, et ühismordva keeles on nimetatud variandid ulatuslikult eksisteerinud paralleelselt variantidega **-kəd(ə)*, **-gəd(ə)* jne. ja et esimesed on kadunud üldistumiste tulemusena.

Mordva keeltes on rida liitsufikseid, mille teiseks komponendiks on **-kad(ə)*, **-gad(ə)*, **-kəd(ə)* (ning **-gəd(ə)*). Mõned neist pärinevad ühismordva keelest, näit. **-lgad(ə)*, **-lgəd(ə)* (ning **-lgəd(ə)* või **-l'gəd'(ə)?*), tõenäoliselt ka **-škad(ə)*, **-škəd(ə)* (**-škəd'(ə)*), **-škad(ə)*, **-škəd(ə)* (ning **-škəd'(ə)*). Mõnede ainult üksikutes murretes või üksikutes sõnades esinevate liitsufiksitate, näit. *-škad(o)*, *-škəd(ə)* ja *-kškad(u)* vanuse kohta on raske

midagi kindlat öelda. Esimeseks komponendiks nimetatud liitsufiksites on üldiselt vastavalt *l-*, *ž-* (*š-*), *ž-* (*š-*) või *z-* (*s-*) elemendiga nominaaltuletussufiks, sufiksi *-kskad(u)* puhul — *ks-*elemendiga nominaaltuletussufiks või translatiivkäände lõpp. Sufiksitel **-lgad(ā)* ja **-lgād(ā)* on ühes sõnas deverbaalne inhoatiivne tähendus. See võib olla tekkinud sekundaarselt sufiksitele põhiselt omase denominaalse translatiivse tähenduse baasil. Mõnes sõnas esinevas deverbaalses inhoatiivses sufiksist *-škad(o)* võib *š-*element pärineda deverbaalsest inhoatiivsest verbaaltuletussufiksist **-ž(ā)* (**-žā*).

Sufiksitate vokaalalgulised vormid on üldiselt tekkinud analoogiapäraste üldistumiste tulemusena vastavate konsonantalguliste vormide baasil.

Ersa vormid *-kal'e*, *-gal'e*, *-akal'e* jne., samuti *-kañe*, *-gañe* jne. on sufiksühendid, kus viimane komponent on frekventatiivne verbaaltuletussufiks *-l'e* või *-ñe*, esimene komponent — ersa *-kad(o)*, *-gad(o)*, *-akad(o)* jne. Vormides *-kal'e*, *-gal'e*, *-akal'e* jne., samuti vormides *-kañe*, *-gañe* jne. on *d* häälikuseaduslikult kadunud asendis järgsilbi vokaali ja *l'*-i resp. *ñ*-i vahel.

Mõnedes mokša murretes esinevate sufiksitate *-kāpt(ā)*, *-gāpt(ā)* jne. abil moodustatakse verbe, mille tähendus on kausatiivne, võrreldes vastavate sufiksitate *-kād(ā)*, *-gād(ā)* jne. abil moodustatud verbidega. Nimetatud liitsufiksitate varasem mokša kuju on **-kā-m-t(ā)*, **-gā-m-t(ā)* jne. Esimeseks komponendiks on siingi võinud olla **-kād(ā)* (ning **-kād'(ā)*), **-gād(ā)* (ning **-gād'(ā)*) jne., millisel juhul tuleb oletada, et *d* on häälikuseaduslikult kadunud mitte ainult järgsilpide vokaali ja *ñ*-i, *l'*-i vahel, vaid ka järgsilpide vokaali ja *m*-i vahel. Ei ole aga võimatu, et vaadeldavates vormides on *m*-iline verbaaltuletussufiks liitunud otse elemendile **-kā* (ning **-kā*), **-gā* (ning **-gā*).

Ühismordva sufiksitate **-kaft(ā)*, **-gaft(ā)*, **-kāft(ā)* (ning **-kāft'(ā)*), **-gāft(ā)* (ning **-gāft'(ā)*), **-akāft(ā)*, **-akāft(ā)* jne. abil moodustatakse verbe, mille tähendus on üldiselt kausatiivne, võrreldes vastavate verbidega, mis on tuletatud sufiksitate **-kad(ā)*, **-gad(ā)*, **-kād(ā)* (ning **-kād'(ā)*), **-gād(ā)* (ning **-gād'(ā)*), **-akād(ā)*, **-akād(ā)* jne. abil. Kui ka nimetatud liitsufiksitates, kus viimaseks komponendiks on deverbaalne kausatiivne verbaaltuletussufiks **-ft(ā)*, **-ft'(ā)*, esimeseks komponendiks on vastavad **d(ā)*- (**d'(ā)*-) lõpulised sufiksist, tuleb oletada, et *d* (*d'*) on häälikuseaduslikult kadunud mitte ainult järgsilpide vokaali ja *l'*-i, *ñ*-i (*m*-i) vahel, vaid ka järgsilpide vokaali ja *f*-i vahel. Mõningad asjaolud näivad sellele vastu rääkivat ja ei ole võimatu, et vaadeldavates sufiksitates on **-ft(ā)*, **-ft'(ā)* liitunud otse elemendile **-ka*, **-ga*, **-kā* (ning **-kā*), **-gā* (ning **-gā*).

J. Budenz on oletanud, et sufiksrite *-kad(ə), *-gad(ə) jne. esimehe komponent on ühes ersa sõnas säilinud iseseisva verbaaltule-tussufiksi -ka näol. Siin on tegemist arusaamatusega.

Sufiksrite *-kad(ə), *-gad(ə), *-kād(ə) (ning *-kəd'(ə)), *-gād(ə) (ning *-gəd'(ə)), *-akād(ə), *-akād(ə) jne. varasema aja-loo selgitamisel ning neile sugulaskeeltest vastete fikseerimisel tuleb silmas pidada, et ühismordva *g* helilise konsonandi järel ja ühismordva *k* helitu konsonandi järel võivad pärineda ainult eel-mordva *k*-st. Vokaali järel seisev ühismordva *k* (*k̄*) vastab hääliku-seaduslikult eelmordva *kk*-le, kuid võib antud juhul olla analoogia teel tunginud eelmordva *k* häälikuseaduslike vastete (*v* ja *j*-i) ase-mele.

Läänemere keeltes on rida sufikseid elemendiga *-ka, *-k̄a, mis võib olla ühendatav *k*-lise resp. *g*-lise elemendiga käsitletavates mordva sufiksites, kuivõrd palataalklusiil viimastes pärineb eel-mordva *k*-st. Siia kuuluvad muuhulgas: vepsa ning lüüdi inhoa-tiivse, translatiivse ja üksikutel juhtudel ka muud laadi tähendu-sega -gande, -gānde (ja -egande, -egānde); lüüdi samatähenduslik -gade, -gāde (ja -egade, -egāde); aunuse inhoatiivne -iendu; soome translatiivne (vokaali pikendus +) -ntu, -ntü; vana-soome kirja-keele samatähenduslik (vokaali pikendus +) -nte; vepsa ja lüüdi (ning aunuse) inhoatiivne ning futuraalne -škande, -škānde; lüüdi samatähenduslik -škade, -škāde; vepsa, lüüdi ja vadja kausatiivse, inhoatiivse, faktitiivse ja muude tähendustega sufiks oletatava ühise ühisläänemere lähtevormiga *-yoitta (ja *-eyoitta); lüüdi inhoatiivne -gu; liivi translatiivse ja muud laadi tähendusega -ḡə ja -aḡə jt.

Täpseks vasteks vaadeldavaile mordva sufiksile tervikuna (kui-võrd palataalklusiil neis pärineb eelmordva *k*-st) oleks lüüdi -gade, -gāde hüpoteetilise ühisläänemere kujuga *-yate, *-yāte ja eellääne-mere kujuga *-kate, *-kāte. Tuleb aga mainida, et on oletatud, et lüüdi -gade, -gāde on tekkinud sekundaarselt sufiksi -gande, -gānde baasil. Teoreetiliselt ei oleks siiski mõeldamatu ka vastupidine protsess.

6. Ühismordva *-ld(ə), *-ld(ə̄). Siia kuulub üksikuid deno-minaalseid (või noomeniga koordinatiivses tuletuslikus seoses ole-vaid) essiivseid verbe. Vastav noomen on enamasti värvi nimetust märkiv sõna. Sufiks liitub üldiselt vokaalile. Murdeti on sufiksi algul seisva *l*-i ees ühismordva ə vaste asendunud ə̄ vastega; tao-list *l*-i velariseerivat toimet võib tähele panna ka mõnedel muudel juhtudel. Ühes mokša sõnas esineb murdeti palataliseeritud dentaa-lidega vorm -l'd'(ə) — seejuures algse tagavokaali järel.

Sufiks *-ld(ə), *-ld(ə̄) (*-l'd'(ə)?) on kujunenud *l*-elemendiga nominaaltuletussufiksi ja denominaalse essiivse *t*-lise verbaaltule-tussufiksi ühendist.

Ilmselt samal viisil tekkinud denominaalne essiivne verbaaltule-

tussufiks esineb ka lapi keeles. Siingi esineb sufiksit ainult üksikutes verbides ja põhisõnaks on üldiselt värvinimetust märkiv noomen. Sufiksi eellapi lähtekujuks oleks *-lta, *-ltä.

MATERIALIEN ZUR GESCHICHTE DER VERBALABLEITUNGSSUFFIXE IN DEN MORDWINISCHEN SPRACHEN

V. HALLAP

Zusammenfassung

1. Gemeinmordw. *-ka, *-ga, *-k(â), *-k(ə), *-g(â), *-g(ə). In den mordwinischen Sprachen gibt es eine Gruppe von Verben, deren zweite Silbe aus einem sich dem Konsonanten anschliessenden Elemente besteht, dessen gemeinmordwinische Ausgangsform *-ka, *-ga, *-k(â), *-k(ə), *-g(â), *-g(ə) gewesen ist (*k* steht nach einem stimmlosen, *g* — nach einem stimmhaften Konsonanten). Diese Verben bezeichnen verschiedenartige Laute oder Bewegungen und sind oft von einem deskriptiv-onomatopoetischen Charakter. Das erwähnte *k*- oder *g*-Element ist vom sprachhistorischen Standpunkt aus als ein Verbalableitungssuffix anzusehen, heutzutage aber ist seine Suffixalität im allgemeinen nicht mehr merkbar.

Der Verfasser führt zu mordwinischen Suffixen *-ka, *-ga, *-k(â), *-k(ə), *-g(â), *-g(ə) deren Entsprechungen in den ostseefinnischen Sprachen, im Lappischen, im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen an. In den erwähnten Sprachen haben wir in meisten Fällen mit den von einer Interjektion oder einem interjektionsartigen deskriptiv-onomatopoetischen Worte abgeleiteten Verben zu tun. Die Data der ostseefinnischen Sprachen, sowie des Lappischen und des Tscheremissischen weisen auf eine gemeinsame frühere Ausgangsform *-ka, *-kä hin.

Parallel mit dem Suffixe *-ka, *-kä gibt es in ostseefinnischen Sprachen und im Lappischen ein Suffix mit gleichartiger Funktion, das auf eine gemeinsame frühere Ausgangsform *-kka, *-kkä zurückgeht.

2. Gemeinmordw. *-ta, *-t'a, *-t(â), *-t'(ə). Zu dieser Gruppe gehören deverbale kausative (und kurative), denominele faktitive, deverbale momentane und andere Verben. Die Suffixe schliessen sich einem Konsonanten an. Der Verfasser hat näher die Frage behandelt, welche konkrete Einzelverben man als zweifellos mit einem gemeinmordwinischen *t*- oder *t'*-Suffixe abgeleitete ansehen kann. Unter anderem wird vorgehoben, dass, soweit es die kausativen Ableitungen angeht, das Suffix nur in dem Falle unbedingt auf eine gemeinmordwinische Ausgangsform mit *t* oder *t'* zurückgeht,

wenn vom Suffixe eine Form mit *t* resp. *t'* auch im Mokschanischen vorliegt, denn ersanisches *t*, *t'* kann in der Stellung nach einem Konsonanten nicht nur dem gemeinmordwinischen *t*, *t'*, sondern auch einer gemeinmordwinischen Verbindung von Konsonanten, die bedingungsweise als *fł*, *f't'* bezeichnet worden ist (ers. *t*, *t'* ~ ers. *st*, *s't'* ~ moksch. *ft*, *f't'* < gemeinmordw. *ft*, *f't'* < vormordw. *kt*, *pt*), entstammen.

In der Stellung nach einem stimmlosen Konsonanten gehen die gemeinmordwinischen **-ta*, **-t'a*, **-t(ð)*, **-t'(ð)* auf eine vormordwinische Form **-ta*, **-tā* zurück. Das nach einem stimmlosen Konsonanten stehende Verbalableitungssuffix **-ta*, **-tā* ist auch in vielen anderen uralischen Sprachen bekannt.

Die nach einem stimmhaften Laute gestandenen gemeinmordwinischen Verbalableitungssuffixe mit *t* oder *t'* (genauer *t̃*, *t̃'*) können auf eine vormordwinische Form mit *tt* (**-tta*, **-ttā*) zurückführbar sein. Es gibt nur wenige hierhergehörige Beispiele, die ganz sicher sind. Viele von den in der früheren Literatur angeführten Verben gelten als unsicher. Man hat angenommen, dass das deverbale kausative und denominal faktitive Verbalableitungssuffix mit *tt* auch in einigen anderen uralischen Sprachen vertreten ist. Vom Verfasser wird die Frage gestellt, ob auch das in den ostseefinnischen Sprachen im grossen Umfange auftretende Verbalableitungssuffix mit gemeinostseefinnischer Ausgangsform **-tta*, **-ttā* wenigstens in einer deverbale kausativen Ableitung nicht der vorostseefinnischen Ausgangsform mit *kt* (oder *pt*), sondern der Form mit *tt* (d. h. der Form **-tta*, **-ttā*) entstammt.

3. Gemeinmordw. **-ž(ə)*, (**-žə*), **-ðž(ə)*. Vermittelt des sich einem Vokale anschliessenden Suffixes **-ž(ə)*, (**-žə*) werden einige intransitive deverbale inchoative Verben gebildet. Die in gewissen Dialekten auftretende Parallelförm dieses Suffixes mit dem Vokale *a* (*-žə*) ist vermutlich durch eine sekundäre Verallgemeinerung des Stammes auf *a* in den entsprechenden Verben entstanden. Aus der früheren linguistischen Literatur besser bekannt ist das sowohl im Mokschanischen als auch im Ersanischen umfangreich vorhandene deverbale inchoative, subitive und momentane Suffix **-žəv(ə)*, das sich aus einer Verbindung von Suffixen **-ž(ə)*, (**-žə*) und **-v(ə)*, **-v(ə)* entwickelt hat. Die gleichbedeutende Verbindung von Suffixen **-ž(ə)* (**-žə*) und **-m(ə)*, **-m(ə)* bzw. das daraus entstandene zusammengesetzte Suffix *-žəm(e)* tritt im Ersanischen auf. Es gibt einige mit Hilfe der Suffixe **-ðž(ə)* und *-žəm(e)* gebildete Verben, in denen die jetzige Bedeutung des Suffixes nicht leicht zu definieren ist.

Das mordwinische deverbale inchoative Verbalableitungssuffix mit *ž* geht auf ein vormordwinisches Suffix mit *ś* (oder *t'ś?*) zurück, von dem in der linguistischen Literatur Beispiele mit inchoativer und momentaner Bedeutung aus mehreren uralischen Sprachen zu

finden sind. Die Data der tscheremissischen Sprache weisen auf *e* als den ursprünglichen Vokal des Suffixes hin.

4. Gemeinmordw. **-kš̂â*, **-kš̂ə*. Hierher gehören deverbale frequentative (iterativ-kontinuative) Verben, in deren Bedeutung das Element der Iterativität, nicht der Kontinuität im Vordergrund liegt. Das Suffix kann dem Verbe (in dessen Präteritformen) auch die Bedeutung 'etwas beinahe getan zu haben' leihen. Falls die Basis der Ableitung ein Stamm auf *a* oder *â*, *ə* ist, schliesst das Suffix sich dem entsprechenden Vokale an. Falls aber der Stamm des Grundwortes auch eine Alternante auf einen Konsonanten hat, schliesst sich das Suffix dem letzteren an. **-kš̂â*, **-kš̂ə* ist als ein einfaches Suffix nur in einigen mokschanischen Dialekten vorhanden (dabei kann es in diesen Dialekten fast allen verbalen Stämmen hinzugefügt werden) und es ist bisher nur in einigen zu praktischen Zielen geschriebenen Lehrbüchern erwähnt worden. Dessenungeachtet ist das Suffix zweifellos von gemeinmordwinischer Herkunft, da es sowohl im Mokschanischen als auch im Ersanischen in sehr vielen Verben als ein Bestandteil von mehreren zusammengesetzten frequentativen Suffixen auftritt. Dazu gehören das mokschanische *-kš̂ñə*, das mokschanische *-š̂nd(â) ~ -kš̂nd(â)*, *-š̂nd'(ə)* (*š̂ < kš̂*, lautgesetzlich in der Stellung nach einem vordehenden Vokale (der ersten Silbe)), das ersanische *-kš̂ñe*. Wahrscheinlich ist auch das in Mokscha-Dialekten vorhandene frequentative Suffix mit dem nach einem dem Vokale der ursprünglichen zweiten Silbe folgenden Konsonanten (der Verbindung von Konsonanten) stehendem *š̂* (die Suffixe *-š̂â*, *-š̂ə*, *-š̂ñə*) aus einer Ausgangsform mit *kš̂* zu erklären: in den schwer auszusprechenden Verbindungen von mehreren Konsonanten ist *k* (in einigen Dialekten) verschwunden.

Zu diesem Suffixe gibt es in verwandten Sprachen keine sichere Entsprechungen und über die Herkunft des Suffixes kann man nur Vermutungen aufstellen (ob nicht die Verbindung zweier bekannten frequentativen Suffixe **kš̂-je < gemeinmordw. *-kš̂â, *-kš̂ə?*).

5. Gemeinmordw. **-kad(â)*, **-gad(â)*, **-kâd(â)* (und **-kâd'(ə)*), **-gâd(â)* (und **-gâd'(ə)*), **-akad(â)*, **-akâd(â)* u. s. w. Vermittels dieser Suffixe wird eine umfangreiche Gruppe von translativen, inchoativen, subitiven und momentanen Verben gebildet. Die translativen Verben sind im allgemeinen denominal (vom sprachhistorischen Standpunkt aus stehen sie mit den entsprechenden Nomina oft im koordinativen Bildungsverhältnisse). Die inchoativen, subitiven und momentanen Verben sind in vielen Fällen von einem deskriptiv-onomatopoetischen Charakter. Ein Teil von inchoativen, subitiven und momentanen Verben ist deverbale, ein anderer Teil von ihnen ist von im allgemeinen interjektionsartigen deskriptiv-onomatopoetischen Wörtern abgeleitet worden. Die Formen mit *g* schliessen sich nur einem stimmhaf-

ten Konsonanten an, die Formen mit *k* — einem stimmlosen Konsonanten oder einem Vokale. Was die Varianten **-kad'* (ə), **-gəd'* (ə) u. s. w. angeht, so ist von ihnen aus den heutigen mordwinischen Dialekten nur ein mehr oder weniger sicheres Beispiel bekannt. Es ist jedoch wahrscheinlich, dass die erwähnten Varianten im Gemeinmordwinischen regelmässig neben den Varianten **-kâd(â)*, **-gâd(â)* u. s. w. aufgetreten sind und dass die ersteren infolge der Verallgemeinerungen verschwunden sind.

In den mordwinischen Sprachen gibt es mehrere zusammengesetzte Suffixe, deren zweiter Bestandteil **-kad(â)*, **-gad(â)*, **-kâd(â)*, (und **-kad'(ə)*), **-gâd(â)* (und **-gəd'(ə)*) ist. Einige von ihnen sind von gemeinmordwinischer Herkunft, z. B. **-lgad(â)*, **-lgâd(â)* (und **-lgâd(â)* oder **-l'gəd'(ə)?*), vielleicht auch **-škad(â)*, **-škâd(â)* (**-škad'(ə)*), **-škad(â)*, **-škâd(â)* (und **-škad(â)*). Über das Alter einiger nur in einzelnen Dialekten oder in einzelnen Wörtern auftretenden zusammengesetzten Suffixe, wie z. B. *-skad(o)*, *-škâd(â)* und *-kskad(u)* ist es nicht leicht etwas Bestimmteres zu sagen. Die erste Komponente der angeführten zusammengesetzten Suffixe ist im allgemeinen ein Nominalableitungssuffix mit beziehungsweise *l*, *ž* (*š*), *ž* (*š*) oder *z* (*s*), im Falle des Suffixes *-kskad(u)* — das Nominalableitungssuffix *-ks* oder die Endung des translativen Kasus. In einem Worte haben die Suffixe **-lgad(â)* und **-lgâd(â)* deverbale inchoative Bedeutung. Diese kann sich auf Grund der diesen Suffixen in anderen Verben eigenen denominalen translativen Bedeutung sekundär entwickelt haben. In einzelnen Wörtern hat auch das Suffix *-škad(o)* die obenerwähnte Bedeutung. Hier entstammt das *š*-Element dem deverbale inchoativen Verbalableitungssuffix **-ž(ə)* (**-žə*).

Die mit einem Vokale anlautenden Formen der Suffixe sind im allgemeinen durch verschiedene Verallgemeinerungen aus den entsprechenden mit einem Konsonanten anlautenden Formen entstanden.

Die ersanischen Formen *-kal'e*, *-gal'e*, *-akale* u. s. w., desgleichen *-kane*, *-gañe* u. s. w. sind Verbindungen von Suffixen, wo die letzte Komponente das frequentative Verbalableitungssuffix *-l'e* bzw. *-ñe* ist, die erste Komponente — die ersanischen *-kad(o)*, *-gad(o)*, *-akad(o)* u. s. w. In Formen *-kal'e*, *-gal'e*, *-akale* u. s. w., desgleichen in Formen *-kañe*, *-gañe* u. s. w. ist *d* lautgesetzlich in der Stellung zwischen dem Vokal der Nachsilbe und dem *l'* bzw. *ñ* verschwunden.

Mit Hilfe der in einigen mokschanischen Dialekten auftretenden Suffixe *-kâpt(â)*, *-gâpt(â)* u. s. w. werden Verben gebildet, deren Bedeutung im Vergleiche mit den entsprechenden, vermittelt der Suffixe *-kâd(â)*, *-gâd(â)* u. s. w. abgeleiteten Verben als kausativ gekennzeichnet werden könnte. Als frühere mokschanische Form

der erwähnten Suffixe ist **-kâ-m-t(â)*, **-gâ-m-t(â)* u. s. w. anzunehmen. Die erste Komponente könnte auch hier **-kâd(â)* (und **-kâd'(â)*), **-gâd(â)* (und **-gâd'(â)*) u. s. w. gewesen sein. In diesem Falle ist man gezwungen anzunehmen, dass *d* nicht nur zwischen dem Vokale der Nachsilbe und dem *ń*, *l'*, sondern auch zwischen dem Vokale der Nachsilbe und dem *m* lautgesetzlich geschwunden ist. Es ist aber auch nicht unmöglich, dass in den angeführten Formen das Verbalableitungssuffix mit *m* sich direkt an das Element **-kâ* (und **-kâ*), **-gâ* und **-gâ* u. s. w. angeschlossen hat.

Mit Hilfe der gemeinmordwinischen Suffixe **-kaft(â)*, **-gaft(â)*, **-kâft(â)* (und **-kâft'(â)*), **-gâft(â)* (und **-gâft'(â)*), **-akâft(â)*, **-akâft(â)* u. s. w. werden Verben gebildet, deren Bedeutung im Vergleiche mit den mittels der Suffixe **-kad(â)*, **-gad(â)*, **-kâd(â)* (und **-kâd'(â)*), **-gâd(â)* (und **-gâd'(â)*), **-akâd(â)*, **-akâd(â)* u. s. w. gebildeten Verben gewöhnlich als kausativ gekennzeichnet werden könnte. Falls auch in diesen zusammengesetzten Suffixen mit deverbalem kausativem **-ft(â)*, **-ft'(â)* als letzter Komponente die erste Komponente das entsprechende Suffix auf **d(â)* (**d'(â)*) ist, so muss man annehmen, dass *d* (*d'*) nicht nur zwischen dem Vokale der Nachsilbe und *l'*, *ń* (*m*), sondern auch zwischen dem Vokale der nichtersten Silbe und dem *f* lautgesetzlich geschwunden ist. Gewisse Tatsachen scheinen der vorgebrachten Hypothese zu widersprechen und es ist denkbar, dass in den erwähnten zusammengesetzten Suffixen das kausative **-ft(â)*, **-ft'(â)* sich direkt dem Elemente **-ka*, **-ga*, **-k(â)* (und **-kâ*), **-gâ* (und **-gâ*) angeschlossen hat.

J. Budenz hat angenommen, dass die erste Komponente der Suffixe **-kad(â)*, **-gad(â)* u. s. w. sich in einem ersanischen Worte als das selbständige Verbalableitungssuffix *-ka* erhalten hat. Hier hat man nur mit einem Missverständnis zu tun.

Bei der näheren Betrachtung des Ursprungs der Suffixe **-kad(â)*, **-gad(â)*, **-kâd(â)* (und **-kâd'(â)*), **-gâd(â)* (und **-gâd'(â)*), **-akâd(â)*, **-akâd(â)* u. s. w. und bei der Fixierung der möglichen Entsprechungen zu ihnen in den verwandten Sprachen muss man im Auge behalten, dass das gemeinmordwinische *g* in der Stellung nach einem stimmhaften Konsonanten und das gemeinmordwinische *k* in der Stellung nach einem stimmlosen Konsonanten nur auf das vormordwinische *k* zurückgehen können. Das nach einem Vokale stehende gemeinmordwinische *k* (*k̂*) geht lautgesetzlich auf das vormordwinische *kk* zurück, kann aber in unserem Falle auch auf dem Wege der Analogie an die Stelle der lautgesetzlichen Entsprechungen des vormordwinischen *k* (d. h. an die Stelle von *v* und *j*) eingedrungen sein.

In den ostseefinnischen Sprachen gibt es mehrere Suffixe mit dem Elemente **-ka*, **-kää*, das man vielleicht mit der Anfangskomponente der oben behandelten mordwinischen Suffixe (soweit in diesen der palatale Verschlusslaut auf vormordwinisches *k* zurückführbar ist) verbinden kann. Hierher gehören unter anderen daß wepsisch-lüdische *-gande*, *-gände* mit inchoativer, translativer und in einigen Fällen auch anderer Bedeutung; das lüdische gleichbedeutende *-gade*, *-gäde* (und *-egade*, *-egäde*); das olonetzische inchoative *-iendu*; das finnische translative *-ntu*, *-ntü* (mit Verlängerung des vorhergehenden Vokals); das gleichbedeutende *-nte* (mit Verlängerung des vorhergehenden Vokals) in der alten finnischen Schriftsprache; das wepsisch-lüdische (und olonetzische) inchoative und futurale *-škande*, *-škände*; das lüdische gleichbedeutende *-škade*, *-škäde*; das wepsisch-lüdisch-wotische Suffix mit kausativer, inchoativer, faktitiver und anderer Bedeutung, dessen vermutliche gemeinostseefinnische Ausgangsform **-γoitta* (und **-eγoitta*) gewesen sein könnte; das lüdische inchoative *-gu*; die livischen Suffixe *-gā* und *-agā* mit translativer und anderer Bedeutung.

Eine genaue Entsprechung der angeführten mordwinischen Suffixe im Ganzen (soweit der palatale Verschlussauslaut in ihnen auf das vormordwinische *k* zurückgeht) wäre das lüdische *-gade*, *-gäde* mit der hypothetischen gemeinostseefinnischen Ausgangsform **-γate*, **-γäte* und mit der hypothetischen vorostseefinnischen Ausgangsform **-kate*, **-käte*, aber es muss erwähnt werden, dass man vermutet hat, das lüdische *-gade*, *-gäde* sei sekundär aus dem Suffixe *-gande*, *-gände* entstanden. Theoretisch wäre jedoch auch ein in umgekehrter Richtung vor sich gegangene Prozess denkbar.

6. Gemeinmordw. **-ld(ə)*, **-ld(ë)*. Hierher gehören einzelne denominal (oder mit einem Nomen koordinativ verbundene) essive Verben. Das entsprechende Nomen ist meistens eine Benennung der Farbe. In mehreren Dialekten ist vor *l* im Anlaut des Suffixes die Entsprechung des gemeinmordwinischen *ə* durch die Entsprechung des gemeinmordwinischen *ë* ersetzt worden; von solcher velarisierenden Wirkung von *l* gibt es auch einige andere Beispiele. In einem mokschanischen Worte tritt eine dialektale Parallelform *-l'd'(ə)* mit palatalisierten Dentalen auf — merkwürdigerweise gerade in der Stellung nach einem ursprünglich hinteren Vokal.

Das Suffix **-ld(ə)*, **-ld(ë)* (**-l'd'(ə)?*) hat sich aus einer Verbindung von dem Nominalableitungssuffixe mit *l* und dem denominalen essiven Verbalableitungssuffixe mit *t* gebildet.

Ein offenbar auf gleiche Weise entstandenes denominales essives Verbalableitungssuffix gibt es auch im Lappischen. Auch hier ist das Suffix nur in einzelnen Verben anzutreffen und das Grundwort der Ableitung ist im allgemeinen ein Nomen, das eine Farbe bezeichnet. Als die vorlappische Ausgangsform des Suffixes wäre **-lta*, **-ltä* anzunehmen.

MURRAKUTE JA MURDEALADE NIMEDE LÜHENDID

Amb	— Ambla	Kul	— Kullamaa
Ann	— Anna	Kuu	— Kuusalu
Ans	— Anseküla	Kõp	— Kõpu
Aud	— Audru	Käi	— Käina
Avi	— Avinurme	Kär	— Kärla
eL	— lõuna-eesti murded	Lai	— Laiuse
Emm	— Emmaste	Lei	— Leivu
eP	— põhja-eesti murded	Lih	— Lihula
Ha	— Harjumaa	LNg	— Lääne-Nigula
Hag	— Hageri	Lut	— Lutsi
Han	— Hanila	Lä	— Läänemaa
Har	— Hargla	Lüg	— Lüganuse
Hel	— Helme	Mar	— Martna
Hi	— Hiiumaa	Mih	— Mihkli
HJn	— Harju-Jaani	MMg	— Maarja-Magdaleena
Hlj	— Haljala	Muh	— Muhu
Hls	— Halliste	Mus	— Mustjala
HMd	— Harju-Madise	Mär	— Märjamaa
Hää	— Häädemeeste	Nis	— Nissi
Iis	— Iisaku	Noa	— Noarootsi
Jaa	— Jaani	Ote	— Otepää
JJn	— Järva-Jaani	Pai	— Paide
JMd	— Järva-Madise	Pal	— Palamuse
Juu	— Juuru	Pee	— Peetri
Jõe	— Jõelähtme	Pha	— Püha
Jõh	— Jõhvi	Phl	— Pühalepa
Jä	— Järvamaa	Pil	— Pilistvere
Jäm	— Jämaja	PJg	— Pärnu-Jaagupi
Jür	— Jüri	Plt	— Põltsamaa
Kaa	— Kaarma	Plv	— Põlva
Kad	— Kadrina	Pst	— Paistu
Kam	— Kambja	Puh	— Puhja
Kan	— Kanepi	Pär	— Pärnu
Kei	— Keila	Põi	— Põide
Khk	— Kihelkonna	Rak	— Rakvere
Khn	— Kihnu	Ran	— Rannu
Kir	— Kirbla	Rap	— Rapla
KJn	— Kolga-Jaani	RapL	— Rapla lõunaosa
Kod	— Kodavere	Rei	— Reigi
Koe	— Koeru	Rid	— Ridala
Kos	— Kose	Ris	— Risti
Krj	— Karja	Rõn	— Rõngu
Krk	— Karksi	Rõu	— Rõuge
Krl	— Karula	Räp	— Rāpina
Kse	— Karuse	Sa	— Saaremaa
Ksi	— Kursi	Saa	— Saarde

San — Sangaste
Se — Setumaa
Sim — Simuna
SJn — Suure-Jaani
TMr — Tartu-Maarja
Tor — Tori
Trm — Torma
Trv — Tarvaste
Tõs — Tõstamaa
Tür — Türi
Urv — Urvaste
Vai — Vaivara

Var — Varbla
Vas — Vastseliina
Vig — Vigala
Vil — Viljandi
VJg — Viru-Jaagupi
VII — Valjala
VMr — Väike-Maarja
VNg — Viru-Nigula
Võn — Võnnu
Vän — Vändra
Äks — Äksi

SISUKORD

	Lk.
E. Riikoja. Kahest nominatiivse liitumise rühmast	7
R. Kull. Partitsiipide kokku- ja lahkukirjutamisest	24
E. Nurm. Kreeka pärisnimede edasiandmisest eesti keeles	43
A. Kask, J. C. Clare eesti keele grammatikast	53
H. Viires. Adjektiivse täiendsõnaga liitsõnadest eesti murretes	63
M. Must. Põhja-eesti keskmurde läänepiirist	86
A. Univere. Uhesilbiliste vokaaltüvede pluraali genitiivist	96
S. Tanning. Mulgi murde ja liivi keele suhetest	105
S. Nigol. <i>h</i> -häälik hargla murrakus	118
P. Ariste. Vadja rahvajutte Mati külast	148
A. Laanest. Näiteid isuri keele heva murdest	167
V. Hallap. Материалы по истории мордовских глаголообразовательных суффиксов	175

РЕЗЮМЕ

Э. Рийкоя. О двух группах номинативного словосложения	20
Р. Куль. Относительно слитного и раздельного написания причастных форм	38
Э. Нурм. О передаче греческих имен собственных на эстонском языке	50
A. Kask. О грамматике эстонского языка И. К. Кларе	62
X. Вийрес. О сложных существительных с определителем-прилагательным в эстонских диалектах	82
M. Must. О западной границе среднесеверного эстонского диалекта	93
A. Univere. О генитиве множественного числа односложных корней	103
C. Таннинг. Об отношениях ливского языка к западному диалекту южноэстонского наречия	116
C. Ниголь. Звук <i>h</i> в харгласком говоре	145
П. Аристе. Водские народные сказки из деревни Матии	164
A. Laanest. Ижорские тексты говора Хэва	174
V. Hallap. Materjale mordva keelte verbaaltuletussufiksiste ajaloo kohta	246

ZUSAMMENFASSUNGEN

E. Riikoja. Von zweierlei Nominativkomposita	22
R. Kull. Von Zusammenschreibung und Trennung der Partizipialverbindungen	40
E. Nurm. Von der Wiedergabe griechischer Eigennamen im Estnischen	51
A. Kask. Über die Grammatik der estnischen Sprache von J. C. Clare	62
H. Viires. Komposita mit Adjektiv als Bestimmungswort in estnischen Dialekten	83
M. Must. Von der Westgrenze des mittelnordestnischen Dialekts	94
A. Univere. Vom Genitiv Pluralis einsilbiger Substantive	103

S. Tanning. Von den Beziehungen des Mulgi-Dialekts zur livischen Sprache	117
S. Nigol. Der <i>h</i> -Laut im Hargla-Dialekt	147
P. Ariste. Wotische Volksmärchen aus dem Dorfe Mati	165
A. Laanest. Die Sprachproben aus dem Dialekt Hewa der ižorischen Sprache	174
V. Hallap. Materialien zur Geschichte der Verbalableitungssuffixe in den mordwinischen Sprachen	251

ТРУДЫ ИНСТИТУТА ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

На эстонском, русском и немецком языках

Эстонское Государственное Издательство

Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja M. Must. Tehniline toimetaja H. Kohu. Korrektor Ü. Rattur.

Ladumisele antud 31. VII 1957. Trükkimisele antud 18. I 1958. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 16,25. Arvutuspoognaid 17,25. Trükiarv 1000. MB-00732. Tellimise nr. 2065.

Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Hind rbl. 13.60

TRÜKIVIGU

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
49	16. alt	<i>᾽Ωκεαγός</i>	<i>᾽Ωκεανός</i>
51	4. ülalt	<i>Θερμοπόαι</i>	<i>Θερμοπόλα</i>
86	2. alt	Auflage	—
200	18. ülalt	см. стр. 224	см. стр. 225

Tell. 2065.

A

21326

4411908

11

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00441190 8